

2019. 3-4. szám

KÖZELÍTÉSEK

MILTON FRIEDMAN
EGYETEM

negyedéves, internetes folyóirat

A KÖZELÍTÉSEK a Milton Friedman Egyetem online multidiszciplináris folyóirata.

Lektorált folyóirat.

Minden publikálásra beküldött kéziratot két felkért opponens lektorál.

FŐSZERKESZTŐK

Laki Ildikó – A.Gergely András

FELELŐS SZERKESZTŐ

Szűts Zoltán

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Grajczjár István – Milton Friedman Egyetem

Hárskuti János – Milton Friedman Egyetem

Szatmári Péter – Milton Friedman Egyetem

Szegediné Lengyel Piroska – Milton Friedman Egyetem

Schottner Krisztina – Milton Friedman Egyetem

Szőkök István – Selye János Egyetem (Szlovákia)

OLVASÓSZERKESZTŐ

Szűcs Katalin Ágnes

FELELŐS KIADÓ: Milton Friedman Egyetem

ELSŐ KIADÁS: 2011

ÚJ FOLYAM: 2014

ISSN: 2498-7816

WEBCÍM: <https://uni-milton.hu/letoltheto-kiadvanyok-2/>

<http://kozelitesek.webnode.hu>

DESIGN: Szitás István - Gerilla Design Bt.

TARTALOM

TÉNYEK IDEJE

Babits Antal

„Epigáonok”, epikajreszek és episztemológusok vélekedései az Útmutatóról..... 4
DOI: 10.25116/kozelitesek 2019.3-4.1

Mikes Hanna

Kísérő nélküli kiskorú afgán menedékkérők etnikai identitása Görögországban..... 20
DOI: 10.25116/kozelitesek 2019.3-4.2

Szabó Miklós

Menekülés a fogalmak hálójából – genocídium és kulturális antropológiai megközelítés 62
DOI: 10.25116/kozelitesek 2019.3-4.3

Kárpáti László

Gondolatok a Z-generáció társas jellemzőiről és ezek lehetséges társadalmi hatásairól.....77
DOI: 10.25116/kozelitesek 2019.3-4.4

Gerencsér Péter

A hétköznapok ritualizálása a mikrocelebek (ön)marketingjében..... 92
DOI: 10.25116/kozelitesek 2019.3-4.5

Szűts-Novák Rita

Új utak az Imre Sándor-kutatásban: 104
DOI: 10.25116/kozelitesek 2019.3-4.6

Zöldréti Attila

A visegrádi országok 2019. évi versenyképességi prognózisának kritikája..... 118
DOI: 10.25116/kozelitesek 2019.3-4.7

TÉZIS-TÉR

Gaszó Dániel

A szétszakított nemzet: a határon túli magyar kisebbségekre vonatkozó nemzetpolitikák..... 138
DOI: 10.25116/kozelitesek 2019.3-4.8

Keller-Deák Kristóf – Németh Gergely – Sebők Máté – Suha György

Egy konzul családtörténete: a budapesti salvadori misszió..... 157
DOI: 10.25116/kozelitesek 2019.3-4.9

SZEMLE

Tarrósy István

Kína, Afrika, Kompország-szerep..... 165
DOI: 10.25116/kozelitesek 2019.3-4.10

Tóth Katalin

Zsidó vallásnéprajz a Kárpát-medencében? 169
DOI: 10.25116/kozelitesek 2019.3-4.11

Gergely András

Kényszerek ideje, emlékek kora, tanúságtételek rendje..... 176
DOI: 10.25116/kozelitesek 2019.3-4.12

Boros László

Gaszó Ferenc Iskola, társadalom, rendszerváltás című kötetéről 192
DOI: 10.25116/kozelitesek 2019.3-4.13

Doszpoly Roland

Viga Gyula: Bodrogi néprajzi tanulmányok című könyvének recenziója 197
DOI: 10.25116/kozelitesek 2019.3-4.14

Laki Ildikó

MaHolnap – Társadalmi felzárkózási szemle (Egy lap margójára)..... 204
DOI: 10.25116/kozelitesek 2019.3-4.15

TÉNYEK IDEJE

„EPIGÁONOK”,¹ EPIKAJRESZEK² ÉS EPISZTEMOLÓGUSOK³ VÉLEKEDÉSEI AZ ÚTMUTATÓRÓL

Babits Antal

DOI: 10.25116/kozelitesek 2019.3-4.1

„Ki az igazi Mester? Az, aki képes legalább egy olyan tanítványt nevelni, aki felülmúlja majd tudásban.”⁴

Absztrakt

Manapság egyre kevesebb eredeti és önálló gondolattal lehet találkozni, ezért devalválódnak látszik az „átlagos” kutatások értéke. Ettől a szakmai betegségtől nem mentes a Maimonidész-kutatás sem, hiszen vannak olyan jól elkülöníthető iskolák is, melyek komplex tájékozottság nélkül, mereven szajkózzák a saját álláspontjukat, s „bezárkózva saját hagyományukba”, legfeljebb egy-két utalással intézik el a másként gondolkodókat.

A tévelygők útmutatója értelmezésének hermeneutikai csapdáit a józanabb racionalisták elkerülik, inkább nem is foglalkoznak vele, mivel pontosan tudják, hogy a misztika területének beható kutatása olyan egyedi adottságokat és kvalitásokat is feltételez, melyek nem tanulhatóak s nem is taníthatóak. Maimoni szóhasználatával élve: csak utalások formájában közölhetők.

Abstract

Nowadays, fewer original and independent ideas are being encountered, for that the value of „average” research seems to be devaluing. Neither is Maimonides’ research free from this occupational disease, as there are well-identifiable schools that without complex awareness rigidly keep repeating their own positions and „locked in their own tradition” they deal with dissidents with one or two references at most.

¹ Rabbiniikus kifejezés a zsidó epigonokról, értsd: olyan epigonok, akik a zsidó tudományok területén mindenfajta tehetség és eredetiség nélkül próbálják utánózni a középkori gáonok tudását.

² Az „epikajresz” jiddis kifejezés, amely zsidó „eretneket” jelent, s a görög ’epikureus’ szóból származik. Általában olyan személyre alkalmazzák, aki jól ismeri a zsidó hagyományokat és tanításokat, mégis azoktól eltérő gondolkodást képvisel, s azokat tagadja. A rabbiniikus irodalomban az isteni gondviselés tagadójára használták. Később arra is alkalmazni kezdték ezt a kifejezést, aki tagadja a Tórát és annak bölcseit. Általában a „rossz” zsidót is így nevezik. Napjainkban néha átvitt értelemben is használatos olyan személyre, aki nem zsidó, de a judaisztikában széleskörű tájékozottsággal rendelkezik, annak alapelveivel viszont szembefordul. Forrás: szóbeli praxis és HARKAVY, 1988:75.

³ Az episztemológia, vagyis az ismeretelmélet a megismerés feltételeit, határait kutató tudomány. A megismerés módszereit próbálja meghatározni, és a tudományok alapvetéseivel foglalkozik. Célkitűzése meghatározni, hogy mi a tudás, illetve hogy mi a tudás megszerzésének legbiztonságosabb módja.

⁴ RIMÁJ, Oral History: I, 15.

The hermeneutic pitfalls of interpreting The Guide for the Perplexed avoided and rather not dealt with by the sane rationalists, for they are well aware that in-depth exploration of the field of mysticism presupposes unique capabilities and qualities that can neither be learned nor taught. In the words of Maimonides: those can only be expressed through allusions.

Tanulmányom címében három kissé szubjektív s tán több szempontból is szokatlan kategóriát állítottam föl kiindulópontként. Ezek sorrendjét követve kívánok helyzetjelentést adni, rávilágítva, hol mutatkozik hiátus és teendő a szóban forgó kutatásterületen. Az első két megközelítésnél nem említek konkrét példákat, egyrészt azért, mert nem lenne szerencsés bármelyik „szerzőt” kiemelni a sok közül, másrészt a jelenség bemutatását tartom fontosnak, nem pedig a személyes vonatkozásokat. A harmadik esetben elsősorban külföldi szerzők műveire fogok hivatkozni, mivel a hazai szakirodalomban alig, vagy egyáltalán nem publikáltak még ebben a témakörben.

Mostanság egyre kevesebb eredeti és önálló gondolattal lehet találkozni, ezért devalválódnak látszik az „átlagos” kutatások értéke. Ettől a szakmai betegségtől nem mentes a Maimoni-kutatás sem, hiszen vannak olyan jól elkülöníthető iskolák is, melyek komplex tájékozottság nélkül mereven szajkózzák a saját álláspontjukat, s „bezárkózva saját hagyományukba” legfeljebb egy-két utalással intézik el a másként gondolkodókat. Tagadhatatlan azonban, hogy az „epigáonok”-nak is van egyfajta „tudományos hozadéka”, nevezetesen: ők már legalább ismerik a források egy részét, melyekből hivatkozásaikat merítik. Persze azt is hozzá kell tennünk, hogy napjaink „digitális bevándorló” és „bennszülöttjei” számára az internetes másolás már nem okoz különösebb gondot. A mai szellemi válságok közepette sokak szerint már az is egyfajta „értéknek” tekinthető, ha valaki mások tudományát idézgeti „epigáon” módjára.

Végül fontosnak tartom megjegyezni, hogy a zsidó vallásbölcseleti hagyomány egyik legfontosabb alapvetése az, hogy minden szerzőnek és kutatónak összhangban kell maradnia a Héber Szentírás tanításaival. Csak és kizárólag az tekinthető a zsidó vallásbölcselet képviselőjének és szakemberének, akinek a kiindulópontja a Héber Szentírás, s a végkövetkeztetése is összhangban marad a Szentírás tanításaival.

„Ne felelj a balgának az ő oktalansága szerint, nehogy hasonló légy hozzá te is. Felelj a balgának oktalansága szerint, nehogy bölcs legyen a maga szemében.”⁵

Epikajreszek „kívül és belül”

A *tévelygők útmutatójának* gyakori megközelítése az az „epikajreszi” szemlélet is, amelyik a racionális tudományos módszerekre hivatkozva „eretnek” és istentagadó módon közelíti meg a szakrális tartalmú és jellegű szövegeket, vagy azok vallási értelmezéseit „zsigeri elfogultsággal” szemléli. Alapvetően

---

⁵ Példabeszédek 26:4-5.

elhibázott kísérleteknek kell tekintenünk e meddő magyarázatokat, hiszen vallási textusokat csak bizonyos pontig lehet „kívülről” olvasni. Az „idegen olvasó” olvasata mindig is idegen marad a tanulmányozott szöveg szellemiségétől, mivel annak lényege nem ragadható meg profán módon, hiszen abban a pillanatban elveszti szakrális eszenciáját is. Persze az istentagadók számára fel sem merül/merülhet ez a probléma hiátusként, mert akkor már tudatában lennének szellemi vakságuknak, s messziről elkerülnék a racionalista/ateista módszereik alkalmazását. Ebben az esetben is igaz Leibniz híres gondolata:

„A különféle értelmező rendszereknek igazuk van abban, amit pozitív módon állítanak, de tévednek abban, amit tagadnak”⁶

A vallási tapasztalatok igazságát logikailag lehetetlen cáfolni, mert az illető úgy járna, mint a színvak, aki a színek érzékelésének a hiányában azt próbálná bizonyítani, hogy nem létezik a kék szín. Vallásról és sikeres vallási kutatásról csak akkor beszélhetünk, ha az adott valláson belül folyik a kutatás, mert nincs egyetlen vallás sem, amelyik külső szempontot venne fel önmaga leírásához és meghatározásához.

Például a héber nyelvről sok minden leírható közvetett források alapján magyarul vagy olaszul, de az, hogy milyen a héber nyelv valójában, már nem tudható meg közvetett eszközökkel: ahhoz el kell sajátítani. Egy adott szaktudomány sok érdekes dolgot feltárhat az adott vallásról, de annak lényege csak belülről közelíthető meg a maga teljességében, s csak saját maga képes önmagát megragadni, felfogni és definiálni. Ennek ellenére sokan vannak, akik úgy vélik, hogy a hit elfogadása a tudásról való lemondással párosul, ami egyenértékű lehet az értelem megtagadásával.

Ezzel szemben a hit csak a kutatás irányultságát és látókörének dimenzióját szabja meg, sőt feltételezi az értelmi vizsgálódást; nem teszi feleslegessé a logikus elemzést, mivel nem a hittételek lesznek a bizonyítás vagy a cáfolat eszközei: azok csak irányt szabnak és szemléletet adnak⁷ a kutatásnak.

Einstein szerint örök érthetetlen a világban annak érthetősége. Semmiféle szaktudomány nem igazolta még azt az előzetes hitet, amelyet minden tudós feltételez, amikor azt vallja, hogy a valóságnak érthető szerkezete van, melyet érdemes és lehet kutatni. Úgy világítja meg ez a szemlélet a kutatásainkat, mint amikor a fák lombjain átszűrődő fény megvilágítja az alatta lévő tisztást, miközben a nap mégis rejtve marad.

Rendhagyó példaként említem, hogy még az iskolát teremtő legnagyobb kutató számára is, mint amilyen Gershom Scholem volt, komoly gondot jelentett, hogy nem kapott „beavatást” a zsidó misztika

⁶ LEIBNIZ 1966: II, 460.

⁷ „A vallás lényege nem a gondolkodás és nem is a cselekvés, hanem a szemlélet...” „... a vallás pedig a végtelent keresi...” SCHLEIERMACHER, 2000:31.

tudományába,⁸ pedig élete végéig kabbalista élményre vágyakozott. Ennek hiányában kudarcot vallott kabbalistaként,⁹ s ezért csak történészként, „kívülről” kutathatta a zsidó misztikát – az esszenciáját nélkülöznie kellett.

„...hogyan eleje vétessék minden vitának, amaz igazságok, melyek az I-ten felfogására kizárólagosan mérvadók, a tömeg előtt titokban tartassanak.” ם׃׃

„az Örökkévaló titka az istenfélőknek való”¹⁰

Ezoterikus episztemológiai kutatás a zsidó vallásbölcseletben

Az episztemológia felől közelítve, a szent textusokat is tartalmazó zsidó vallásbölcseleti művek értelmezése és aktuális üzenete persze csak azoknak képes *útmutatást* adni, akik az ismeretelmélet körében kellő alázattal és nyitott szellemmel kutatják az összefüggéseket a hit fényénél.

A Mesterek az *Útmutató* ezoterikus jellegének (V. ö. az *Útmutató* prófétikus látomásokkal foglalkozó fejezeteivel) sikeres kutatási feltételeiként az átfogó szaktudományos ismeretek mellett a *filológiát*, a *logikát*, a *kombinációs készséget* és a *kabbala szóbeli hagyományát* sorolják: elsősorban ezeket lehet és kell segítségül hívni. Az *Útmutató* esetében (is) akkor van reális esélyünk megérteni a szerző tanítását, ha figyelmesen elolvassuk a bevezetőjében megfogalmazott szentenciákat, s komolyan vesszük az ott leírtakat.

Samuel ibn Tibbon a Mester életében lefordította judeo-arab nyelvből A tévelygők útmutatóját héberre (1204), ennek hatására pedig „az *Útmutató* írott ezoterikus értelmezéseinek története még Maimonidész életében elkezdődött, pontosan 1199-ben, amikor a fordító Samuel ibn Tibbon levélben fordult a szerzőhöz. Ebben az isteni gondviselés speciális kérdéseivel és a lélek halhatatlanságával foglalkozik, s a levél jelzi, hogyan viszonyult szerzője az *Útmutató* fejezeteihez. Ibn Tibbon hosszú évekig foglalkozott Maimonidész rejtett doktrínáival, s több szempontból is radikális következtetésekre jutott. Saját kortársai, támogatói és ellenzői szerint is Ibn Tibbon a szöveg ezoterikus értelmezésének egyfajta par excellence szóvivője volt. Véleménye nagy hatású volt, s több nemzedéken át viták és megbeszélések témájául szolgált a maimonidészi filozófia értelmezésekor”.¹¹ Ibn Tibbon többször is konzultált Maimonival a fordítás szempontjairól, ezért az ő értelmezése/fordítása tekinthető minden szempontból a leghitelesebbnek, még akkor is, ha Maimoni az ezoterikus („kabbalista”) szentenciák

---

⁸ „Szívesen tanítalak, fiam – mondta –, de csak azzal a feltétellel, hogy nem teszel fel kérdéseket.” SCHOLEM, 1995:II, 303–304. Scholem huszonhat évesen kérte a kor egyik legnagyobb kabbalista tudósát Izraelben, hogy tanítsa a kabbalára, de végül nem tudta vállalni a hallgatás feltételét.

⁹ „Scholem rendkívüli sikereket ért el a misztikus szövegek és eszmék történetírójaként, önmagában inkább a kudarcot vallott misztikust látta, aki mégis töretlenül vágyódott a misztikus élményre” SAJÓ, www.c3.hu/scripta/buksz/96/03/sajo.htm - 63k

© MAIMONIDÉSZ, 1997:27.

¹⁰ Zsoltárok 25:14.

¹¹ RAVITZKY, 1990:165.

miatt nem mindig adott választ a kérdéseire.¹² Maimoni az Útmutatóban többször is világosan kifejtette, hogy csak utalások formájában szabad tanítani. Ibn Tibbonnal kapcsolatos „hallgatása” ennek fényében „jóváhagyásnak” tekinthető. Ezt bizonyítja az is, hogy a vallásos zsidóság körében ezt a fordítást tanulmányozzák, a mára már klasszikussá vált kommentárokkal együtt. Nem véletlen az sem, hogy a Maimoni halálát követő nemzedékek legtöbb értelmezője, aki még közvetlen kapcsolatban volt a Maimoni által képviselt szellemiséggel, ezt a fordítást vette alapul.

A máig legjelentősebb kommentátorok szintén az Ibn Tibbon-féle fordítást magyarázták. Sém Tov, Efodi, Avarvanel és Kreszkász értelmezései minden jelentős későbbi fordítónak és kutatónak útmutatásul szolgáltak. Az sem véletlen, hogy a Mester halálát követően a legmeghatározóbb misztikus értelmezők, mint például Abulafia és Jozsef Kaszpi, szintén Ibn Tibbon fordítását használták, s ebben a szellemben hagyományozták az *Útmutatót*.

Persze a modern kutatók között olyanok is vannak, akik Maimoni bevezető útmutatásait el sem olvassák figyelmesen, vagy tudomásul sem veszik, s ehelyett inkább egymás partikuláris megközelítéseit másolgatják szolgai módon, így kerülnek olyan szellemi csapdába, melyet önmaguknak állítottak – a tévedések tévedéseit ismételve saját szellemi kalodájukban vergődnek.

Hatástörténeti szempontból közelítve az *Útmutató* recepcióját azt mondhatjuk, hogy ortodox vallási körökben a legerősebb „trend” mindmáig a misztikus/kabbalista értelmezés, amely a mű megírásától kezdve a legmarkánsabban jelenik meg az *Útmutató* megközelítéseiben, hiszen még a támadók és kritikusok is valójában kabbalisták voltak, mint például Vak Izsák, aki valójában a kabbala szóbeliségét kívánta védelmezni. Gyakran a kabbala és az *Útmutató* hívei közül kerültek ki a legjelentősebb későbbi mesterek, így Jichák Luria is. Az *Útmutató* bizonyos jesivák világában mind a mai napig a legmagasabb és legbensőségesebb misztikus stúdiumok tárgya. S éppen a kabbala legjellegzetesebb módszerével vizsgálják: négy szemközti párbeszéddel, utalásokkal, kérdések és viszontkérdések során haladva a tanulmányozásban.

A legtöbb modern értelmező azt sem veszi figyelembe, sőt teljesen elhanyagolja, amit Maimoni a bevezetőjében ugyancsak határozottan megfogalmazott: a műben *adott témákat kell tanulmányozni*, megkeresve azok összes előfordulási helyeit, s egyenként összerakosgatva a szétszórtan előforduló résztanításokat. Csak így lehet felfejteni a valódi szerzői üzenetet. Ebből következik az is, hogy a sokat hangoztatott terminológiai kérdések helyes vizsgálata/olvasata az egyik legfontosabb feladat, mert az *Útmutató* megértéséhez a *homonímiák megértésén keresztül vezet az út*.

¹² „Az *Útmutató* bibliai szövegmagyarázata és ezoterikus doktrínája kapcsolatát illusztrálja, hogy milyen erőfeszítéseket tett Samuel ibn Tibbon az *Útmutató* titkainak kifürkészésére. Ezeket a törekvéseket tükrözik mindennek előtt személyes kérdései, melyeket Maimonidésznek tett fel, majd később saját írásaiban is taglalt. Ibn Tibbon először is egy levélben fordult a Mesterhez, hogy bár érti a könyvben található rejtett ellentmondások hátterében álló titkok egy részét, homályosak számára azok, amelyek az isteni gondviseléssel és a lélek halhatatlanságával kapcsolatosak. Maimonidész nem adott választ ezekre a kérdésekre, jöllehet folytatta a levelezést Ibn Tibbonnal”. Uo., 182.

Az *Útmutató* elején megfogalmazott másik szentencia mellőzése is gyakori oka a későbbi félreértéseknek: a Mester ezt a művet nem a tömegeknek írta, hanem a zsidó szellemi elitnek, olyanoknak, akik önálló gondolkodásra képesek, s elkötelezetten a zsidó vallási hagyományok fényében végzik a tanulmányozást. Ők azok, akik el tudják/akarják kerülni a hétköznapi, betű szerinti olvasat útvesztőit.

Az *Útmutató*val kapcsolatban néha előfordulnak olyan vélekedések is, hogy Maimonidész azért nem lehetett misztikus/kabbalista, mert a *Misné Tórában* határozottan elítéli az ezoterikus „titkos” módszert. Az efféle vélemények hangoztatói ebben az esetben éppen arról feledkeznek meg, hogy Maimoni ez utóbbi művével nem a szellemi elithez szólt, hanem az átlag vallásos zsidó néphez. A tömegek számára nyilvánvalóan mást és másképpen kellett írni a *Misné Tórában*, mint a beavatottak számára az *Útmutató*ban. Ugyanakkor tudatos csúsztatásként értékelhető, hogy a tiltott *mágikus módszereket* egyesek azonosítják az *ezoterikus szemlélettel*. Akik ezt az alapvető Maimoni tételt nem ismerik, vagy nem akarják felfogni, azoknak nem sok esélyük van arra, hogy az *Útmutató* útmutatásul szolgáljon nekik. De említhetném a filozófusok által jobbra ismeretlen misztikus elemet is.¹³

Szerencsére olyan kutatók is vannak, akik a fentieket – részben, vagy egészben – megértve és figyelembe véve már eddig is jelentős publikációkat adtak közre. Gondolok itt elsősorban bizonyos mértékig Gershom Scholem, vagy Leo Strauss¹⁴ és Moshe Idel munkásságára, aki misztikus katalizátornak nevezi az *Útmutató*t: „A misztika az én fogalmaim szerint az ember összpontosított erőfeszítését jelenti egy szélsőséges spirituális élmény elérésére. Ebből a szemszögből nézve Maimonidész *Útmutatója* a zsidó miszticizmus alapvető, pozitív katalizátorának minősül, amely legfontosabb kifejezési formáját az eksztatikus kabbalában találta meg. Ha negatív katalizátor szerepet töltött be a teurgikus-teozofikus kabbala kialakulásában, akkor mára drasztikusan megváltozott a helyzet. Hogyan járult hozzá az *Útmutató* olvasójának misztikus tapasztalásához? Abulafia érdekes választ kínál erre: Valóban azt mondtam neked, hogy a Név igazából nem tudható meg egyedül a Széfer Jecírából, még ha ismerjük is a fent említett róla szóló kommentárokat, hanem csak akkor, ha e két könyv kétféle ismeretanyagát összekötjük egymással”.¹⁵

Idel fontosnak tartja az *Aktív Intellektus* és a *Széfer Jecirá* (‘az Alkotás/formálás könyve’) kapcsolatát is kutatni: „Itt egy másik fajta kabbaláról van szó, az isteniről, amely néhány megvilágosodottnak a *Cselekvő Értelem* általi megvilágosításának az eredménye. Ők képesek voltak megérteni az *Útmutató*

---

¹³ „Létezik egy, a filozófus által ismeretlen elem is, amely szükséges a misztikus tapasztaláshoz – a Név gnóziisa. Ez a név valamennyi nyelvi anyag kvintesszenciája. Ez nyilvánvalóan a Széfer Jecirá doktrínája. Éppen ezért két »intellektuális kulcs« létezik – az egyik az *Útmutatóé*, az allegorikus exegézis, a másik a Széfer Jeciráé, a Név ismerete. A kettő kombinációja hozzájárult Abulafiának az *Útmutató*hoz fűzött kommentárjainak sajátos jellegéhez és változatos eszközhasználatához, amire utalást találunk a Széfer Jecírában, s annak magyarázataiban, hogy érthetővé váljanak az *Útmutató*ban felvetett kérdések. Ezeket az eszközöket ráadásul alkalmazták is – ezt maga Abulafia fejt ki, amikor Maimonidész ezoterikusabb titkait taglalja”. IDEL, 1990:68.

¹⁴ „Az igazság titokban tartásának valószínűleg az a legjobb módszere, ha tagadjuk”. STRAUSS, 1994:87.

¹⁵ IDEL, 1990:67.

ezoterikusabb titkait – s egyedül őket lehetett meggyőzni a Széfer Jecírából eredeztethető nyelvi kinyilvánítás módszereinek érvényességéről. Ezért csak az Útmutónak a Széfer Jecírával történő kiegészítése nyújthat mélyebb betekintést az Útmutató végső titkaiba. (...) Továbbá csak azok a megvilágosodottak érthetik meg az Útmutatót, akik megtapasztalták a Cselekvő Értelem érintését.”¹⁶ Másik munkájában Idel azt hangsúlyozza Abulafiával kapcsolatban, hogy az Útmutató és a Széfer Jecírá tanulmányozása segítheti elő a misztikus élményt.¹⁷ Isadore Twersky mértékadó meglátásai,¹⁸ valamint Josef Stern „fény”-értelmezései is nagyon lényegesek.¹⁹

Mindenképpen meg kell fontolni Elliot R. Wolfson megvilágító erejű észrevételeit a miszticizmus máig tisztázatlan kérdésköréről: „A zsidó miszticizmus kutatásának jelenlegi stádiumában még nem ismeretes olyan általános elmélet, amely e jelenség természetére vonatkozik. Valójában maga a »miszticizmus« kifejezés sincs meghatározva egységesen a vallástörténészek által. A definíció hiányának dacára, a zsidó miszticizmus tudományos tanulmányozásának két legmarkánsabb megközelítési módja a történelmi és a fenomenológiai. Az előbbi elsősorban a zsidó miszticizmus evolúciójának feltérképezésével foglalkozik történelmi kereteken belül. A történelmet tehát az érdekli, hogy miként hatottak a zsidó misztikusok a zsidóság szellemére, társadalmára és vallástörténetére egy-egy adott korszakban. A vizsgálódás másik iránya a fenomenológusé – elsősorban a vallásos élmény struktúráinak feltárásával foglalkozik, amely áthatja a misztikus szövegekben megfogalmazott meggyőződések és gyakorlatok. Egy végső elemzésben ötvözni kell e két megközelítési módot, mert a fenomenológiai irányzatnak figyelembe kell vennie a történelmi kontextust, amelyben a misztikus jelenség adott kifejeződési formája alakot ölt és kibontakozik. Érvelésemet arra a feltevésre alapozom, hogy létezik egy megmagyarázhatatlan aspektusa a vallási élménynek.”²⁰

Említést érdemel Herbert A. Davidson tiszteletet parancsoló Maimoni-kézikönyve, amely azonban nem mentes az elfogultságtól s az ellentmondástól sem. Leo Strauss tekintetében például úgy fogalmaz, hogy „nem is tartják nyilván tudóskörökben” – miközben az ezoterikus kérdéstről írt fejezetének nagy része éppen Strauss-szal foglalkozik, s ezáltal Ő maga legalizálja Strausst tudományos kérdésekben: „Kifejezetten bizarr A tévelygők útmutatója legezoterikusabb értelmezése, mely szerint Maimonidész rejtett

¹⁶ Uo. 68.

¹⁷ „Egyik írásában R. Abraham Abulafia, aki azonos lehet az 'isteni ember'-rel, megemlíti, hogy az ő gondolatvilágát befolyásoló legfontosabb értekezések tanulmányozása nem juttatta hozzá misztikus élményekhez – erre csak akkor került sor, amikor úgy döntött, hogy olyan becses szövegekkel kezd foglalkozni, mint a Széfer Jecírá és a Maimonidész-féle A tévelygők útmutatója. Ez a két fő forrása Abulafia kabbalájának, mégpedig empirikus módon”. IDEL, 2002:400.

¹⁸ „Az Útmutató antologizálására tett valamennyi kísérletet bocsánatkérésnek és figyelmeztetésnek kell kísérnie, mert Maimonidész hangsúlyozta, hogy a fejezetek sorrendje és a különféle filozófiai érvelések kontextusa hozzásegíti az olvasót a helyes értelmezéshez”. TWERSKY, 1972:233.

¹⁹ „Az egyik modell, melyet Alfarabi a védelmébe vett, a következő: az aktív értelem egyfajta fény – mint Arisztotelész elképzelésében – vagy fényt bocsát ki, amely egyidejűleg világítja meg az anyagi intellektust és a fantázia képessége által elraktározott, érzékek útján felfogható képeket, s így lehetővé teszi az intellektus számára, hogy megkülönböztesse és aktualizálja e képek megérthető sajátosságait. Ebben a modellben az aktív értelem egyfajta általános feltételként működik, amely lehetővé teszi az ősi, természetes emberi tudat számára, hogy elvonatkoztasson és megértsen bizonyos egyetemes tulajdonságokat”. STERN, 2005:110.

²⁰ WOLFSON, 1997:450.

ateista volt, s mivel Strauss szokásához híven rejtélyesen és megfoghatatlanul fogalmazta ezt meg, nem is tartják nyilván tudóskörökben. Fennmaradt azonban egy közvetlenebb módon megfogalmazott és valamivel kevésbé radikális változatban is. Maimonidész ebben úgy tűnik fel, mint aki arra a következtetésre jutott, hogy nemcsak Isten lényegének megismerése kizárt, hanem Isten bármiféle megismerése is, beleértve a létezését. Nem olyan teljesen kibontakozott ateistaként jelenik meg, mint Friedrich Nietzsche, hanem inkább agnosztikusként, mint amilyen Immanuel Kant. Mindkét tézis – miszerint Maimonidész ateista volt, illetve hogy agnosztikus volt – minden idők egyik leggroteszkebb könyvének láttatja A tévelygők útmutatóját.²¹

Kenneth Sesskin már óvatosabban fogalmaz Strauss vonatkozásában, valamint rámutat a különféle hagyományok találkozására Maimoninál: „Leo Strauss munkássága óta sokan úgy tekintenek az Útmutatóra, mint a filozófiai és a profetikus hagyomány vetélkedésére. Amennyiben helyes az ebben az esszében megfogalmazott megközelítés, akkor Maimonidész filozófiájának az erőssége abban rejlik, hogy megmutatja mindkét hagyomány helyességét és egymást kiegészítő jellegét. Figyeljük meg például, hogy a források, melyekből merít, igen változatosak, skálájuk a logikától a metafizikán át a természettudományokig és a bibliakommentárokig terjed. Ugyanolyan készségesen mutat rá az arisztotelészi filozófia hiányosságaira, mint ahogyan a judaizmus szakrális irodalmának ellentmondásaira hívja fel a figyelmet. Bár mindegyik hagyomány segítheti a többit, egyik sincs olyan helyzetben, hogy alááshassa bármely másikat. Végső soron egyik sem tehet egyebet, mint hogy Isten felé irányítja az elmét, abban a reményben, hogy az felismeri önnön tévedhetőségét egy nála sokkal hatalmasabb, nagyszerűbb valaminek a fényében. Azáltal, hogy elménket a fizikai realitáson túli felé fordítja, a metafizika képessé tesz bennünket annak végtelenségének megértésére.”²²

Marvin Fox éleslátással fogalmazza meg, hogy Maimoni próbára teszi az olvasó kompetenciáját.²³ Hava Tirosch-Samuelsón szokatlanul bátran kijelenti, hogy a kabbalisták szerint csak a kiválasztottak ismerhetik meg az ezoterikus dimenziókat, melyekhez semmi köze a nem zsidó filozófusoknak.²⁴ Paul Fenton behatóan foglalkozik Maimoni korával és a szufi kölcsönhatással.²⁵ Tzvi Langermann a csodákkal kapcsolatos kérdéseket boncolgatja.²⁶

---

²¹ DAVIDSON, 2005:401.

²² SESSKIN, 2005:102.

²³ „Mivel tudjuk, hogy Maimonidész ezt a könyvét oly módon írta meg, hogy próbára tehesse vele olvasói kompetenciáját, logikus a feltételezés, hogy e próbatétel részét képezi ez az új kifejezés is, csakúgy, mint a reflektálás annak implikációira. E szellemi kihívásnak csak kevesen tudtak megfelelni még a legkiválóbb és joggal tisztelt középkori és modernkori írók közül is, akik csak foglalkoztak Maimonidésszel”. FOX, 1990:73.

²⁴ „...a kabbalisták azt állították, hogy a rabbinikus judaizmus ezoterikus dimenzióját nem lehet megismerni – ez csakis az Isten által kiválasztottak számára lehetséges az isteni revelációk útján, és semmi köze hozzá Arisztotelész vagy bármely más nem zsidó ember filozófiájának”. TIROSH-SAMUELSON, 2003:221.

²⁵ „Bár a pontos időszak és a résztvevők személyének megjelenése ebben a tendenciában továbbra is bizonytalan, úgy tűnik, hogy a jeles tudós és tanító Móse Maimonidész (1138–1204) korában már számos zsidó elkezdte átvenni a szufi életmódot. Több dokumentum is fennmaradt ebből az időszakból, amelyekben az adott személynevekhez a „jámbor” (he-haszid) jelző kapcsolódik”. FENTON, 2006:206.

²⁶ „Úgy tűnik, Maimonidésznek a csodákkal kapcsolatos nézete – sokkal jellemzőbben, mint bármely más, a tudományokhoz kapcsolódó kérdéssel kapcsolatos állásfoglalása – lényeges változáson ment keresztül az évek során”. LANGERMANN, 2003:172.

Aviezer Ravitzky véleménye szerint Maimoni titkos bölcselete a Szentírásban gyökerezik: „A tévelygők útmutatója című munkát sokan látták azok közül, akik annak titkos bölcsességét egy arkán zsidó filozófiai hagyománynak tulajdonították, amely magában a Bibliában gyökerezik. Igaz volt ez a mű ezoterikus eszméire és irodalmi módszerére is – a szerző nem kifejezetten új doktrínákat és meggyőződések erősített meg, hanem inkább megújította az ősi hagyományt azáltal, hogy az elfeledett »Törvény bölcsességét« tanította, nem újak tehát az elrejtéshez és utaláshoz használt eszközei sem – az Írásban és annak rabbinikus forrásaiban gyakran alkalmazott irodalmi eszközökkel él”.²⁷

Napjaink talán egyik legjelentősebb Maimoni-kutatója Menachem Kellner, aki Maimoni miszticizmusával kapcsolatban egyértelműen fogalmaz: „Maimonidész – ezt biztonsággal állíthatjuk – ismerte a Széfer Jecírát. Shlomo Pines alapos érvekkel támasztja ezt alá. Újabban Y. Tzvi Langermann is meggyőzően támogatta ezt a nézetet. Amennyiben így van, vajon miért nem említi Maimonidész ezt a könyvet egyetlen fennmaradt írásában sem? Idelnek meggyőződése, hogy Maimonidész tudatosan hallgat a Széfer Jecíráról”.²⁸ Kellner arra is rámutat, hogy a kabbala egy folyamat kikristályosodása: „...számos nézet, amely később rendszereződött és kristályosodott ki, majd pedig kiemelkedővé vált a kabbalában, érvényesült a korabeli judaizmusban is”.²⁹

A fenti néhány példából is nyilvánvaló: az Útmutató ezoterikus vonatkozásaival foglalkozó kutatások szerteágazó megközelítései mára oly mértékben átláthatatlanná váltak, hogy terjedelmi okok miatt most csak a legjellemzőbb iskolákat, irányzatokat és trendeket említhetjük. Akár a radikális, akár a mérsékelt, vagy az ezoterikus felfogást képviselő irányzatokat vesszük nagyító alá, az érintett kutatók a legtöbb esetben csak egy-egy részletkérdéssel foglalkoznak, mint például a világ teremtett, vagy teremtetlen volta, az istenérvek értelmezése, az arisztotelészi racionalizmus hatása Maimonira stb. Bár mindegyik egy-egy fontos szelete az Útmutató témáinak, végső soron szinte egyik irányzat sem próbálja/tudja komplex módon vizsgálni Maimoni valódi írói szándékát és az Útmutatóban lefektetett alapelveket. Ez rá is nyomja a bélyegét ezekre az értelmezésekre, hiszen nem az egész felől közelítenek a részletkérdések felé, hanem fordítva. Ez a fordított logika viszont nem teszi lehetővé a jó kérdések megfogalmazását, így a válaszokat sem. Ebből következően a legtöbb kutatási eredmény nincs és nem is lehet minden szempontból összhangban az Útmutató célkitűzésével. Maimoni, mint minden igazi Mester, kiállta/kiállja az idő próbáját, mert több mint nyolcszáz év után sem találnak rajta „fogást”, ami magyarázatot adna erre a rendhagyó műre s annak valódi útmutatására.

Az Útmutató ezoterikus értelmezéseivel kapcsolatban előfordulnak olyan szélsőséges vélemények is, hogy „groteszk”, „abszurd”, „bizarr” vagy éppen „mese”. Ezek az állítások a szerzők szűk látóköréről tesznek tanúbizonyságot: a saját megközelítéseiken kívül el sem tudnak képzelni más értelmezési lehetőségeket.

²⁷ RAVITZKY, 1990:162–163.

²⁸ KELLNER, 2006:20.

²⁹ Uo. 18.

Nyitott kérdések

Ravitzky öt nyitott kérdése és kutatási javaslata már több mint húsz éve megvilágító erővel mutatott rá a Maimoni-kutatás legfontosabb problémáira: „... a következő kérdések maradtak nyitva az olvasó számára, aki Maimonidész rejtettebb nézeteinek kulcsát keresi.

1. A tévelygők útmutatója figyelmes olvasásakor azt látjuk, hogy a következő irodalmi eszközöket használja a szerző az elrejtés és utalás céljából: ellentmondás, megszakítás, a téma szétaprózása, kulcsszavak, pszeudoszinonimák, többértelmű kifejezések stb.
2. Maimonidész írásainak elemzése filozófiai forrásainak szempontjából.
3. Maimonidésznek a Bibliával, a rabbinikus irodalommal kapcsolatos filozófiai szövegmagyarázatok rekonstrukciója, hermeneutikus elveinek tisztázása.
4. Halakhikus írásainak elemzése az Útmutató fényében, annak ezoterikus rétegét is beleértve.
5. A Maimonidész saját nemzedékéhez közel álló (Sic!) tudósok titkos tanításainak vizsgálata, az Útmutató közvetlen értelmezése általuk és a műveikben fellelhető indirekt értelmezések. Másképpen megfogalmazva: az alábbiakban felsorolt első négy kutatási terület a korai maimonideánusok tanulmányainak fényében.

Másutt már megjegyeztem, hogy a kortársak úgy vélték, Samuel ibn Tibbon közeli kapcsolatban áll az Útmutató titkaival. Maimonidész fia, Ábrahám szerint Ibn Tibbonról saját édesapja ezt mondta: »eljutott A tévelygők útmutatója és Maimonidész más írásai titkainak mélységeibe és értette az ő szándékát«. Ibn Tibbon írásai valójában egy átfogóbb értelmező hagyományba való beavatást szolgálták”.³⁰

Persze nagyon sok szövegmagyarázó irányzat létezik még – „...számos különböző szövegmagyarázó alternatívát ismerhetünk meg, amelyek sorát maga Maimonidész nyitotta meg talányával. Az írásairól szóló eltérő vélemények hasonlóan jelentkeznek nemzedékről nemzedékre, eltérő intellektuális színvonallal és változó precizitással. Ezek az eltérő vélemények persze nem csupán a különféle kutatási módszerekre vezethetők vissza. A világnézet, ideológia és intellektuális temperamentum különbségeit is tükrözik. Végző soron közös a témájuk – a zsidó világban a Talmud szerkesztése óta megjelent legnagyobb halakhikus férfi alaphite –, s csak kevesen akadtak, akik ezt a kérdést teljes nyugalommal közelítették meg” – ,³¹ melyek további oknyomozást igényelnek.³²

---

³⁰ RAVITZKY, 1990:204–206.

³¹ Uo. 206.

³² „Kojeve egy helyütt – melyet Strauss és Pines is idéz – így fogalmaz: nyomozói munkára van szükség itt, ami nem vezethet határozott következtetéshez, a védekező fél beismerő vallomáshoz. Úgy tűnik, hogy maga Maimonidész éppen erre az eredményre számított. És talán ez önmagában véve is egyfajta »beismerő vallomás a védekező féltől«. Ha valóban így van, akkor kinek szólhat? A zsidó filozófia történetében mindenesetre A tévelygők útmutatója és annak a különböző nemzedékek perspektívájából készült olvasatai jelentik a leginkább lenyűgöző történetet – annak ellenére, hogy csak a fejezetcímei vannak megírva”. Uo. 206–207.

Ismeretelméleti paradigmaváltó kísérlet

Végül három saját kutatási példát említek az Útmutató témái közül, melyek véleményem szerint pregnánsan bemutatják azt a sajátos ismeretelméleti paradigmaváltási kísérletet, amely közelebb vihet Maimoni írói szándékának megértéséhez:

1. A kabbala kifejezés összesen huszonnégy alkalommal fordul elő Ibn Tibbon *Útmutató*-fordításában, ám a *Bevezetésben* a *homonímiákra* vonatkozó szentencia szerint ez is egy olyan fogalom, melynek többféle jelentése és olvasata létezik (*hagyomány, átadni/elfogadni, kabbala* mint a zsidó misztika fogalma). Ennek megfelelően különösen fontos, hogy a tudós olvasónak ilyen esetekben többféle kontextusban kell értelmeznie Maimoni útmutatásait. Nem tekinthetjük véletlennek azt sem, hogy a kabbala kifejezés éppen huszonnégy alkalommal fordul elő az *Útmutatóban*, hiszen a héber ábécé huszonnégy betűjének segítségével a misztikus szóbeli hagyomány minden fontos szentenciája megfogalmazható.

2. A „szóbeli Tóra” kifejezés összesen egy alkalommal fordul elő az *Útmutatóban* (I, 71.). Az ilyen egyszer előforduló *hapax legomenonokról* tanítja Maimoni az *Értekezés a holtak feltámadásáról* című művében (melyet válaszként írt az *Útmutatót* ért támadásokra, s utolsó műveként (1191) egyfajta értelmezésnek és összegzésnek is tekinthető az *Útmutatóhoz*), hogy a legfontosabb témákat csak egyszer szabad tanítani.¹

Kutatásaim alapján a szintén csak egyszer előforduló fogalmakra említek még néhány jellemző példát az *Útmutatóból*: *igazi kabbala, igazi bölcsesség, igazi filozófusok, tanár/„tudós”, Éden-kert, párdész,*² „meditációs gondolatok” stb. Ebből a néhány példából is nyilvánvaló lehet, hogy Maimoni számára milyen fontossággal bírt a misztikus szóbeliség egyszeri tanítása, valamint az egyedi kvalitásokkal rendelkező bölcsélet s annak kabbalista meditációs vonatkozása.

3. A misztikára (melynek fontos része a meditáció, és közelebb visz az Örökkévalóhoz) és az ezzel rokon prófétai látomásokra, valamint a *maaszé merkávára* (isten trónszekér) az *Útmutató* többször és többféle módon is utal. Ezek a tanítások összességükben végső soron az Örökkévaló megközelítésének *ezoterikus episztemológiai értelmezéseként* is felfoghatók. (Terjedelmi okok miatt a fenti kérdéseket egy másik tanulmányomban fogom majd részletezni és bővebben kifejteni.)

Az *Útmutató* ezoterikus vonatkozásával kapcsolatban gyakran előfordul, hogy többen is szolgai módon, mindenféle komolyabb kontroll nélkül hivatkoznak mások hipotéziseire, például Alexander Altmann egyes feltevéseire gondolok,³ melyek alapján Maimonidész halakhikus véleményét próbálják

¹ „Egy állítás nem válik attól igazgá, hogy százszor elismétlik, ahogyan az ismétlés hiánya sem csökkenti igazságtartalmát. Bizonyára tudod, hogy az Örökkévaló egyetlenségét meghirdető tétel mindössze egyetlen egyszer fordul elő a Tórában”. (5 Mózes 6:4) MAIMONIDÉSZ, 2011:185.

² Maimoni nyilvánvalóan szellemi és átvitt értelemben használja ezt a kifejezést, amely egyszerre utal a Tóra magyarázó elveire és az ezek segítségével feltáruló szellemi gazdagságra. A párdész szó szerinti jelentése: gyümölcsöskert. A Szentírásban nem ezzel a szóval nevezik meg a „Paradicsomot”, hanem Éden-kertnek hívják (*gán Éden*). A párdészt gyakran szokták rövidítésként értelmezni, a Tóra-magyarázat négy hagyományos szintjét értik alatta a kezdőbetűk összevonásával: **psát, remez, drás, szod**. Ezek a legegyszerűbb szó szerintitől (*psát*) a legbonyolultabb „titkos” jelentésig (*szod*) terjednek.

³ ALTMANN, 1936:305–330.

szembefordítani az *Útmutató* tanításaival. Az adott lokusz Maimoni egyik *responsumában*⁴ fordul elő, melyet a *Misné Tórán*⁵ megfogalmazott véleményével próbálnak alátámasztani. Ezek szerint Maimoni elítéli és eretneknek bélyegzi az egyik legnehezebben érthető ezoterikus művet: „Az »isteni« test mérete” címűt. Az itt olvasható misztikus számok valójában a világmindenség szimbolikus megközelítési kísérletei, melyek az Örökkévaló határtalan kozmikus „méreteire” utalnak.

Álláspontom szerint:

1. A fenti véleményt szajkózók csak éppen azt nem veszik figyelembe, hogy a tömegeknek valóban nem szabad ezoterikus témákkal foglalkozni (ezt Maimoni számos helyen kijelenti az *Útmutatóban* is), márpedig a *Misné Tóra* tiltása nekik szól.
2. Árnyaltabban kellene fogalmazni az *Útmutató* és a *Siúr qómá* („az isteni test méretei”) lehetséges vonatkozásai tekintetében, s így el lehetne kerülni azokat a logikai tévedéseket, melyek a *Siúr qómával* kapcsolatos, a tömegeknek szánt állásfoglalást mindenféle ellenőrzés nélkül akarják alkalmazni az *Útmutatóra* is.
3. A *Siúr qómá* tanítása könnyebben elfogadható lenne az értetlenkedő kutatók számára, ha allegorikusan próbálnának közelíteni a szöveghez, s nem csupán betű szerinti „csillagászati méreteket” értenének ott, ahol az emberi ész számára felfoghatatlan végtelenre történik utalás.
4. Érdeemes lenne körültekintőbben állást foglalni az efféle kérdéseknél, mert az *Útmutatóhoz* írt klasszikus kommentárokban többször is előfordul a *Siúr qómára* való hivatkozás, például Efodi magyarázatában (I, 74.), vagy Sém Tov kommentárjában (III, Bevezetés).

Szintén gyakori tévedés, hogy a misztika általános fogalmát teljesen el akarják különíteni a kabbalától, pedig a mértékadó szakirodalomban (V. ö. pl. Moshe Idel és Menachem Kellner már idézett műveit) a valódi szakértők sokkal visszafogottabban fogalmazznak. Persze az is gyakori tévedés, hogy a kabbala írásbeli geneziséét a Maimoni utáni korra teszik, s nem veszik figyelembe, hogy a nemzetközi szakirodalomban erősen megoszlanak a vélemények erről a kérdéstről (is).

Kiegészítő szempontok

Ravitzky fent említett öt „nyitott kérdését” az *Útmutató* kutatásaival kapcsolatban az alábbi hét szemponttal egészíthetjük ki:

1. Lehetséges-e ezoterikus/szagrális szövegeket kizárólag racionalista módon vizsgálni, az effajta vizsgálódásnak melyek a kritériumai és meddig terjedhet a kompetenciája?
2. A kabbala genezise hol érhető tetten, s ennek a hagyománytörténete miképpen térképezhető fel az *Útmutató* tükrében?

---

⁴ BLAU 1989: 200–201.

⁵ *Misné Tóra*, Hilkhot Jeszodé ha-Tóra VI. 8.

3. A *Zóhár* írásbeli megjelenése előtt létezett-e már kabbala, s ha igen, mikor és milyen formában? Van-e kapcsolat a *Zóhár* és az *Útmutató* írásba foglalása között?
4. Az eddigi rész kutatásokat folytatva komplex módon meg kell vizsgálni, hogy a *Hékálót irodalom*, a *Siúr qómá*, a *Széfer Jecirá* és *Hanok* (Hénok) *könyve*, valamint a *maaszé berésit* és a *maaszé merkáva* milyen kapcsolatban van a kabbala ősi tanításával, s mindez hogyan viszonyítható az *Útmutató* tanításaihoz?
5. A kabbala szóbeli hagyománya miképpen vált részben írásbelivé, s melyek voltak ennek a legfontosabb történelmi szituációi és szellemi mozgatórugói? Mit kezdjen/kezdhet az elfogulatlan kutató a kabbala máig csak szóbeli tanításaival, s mindez milyen utalásokban fedezhető fel az *Útmutatóban*?
6. Ismeretelméleti szempontból az ezoterikus „tapasztalat” is egyfajta metafizikus „tudás”, ezért zsidó vallásbölcseleti aspektusból érdemes kutatni – bár speciális jellegénél fogva csak kevesek és korlátozott mértékben képesek erre.
7. Az ezoterikus és misztikus ismeretek/tapasztalatok milyen módon értelmezhetőek ismeretelméleti szempontból? Az effajta „ismeret” és „tudás” hogyan illeszthető be az episztemológia tárgykörébe, s van-e ennek párhuzama az *Útmutatóban*?

Az eddig megfogalmazott hét kérdéskör kutatási eredményeit komplex módon adaptálni szükséges az *Útmutató* értelmezéséhez! Megítélésem szerint ezek azok a legfontosabb kutatási problémák/kérdések, melyek választ adhatnak az *Útmutató* ezoterikus értelmezésének paradigmaváltó megközelítéséhez.

Hermeneutikai csapdák a Maimoni-recepcióban⁶

Bölcseleti szempontból egyedülállónak tekinthető az is, hogy Maimonidész *A tévelygők útmutatójában* egy filozófiai mestervágással jóval a 20. századi filozófiai gondolkodást megelőzve bevezeti a proto-transzcendentális érvelés módszerét, s ezzel relativizálja az egyik legnehezebb bölcseleti kérdést. Azt tanítja ugyanis, hogy nem a semmiből való teremtést kell bizonyítani, hanem azt, hogy ez nem lehetetlen. Maimoni legfőbb érve a világ semmiből való teremtésének lehetősége mellett az, hogy ez logikailag nem lehetetlen, valamint a létezők világát nem lehet a befejezett állapotból kiindulva bizonyossággal állítani, pláne nem a megelőző állapotra hivatkozva, hiszen arról semmilyen kézzelfogható bizonyítékunk nincs. Tudományos alázat tekintetében is példaértékű az okfejtése, mert csupán annyit állít, hogy a semmiből teremtés lehetséges,⁷ hihetőbb, logikusabb és valószínűbb (V. ö. pl. *Útmutató* II, 17.), de végérvényes bizonyítékkal nem rendelkezhetünk ezen a téren sem.

⁶ BABITS, 2012:265–282.

⁷ „... nem azon vagyunk, hogy megállapítsuk, miszerint a világ teremtett, hanem amire törekszünk, ez az, hogy lehetséges, miszerint teremtett...” MAIMONIDÉSZ 1997:527.

Ha majd az „epigáonok” ideje végleg lejár, s az epikajreszek is képesek lesznek „belülről” is szemlélni az útmutatásokat, akkor következhet majd el az az időszak, amikor az episztemológiai kutatások minden elfogulatlan tudós számára feltárhatják az *Útmutató* ezoterikus megközelíthetőségét (is). Addig csak részletkérdéseket boncolgathatnak, s *útmutatás nélkül tévelyegnek*. Maimoni egyedi módszerrel megfogalmazott ezoterikus üzenetét a legjelentősebb gondolkodók nem tudták megkerülni. Ennek további kutatásai viszont *végtelen ösvényként* szolgálnak útmutatóul.⁸

Összegzésként elmondhatjuk, hogy az *Útmutató* értelmezésének hermeneutikai csapdait a józanabb racionalisták elkerülik, inkább nem is foglalkoznak vele, mivel pontosan tudják, hogy a misztika területének beható kutatása olyan egyedi adottságokat és kvalitásokat is feltételez, melyek nem tanulhatóak s nem is taníthatóak. Maimoni szóhasználatával élve: *csak utalások formájában közölhetők*.⁹

„A valóban művelteknek elég lett volna egy felvetés, nekik nem lett volna szükségük ismételésre, hosszadalmas kifejtésre, pusztán egyértelmű, rövid állításokra, ahogyan az *Útmutató*ban számos komoly kérdéssel kapcsolatban eljártam. A bölcsek módszerét követtem: »Így szólt hozzá: – Magyarázd el! Ám ő így válaszolt: – Egy bölcsnek nincs szüksége magyarázatra. Akkor ezt mondta: – Ismételd el! Erre így válaszolt: – Egy bölcsnek nincs szüksége ismételésre.« (Szifra 3Mózes 15:13. verséhez kapcsolódóan. A párbeszéd a tanító, Ben Azzáj és Rabbi Jósze ha-Galili között zajlik.) Ebből világossá válhat számodra, hogy a bölcs okításához nincs szükség se ismételésre, se hosszú nyúlt magyarázatokra”.

Akik ennek ellenére erre a területre tévednek, azok ezt a lényeges szempontot figyelmen kívül hagyva eleve kudarcra ítélt megközelítésekkel élnek, mivel a misztikus zsidó vallásbölcseletet csak „idegenként” és „kívülről” közelítik meg, ez pedig valóban „abszurd” és „groteszk” eredményekhez vezethet.

Az igazi Mester egyik legfontosabb ismérve, hogy iskolát tud teremteni, s tehetséges tanítványokat nevelve korszakokon át ívelve tudja kifejteni hatását, hogy nemzedékeken keresztül *útmutatásul* szolgáljon...

---

⁸ BABITS, 2011:91–125.

⁹ MAIMONIDÉSZ, 2011:201.

Felhasznált irodalom

- ALTMANN 1936. Alexander Altamann, „Das Verhältnis Maimunis zur jüdischen Mystik” *Monatschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums*. 80 (1936) 305–330., 2, (1967). Tübingen, Wissenschaft des Judentums im deutschen Sprachbereich II, 441–460.
- BABITS 2012. Babits Antal, „Hermeneutikai csapdák a Maimoni-recepcióban”. In: Koltai Kornélia szerk., „A szívnek van két rekesze”. Budapest, L’Harmattan kiadó
- BABITS 2011. Babits Antal „Útmutatások az Útmutatóhoz. In: Uhrman Iván, szerk., Babits Antal: *Végtelen ösvények, zsidó bölcsélet vagy/és misztika*. 2, Budapest, Gabbiano Print
- BLAU 1989. Joshua Blau, *Tesuvot ha-Rambam I-IV*, Responzum Nr. 117., Rubin Mass, Jerusalem, 200–201.
- DAVIDSON 2005. Davidson, Herbert A. *Moses Maimonides, The Man and His Works*, Oxford, University Press
- FENTON 2006. Fenton, Paul B. „Judaism and Sufism”. In: *Medieval Jewish Philosophy*, Cambridge, Cambridge University Press
- FOX 1990. Fox, Marvin *Interpreting Maimonides. Studies in Methodology, Metaphysics, and Moral Philosophy*. Chicago and London, The University of Chicago Press
- HARKAVY 1988. Harkavy, Alexander *Yiddis – English – Hebrew Dictionary*. New York, Schocken Books, <http://bhcv.hebrewtanakh.com/proverbs/26.htm>
- IDEL 2002. Idel, Moshe *Absorbing Perfections, Kabbalah and Interpretation*. New Haven & London, Harold Bloom, Yale University Press
- IDEL 1990. Idel, Moshe Maimonides and Kabbalah. In: Isadore Twersky, eds., *Studies in Maimonides*. Cambridge, Harvard University Press
- KELLNER 2006. Kellner, Menachem *Maimonides’ Confrontation with Mysticism*. Oxford – Portland, Oregon
- LANGERMANN 2003. Langermann, Tzvi Maimonides and the sciences. In: Daniel H. Frank and Oliver Leaman, eds., *Medieval Jewish Philosophy*. Cambridge, Cambridge University Press
- LEIBNIZ 1966. „Aus den Briefen von Leibniz an Remond”. In Ernst Cassirer (szerk.) *Hauptschriften zur Grundlegung der Philosophie*, I-II. Hamburg, Felix Meiner Verlag
- MAIMONIDÉSZ 1997. *A tévelygők útmutatója*. Babits Antal, sorozatszerk., Klein Mór, ford., 2. bővített összkiadás. Budapest, Logos Kiadó
- MAIMONIDÉSZ 2011. Értekezés a holtak feltámadásáról. In: Babits Antal, szerk., Dobos Károly Dániel, ford., *Maimonidész: Értekezések az isteni igazságról, üldöztetésről, megtérésről és feltámadásról...* Budapest, Logos Kiadó

- RAVITZKY 1990. Ravitzky, Aviezer „The Secrets of the Guide to the Perplexed: Between the Thirteenth and Twentieth Centuries”. In: Isadore Twersky, eds., *Studies in Maimonides*. Cambridge, Harvard University Press
- RIMÁJ 1997. 08. 14. *Széfer Rimáj*. Jerusalem, (Oral History, More-Melamed Sul)
- SAJÓ 1996. Sajó György: *Scholem és az európai szellemtörténet*. www.c3.hu/scripta/buksz/96/03/sajo.htm - 63k
- SCHLEIERMACHER 2000. Schleiermacher, F. D. E. *A vallásról*. Gál Zoltán, ford., Budapest, Osiris
- SCHOLEM 1995. Scholem, Gershom „Beszélgetés Gershom Scholemmel”. In: Adamik Lajos, ford., *A kabbala helye az európai szellemtörténetben*, I-II., Budapest, Atlantisz
- SESSKIN 2005. Sesskin, Kenneth „Metaphysics and Its Transcendence”. In: Kenneth Sesskin, eds., *The Cambridge Companion to Maimonides*. Cambridge, Cambridge University Press
- STERN 2005. Stern, Josef „Maimonides’ Epistemology”. In: Kenneth Sesskin, eds., *The Cambridge Companion to Maimonides*. Cambridge, Cambridge University Press
- STRAUSS 1994. Strauss, Leo „A tévelygők útmutatójának irodalmi karaktere”. In: Láncki András, ford., *Az üldöztetés és az írás művészete*, Budapest, Atlantisz
- SZENTÍRÁS. I-IV., 1898–1907. Budapest, IMIT
- TIROSH-SAMUELSON 2003. Tirosh-Samuelson, Hava „Philosophy and Kabbalah”. In: Daniel H. Frank and Oliver Leaman, eds., *Medieval Jewish Philosophy*. Cambridge, Cambridge University Press
- TWERSKY 1972. Twersky, Isadore *A Maimonides Reader*. Springfield, Behrman House
- WOLFSON 1997. Wolfson, Elliot R. „Jewish mysticism: a philosophical overview”. In: Daniel H. Frank and Oliver Leaman, eds., *History of Jewish Philosophy*, London and New York: Routledge.

KÍSÉRŐ NÉLKÜLI KISKORÚ AFGÁN MENEDÉKKÉRŐK ETNIKAI IDENTITÁSA GÖRÖGORSZÁGBAN¹

Mikes Hanna

DOI: 10.25116/kozelitesek 2019.3-4.2

Absztrakt

A tanulmány arra a kérdésre keresi a választ, hogy miként változik a kísérő nélküli kiskorú afgán menedékkérők etnikai identitása egy görögországi menekülttáborban. A hazara és a pastu etnikai identitás változékonyságának megértése érdekében leírja a múltjukról alkotott narratíváikat, valamint jelen kapcsolatrendszerüket. A tanulmány a zene és az identitás kapcsolatára fókuszál, emellett bemutatja étkezési szokásaikat, nyelvhasználatukat, a menekülttáborban töltött mindennapjaikat. A szerző elemzi, hogy a táborban lakó kiskorú afgánok számára az etnikai identitás milyen helyzetekben válik fontossá, és hogy különböző szituációkban hogyan változnak etnikai határai. Bemutatja, mikor szűnik meg a „mi” és „ők” közötti különbségtétel a pastu és a hazara fiatalok között.

Kulcsszavak: kísérő nélküli kiskorú menedékkérő, menekült, Görögország, zene, identitás, interetnikus viszonyok, afgán

Abstract

In this paper the author examines the change in the ethnic identity of Afghan Unaccompanied Minor Asylum Seekers in a Greek refugee camp. In order to understand the variability of the Hazara and Pashtun ethnic identities, the paper analyses their narratives from the past and also their current relations. In addition to the description of their eating habits, the languages they use and their everyday life in the refugee shelter, the focus of the study is on the relation of the youngsters identity and the music they listen to. The study analyses how the ethnic boundaries are changing: the situations where the ethnic identity becomes visible and strong; and when the ‘us’ and ‘them’ differentiation is disappearing.

Keywords: Unaccompanied Minor Asylum Seeker, refugee, Greece, music, identity, interethnic relations, Afghan

Bevezetés

Kutatásomat kísérő nélküli kiskorú menedékkérők² körében végeztem Szalonikiben. Tanulmányomban a menekülttáborban élő afgán fiatalok etnikai identitásának vizsgálatát tűztem

¹ A tanulmány az ELTE Társadalomtudományi Kar Kulturális Antropológia MA képzés szakdolgozataként készült 2014-ben, konzulensem Papp Richárd volt.

² Olyan 18 év alatti fiatalok, akik felnőtt kísérete nélkül érkeztek Görögország területére, vagy az országba belépésüket követően váltak kísérő nélküliekké.

ki célul. Felkeltette érdeklődésemet a terepmunkám első heteinek egyikén az a gondolat, amelyet a táborban fordítóként dolgozó afgán fiú, Hasszán mondott:

„Magyarországon vannak etnikumok? Mert Afganisztánban négy nagyobb van és rengeteg kisebb. Pastuk, tádzsikok, hazarák és üzbégek. Emiatt van minden baj”. (Hasszán)³

Ez volt az első alkalom, mikor jelenlétemben szóba hozták az afgán etnikumokat. Felmerült bennem a kérdés, hogy mi lehet Hasszán narratívájában „minden baj” okozója? A múltban léteztek a „bajok”, vagy jelen körülmények között is fennmaradtak? Hasszán mondatai után a következő kérdések fogalmazódtak meg bennem: Milyen szituációkban élnek tovább, illetve alakulnak át a hazara és pastu fiatalok etnikai ellentétei? Milyen körülmények között válik fontossá számukra az etnikai identitás? Mely szituációkban szűnik meg a „mi-ők” különbségtétel a különböző etnikumú afgán fiatalok között? Milyen közös „mi”-tudatba transzformálódhat ez? Hogyan alakulnak kapcsolataik a táborban és azon kívül?

Minél több időt töltöttem a menekülttáborban és minél közelebbi kapcsolatot sikerült kialakítanom az ott élő fiatalokkal, annál inkább érdekessé vált számomra a zene fontossága a fiúk mindennapjaiban – a táborban olykor háromféle zene szólt, telefonból, számítógépről vagy hangszóróból. Nem csak hallgatni szerették a zenét, az erről szóló beszélgetések is gyakoriak voltak, táncoltak is rájuk, valamint a Facebook közösségi oldalon is naponta osztottak meg vagy küldtek privát üzenetben zenét. Volt, hogy egy dal kinyomtatott szövegét olvasva, a számot újra és újra lejátszva tanulták meg egy dal szövegét. A zenék hallgatása, megtanulása, lejátszása egymásnak átszötte a fiatalok mindennapjait. Bár más közösségi események is gyakoriak voltak a táborban – például a futballozás, a kosárlabdázás, a pingpongozás vagy a kártyázás –, mégis a zenék közös vagy egyéni hallgatása volt szembetűnően fontos minden fiatal számára.

A zenéről való diskurzusainknak köszönhetően egyrészt engem is könnyebben elfogadtak, másrészt számomra is lehetőség adódott, hogy jobban megismerjem identitásukat. Beszélgetéseinkből világossá vált számomra, hogy identitásuk központi eleme a zene – az afgán tradicionális vagy modern zene, az iráni hiphop a táborban lakók mindennapjainak kiemelten fontos részét képezte. Felmerült bennem kérdésként, hogy milyen összefüggés van a zene és a táborban élő fiatalok identitása között?

A zene és az identitás kapcsolatát kvantitatív és kvalitatív kutatások is vizsgálták: „etnozenetudósok, történészek, szociológusok, illetve a gyermekkori zenei emlékezet kutatóinak tanulmányai egyértelműen a zenének az ember emlékeiben és a kulturális identitás formálódásában játszott fontos és mélyreható szerepét tárták fel” (Nurse-Sik, 2012:4). A zene identitásformáló szerepe a kísérő nélküli kiskorú menedékkérők esetében egyszerre fontos a múltra való visszaemlékezéseik elemzésekor és a jelenkori identitásuk megkonstruálásának vizsgálatában. Tanulmányomban

---

³ Tanulmányomban idézőjellel és dőlt betűkkel írom a táborban lakók saját megfogalmazásait, a tőlük idézett mondatokat és kifejezéseket. A dolgozatomban megszólaltatott fiúk összefoglaló bemutatása a Függelékben található.

John Baily etnozenetudós kutatásait veszem alapul, aki Afganisztánban, valamint amerikai afgán közösségekben vizsgálta a zene és az afgán identitás kapcsolatát (Baily, 2005; 2006; 2007).

Baily szerint „bizonyos migráns közösségekben a zenét használják arra, hogy szó szerint összehozza a közösség tagjait. [...] Az ellenkezője is érvénybe léphet: elválasztó ereje is lehet inkább, mint békéltető, egy eszköz a társadalmi konfliktusok kifejezésére a különböző afgán etnikai csoportok között” (Baily – Collyer, 2006:176). Ezt a gondolatot követve merült fel bennem, hogy miként hat a zene az afgán fiatalok közösségére a táborban. Vajon összehozza vagy elválasztja a különböző etnikumú afgán fiúkat?

Tanulmányom elején bemutatom kutatói szerepemet, módszeremet, a tábort, valamint ismertetem az elméleti kereteket. Majd három idősíkn mentén – múlt, jelen és jövő – vizsgálom a fiatalok etnikai identitásának alakulását, etnikai határaik változékonyságát.

A múlttól szóló fejezetekben először röviden bemutatom az afganisztáni etnikumokat és interetnikus kapcsolataikat. Majd kitérek a menekültstátusz definiálására. Ezt követően interjúelemzésekkel keresztül vizsgálom a pastu és hazara fiatalok narratíváit arról, hogy milyen interetnikus kapcsolataik voltak Afganisztánban, Pakisztánban, Iránban és milyen zenéket hallgattak gyermekkorukban. Ezáltal megismerhetjük a táborban élő, különböző etnikumú afgán fiatalok közötti kapcsolatokat, egymáshoz és etnikai csoportjukhoz való viszonyulásukat és identitásukat a táborba kerülésük előtti időkből.

Ezután áttérek a jelen tárgyalására. Bemutatom, hogyan teltek a kísérő nélküli kiskorú menedékkérők mindennapjai a menekülttáborban. Így megérthetjük, hogy a táborba kerülésüket követően hogyan alakultak a kapcsolataik és miképpen változtak ott etnikai határaik. Az étkezési szokásokon, nyelvhasználaton és zenehallgatáson keresztül vizsgálom, hogy miként alakult közösségük a menekülttáborban. A zene és identitás összefüggésének mélyreható vizsgálatához bemutatok egy esettanulmányt és két „*afgán dalt*”, valamint interjúkat elemzek. Így megérthetjük a fiatalok identitásváltozásának és a zene kapcsolatának komplexitását.

Végül a jövőről szóló fejezetekben a tábort követő életrészeket, valamint jövőképüket vizsgálva megismerhetjük a fiatalok etnikai határainak későbbi változását.

Az időperspektíva által átláthatóbban kísérhetjük figyelemmel a fiatalok etnikai határainak változékonyságát.

Kutatói szerepem

Résztevéő megfigyelésemet 2013 augusztusában kezdtem. Első napomon, a táborba érkezésemkor iskolaszünet volt, ezért az ott lakó fiúk még aludtak. A tábor vezetője kísért körbe a szállásokon. Ekkor hárman dolgoztak és körülbelül huszonöten laktak a táborban (az ott lakó fiatalok száma napról napra változott). Később a fiúk elkezdtek körénk gyűlni és görögül kérdezték, hogy ki vagyok. A tábor vezetője a következőket mondta rólam:

„Magyarországról jött fél évre, az egyetemi szakmai gyakorlatát végzi majd nálunk. Még nem beszél görögül. És az ő nagyszülei is menekültek voltak”.

A fenti mondat nagyban meghatározta, hogy a későbbiekben hogyan viszonyultak hozzám a táborban lakó kísérő nélküli kiskorú menedékkérők. Kapcsolatunk kialakulására hatással volt az, hogy én is külföldiként voltam a táborban, egy számomra idegen kultúrában, csakúgy, mint ők. Valamint nagyszüleim háború elől érkeztek Magyarországra, ami szintén kapcsolódási pont volt köztem és a fiúk között, az első naptól kezdve.

A táborban betöltött szerepeim, feladatköreim óráról órára változtak. Valamikor angolt tanítottam, máskor együtt tanultunk görögül a kezdő csoportban – tanárként és velük együtt diákként is feltűntem közöttük. Voltak olyan napok, amikor a táborban dolgozó szociális munkásoknak segítettem, és olyan időszakok is, amikor a fiúkkal „lógtam”: egész nap kártyáztunk, kosárlabdáztunk, pingpongoztunk, közösségi szobát építettünk, együtt ebédeltünk és beszélgettünk.

A táborba kerülésem előtt felmerült bennem kérdésként, hogy nőként milyen szinten fogadhatnak be a menekülttábor lakói. A tábor vezetője – egy 28 éves nő, akivel jó kapcsolatban vannak a fiúk – a következőket mondta: *„Vannak, akik megérkeznek a táborba és a szemembe se mernek nézni, mert nincsenek hozzászokva, hogy egy idegen nővel beszéljenek. Vannak, akik például nem fognak velem kezni, amikor idejönnek, de mikor elmennek, már megölelnek, olyan jó kapcsolat alakul ki közöttünk.”* A táborban a vezetőn kívül a görög tanár is nő (30 éves). Az itt élő fiúk egy része tehát hosszabb ideje (akár egy, másfél év alatt) kialakíthatott olyan kapcsolatokat velem egykorú nőekkel, akikre szinte „nővérükként” reflektáltak.

A fiúk és az ott dolgozók tudták, hogy a tanítás és tanulás mellett kulturális antropológia szakos hallgatóként szakdolgozatot írok az ottani tapasztalataimról, és egyik fő célom a terepmunka. A tábor vezetőjétől kellett engedélyt kérnem, hogy a kiskorúakról írhattak. Ő és a többi munkatársam nagyban segítettek, hogy ez a tanulmány létrejöheszen.

Módszertan

Terepmunkámat fél évig végeztem az ARSIS – Association for the Social Support of Youth⁴ szaloniki menekülttáborában. Az alapítvány munkássága nem csak kísérő nélküli kiskorú menedékkérőkre vonatkozik – minden olyan hátrányos helyzetű fiatal csoporttal (szenvedélybetegek, migránsok, romák stb.) foglalkoznak, akik Görögországban kirekesztésnek vannak kitéve. Négy menekülttábort üzemeltetnek: Volosban, Szalonikiben és Athénban. Az első két városban kísérő nélküli kiskorú menedékkérőknek, Athénban pedig menedékkérő családok részére tartják fenn a táborokat. Az ARSIS Alapítványnak Szalonikiben két menekülttábora van egymás mellett – egy azoknak a kísérő

---

⁴ Alapítvány a Fiatalok Szociális Támogatásáért

nélküli kiskorú fiúknak, akik 13 éven aluliak, valamint lányoknak; a másik a 13 éven felüli fiúknak, akik nagyobb számban érkeznek Görögországba.

Terepmunkámat a második táborban végeztem, ahol minden hétköznap legalább nyolc órát töltöttem. Ezáltal bizalmas kapcsolatot alakíthattam ki az ott lakó fiúkkal, amit különösen fontosnak tartottam – sok ember megfordult a menekülttáborban, de a fiúk azoknak nyíltak meg igazán, akik több hónapig folyamatosan jelen voltak mindennapjaikban. A jó kapcsolatok nagyban meghatározták, hogy milyen mértékben érthettem meg a közösséggel kapcsolatban felmerült kérdéseimre a válaszlehetőségeket (vö. Feischmidt 2007:226). A bevezetőben feltett kérdések megválaszolásához fontos volt megismernem a tábor mindennapjait, így azok részeseként megfigyelhettem a fiúk kapcsolatrendszerét és interetnikus viszonyaikat. Ezekről a megfigyeléseimről terepnaplót vezettem, melybe részletesen lejegyeztem tapasztalataimat. A résztvevők szemszögéből rögzítettem a párbeszédet, eseményeket (uo. 230).

A résztvevő megfigyeléseimet interjúkkal egészítettem ki. Az ezekben megfogalmazott válaszok segítettek abban, hogy a bevezetőben feltett kérdéseimet és a megfigyeléseimet összefüggésbe helyezzem (Seidman 2002:21). Nyolc interjút rögzítettem, ezen kívül négy másik fiúval való beszélgetéseinket idézem tanulmányomban. Az interjúk segítségével teljesebb képet kaphattam a fiatalok múltjáról – azokról a kérdésekről, melyeket a táborban megfigyelni ugyan nem tudtam, ám a kérdéseim megválaszolásához elengedhetetlenek voltak. Az interjúk több nyelven zajlottak – volt, akikkel angolul beszélgettem, volt, hogy fordító segített perzsa nyelvről⁵ görögre vagy angolra fordítani a beszélgetéseket.⁶ Próbáltam az interjúalanyaim számára a lehető legkényelmesebb megoldást választani – azt a nyelvet használni, amelyen könnyen ki tudják fejezni magukat. Félig strukturált interjúkat készítettem. Bár irányított beszélgetések voltak, hangsúlyt fektettem arra, hogy számukra (és ne a számomra) fontos dolgokról beszélhessenek. Biztosítottam őket arról, hogy tanulmányomban anonim módon fognak szerepelni. A továbbiakban a használt nevek álnevek.

A résztvevő megfigyelés a fentebb leírt előnyök mellett etikai nehézségeket is okozott. Mivel nem kizárólag antropológusként, hanem segítőként is jelen voltam mindennapjaikban, a fiatalok olykor bizalmas információkat is megosztottak velem. Otthoni körülményeikről, a családi tragédiákról, az utazásuk alatt átélt traumatikus élményekről beszélgettünk. A témák intimitása sok esetben nem engedi, hogy leírjam azokat.

Azért választottam Görögországot kutatásom helyszínéül, mert ez az első Európai Unió ország, ahová Ázsiából érkeznek a menedékkérők (amennyiben nem repülővel, hanem szárazföldön és/vagy tengeren érkeznek Európába). Fontosnak tartottam, hogy olyan országban végezzem a terepmunkát,

⁵ A perzsa nyelv különböző dialektusai a dari, melyet Afganisztánban, illetve a fárszi, melyet Iránban beszélnek. Ám a táborban lakó afgán fiatalok saját nyelvükre fársziként hivatkoztak. További kutatási téma lehet a perzsa nyelv dialektusainak vizsgálata a táborban.

⁶ A táborban használt nyelvekről részletesebben lásd: *Nyelvhasználat és nyelvtanulás* című fejezet.

amely mind a menedékkérőknek, mind az itt átutazóknak (akik másik országban kívánnak menedéket kérni) Európába érkezésükkor földrajzi okokból meghatározó. Az Egyesült Nemzetek Szervezetének Menekültügyi Főbiztosságának (UNHCR) adatai szerint 2013-ban több mint ötvenezer ember kért menekültstátuszt, valamint kétezer menekült élt Görögországban.⁷ Görögországot sok kritika éri azzal kapcsolatban, hogyan bánnak a menekültekkel, menedékkérőkkel, kísérő nélküli kiskorúakkal (Mounge, 2010:24). Terepmunkám ideje alatt több olyan migránsok, menedékkérők és menekültek ellen elkövetett incidens történt Görögországban (a görög hatóságok irányításával), mely emberi jogokat sértett, és előfordult, hogy emberek életébe került.⁸ Az egyik ilyen eset alkalmával – amikor 2014 januárjában a görög parti őrség visszavontatott egy hajót a török határra, és többen kiesve a hajóból, vízbe fulladtak – a táborban lakó fiatalok és az ott dolgozók is Szaloniki belvárosában tüntettek. Ebből is látszik, hogy elengedhetetlen megismerni a görögországi körülményeket egy menedékkérőkkel és menekültekkel kapcsolatos kutatás esetén. Az ebben a témakörben kialakult feszültség mértéke miatt fontosnak tartottam, hogy ott végezzem kutatásomat, hiszen célom volt a görögországi menekültügyi nehézségek antropológiai megismerése is.

Módszereim ismertetését követően bemutatom terepmunkám helyét, a menekülttábort, annak felépítését és az ott dolgozókat, hogy közelebb kerülhessünk a kísérő nélküli kiskorú menedékkérők görögországi helyzetének megismeréséhez.

A tábor

Szaloniki külvárosában, Oreokastróban található az ARSIS kísérő nélküli kiskorú menedékkérők számára kialakított tábora. A belvárostól egy órára lévő környék végében található az otthon, melynek területén nem csak a tábor működik, hanem a kerítéssel határolt téren bölcsődék és óvodák számára kialakított épületek is találhatóak. A tábor kapujától (mely éjjel-nappal nyitva áll) jobbra található az ARSIS irodája, amely, illetve annak terasza a bentlakó fiatalok találkozási pontja. Az ott dolgozók számára kialakított két szobából is csak ritka esetekben (megbeszélésekkor vagy privát konzultációkkor) küldik ki a fiúkat, szabad a ki-be járkálás.

A tábor területén három különálló épületben laknak a menedékkérő fiatalok, egy szobában ketten vagy hárman alszanak. Amikor először megérkeznek a táborba, az ott dolgozók megkérdezik tőlük, hogy milyen nyelveket beszélnek, s ennek, illetve a koruk alapján próbálják elhelyezni őket a különböző szobákba. Ha olyan országból jönnek, ahonnan már van fiú a táborban, akkor egy szobába helyezik őket. Ezzel próbálják biztosítani, hogy bizonyos fokú biztonságérzetük legyen az idegen, új környezetben.

---

⁷<http://www.unhcr.org/cgi-bin/texis/vtx/page?page=49e48e726#> A menekült és menedékkérő fogalmak tisztázását lásd: Menekülés Afganisztánból című fejezet.

⁸ Erről bővebben lásd: <http://infomobile.w2eu.net/2014/01/22/greek-coast-guard-drowned-refugees-near-farmakonisi-during-push-back-attempt/>; <http://www.amnesty.org/en/library/asset/EUR25/008/2013/en/d93b63ac-6c5d-4d0d-bd9f-ce2774c84ce7/eur250082013en.pdf>

Az épületen belül pedig igyekeznek már úgy elhelyezni a fiatalokat, hogy ne különüljenek el azok, akik különböző országokból jöttek, hogy a táborban lakóknak legyenek kapcsolataik mindenkivel, és minél kevésbé alakuljanak ki országonkénti klikkesedések. Így mindegyik házban laknak afgánok, és két épületben vannak pakisztáni szobák is.

A tábor maximális létszáma 30 fő. A tényleges létszám azonban változó – a nyári hónapokban, amikor több menedékkérő indul Európa felé, szinte tele van a tábor, ám a hidegebb hónapokban kevesebben vannak. Ott tartózkodásom alatt a kiskorúak közül nyolcan voltak, akik augusztustól januárig a táborban maradtak. Nagyobb hullámban decemberben hagyták el a tábort, amikor családgyesítéssel négyen Németországba, illetve ketten Hollandiába költöztek. Helyükre hét új fiú jött január elején, közülük többen hamar továbbálltak. Egy naptól két évig terjed az az időintervallum, melyet a kiskorúak a táborban töltenek.

Az egyik lakóépület mellett található a konyha, az éjszakai felügyelő szobája, a raktár és a tanterem. Az épület alsó szintjén pedig a „szteki” (görög szó, jelentése törzshely), melyet a táborban dolgozókkal és az ott lakókkal közösen építettünk. Emellett pingpongasztalnál, kosárlabda palánknál és a táboron kívül, annak közvetlen közelében létesített futballpályán játszhatnak a fiúk.

Négy állandó munkatársa van jelen napközben: a tábor vezetője (szociális munkás), egy szociológus, egy pszichológus és egy logisztikai ügyintéző. Éjjel és hétvégenként öt felügyelő váltja egymást. Hetente háromszor jár görög tanár, hetente ötször takarító. A tábor tolmácsa mindig olyan fiúk közül kerül ki, akik már hosszabb ideje tartózkodnak itt. Az állandó munkatársak mellett több egyetemista önkéntes és szakmai gyakorlatát végző pszichológus hallgató fordult meg fél éves terepmunkám során, akik főként a fiúkat korrepetálták, vagy nyelveket tanítottak nekik.

A kutatási terep bemutatása után a továbbiakban olyan etnicitással kapcsolatos elméleteket ismertetek, melyek a kutatásom kérdésfeltevéseit megalapozták.

Etnicitás

A fiatalok etnikai identitásának mélyreható vizsgálatához elengedhetetlen az etnicitással foglalkozó elméletek és szakirodalmak ismerete. Sárkány Mihály megfogalmazása szerint: „... az etnikum az együttműködésnek az élet egészét átfogó, a számontartott rokonsági vagy fiktív rokonsági csoportnál szélesebb körű szervezete, amely népként (azaz nem vélt vagy valós vérségi kötelékkel) összetartozásának tudatában van, ezt a tényt *etnonim* alkalmazásával kifejezésre juttatja, vagy pedig olyan emberek együttese, akik valamikor ilyen átfogó, összetartozástudattal és névvel rendelkező egyesülésben éltek, de abból kiszakadva az összetartozás tudatát őrzik csak” (Sárkány 2000:95). Az etnikumok formálódásának előfeltétele az együttműködés, mely három területen a legfontosabb: a létfenntartás terén, a biológiai létfenntartásnál, a kommunikációs rendszerrel (Sárkány, 2000:95). A későbbi fejezetekben a kommunikációs rendszerrel kapcsolatos együttműködés vizsgálatával

foglalkozom, így elemzem a fiatalok kapcsolatrendszerét a táborban. A fiúk számára az új nyelvek megtanulása egy új kommunikációs csatorna létrejöttét jelenti, mely megváltoztatja interetnikus kapcsolataikat. A táborban használt nyelvek elemzése által közelebb kerülhetünk a bevezetőben feltett kérdések megválaszolásához.

Thomas Hylland Eriksen *Etnicitás és Nacionalizmus – Antropológiai perspektívák* (2008) című könyve több aspektusból tárgyalja, összefoglalja az etnikai identitással foglalkozó főbb szakirodalmakat. Az etnicitás fogalmát számos megközelítésből lehet definiálni. Eriksen szerint ezekben a megközelítésekben közös, hogy az etnicitás „az emberek osztályozásával és a csoportok közötti kapcsolatokkal függ össze” (Eriksen 2008:19). Emellett az etnicitás alapja a „mi” és „ők” közötti különbségtétel, valamint a társadalmi érintkezés (uo. 37). Ahogy írja, „az etnicitás társadalmi helyzeteken és találkozásokon keresztül jön létre, és azokban a válaszokban válik fontossá, amelyeket az élet bizonyos helyzeteire és kihívásaira adnak az emberek” (uo. 15–16). Emellett az etnicitás kapcsolatokra épül, ugyanakkor helyzetfüggő is (uo. 84).

Fontosnak tartom kiemelni Erving Goffman megközelítését: az etnikai hovatartozást Goffman szerint bizonyos esetekben túl lehet ugyan hangsúlyozni, ám más szituációkban az etnikai csoportok tagjai igyekeznek azt elrejtteni (Eriksen 2008:41). Az afgán fiataloknál megfigyeltem, mely esetekben próbálják elrejtteni és milyen szituációkban hangsúlyozzák túl az etnikai identitásukat.

Fredrik Barth az etnicitás kapcsolat- és folyamatközpontú megközelítését emeli ki. Véleménye szerint az etnikai határok időben változóak (Barth 1969:11–38, 1996; Eriksen 2008:60–61; A. Gergely; Keményfi 2002). „Nincs alapunk úgy kezelni magatartásokat, mintha azok egyszer s mindenkorra rögzítettek s az idők során változatlanok lennének... hogyan kezeljük valamit, ami egyszerre változtatja határait és tartalmát” – írja (Barth 1996:3).

Barth elméletét továbbgondolva írta meg Richard Jenkins *Az etnicitás újragondolása: identitás, kategorizálás és hatalom* című tanulmányát, melyben az etnikai tranzakciók hangsúlyozását belső, illetve külső meghatározási folyamatokra osztotta. A belsőnél „a csoport tagjai jelzik mind kifelé, mind befelé saját identitásuk önmeghatározását” (csoport), míg a külsőnél „a másik csoportot X-ként vagy Y-ként határozza meg valaki” (kategorizáció) (Jenkins 2005:128). Dolgozatomban mind a külső, mind a belső meghatározási folyamatokat vizsgálom.

Tanulmányomban Barth elmélete alapján az etnikai identitás változékonyságának kérdésével foglalkozom. Milyen helyzetekben válik fontossá az etnikai identitás a táborban lakó kiskorú afgánok számára? Változtak-e etnikai határaik? Megszűnik-e a „mi” és „ők” közötti különbségtétel a pastu és a hazara fiatalok között?

A következő fejezetben bemutatom Victor W. Turner elméletét, melyen keresztül megismerhetjük a menekültek preliminális, liminális és posztliminális szakaszait. Ezáltal közelebb kerülhetünk annak megértéséhez, hogyan alakulnak kapcsolataik a táborba kerülésük előtt, közben és után.

Liminalitás

A menekültekkel foglalkozó antropológiai szakirodalmak szerint menekülni egy liminális, közties állapot: „antropológiai terminusokat használva, a menekültek olyan emberek, akik keresztülmentek a szeparációnak egy erőszakos »rítusán«, és amíg mint polgár nem »válnak egyé« a befogadó országgal (vagy vissza nem küldik az eredeti országába) »átmenetben«, vagy liminális állapotban találja magát” (Harrell-Bond – Voutira 1992:7). Conquergood szerint „a menekülttáborok »liminális zónák«, ahol a menekültek kialakítanak új identitásokat, új stratégiákat a túlélésért, és létrehoznak egy »tábori kultúrát«, ahol a múlt megerősítése mellett alkalmazkodnak a jelenkori kényszerhelyzetekhez (Harrell-Bond – Voutira 1992:8).

Victor W. Turner szerint a liminalitás két szakasz közötti állapotot jelöl – az egyének már nem tagjai a korábbi csoportjuknak, ám még annak sem, ahová ezután tartozni fognak. A preliminális szakasz az „egyen vagy csoport elszakadása akár a társadalmi struktúra egy addigi bizonyos pontjától, akár egy meghatározott kulturális állapottól”. A liminális szakaszban „az »utas« helyzete kétértelművé válik, nincs sem itt, sem ott [...] jellemzőinek vajmi kevés közülük van korábbi vagy jövőbeli állapotához”. A posztliminális szakasz pedig visszatérés a struktúrába (Turner 2006:675).

Turner másik, liminalitáshoz tartozó fogalma a *communitas*, amellyel a közties szakaszban lévő közösséget írja le. Turner szerint a *communitas* „egy időtlen állapot, egy örökkévaló jelen” (Turner 2006:675). A továbbiakban a táborban létrejövő közösséget *communitas*ként fogom emlegetni, utalva a kialakult közösség átmeneti jellegére.

A hazájukat elhagyó menekültek országhatárunk átlépésétől egészen a megérkezésig célországukba liminális állapotban vannak – otthonukba többet nem térhetnek vissza, ám annak az országnak sem tagjai még, ahová végül el akarnak jutni. A folyamatosan úton levés, az ebből fakadó bizonytalanságérzet hatással van arra is, hogyan építik fel etnikai határaikat a menedékkérő fiatalok. Otthonukat elhagyva, az ottani etnikai konfliktusoktól térben távol egy olyan *communitas* jöhet létre a táborban lakó fiatalok között, mely megváltoztathatja etnikai identitásukat, valamint a másik etnikumról kialakított képüket.

Ahhoz, hogy a fentebb említett kérdésekre válaszokat kaphassak, és szemléltethessem az identitásukban bekövetkező változásokat, illetve etnikai határaik szituatív voltát a preliminális, liminális és posztliminális szakaszokban – ahogy a bevezetőben is említettem –, a következő fejezetekben a három időszí (múlt, jelen és jövő) mentén haladok. A táborban lakó menedékkérő fiatalok számára az utazás előtti és utáni korszakuk élesen elkülönül az életüket bemutató narratívákban. Voltak olyan fiatalok is, akik a múltból egyáltalán nem szerettek beszélni, és amikor magukra reflektáltak, kizárólag a jelenről meséltek. Mintha a múltban átélteket és az ottani énjüket hátrahagyták volna, és Európában új életet akarnának kezdeni. A múltban megélt etnikai konfliktusokat és akkori identitásukat, valamint az ehhez képest bekövetkezett változásokat a jelenben azért érdemes a különböző időszíokban

szemléltetni, mert ezáltal megismerhetjük a múlt struktúrájának alakulását, valamint az etnikai határok folytonos változását.

MÚLT

A múltat bemutató fejezetekben Afganisztánra, Iránra és Pakisztánra helyezem a hangsúlyt, ahol a táborban lakók fiatal gyerekkorukban éltek és ahol felnőttek. Először bemutatom az afgán etnikai csoportokat történeti kontextusukban, hogy betekintést nyerjünk az ottani etnikai konfliktusokba, és megismerjük az etnikai és vallási identitás kapcsolatát. Ezt követően az otthoni emlékeiket, saját és más etnikumú afgánok közötti kapcsolataikat elemzem, hogy megismerhessük a múltban megélt etnikai határaikat. Majd az Afganisztánból való elmenekülés okaival folytatom múltjuk ismertetését, hogy megérthessük, mi motiválhatta a fiúkat abban, hogy elhagyják országukat. A táborban lakó fiatalok közül hárman voltak, akiknek szülei elmenekültek Afganisztánból, és a fiúk már Iránban születtek, s hárman voltak, akik bár Afganisztánban születtek, utána Iránba vagy Pakisztánba menekültek családjukkal. Mivel ők hatan Iránban vagy Pakisztánban nőttek fel, ezért az ezekről az országokról szóló narratíváikat is elemzem – így megérthetjük az afganisztáni és a szomszédos országokban megkonstruált etnikai határok közötti különbségeket. Végül megvizsgálom, milyen zenét hallgattak ezekben az országokban, hogy megismerhessük a múltbeli identitásuk és a zene kapcsolatát.

Afgán etnikumok

Afganisztánban 2010-es adatok szerint 27,2 millióan élnek. A pastu (47%), a tádzsik (27%), az üzbégek (9%) és a hazara (9%) a nagyobb etnikai csoportok, emellett számos további (8%) is létezik (Dimitriadi, 2013:5).

A táborban élő afgán fiatalok többsége hazara, a többiek pedig pastuk. Az ARSIS táborában terepmunkám alatt nem voltak más etnikumú fiúk, ezért ezt a két etnikai csoportot fogom a következőkben bemutatni.⁹

A *pastuk* nem csak számszerűleg a legnagyobb csoport Afganisztánban, hanem a politikai hatalmat is ők birtokolják, „tradicionálisan a pastuk dominálták az afgán politikai küzdőteret” (Punjani, 2002:13). Saját nyelvvel, a pastuval, valamint egy pastu értékekből és normákból álló kód-rendszerrel, a *Pasthtunwalival* olyan identitás birtokosai, mely könnyen elválasztja őket a többi etnikai csoporttól (Punjani, 2002:13).

A *hazarák* a pastukkal ellentétben kevesebb hatalommal rendelkeznek mind gazdasági, mind politikai szempontból (Punjani, 2002:8; Saikal, 2012:81). Bár a 19. században Afganisztán lakosságának 67%-át tették ki, 1893-ban, Amir Abdul Rahman Khan uralkodása alatt lemészárolták a hazara lakosságnak

---

⁹ További kutatási kérdés lehet, hogy miért a hazarák és a pastuk azok az etnikai csoportok, akik nagyobb számmal érkeznek meg Európába, s a többi etnikai csoport tagjai migrálnak-e, és ha igen, mely országokba.

több mint felét (vö. Lamer-Foster, 2011).¹⁰ A különböző vallási közösségek elkülönült geográfiai elhelyezkedésének következtében a síita hazarák főleg a Bamyan régióban (Hazarajatban), Közép-Afganisztánban laknak (Dimitriadi, 2013:6). Ezért a hazarák és a pastuk a legtöbb esetben egymástól elkülönülve élnek, ám vannak települések, ahol mindkét etnikum megtalálható.

A vallási identitás az afgán etnikai identitás nélkülözhetetlen része. „Az afgán társadalomban az etnicitás vallási orientációt jelölhet. Például a hazara etnikai csoport tagjai a síita iszlámhoz tartoznak. A pastuk pedig a szunnita ágazat követői. [...] A menekültek vallási kapcsolatai hatással vannak arra, hogy mennyiben kerülnek kapcsolatba más etnikai csoportok tagjaival” (Punjani 2002:8–13). Beszélgetéseink alkalmával a különböző etnikai csoportokra reflektálva az afgán fiatalok több esetben a hazara vagy pastu jelzők helyett a síitát, illetve a szunnitát használták. Dolgozatomban ezért én is az ő megfogalmazásaikat idézve fogom használni a csoportok leírására ezeket a jelzőket. A kapcsolatokról szóló fejezetben a későbbiekben látni fogjuk, hogy milyen hatással van a táborban kialakult barátságokra a síita vagy szunnita származás. Ez azért is fontos, mert a táborban az afgánok mellett a szunnita ágazathoz tartozó pakisztáni menedékkérők is nagy számban jelen voltak.

Most, hogy röviden bemutatam az afgán etnikumok közül a pastukat és a hazarákat, erőviszonyaikat, a konfliktusokat,¹¹ valamint az etnikai csoportok és vallási identitás kapcsolatát, szeretném bemutatni a táborban lakó afgán fiatalok emlékeit szülőhazájukról, az etnikumok izoláltságáról, valamint az ottani etnikai, illetve vallási konfliktusokról.

Afganisztáni emlékek

Milyen emlékeik vannak fiatalokból a másik etnikumról azoknak, akik Afganisztánban nőttek fel? És azoknak, akik Pakisztánban vagy Iránban?

Namír, aki egy kis afgán faluban élt, a következőképpen emlékezett vissza a hazarákra gyermekkorából: „Nem hallottam jót [a hazarákról], csak rosszat. A falumban a pastuk nem akartak a síitákkal közösködni. Nem akartak semmilyen közös dologban részt venni a síitákkal” (Namír).

A fenti idézet reprezentálja, mennyire izoláltan, egymástól elkülönülve éltek a pastuk és a hazarák, és azt is, hogy nem ápoltak semmilyen kapcsolatot a falujában élő pastuk a hazara kisebbséggel. Négy beszélgetőtársam is felidézte, hogy a pastuk és a hazarák semmilyen interetnikus kapcsolatba nem kerültek Afganisztánban.

Omár, egy hazara fiú, néhány hetet töltött a táborban beszélgetésünkkor. Ő is utalt arra, hogy nem találkozott Afganisztánban szunnitákkal. A következőképpen fogalmazta meg a síiták és szunniták közötti konfliktusokat:

¹⁰ Erről bővebben lásd: Amin Saikal: Afghanistan: The Status of the Shi'ite Hazara Minority. *Journal of Muslim Minority Affairs*, 2012.

¹¹ További kutatási téma a hazarák és a pastuk kapcsolata a többi etnikai csoporttal. A hazarák csak a tálibok miatt menekülnek, vagy a többi etnikai csoporttal is vannak konfliktusai? Hogyan viszonyulnak a pastuk az üzbégekhez vagy a tádzsikokhoz?

„Olvastam egy könyvet a síitákról és a szunnitákról. A szunniták úgy, ahogy voltak, megöltek mindenkit egy síita faluban. Gyereket, öreget, nőt, férfit, mindenkit. Afganisztánban néhány tartományban élnek síiták, mindenki más szunnita. Azt mondják rólunk, hogy nem is vagyunk muszlimok” (Omár).

Az „olvastam egy könyvet” kifejezés jelzi, hogy közvetlen kapcsolata nem volt szunnitákkal, a rólu­k való tudását könyvekből, mások elbeszéléseiből szerezte. Narratívájában a szunniták egyenlők a tálibokkal,¹² akik mindenkit megöltek egy faluban, emellett a szunniták azzal vádolják őt és csoportját, hogy nem is muszlimok. Mivel Omár és testvére rövid ideig maradtak a táborban, nem volt lehetőségem megfigyelni, hogy mennyiben változott (ha egyáltalán változott) kapcsolata a pastukkal Európában.

Egy másik hazara fiú, Idres, kilenc éves koráig élt Afganisztánban. Szintén vallási oldalról közelítette meg az etnikai konfliktust, és kiemelte, hogy a szunniták szerint a síiták nem muszlimok:

„Amikor ott laktam kicsiként Afganisztánban, a tó mellett, akkor például ott voltak pastuk, hazarák, és több volt a pastu, mint a hazara. Volt egy kis probléma köztünk az imádság körül. Mi például nap mellett nem imádkozunk. Ők akkor imádkoznak, ha feljön a nap, mi akkor, amikor még nem. Mi, a hazarák, korábban imádkozunk, amikor még sötét van. Volt ebből probléma, mert ha teszem azt, én felkeltem korán, hogy a ház körül sétáljak, még sötétben, és kimenjek imádkozni, akkor meg is ölhetek közle­ről vagy szemből. Hiszen nekik később nagy lett a befolyásuk, amikor eljöttek a tálibok” (Idres).

Idres a vallási szokásokban megmutatkozó különbséget azzal is kiegészíti, hogy az imádkozás módjának eltérései a vallás nyílt gyakorlásának korlátozása mellett akár halálos konfliktusokig is vezethettek. A konfliktus Idres narratívájában egyoldalú, véleménye szerint a síitáknak nincs gondjuk a szunnitákkal:

„Csak a szunnitáknak van gondja a síitákkal. A síitáknak nincs gondjuk velük, ők [szunniták] nem hisznek abban, amiben hisznek a síiták. Azt mondják, hogy mi nem vagyunk muszlimok. A szunniták mondják. Azt mondják, hogy a hazaráknak nincsenek jogaik Afganisztánban, el kell menniük onnan” (Idres).

Az interjúidézetben megjelenik az etnikai identitás Jenkins-féle külső meghatározása – Idres szerint a pastuk azt mondják róla és etnikai csoportjáról, hogy „nem muszlimok”. Narratívájában ez a negatív külső meghatározás és a vallási konfliktus vezetett a jogaiktól való megfosztottsághoz, valamint ahhoz, hogy elhagyják országukat. Idres kilenc évesen hagyta el Afganisztánt és tizenöt éves koráig Iránban élt. A későbbiekben láthatjuk, hogyan élte meg a szomszédos országban az etnikai különbségeket.

Hasszán a múltban átélt elkülönülést, konfliktusokat nem a fiatalabb korában átéltekkel illusztrálta, hanem a történelmi múlt kontextusában magyarázta:

„És kétszáz éve így van. Kegyetlenek voltak velünk [a pastuk]. Ütöttek minket. Ránk erőltették, hogy hagyjuk el a hazánkat. És ez kétszáz éve kezdődött el. [...] Mindig ők uralkodtak Afganisztánban.

---

¹² A tálibok a radikális szunnita iszlám és a pastu nacionalista irányzat képviselői. A radikális mozgalom 1996 és 2001 között uralkodott Afganisztánban.

Mindig ők voltak a vezetők. Miért nem tettek semmit értünk? Mindig arra törekedtek, hogy elhagyjuk az országunkat. Miért? Mi nem vagyunk afgánok? [...] Nem azt akarom mondani, hogy a pastuk rosszak, de nem tudom azt mondani, hogy a történelemben, a mi történelmünkben a pastuk jók voltak. Ez hamis lenne. De mit is mondhatnék, sajnos ez az igazság” (Hasszán).

Hasszán háromszor emelte ki, hogy „mindig” a pastuk uralkodtak, és „mindig arra törekedtek,” hogy a hazarák elhagyják Afganisztánt, a közös hazájukat. Narratívájában felteszi a kérdést, hogy „*Mi nem vagyunk afgánok?*” Ezzel a másik csoport kategorizációját kérdőjelezi meg, valamint a közös afgán identitás hiányát emeli ki.

Láthatjuk, hogy a hazara fiatalok körében a menekülés motivációja legtöbb esetben a pastukkal való etnikai és vallási konfliktus volt. Felmerül tehát, hogy milyen okokból hagyják el hazájukat az „uralkodó” pastuk.

A táborban lakó pastu fiatalok közül az egyik fiú, Fahrán menekülésének az volt az oka, hogy bátyja az Afganisztánban szolgáló amerikai katonának fordított pastu nyelvről angolra. Az amerikaiakkal való kapcsolata miatt a tálibok elrabolták testvérét. Bátyjának felesége, négy gyermeke és Fahrán együtt indultak Európába, majd Görögországban szétváltak.

Egy másik pastu testvérpárosnak, Namírnak és Aszadnak családi okok miatt kellett elhagyniuk szülőhazájukat. Ők édesanyjukkal és két húgukkal együtt indultak el repülőn Európába, ám Görögországban ők is szétváltak.

Az etnikai és vallási konfliktusok, a tálibok, illetve a családi viszályok elől voltak, akik egyenesen Európába indultak, és voltak, akik Görögországba érkezésük előtt Iránban vagy Pakisztánban éltek. A táborban lakó afgánok közül öten Iránban, egy fiú pedig Pakisztánban töltötte fiatal gyermekkorát.

A következő fejezetben bemutatom, ki számít menekültnek és ki menedékkérőnek, majd arra keresem a választ, hogy milyen képük volt a „másik” etnikumról azoknak, akik már kiskoruktól nem Afganisztánban, hanem egy szomszédos országban, menekülteként nőttek fel.

Menekülés Afganisztánból

Azok az afgán fiatalok, akik a görögországi tábort megelőzően huzamosabb időt töltöttek másik országban, többségükben családdal érkeztek Pakisztánba vagy Iránba. Bizonyos esetekben a családfő költözött elsőnek, majd őt követte a teljes család. Másoknál a szülők fiatalabb korukban hagyták el Afganisztánt, és a gyerekek már Iránban vagy Pakisztánban születtek. Az, hogy menekültstátuszuk volt-e vagy bevándorlóként, papírok nélkül éltek ezekben az országokban, változó. A menekült személyek meghatározása a UNHCR 1951. évi Genfi Egyezménye¹³ alapján a következő:

„Menekült az a személy, aki faji, vallási okok, nemzeti hovatartozása, illetve meghatározott

¹³ Pakisztán nem szerepel a Genfi Egyezmény jegyzőkönyvét aláíró államok között. A tagországokról részletesebben lásd: <http://www.unhcr.org/3b73bod63.html>

társadalmi csoporthoz tartozása, avagy politikai meggyőződése miatti üldözéstől való megalapozott félelme következtében az állampolgársága szerinti országon kívül tartózkodik, és nem tudja, vagy az üldözéstől való félelmében nem kívánja annak az országnak a védelmét igénybe venni; vagy aki állampolgársággal nem rendelkezik és szokásos tartózkodási helyén kívül tartózkodva, ilyen események következtében nem tud, vagy az üldözéstől való félelmében nem kíván oda visszatérni” (Az Egyesült Nemzetek Szervezetének Menekültügyi Főbiztosságának Hivatala, Kézikönyv).

Menedékkérőnek pedig az a személy számít, aki menekültnek vallja magát, a fentebb felsorolt okok valamelyike miatt nemzetközi védelmet kér, és a menekültstátusz eléréséért elindított folyamatban részt vesz, de kérelmének vizsgálata még nem fejeződött be.¹⁴

Az első afgán menekülthullám 1978-ban indult, egy puccs következményeként. Ezt követően 1979-től az egy évtizedig tartó szovjet megszállás eredményeképp az akkori afgán populáció 20%-a, megközelítőleg 6 millió ember hagyta el az országot (Dimitriadi, 2013:6–7). Az 1990-es években már az afgánok alkották a menekültek legnagyobb csoportját – ekkor 6,6 millió ember hagyta el az országot. 1992-ben körülbelül egy millió menekült tért vissza Afganisztánba a Najibullah rezsim bukása után. Majd megint milliók menekültek el az országból a tálibok hatalomátvétele miatt 1996-ban. Az amerikaiak beavatkozását követően, 2001 és 2005 között 3,5 millió afgán tért vissza országába (Mounge, 2010:6; Dimitriadi, 2013:6–7).¹⁵

Mind Pakisztán, mind Irán nagy számban fogadott be menekülteket Afganisztán szovjet inváziójától kezdődően a mai napig. Ezekben az országokban 2001-ben megváltozott a menekültstátuszért indítványozott eljárás, a törvénykezéssel arra próbálták rábírni az afgánokat, hogy Európába, illetve Ausztráliába menjenek, vagy repatriáljanak Afganisztánba (Dimitriadi, 2013:7).

„A pakisztánban élő menekültek száma máig nem tisztázott. A szakirodalmak szerint Pakisztán 3,5 millió menekültet fogadott be. [...] A pakisztáni menekült lakosságnak pedig 81%-a pastu” (Dimitriadi, 2013:8-9). Bár a Pakisztánba menekült afgánok többsége pastu, Hasszán, akinél korábban láthattuk, hogy Afganisztán etnikai konfliktusait történelmi kontextusba helyezi, és ezekben lát „*minden bajt*”, úgy érezte, Pakisztánban hazaraként biztonságban volt.

„*Ez egy nagy probléma, hogy a [hangsúlyozva] saját országod, a saját országodban nem tudod, hogy mitévő legyél. Amikor nehéz ott élni. Igen. És a családom úgy döntött, hogy Pakisztánba megy. Odamentünk Pakisztánba, és sok örömben volt részünk, és azt éreztük, hogy [hangsúlyozva] itt biztonságban vagyunk*” (Hasszán).

Hasszán pakisztáni élményei mind pozitívak narratívájában – az örömkés a biztonság hangsúlyozása mutatja, hogy Afganisztánnal ellentétben, Pakisztánban jó volt felnőnie.

---

¹⁴ <http://www.unhcr-centraleurope.org/hu/kit-tamogatunk/menedekkerok.html>

¹⁵ Erről részletesebben lásd: Dr. Angeliki Dimitriadi: Migration from Afghanistan to third countries and Greece. Hellenic Foundation for European And Foreign Policy, 2013. 6–7. oldal.

Pakisztán mellett Iránban sem lehet pontos adatokat tudni arról, hogy hány afgán menekült tartózkodik ott, de arról vannak adatok, hogy a tálibok hatalomátvételét követően körülbelül egymillió afgán települt át Iránba (Dimitriadi, 2013:7).

A táborban szerzett tapasztalataim szerint azok, akik Iránban nőttek fel, a múltjukról való történetmeséléskor kevésbé reflektáltak az etnikai konfliktusokra. Narratíváikban kevésbé volt hangsúlyos, hogy ki hazara és ki pastu. Ezt reprezentálja Zemár, aki Iránban született, a hazara etnikumhoz tartozik, és Iránban egy afgán iskolába járt. A következőket mondta, mikor iráni éveire emlékezett vissza:

„Amikor Iránban éltem, nem értettem, nem is foglalkoztam a különbséggel a kettő között. Pastuk vagy mások, én ezzel nem foglalkoztam. Azt gondoltam, ugyanazok vagyunk” (Zemár).

Az interjúrészletből látszik, hogy Iránban nem tett különbséget a között, hogy ki melyik etnikai csoporthoz tartozik. Számára, mivel külföldön volt afgánként, a hazara és a pastu csoportok ugyanazt jelentették. A múlt idejű mondat azonban azt mutatja, hogy a későbbiekben ez megváltozott.¹⁶

Idres, akinél láthattuk fentebb, hogy szülővárosában konfliktusban éltek a pastuk és a hazarák, aminek okát a vallási különbségekben látta, a következőképpen emlékezett vissza az Iránban töltött éveire, ahol építkezésen dolgozott együtt hazarákkal és pastukkal:

„Lehet, hogy egy helyen dolgoztunk [a pastukkal], de akkor is külön voltak a szobáink, ahol laktunk. Volt kapcsolat köztünk: labdáztunk, játszottunk, átmentünk beszélgetni esetleg a másikhoz, de nagyon jó kapcsolatban nem voltunk, mondjuk, hogy egymásnál aludjunk” (Idres).

Az interjúrészletekből láthatjuk, hogy bár korábban Afganisztánban nem volt kapcsolata pastukkal, Iránban elkezdett kialakítani kapcsolatokat velük – itt már minimálisan érintkezett egymással a két etnikum. Emellett Idres hangsúlyozza, hogy „*nagyon jó kapcsolatban*” még Iránban sem voltak: az, hogy nem aludtak egymásnál, előremutat arra a változásra, mely a menekülttáborban bekövetkezett, ahol akár egy szobában is laknak a pastu és a hazara fiatalok.

Egy másik hazara fiú, Amír Iránban született. Az interjú múltiról szóló részében egyszer sem hozta szóba története mesélésekor, hogy a pastuk és a hazarák között lett volna etnikai konfliktus.

Láthattuk, hogyan viszonyultak a másik etnikumhoz az afgán fiatalok: Afganisztánban erősek voltak az etnikai határok a pastuk és a hazarák között. Azok narratíváiban viszont, akik Iránban nőttek fel, Görögországba érkezésük előtt nem volt hangsúlyos az etnikai konfliktus. A következő fejezetben röviden bemutatom, milyen zenéket hallgattak szülőhazájukban és a szomszédos országokban a táborban lakó fiatalok. Így az etnikai identitás és a zene kapcsolatának későbbi változásait végigkövethetjük, a múltban hallgatott zenék ismerete pedig elvezet az otthoni identitásuk mélyebb megismeréséhez.

¹⁶ Erről a változásról lásd az *Úton* című fejezetet.

Zene a múltban

Afganisztánban a zene szerepét és a zenéről kialakult képet több történelmi tényező befolyásolta a 20. és 21. században. Ezek közé tartozik az 1978-ban kezdődött polgárháború, a tálibok hatalomra kerülésekor a zene ellen indított ideológia, melynek következményeképpen hangszereket és zenét tiltottak be, továbbá az Afganisztánból megindult migráció, valamint a technológiai változások: az elektronikus hangszerek megjelenése, az interneten terjedő zenék (Baily, 2007:2–3).

Láthatjuk, hogy az afgán zene történelme pontosan követi azokat a jelentős változásokat, melyek az egész afgán társadalomra hatással voltak. Ezért is tartom érdekesnek a zenén keresztül megvizsgálni a táborban lakók identitását – az, hogy a múltban milyen zenét hallgattak a menekülttáborban élő fiatalok, tükrözi akkori identitásukat. Ugyanez igaz lesz a későbbi, jelenről szóló fejezetben is – a múlthoz képest megvizsgálhatjuk, milyen változásokon mentek keresztül a fiúk mind identitásukban, mind a zenei ízlésüket illetően, hiszen ezek elválaszthatatlanok egymástól. Namír a következőket mondta a múltban hallgatott zenékről:

„Amikor Afganisztánban voltunk, pastu zenét hallgatunk. Leginkább rádió zenét hallgattunk. Akár népzene is, meg más is. Nem volt más zenehallgatási lehetőség, csak a rádió. [...] A rádióban játszottak [modern] iráni zenét is, pakisztáni zenét is” (Namír).

Namír, aki Afganisztánban egy kis pastu faluban élt, és kizárólag rádiózenét hallgatott, elsőként a lokális zenét idézi fel múltjából, másodsorban említi meg az iráni és pakisztáni modern zenét, melyeket úgyszintén a rádió sugárzott. Beszélgetésünk alkalmával többször kiemelte édesanyjának és nővéreinek a hiányát – a pastu zene azért foglalja el az első helyet visszaemlékezésekor, mert ez egyrészt az édesanyja nyújtotta biztonságérzetet, másrészt a pastu falu emlékeit jelenti számára.

Az afgán zene mellett fontos kiemelni, hogy a migráció következményeként az afgánok megismerkedtek iráni és pakisztáni zenékkal is. Az ottani zenék ismerete a táborban lakó fiatalok számára fontos volt múltjuk felidézésekor:

„Amikor Iránban voltam, nem nagyon tudtam az afgán zenéről. Leginkább iráni zenét hallgattunk” (Zemár).

Az interjúrészlet reprezentálja azt, amit több Iránban felnőtt fiatal is megfogalmazott: azoknak, akik afgánként már külföldön nőttek fel, az ottani zenék voltak meghatározóak, a származási országuk zenéjét ekkor (még) nem hallgatták. A későbbiekben látni fogjuk, hogy a táborban hallgatott zenét is meghatározza a fiatalok migrációs útvonala.

A múltból szóló fejezetekben megismertük az afgán etnikumokat, és megvizsgáltuk a fiatalok afganisztáni emlékeit a másik etnikumról. Láthattuk, hogy Afganisztánban az etnikai határok erősek voltak a pastuk és a hazarák között, az etnikai konfliktusok (melyekre több esetben vallási konfliktusként reflektáltak a fiúk) meghatározták a viszonyrendszereket – nem volt érintkezés a pastuk és a hazarák között. Ellentétben az iráni és a pakisztáni tapasztalatokkal, ahol az interetnikus

feszültségek kevésbé rajzolódtak ki, és ahol már minimális kapcsolatokat is kiépítettek a másik etnikum tagjaival. Emellett betekintést nyertünk abba, milyen zenéket hallgattak a múltban azok, akik Afganisztánban nőttek fel, és azok, akik Iránban töltötték gyermekkorukat – a lokális zenék hallgatása volt meghatározó mindegyik fiatalnak. Az Iránban felnőtt fiatalok nem ismerték még az afgán zenéket, azok pedig, akik Afganisztánban éltek, saját etnikumuk zenéit hallgatták. A következőkben rátérek a jelenről szóló fejezetekre, melyek bemutatják, hogy Görögországba kerülésüket követően hogyan alakult a fiatalok etnikai identitása, etnikai határai, kapcsolataik. Majd elemzem, hogy a táborban milyen zenéket hallgattak, és ezek a zenék miképpen reprezentálják az identitásukban bekövetkező változásokat.

JELLEN

A jelenről szóló fejezetekben először ismertetem a kísérő nélküli kiskorú menedékkérő fogalmát, hogy a táborban lakók jelenlegi jogi státuszát megvizsgálhassuk. Ezt követően bemutatom Görögországba való érkezésüket és a Dublini rendeletet, hogy megismerjük Európába kerülésük körülményeit és görögországi helyzetüket. Ennek köszönhetően közelebb kerülhetünk a fiatalok utazásához, és megismerhetjük az ezzel járó liminális státuszukat, melyet a táborban lakó fiúk Szalonikiben megélnék. Ezt követi a menekülttábor egy átlagos napjának bemutatása, így betekintést nyerhetünk a fiúk hétköznapjaiba, és jobban megismerjük azt a közeget, melyben a pastu és hazara fiatalok együtt élnek. Az interetnikus kapcsolataikban bekövetkező változások reprezentálásaként mindennapjaikból kiemelem az étkezéseket, a nyelvhasználatot, a nyelvtanulást és a zenét, hogy az etnikai határ változásaival és az identitásukkal kapcsolatban feltett kérdésekre válaszokat kapjunk. Végül a zene és az identitás kapcsolatát négy módon vizsgálom: a táborban hallgatott zenéken és egy esettanulmányon keresztül, két dal bemutatásával, valamint interjúelemzésekkel.

Kísérő nélküli kiskorú menedékkérők

Korábban tisztáztuk a menekült és a menedékkérő fogalmakat. A táborban lakó fiatalok körülbelül 90%-a egyedül indult útnak Afganisztánból, Iránból vagy Pakisztánból. A maradék 10% felnőtt kíséretében érkezett meg Görögországba, ám itt elváltak nagykorú rokonuktól.

„A kísérő nélküli kiskorúak harmadik ország állampolgárai vagy hontalan, 18 év alatti személyek, akik a jogszabályoknak, illetve a szokásoknak megfelelően értük felelős személy kíséréte nélkül érkeztek a tagállamok területére, mindaddig, ameddig nem kerülnek ténylegesen ilyen személy felügyelete alá, illetve olyan kiskorúak, akik a tagállam területére történő belépésüket követően maradtak kísérő nélkül” (Council Directive 2001/55/EC).¹⁷

¹⁷ <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:32001L0055>

Az afgánok alkotják az Európába érkező kísérő nélküli kiskorú menedékkérők legnagyobb csoportját (Moungé, 2010:3). Nincs pontos számadat a kísérő nélküli kiskorú menedékkérőkről Görögországban (Dimitriadi, 2013:23). Ám a menedékkérőkkel foglalkozó szakemberek körében az egyértelmű, hogy számuk évről évre nő – ezt mutatja a Görögországban kialakított menekülttáborok növekvő száma.¹⁸

A kísérő nélküli kiskorú menedékkérők között nagyobb számban fordulnak elő fiúk, mint lányok – ritkán indul útnak egyedül kiskorú lány, többségük felnőtt kíséretében érkezik Európába, és csak ez után válnak külön bizonyos esetekben.

A következő fejezetben röviden bemutatom a görögországi menekülthelyzetet, így megérthetjük a liminális jellegét annak az időszaknak, melyet a kiskorúak Görögországban töltenek.

Welcome to Greece

Görögországba érkezésükkor a kísérő nélküli kiskorúakat őrzött szállásokon, vagyis fogdában tartják egészen addig, amíg el nem ismerik őket kiskorúaknak.¹⁹ Vannak, akiket egy-két hét után kiengednek az őrzött szállásról, ám akadtak olyan kiskorúak is, akik fél évet töltöttek a „börtönben” – saját fogalomrendszerükben így nevezték az őrzött szállásokat. Azok, akik hosszabb időt töltöttek bezárva, traumatikus élményként élték meg Görögországba érkezésüket.

A táborban mindennapos beszélgetéseink alkalmával a fiatalok sokszor szóba hozták a „börtönben” töltött hónapokat. Basim, aki majdnem hét hónapot töltött az őrzött szálláson, többször reflektált ottani élményeire:

„Nem követtem el semmit, csak nem voltak papírjaim. Rosszabb volt, mint egy börtön. Nem követtem el semmit. Nem tudtunk zuhanyozni, nem volt normális a kaja” (Basim).

Ahogy Basim egy másik alkalommal fogalmazott, a fiúk célja, hogy egy olyan országban éljenek, ahol „emberszámba veszik őket”, ezért kelnek útra, hátrahagyva családjukat, országukat. „Egy biztonságos jövő képe miatt érkeznek Európába, ahol lehetőségük nyílik arra, hogy tanuljanak és hozzájáruljanak a családi költségekhez” (Dimitriadi, 2013:14). Ám megérkezésüket követően legtöbbször azzal szembesül, hogy Görögországban ellehetetlenítik számukra az ottmaradást. A gazdasági válság mellett ez is az oka annak, hogy az Afganisztánból menekülő nagy része tranzitországgként tekint Görögországra – bizonyos időt eltöltenek itt, ám nem tekintik célországuknak (Dimitriadi, 2013:28). Ez a táborban lakó fiatalok közül is szinte mindenkire igaz. Van, aki a táborban tölt akár másfél, két évet is, ám vannak, akik néhány nap után továbbállnak. Az az oka annak, hogy valaki huzamosabb ideig marad a táborban, hogy a *Dublin II rendelet* értelmében a családok egyesítése lehetőséget adott a kísérő nélküli kiskorúaknak, hogy legálisan érkezhessenek meg célországukba: „Amennyiben

---

¹⁸ Görögországból való eljövetelemkor három új tábor megnyitásáról mesélt a tábor vezetője.

¹⁹ A görög és a magyar őrzött szállások „börtön” jellegüket tekintve hasonlóak, a magyar őrzött szállásokról részletesebben lásd: *Bevarruva. Idegenrendészeti őrizet Magyarországon* (2010). Magyar Helsinki Bizottság, 2011. április, www.helsinki.hu

a menedékkérő kísérő nélküli kiskorú, a kérelem megvizsgálásáért felelős tagállam az, ahol a menedékkérő családtagja jogszerűen tartózkodik, feltéve, hogy ez szolgálja leginkább a kiskorú érdekeit. Családtag hiányában az a tagállam felelős a kérelem megvizsgálásáért, ahol a kiskorú benyújtotta menedékjog iránti kérelmét”.²⁰ Vagyis ha egy táborban lakó fiúnak nagykorú családtagja van bármely másik európai uniós országban, Norvégiában vagy Svájcban, családdegyesítéssel utána repülhet. A családdegyesítési folyamat elméletben fél évet vesz igénybe, ám a gyakorlat azt mutatta, hogy akár másfél, két évig is eltart, mire újra útnak indulhatnak a fiatalok. Decemberben az ARSIS táborából hat kísérő nélküli kiskorú hagyta el Görögországot családdegyesítéssel, négyen Németországba, ketten pedig Hollandiába költöztek nagykorú testvéreikhez vagy szüleikhez.

Azok a fiatalok pedig, akik nem rendelkeznek rokonokkal, általában kevesebb időt maradtak a táborban – néhány nap, hét, vagy hónap eltelte után Olaszország vagy Szerbia felé vették útjukat. Terepmunkám ideje alatt az afgán kísérő nélküli kiskorú menedékkérők közül egy fiú Svédországba, kettő Németországba, egy pedig Svájcba indult.²¹

A *Dublin II* rendelet alapján „ha a kérelmező már kapott vízumot vagy valamilyen tartózkodásra jogosító engedélyt egy tagországban, akkor ott bírálják el a kérelmét (9. cikk);” valamint elhelyezésükkor azt veszik figyelembe, hogy „több kérelem esetén hol nyújtotta be az első kérelmét (13. cikk)”. A menedékkérőt tehát a későbbiekben visszaküldhetik megérkezése első országába, ahol benyújtotta a kérelmet, vagy ott tartózkodásra jogosító engedélyt kapott. Ám elfogadták a legújabb rendeletet, a *Dublin III*-at 2013 júniusában. A rendeletet kiegészítették – ennek alapján egy olyan országba nem küldhetnek vissza menedékkérőket, ahol az ellátásuk nem megfelelő. „A görög menekültügyi rendszerrel kapcsolatban a strasbourgi Emberi Jogok Európai Bírósága 2011 januárjában megállapította, hogy embertelen bánásmód veszélyezteti azokat, akiket oda küldenek, így Görögországba két évig nem küldhetnek menedékkérőket” (KSH, 2013:1–2). Tehát azok a fiatalok, akik Görögország után egy másik országban is kérnek menedéket, nem küldhetők vissza Görögországba.

Láthattuk, hogy a menedékkérő fiatalok tranzitországgként tekintenek Görögországra, és néhány hónap vagy év elteltével továbbállnak másik európai országba. A következő fejezetben ismertetem a hosszabb-rövidebb időt Görögországban töltött kísérő nélküli kiskorú menedékkérők liminális állapotát. Ezáltal közelebb kerülhetünk ahhoz, hogy megismerjük a táborban létrejött közösséget és interetnikus kapcsolatokat.

²⁰http://europa.eu/legislation_summaries/justice_freedom_security/free_movement_of_persons_asylum_immigration/l33153_hu.htm

²¹ Erről részletesebben lásd *A táboron kívül* című fejezetet.

Úton

A Turner által leírt hármas fázis: preliminális, liminális és posztliminális szakaszok közül a liminális szakasz több részre osztható a Görögországba érkező kísérő nélküli kiskorú menedékkérők esetében. Az otthonuk elhagyása és a táborba kerülés közötti utazás időszaka elkülönül a táborban töltött szakasztól, ahol létrejön a *communitas*, majd az onnan való továbbutazás is egy újabb fázisként értelmezendő. Ezek alapján a Görögországba érkezett kísérő nélküli kiskorú menedékkérőknél a következő szakaszokat különíthetjük el: otthon (preliminális szakasz) – országuk elhagyása és az utazás – megérkezés a táborba, *communitas* – a tábor elhagyása, utazás a célországba – megérkezés a célországba (posztliminális szakasz).

A táborban lakó fiúk narratívái alapján a kísérő nélküli kiskorú menedékkérőknek az otthonuk elhagyásakor és az utazás alatti szakaszban mások az etnikai határaik, mint a táborban töltött idejük alatt. Az utazás alkalmával megélt bizonytalanságérzet, az ismeretlenbe való folyamatos utazás felerősíti a csoporthatárokat, a fiúk saját etnikai csoportjuk tagjaival nagyobb biztonságban érzik magukat. Ezt illusztrálja Zemár példája, akiről korábban láthattuk, hogy Iránban nem tett különbséget a hazarák és a pastuk között. Mikor azonban azokról az élményeiről mesélt, hogyan próbált meg Görögországból Olaszországba átjutni (mielőtt a táborba került), már kiemelte a pastuk és a hazarák közötti versengést és elkülönülést. Patrasz város a továbbutazóknak fontos pont, hiszen innen indulnak hajók Olaszországba. Az ottani csoportosulásokra, etnikai konfliktusokra a következőképpen emlékezett vissza:

„Patraszban nem volt túl jó kapcsolat egymás [pastuk és hazarák] között. Veszekedtünk. [...] Elmondok egy esetet, ami megtörtént. A legtöbben úgy gondolják, ahhoz, hogy átjussanak [Olaszországba], a legjobb pastuk vagy legjobb hazarák attól lesznek, ha átjutnak. Ha mi erősebbek vagyunk, és van egy teherautó, amin vannak helyek, akkor ezeket a helyeket megszerezhethetjük magunknak. Ha egyedül vagy Patraszban, akkor biztos ki fognak túrni azok, akik öten vannak” (Zemár).

Zemár az interjúban kiemelte, hogy attól lesz valaki „a legjobb pastu” vagy „a legjobb hazara”, ha át tud jutni Olaszországba. Ám a továbbutazás egyedül nem működött, mindenképpen csapatban kellett együttműködniük ahhoz, hogy legyen esélyük átjutni a tengeren. Egy ilyen bizonytalan szituációban biztonságérzetet nyújtott számukra, hogy saját etnikai csoportjukkal próbálkozhattak elutazni. A Patraszból való továbbutazás versenyként működve bizonyítás, hogy melyik etnikai csoport „jobb”. Amikor arról beszélgettünk, hogy külön csapatban voltak-e a pastuk és a hazarák, a következőt válaszolta:

„Igen. Volt egy pastu csapat, ahol volt egy öreg a fiával, és ők nagyon rendesen viselkedtek velem, normálisan szóltak hozzám”.

Zemár visszaemlékezésében tehát a pastuk és hazarák közötti versengés mellett kiemelte azt is, hogy volt egy pastu ember a fiával, akik segítették őt. Erre azért is emlékezett erősen, mert a pozitív

kontaktus Patraszban ritka volt a két csoport között. Majd felmerült, hogy volt-e Patraszban konfliktus a pastuk és a hazarák között, mire a következőt válaszolta:

„Igen, pastuk, hazarák és afrikaiak között. Én is háromszor benne voltam ilyen verekedésben pastuk és hazarák között. Nem halt meg senki” (Zemár).

Zemár mellékesen megemlítette, hogy az ottani csoportok közötti verekedésben *„nem halt meg senki”*, ezzel utalva arra, hogy Afganisztánban egy etnikai konfliktus halállal is végződhet.

Láthattuk Zemár interjúrészletéből, hogy miként erősödnek meg az etnikai határok a pastuk és a hazarák között, amikor úton vannak. Elemeztem, hogy mennyire fontos számukra a saját csoporttal való együttműködés, a saját és a másik csoport közötti határ megerősítése, és a másik etnikai csoporttal szembeni versengés.

Amennyiben sikertelen a fiúk próbálkozása, hogy továbbutazzanak Görögországból, és a fiatalokat őrizetbe veszi a görög rendőrség, (orvosi vizsgálatokat követően) elhelyezik őket valamelyik kísérő nélküli kiskorú menedékkérők számára kialakított táborban. Ezekben a táborokban az utazást követően egy új, liminális korszaka kezdődik életüknek, melyben megváltoznak interetnikus kapcsolataik. A következő fejezetben bemutatom, hogyan néz ki a táborban lakó kísérő nélküli kiskorú menedékkérők egy napja. Ezzel közelebb kerülhetünk ahhoz, hogy megtudjuk, kikkel vannak kapcsolatban a fiatalok, és hogyan jelenik meg a zene mint identifikációs eszköz a hétköznapijokban.

Mindennapok a táborban

A táborban lakó fiúk közül (változó létszámban) többen iskolába járnak. Az iskola Szaloniki belvárosában van, körülbelül egy órára a tábortól. Így akik tanulnak, korán reggel indulnak, reggelijüket sem a táborban eszik meg, hanem visznek magukkal uzsonnát. Azok, akik nem járnak iskolába, 10 óráig mehetnek reggelizni a közös konyhába.

A tábor egészen addig csendes, míg a fiúk iskolában vannak – körülbelül kettő és három óra között érkeznek vissza. A buszmegállótól a táborig tartó öt perces sétán legtöbb alkalommal a telefonjukon hallgatják zenéiket. Amikor belépnek a táborba, első útjuk az irodába vezet, ahol beszélgetnek az ott dolgozókkal, mesélnek arról, mi történt velük az iskolában.

Ebédig sokan számítógépeznek és beszélnek azokkal a rokonaikkal, barátaikkal, akik otthon maradtak, vagy másik európai országban élnek.

Az ebéd minden nap fél kettőtől van, ilyenkor a táborban lakó fiúk nem kizárólag maguknak visznek ételeket a konyhából, hanem azoknak is, akikkel együtt laknak, vagy közeli barátaik. Az egyik ház lakói mindig együtt kérték el 6-7 személyre az ebédet – ebben a házban laktak a pastu fiúk és a pakisztáni fiatalok; az ő mindennapjaiknak az étkezések fontos közösségi eseményei voltak.

Ebéd után egészen a nyelvórákig a fiúk többsége vagy saját épületében számítógépezik, vagy az iroda teraszán beszélgetnek, kártyáznak, zenét hallgatnak, a közelben fociznak vagy pingpongoznak.

Több nyelvről választhatnak a fiúk – a tábor vezetősége kitűzte célul, hogy mindenki tanuljon, akár iskolában, akár a táborban. A görög tanár hetente háromszor jár a táborba, ő nem kizárólag nyelvet tanít, hanem azokat a fiúkat is korrepetálja, akik iskolába járnak. A görög nyelv mellett a fiúk, ha kérik, annak az országnak a nyelvét is tanulhatják, ahova menni készülnek – így angol, német és holland órák is voltak abban a fél évben, amikor terepmunkámat végeztem.

A nap végén kosárlabdáznak a fiúk a szociális munkásokkal, vagy filmet néznek házaikban.

A fentebb leírt rutinszerű napok struktúrájában olyan mindennapi események szerepelnek, amelyeknek vizsgálatán keresztül az identitás mély jelentéseit érthetjük meg. Ezért szeretném elemezni az étkezéseket, a nyelvórákat, a nyelvhasználatot és a zenék hallgatását, hogy megismerhessük a táborban kialakult kapcsolatrendszeret, a liminális állapotban létrejövő komunitást és a zene jelentőségét identitásukban.

Étkezések

Az ételek és az identitás további kutatási témaként szolgálhat a jövőben, ezek vizsgálatára jelen dolgozatban mélyrehatóan nem vállalkozom. Ám fontosnak tartom röviden bemutatni összefüggésüket, hiszen a fiúk mindennapjainak fontos részét képezték a táborban a közös étkezések, valamint ezek az alkalmak is az etnikai identitás határait reprezentálják.

Migráns közösségekben az ételeknek „alapvető szerepük van, nem számít, hova költöznek emberek, megpróbálják az otthonuk ételét fogyasztani. Az étel szimbólumként funkcionál, hogy fenntartsa a határokat az otthon (mi) és az új hely (ők) között” (Azam, 2012:336). Az ételek határfenntartó funkciója az etnikai csoportok között is érvényesülhet. Egyrészt az ételek ízei különválaszthatják a táborban lakókat. Az etnikai határok megerősödését az is meghatározhatja, hogy más fűszerezésű ételleket szeretnek a fiatalok. Másrészt maga az étel elfogyasztása is összehozhatja vagy különválaszthatja a csoportokat.

A mindennapi étkezésekről elmondható, hogy főként abban a házban voltak ezek jelentőségteljes alkalmak, ahol a pastu fiúk és a pakisztáni fiatalok laktak együtt, akik számára a nap fontos részét jelentették ezek az együttlétek, és közösen tovább főzték a táborban kapott ételleket (melyek nem voltak eléggé ízletesek nekik – sokat panaszkodtak emiatt).

Voltak olyan alkalmak is a táborban, amikor a pakisztáni fiatalok főztek – akár vallási ünnepek alkalmával, akár mert valamelyikük fizetést kapott munkahelyén, és barátaival meg akarta ünnepelni az eseményt. Ilyenkor a Szaloniki belvárosában lévő pakisztáni boltban vásároltak be autentikus alapanyagokat. Ezeknek az alkalmaknak az egyikén a pakisztáni fiúk az egyik házban főztek, és mindenki evett az étellekből – a hazarák és pastuk is. Két hazara fiú, Zemár és Basim a vacsora után panaszkodtak nekem a pakisztániak ételére:

„Nem tetszettek az ételek, mert a pakisztániak nem gondolnak másra. Olyan csípősre főzik az ételeket, hogy csak ők tudják megenni, nem gondolnak arra, hogy mi mit szeretünk” (Zemár).

Láthatjuk, hogy a pakisztániak számára fontos ízek a hazara fiúknak túl csípősek, és mivel „nem gondolnak arra, hogy mi mit szeretünk”, a „mi és ők” közötti különbségeket felerősítette ez a közös étkezés. A fenti idézet akkor válik igazán érdekessé, ha összehasonlítjuk vele a pastu fiúk véleményét is a pakisztániak ételeiről. Volt ugyanis olyan alkalom a táborban, amikor a pakisztániak főztjét a közösségi szobában, a „sztekiben” fogyasztottuk el, ahol a „bulin” (melynek apropója az volt, hogy az egyik fiú kapott fizetést a munkahelyén) a pakisztániakon kívül az afgánok közül kizárólag a pastuk voltak jelen, akiknek a csípős ételek nem okoztak problémát.

Láthattuk, hogy a mindennapi ebédek és vacsorák alkalmával is elkülönültek a pastu és pakisztáni fiúk a hazarától, valamint a nem mindennapi főzések és étkezések alkalmával is megosztotta a két afgán etnikai csoportot az, hogy melyikük állt közelebb a pakisztáni fiatalokhoz és ételeikhez. Fontos azonban kiemelni, hogy a táborban több alkalommal ettek együtt a pastu és a hazara fiúk, mely közös étkezések Afganisztánban elképzelhetetlenek lettek volna. Tehát az étkezések egyik részről bizonyos szinten különválasztják az etnikai csoportokat, másrészről, ha az afganisztáni etnikai határokat vesszük alapul, a táborban való közös étkezések az etnikai határok szituatív voltát reprezentálják.

A következő fejezetben a kísérő nélküli kiskorú menedékkérők mindennapjainak egy másik fontos meghatározójával, a nyelvhasználattal foglalkozom. Így egyrészt közelebb kerülünk a kapcsolatok változásainak megértéséhez, másrészt megvizsgálhatjuk, miként működik liminális helyként a menekülttábor az új nyelvek megtanulásakor, hogyan jön létre a táborban a communitas, és miképpen mutat előre a nyelvek tanulása a posztliminális fázisba a fiúk mindennapjaiban.

Nyelvhasználat és a nyelvtanulás

Egyik nap, amikor az iroda teraszán kártyáztunk a fiúkkal, munkatársam kihozott nekünk „Activity” kártyákat – a társasjáték lényege, hogy a kártyákra írt szavakat, kifejezéseket kell lerajzolni, elmutogatni, vagy szóban körülírni. Ám a táborban készített kártyák nem egy nyelven írták le a szavakat – angol, görög, francia, perzsa és urdu nyelveken. Perzsa nyelven beszélnek mind a hazara fiatalok, mind az irániak, az urdu pedig a pakisztániak anyanyelve. Két csapatot alkottunk, az angolul beszélők voltak velem, a többiek közös nyelve pedig a perzsa volt. A játék szimbolizálja a táborban használt nyelvek sokféleségét, valamint a kommunikációs nehézségekre adott kreatív megoldásokat.

Felmerült bennem kérdésként, hogy a tábori „Activity” kártyákon miért nem voltak pastu nyelven is a szavak? Ennek oka, hogy mind a perzsa, mind az urdu nyelvet beszélték a pastu fiatalok, bár ezek nem az anyanyelvük voltak. Erre utalt az is, hogy megérkezésemtől a táborban dolgozó tolmács, Hasszán négy nyelven beszélt és tolmácsolt – angol, görög, perzsa és urdu nyelveken. Csakúgy, mint az „Activity” kártyáknál, a tolmácsolásnál is láthatjuk, hogy a pastu nyelv nem szolgált kommunikációs

csatornaként a táborban dolgozók és az ott lakók között, hiszen a pastu fiatalok perzsa és urdu nyelven is beszéltek.

Vajon a nyelvek sokfélesége a táborban fenntartja az etnikai határokat a pastu és a hazara fiatalok között? Vagy a nyelvek tanulása új kapcsolatok kialakítására ad lehetőséget? Amikor arról beszélgettünk egy pastu fiúval, Namírral, hogy hol tanulta meg a perzsa nyelvet, a következőket mondta:

„Akkor is tudtam, amikor Afganisztánban voltam, és most is tanultam. A nagybátyámtól, de a táborban többet tanultam” (Namír).

Az interjúrészletből láthatjuk, hogy bár Namír már Afganisztánban is tudta a perzsa nyelvet, a táborban sajátította el még jobban annak érdekében, hogy a hazara fiúkkal tudjon kommunikálni. Vagyis a nyelvek nem az etnikai határok fenntartását szolgálják, közös tanulásuk az etnikai határok háttérbe szorulását segítik elő. Namír pastu, perzsa, urdu nyelveken beszélt, emellett bizonyos szinten megértette magát görögül és angolul is. Amikor arról esett szó, hogy a táborban hogyan érzi magát a hazara fiúkkal, Namír a közös nyelvtudást emelte ki:

„Nagyon kevesen beszéljük a pastu nyelvet [a táborban]. Nem éreztem magam rosszul síiták között, afgánok, értettem a nyelvüket” (Namír).

Namírnak a síitákkal való kapcsolatában fontos, hogy érti a nyelvüket – az otthoni etnikai konfliktusok, a másik csoport teljes elutasítása a táborban a kommunikáció, a közös nyelv által megváltozott. A síitákat pedig mint afgánokat emlegeti, ezzel közösséget vállalva velük, és megszüntetve a „mi-ők” közötti különbségtételt. Ehhez a közös afgán identitáshoz elengedhetetlen a fiúk számára, hogy legyen egy közös nyelvük. Nemcsak Namír tanulta meg a perzsa nyelvet, más pastu fiúk (például Fahran, vagy Namír öccse, Aszad) is elsajátították és használták a táborban a hazarák nyelvét.

Ugyancsak mindegyik pastu fiú beszélte a pakisztániak nyelvét, az urdut. Az előző fejezetben láthattuk, hogy a pastu és a pakisztáni fiatalok az étkezések alkalmával bizonyos szinten elkülönültek a hazara fiúktól – a közös nyelv, az urdu ismerete is közelebb hozta a pastu és a pakisztáni fiúkat.

Láthattuk, hogyan alakítja a perzsa nyelv tanulása a pastuk és hazarák közötti kapcsolatokat – a perzsa nyelv ismeretével tudják elérni a pastu fiúk, hogy „ne érezzék magukat rosszul a síiták között”, vagyis közelebbi kapcsolatokat tudjanak kialakítani velük. Ezeknek a kapcsolatoknak a további elmélyülését segítette a görög nyelv is: ezt azok a fiatalok kezdték el tanulni, akik néhány hónapnál hosszabb ideig maradtak a táborban, akár pastuk, akár hazarák. Fontos kiemelni, hogy a görög nyelv mint egy mindenki számára új kommunikációs csatorna egyrészt a pastuk és hazarák, másrészt a pakisztániak és hazarák közötti kapcsolatokat erősítették. A görög nyelvet mint interetnikus kommunikációs eszközt egy hétköznapi eset leírásán keresztül mutatom be.

Egy péntek este a tábor vezetőjével és három fiúval elmentünk biliárdozni a belvárosba. Egy pastu fiú, Aszad és két hazara fiatal, Zemár és Nabil ültek a hátsó ülésen. Ők egymással beszélgettek hátul, mi

pedig a tábor vezetőjével az első üléseken angolul. Egy idő után arra lettünk figyelmesek főnökömmel, hogy a fiúk perzsa és görög nyelven, azokat keverve beszélnek egymással. Elkezdtek egy gondolatot görögül, és ha valamelyik szó nem jutott eszükbe, perzsa nyelven folytatták a mondatot. Bár mindannyian könnyebben beszéltek a perzsát, mint a görögöt, mégis megpróbálták görögül kommunikálni egymás között is, nem csak a táborban dolgozókkal.

A történetből egyrészt láthatjuk, hogy egy pastu és két hazara fiú együtt töltötték a péntek estéjüket. Ha a korábbi, Afganisztánról szóló fejezetekre és a két etnikum izoláltságára gondolunk, fontos kiemelni, hogy Görögországban, szabadidejükben a két etnikum tagjai már együtt mentek biliárdozni. Másrészt a görög nyelv szerepe hangsúlyos ebben a szituációban – bár a pastu fiú, Aszad is beszélt a perzsa nyelvet, mégis fontosnak tartották, hogy a mindenki számára új nyelven, vagyis görögül próbáljanak meg beszélni, ezzel biztosítva Aszadot, hogy nem lesz a többiekhez képest nyelvi hátránya. Mindhárom fiú decemberben hagyta el Görögországot, tehát a görög nyelv használata jelen esetben nem az ottani társadalomba való integráció eszközeként szolgált, hanem az egymás közötti kommunikációt erősítette. A kevert perzsa és görög nyelv elősegíti a táborban létrejövő communitast, vagyis a liminális állapot közösségét a hazara és a pastu fiatalok között.

A görög nyelven kívül a fiatalok tanulhattak a táborban angolul, németül vagy hollandul, tehát lehetőségük volt a célországuk nyelvét is gyakorolni. Ezek a nyelvórák reprezentálták a táborban töltött idő liminális jellegét – a kísérő nélküli kiskorú menedékkérők még nem érkeztek meg végleges letelepedési helyükre, ám már elkezdtek annak nyelvét elsajátítani. Görögország számukra egy olyan hely, mely átvezeti őket a régi otthonukból a célországba – a célország nyelvének elsajátítása megerősíti a táborban lakók mindennapjainak átmeneti jellegét.

A perzsa és a görög nyelv tanulása és ezeknek közös, speciális, kevert használata bemutatta a különböző afgán etnikumú fiatalok kapcsolatának változását – az interetnikus konfliktusok háttérbe szorulását, valamint a közös afgán tudat létrejöttét jelentette a nyelvek ismerete. A német, angol illetve holland nyelv tanulása pedig előremutatott a fiatalok jövőbeli országukban való nyelvhasználatára.

A különböző nyelvek nem csak beszélgetésekkor és nyelvtanuláskor kerültek elő a tábor mindennapjaiban, hanem a zenék hallgatásakor is – látni fogjuk, hogy a különböző nyelveken hallgatott zenék reprezentálják a különböző etnikumok és kultúrák felé való nyitást, vagy akár a nyelvek elsajátításának eszközeként is szolgálhatnak. Ezért a következő fejezetekben ismét a zenét helyezem fókuszba, és a Görögországban hallgatott zenéken keresztül vizsgálom a fiatalok etnikai identitását.

Zene és identitás

A *Zene a múltban* című fejezetben láthattuk, hogy az afgán történelem és az ottani zene alakulása milyen közös jegyeket visel. Következtetéseim alapján az Afganisztánban felnőtt fiatalok az etnikus zenéket, a szomszédos országokban felnőttek pedig a lokális zenéket hallgatták.

Az új, liminális, migráns és menekült közösségekben a zene által egyrészt betekintést nyerhetünk az afgán fiatalok „saját interpretációjába mind az ő vándorlásukról, mind az új társadalomról kialakított képükről” (Baily – Collyer, 2006:180). Másrészt megfigyelhetjük, hogyan adaptálódnak a fiatalok az új környezethez, és hogyan változik (ha változik) etnikai identitásuk, valamint az etnikai határok a különböző etnikumú afgánok között. „Ha a zene és a tánc használható arra, hogy fenntartsák a korábbi kulturális identitás jellegét, arra is használhatóak, hogy annak új formáját hozzák létre, mely azt jelzi, hogy milyen dolgokkal kell szembenéznie egy migránsnak, és amely egyben segít neki abban, hogy az új életével és letelepedésének helyével összeegyeztesse az új identitását” (uo. 217). Bár a táborban lakók nem Görögországban terveztek véglegesen letelepedni, mégis Európába érkezésüknek fontos helyszíne Szaloniki, ahol a fiatalok jelentős része akár másfél, két évig is élt. Megfigyelésem kérdése, hogy azoknak a kísérő nélküli kiskorú menedékkérőknek, akik több hónapot, akár évet töltöttek a menekülttáborban, és ott a *communitas* tagjává váltak, zenei ízlésükben, valamint identitásukban megfigyelhető-e változások.

Baily szerint „a zene nem csak a különböző etnikai és társadalmi csoportok identitásának kifejezője, van egy *érzelmi* konnotációja is, és felhasználható arra, hogy bizonyítsa az identitást egy különlegesen erőteljes módon” (Baily, 2005:216). A zene lehetővé teszi, hogy a fiatalok „felépítsenek egy új afgán identitást” (Baily – Collyer, 2006:230). Tanulmányom további részében arra keresem a választ, hogy a táborban lakó fiatalok kialakítottak-e „új afgán” identitást. Megszűnt-e a „mi-ők” közötti különbségtétel a *pastu* és a *hazara* fiatalok között? Hogyan reprezentálódik a zene és az identitás kapcsolatában a fent említett változás?

Ahhoz, hogy ezekre a kérdésekre válaszokat kapjunk, a következő fejezetekben bemutatom, hogyan jelent meg a zene a táborban élő fiúk mindennapjaiban. Majd egy esettanulmányon keresztül elemzem, milyen hatással volt a fiatalokra a közös zenehallgatás és táncolás közösségi események alkalmával (például születésnapok ünneplésekor, búcsú buli alkalmain). Ezt követően két dal elemzésén keresztül megvizsgálom, hogyan reprezentálódhat a *pastu* és a *hazara* kapcsolata a zenében és a zene által. Végül az interjúk alapján elemzem mélyebben a zene és az identitás kapcsolatát: összehasonlítom a múltban és a jelenben hallgatott zenék közötti különbségeket, valamint megvizsgálom a zene és a nyelv kapcsolatát. Ezáltal mutatom be a kísérő nélküli kiskorú menedékkérők identitásában bekövetkező változásokat, etnikai határaik folytonos alakulását.

A hip-hop és a tradicionális zenék

A tábor közösségi szobáján, vagyis a „*sztekin*” a fiúkkal és az ott dolgozókkal hónapokon keresztül dolgoztunk – mázolás, festés, asztalok szerelése, kerítés építése, takarítás, berendezés. A cél az volt, hogy mire hat olyan fiú hagyná el Szalonikit családgyegetéssel, akik másfél, két éve laktak a táborban, rendezzünk egy „*búcsú bulit*”, mely egyben a „*szteki*” nyitó bulija is.

A szoba megépítése során is volt lehetőségem beszélgetni a fiúkkal azokról a zenékről, melyeket mobiltelefonjukon sokszor hallgattak a munkálatok közben. A hazara fiatalok leginkább az iráni hiphop²² zenéket szerették, melyeket azért is játszottak le folyamatosan telefonjaikon, mert ahogy korábban is láthattuk, többen Iránban nőttek fel közülük, és ott ez a zenei stílus elérhető volt. Ellentétben Afganisztánnal, ahol a hiphop rendszer- vagy akár vallásellenes üzeneteivel nem terjedhetett el. A táborban lakó fiatalok azokat a hiphop zenéket preferálták, melyek nem isten létezését kérdőjelezték meg (amit több iráni hiphop énekes tesz),²³ hanem azokat, melyek az életről, annak nehézségeiről szóltak. A hiphop kultúra segítette a fiatalokat abban, hogy meghatározhassák önmagukat (vö. Erdei, 2009:27). A hiphop az „elkülönülést és az önmeghatározást szolgálja” (Erdeti, 2009:27). Erre példa egy hiphop dal, melynek előadója *Ho3ein*, aki a táborban lakó fiatalok egyik kedvence. Egy fiú azt mondta, hogy van *Ho3ein*-től egy kedvenc dala, de az nekem nem fog tetszeni. Megkérdeztem, hogy miért gondolja így. A következőt válaszolta:

„Tudod, hogy jutunk el mi Görögországig?”

„Illegálisan?”

„Igen. Na, azt mondja [*Ho3ein*], ilyen a mi mosolyunk”.

A dalban említett mosoly „*illegálisát*” párhuzamba állította az Iránból Görögországig tartó úttal, mellyel arra utalt, hogy bár menekültek, és jogilag legálisan tartózkodnak Görögországban, mégis illegálisan érkeztek meg Európába, ahol sokukat be is zárták őrzött szállásokra (azt a fiút is, aki a dalról mesélt). Kiemelte, hogy a dal szomorúsága valószínűleg nekem nem tetszene, hiszen nem érezhetem át az illegalitásnak azokat a nehézségeit, melyet a kísérő nélküli kiskorú menedékkérők és a menekültek átéltek. Láthatjuk, hogy a menekültlét nehézségeit az afgán és iráni fiatalok a hiphop dalokon keresztül tudják értelmezni, ez önmaguk meghatározásának az egyik forrása.

A pastu fiatalok a hazaráknál ritkábban hallgattak zenét telefonjukon. Afgán, indiai vagy pakisztáni számokat játszottak le a nappalijukban, hangszórókról. Ezek főként tradicionális vagy popzenék voltak. A pakisztániakkal való kapcsolatuk erősségét (melyre a szunnita ágazathoz való tartozásukkal, a közös nyelv ismeretével, valamint a közös étkezésekkel már utaltam) szimbolizálja az is, hogy az általuk preferált indiai és pakisztáni zenéket hallgatták a pastu fiatalok.

Láthattuk, hogy a hazara és a pastu fiatalok zenei ízlése eltért a táborban – míg előbbiek az iráni hiphop zenéket szerették hallgatni, utóbbiak a tradicionális, valamint a popzenéket kedvelték. A különböző stílusú zenék preferálása az etnikai csoport mellett azzal is kapcsolatban áll, hogy a fiatalok milyen migrációs útvonalat jártak be, és hol nőttek fel – a hazara fiatalok közül öten Iránban éltek, ezért szerették a perzsa hiphopot. Ám a „*szteki*” nyitó bulija a zenék közösségi

²² A hiphop szubkultúra magában foglalja a rappet (ritmikus szövegmondás), a lemezlejátszót és keverőt mint hangszert, a breaktáncot, a Graffitit mint nyilvános térben történő szabad festészetet, valamint az öltözködést (Erdeti, 2009:19–20).

²³ Azokat a számokat, melyek vallásellenesek voltak és Iránban illegálisan lehetett hallgatni, egy táborban lakó iráni fiú mutatta nekem, nem az afgán fiatalok.

hallgatására, valamint közös táncolásra adott lehetőséget a különböző etnikumú afgán fiataloknak. Ennek esettanulmányát és elemzését a következő fejezetben mutatom be.

Egy buli zenéje

Az esemény előkészületeként a fiatalokkal és a tábor vezetőjével közösen kitaláltuk azokat a játékokat, melyek a szórakozás mellett a csapat építését is elősegítették. Bevásároltunk, készítettünk szendvicseket, kidekoráltuk a „sztekit” és a fiúk hoztak zenéket.

Az összes táborlakó, valamint táborban dolgozó részt vett az estén. Körülbelül másfél órán keresztül játszottunk (minden játékot görög, perzsa és urdu nyelven magyaráztak el), majd a fiúk kijelentették, hogy táncolni szeretnének. Ketten kezdtek el, két hazara fiú, Zemár és Tamim, majd egy kis idő után sorban behívtak mindenkit: először a többi fiút, majd a férfi munkatársaimat, végül a tábor vezetőjét, görög tanárát és engem. Körben táncoltunk afgán zenére (kezdetben népzenekekre, majd popzenére is), a lépéseket Tamim és Zemár felváltva mutatták, mi pedig megpróbáltuk utánózni őket. Volt, hogy Zemár egyedül táncolt, mi pedig körben állva tapsoltunk neki, és olyan is volt, hogy egy-egy fiúval táncolt együtt: Namírral, Aszaddal vagy Tamimmal.

A fent leírtak mutatják, hogy amikor egy olyan közösségi esemény volt a táborban, melyen az összes ott lakó részt vett, a zene és a tánc összehozta a különböző etnikumú fiatalokat. A pastu Namír és Aszad együtt táncoltak afgán zenékre a hazara Zemárral és Tamimmal. A zenék nyelve vegyes volt, perzsa, pastu, urdu és angol nyelvű dalokra is táncoltak. Zemár lépéseit az összes fiú leutánozta, így egy olyan közösségi táncolás alakult ki, melyben mindenki egyaránt részt vett, és ugyanazt táncolta, ezzel erősítve a táborban kialakult communitast és a hazara és pastu fiatalok között kialakult kapcsolatokat. Az afgán fiatalok közös ünneplése és azoknak a fiataloknak a búcsúztatása, akik a későbbiekben elhagyták Szalonikit, lehetőséget adott arra, hogy a „mi-ők” közötti különbségek, az etnikai határok, ha ideiglenesen is, de megszűnjenek a táborban létrejövő communitasban.

Bár korábban láthattuk, hogy a pastu és hazara fiataloknak különböző a zenei ízlése (és ebben az értelemben a zenének lehet egy elválasztó funkciója), a táborban lakók számára különleges események alkalmával a különböző etnikumú afgán fiúk együtt táncoltak, és a zene összehozta őket. A liminális állapotban a táborban lakók között ezáltal létrejött a communitas, melyet az ugyanarra a zenére való közös táncolás reprezentált.

A fent leírt esettanulmány, a „szteki buli” nem az egyetlen olyan esemény volt, melyen pastu és hazara fiatalok együtt táncoltak. Több születésnap alkalmával előfordult ez, afgán tradicionális és modern zenékre, vagy más nyelvű (angol, görög, koreai) popzenékre táncoltak közösen.

Az esettanulmány leírása után szeretnék egy olyan modern dalt bemutatni, mely a tábori közös táncolások alkalmával visszatérő szám volt. Ezáltal megismerhetjük a dalnak és videoklipjének azokat az elemeit, melyek a pastu és hazara fiatalok között kialakult kapcsolat mellett az otthonhoz való kötődést és az új környezetbe való beilleszkedést egyaránt erősítették.

„Táncolj velem”

Egy olyan popzenét szeretnék kiemelni a táborban hallgatott dalok közül, melyet többször mutattak a pastu és a hazara fiúk is, megosztották a Facebook közösségi oldalon, és a táborban megrendezett eseményeken minden alkalommal táncoltak rá együtt: a „*Gyere, táncolj*” című afgán számot.²⁴

Az előadó, Valy a dal szövegét felváltva perzsa és angol nyelven énekl. Az Iránban született afgán zenészt az online médiában az „afgán zene királyához”, Ahmad Zahirhoz hasonlítják, egyrészt mert Valy tőle kapott inspirációt zenéi megírásához, másrészt, mert „fiatalok tömegeihez jutatja el az afgán zenei örökséget”.²⁵ Az Iránban felnőtt hazara fiatalok példaképként tekinthetnek az ugyanabban az országban felnőtt afgán zenészre, ám nem csak ők, hanem a táborban lakó pastuk is szerették és sokszor játszották le a számait.

A táborban hallgatott dalban Valy közös táncolásra hívja az embereket: „Gyere, táncolj velem”. A szöveg mondanivalójánál (mely néhány mondatból áll) érdekesebb megfigyelni a dal videoklipjét, melyet többször mutattak a táborban lakó fiatalok, pastuk és hazarák egyaránt. Ez egy Dubaiban felvett videó, melynek elemei sokban eltérnek az afganisztáni miliőtől: óriási felhőkarcolók között énekel a férfi, s egy ujjatlan ruhát viselő nővel a tengerparton táncolnak. Limuzinnal megy egy szórakozóhelyre Valy, ahol a partihoz öltözött nők táncolják körül, akik között bevágásként feltűnik egy tradicionális afgán öltözékben táncoló nő is az utcáról. A videoklip a modern popzenék és a hagyományos afgán dallamok összefésülését reprezentálja. A tradicionális afgán ruhában megjelenő nő és az afgán dallamok az afgán örökséghez hozzák közelebb a fiatalokat. A modern popzenei elemek és a videoklip képi világa pedig a nyugati társadalmak szimbólumaként a menekült fiataloknak az új társadalomba való beilleszkedését erősíti. Ez a stílusú zene tetszett a táborban mindenkinek; erre táncoltak együtt a kíséző nélküli kiskorú pastu és hazara menedékkérők több alkalommal.

A következő fejezetben pedig egy olyan dalt fogok elemezni, mely az egyik hazara fiúnak, Hasszának a korábban leírt, táborban létrejött komunitast szimbolizálta. Ezáltal megismerhetünk olyan zenéhez kötődő érzelmeket, melyek a fiatalok számára a közös afgán identitást erősítették.

„Ugyanazon a réten”

Amikor Hasszánal hosszabban beszélgettünk az afganisztáni etnikumokról, elmesélte, szerinte hogyan viszonyulnak egymáshoz a pastuk és a hazarák az ARSIS táborban. Mikor megkérdeztem, mit gondol a pastukról, mióta Görögországban van,²⁶ a következőt válaszolta: „*Itt mindannyian testvérek vagyunk*”. Hogy megmutassa nekem, mire is gondolt, leültünk az irodában egy számítógép elé, és lejátszott egy dalt, mely

²⁴ Eredeti címe: „Let’s dance”; megtekinthető: <http://www.youtube.com/watch?v=HjLh41jcN8E>

²⁵ Erről részletesebben lásd: http://www.afghanbuzz.com/articles/read-valy-afghan-music-singer-set-to-release-his-second-album_42.html

²⁶ Az *Afganisztáni emlékek* című fejezetben láthattuk, hogy Hasszán afganisztáni emlékeiben a pastu mint elnyomó etnikum jelent meg.

szerinte sokat elmond arról, „*hogyan kéne a dolgoknak működniük*”. A videoklip nézése közben kommentálta a látottakat.

A dal előadója Shafiq Mureed, a szám címe pedig „*Neveess*”.²⁷ A videoklip Afganisztánban játszódik – a kezdő képeken láthatjuk Afganisztán hegyeit és folyóit, ahol megjelenik az énekes. A férfi hol tradicionális hazara ruhákban, hol öltönyben énekel az idillinek bemutatott Afganisztánban. A videoklip képei mind a békét és a harmóniát szemléltetik azzal az Afganisztánról őrzött képpel szemben, mely a fiatalok narratíváiban megjelent.

A dal szövegében a békés körülmények visszatérése utáni vágy többször is megjelenik: „*Messzi országokból, és a felhőkön túl, a vándormadarak vissza fognak térni*”. Vagyis amikor béke lesz Afganisztánban, az onnan elmenekült emberek hazaköltöznek a távoli országokból. Majd az „*anyaföld*” nevében énekel tovább az énekes: „*Az anyaföld azt sírja: várok... Gyere hozzám, vagy a tavasz el fog tűnni, [...] Porral betakarva, Sebekkel vagyok tele*”.

A „*tél vége*”, illetve a „*tavasz eljövetele*” érdekében az előadó a refrénben felszólítja az afgánokat, hogy fogadják el egymást: „*Honfitársam, ugyanazokról az érzelmeinkről beszélünk, ahogy a tulipánok és a vadrózák ugyanazon a réten nyílnak*”, vagyis a pastuk és a hazarák egy országból származnak, egymás honfitársai.

A videoklip képei között az énekes egy hídon is énekel, mely az etnikumok között kialakuló kapcsolatot szimbolizálja. Egy jelenetben pedig egy idősebb hazara vándor megpihen egy pastu sátrában, ahol a férfi vendégül látja, étellel kínálja, beszélget vele.

Hasszán szerint ennek a dalnak és a videoklipjének fontos az üzenete:

„*Azt mondja, hogy felejtjük el a problémákat*” (Hasszán).

A táborban lévő, liminális körülmények adottak arra, hogy a múlt konfliktusai és problémái elhalványuljanak, és a hazara, valamint pastu fiúk között egy „*testvéri kapcsolat*” alakulhasson ki.

Láthattuk, hogyan értelmez egy afgán fiatal egy olyan dalt, mely Afganisztánról és az etnikumok kapcsolatáról szól. A következő fejezetben interjúelemzéseken keresztül vizsgálom, múltjukhoz képest hogyan változott a fiatalok zenei ízlése a jelenben, és ez hogyan reflektál identitásukra.

„Itt afgán zenét hallgatok”

A táborba való megérkezésüket követően a kísérő nélküli kiskorú menedékkérőknek új kapcsolatok kialakítására nyílik lehetőségük. A fentebbi fejezetekben láthattuk, hogy a közös nyelv, valamint azok az események, melyeken a tábor minden lakója részt vesz, egy olyan közösség létrehozását segítik elő, mely a liminális fázisban lévő fiatalok identitását formálja. A komunitasban létrejövő új barátságok nagyban befolyásolják, hogy milyen interetnikus kapcsolatok jönnek létre a táborban, valamint hogyan változik a fiatalok saját magukról kialakított képe és identitása.

---

²⁷A hazaragi a perzsa nyelvnek az a dialektusa, melyet a hazara emberek beszélnek. A dal eredeti címe: Khanda Ko, megtekinthető: <https://www.youtube.com/watch?v=lt-qNFrhKyo>

A zene mint identitásformáló eszköz az új közegben nem csak a menekültlétet reprezentálhatja (mint ahogy az iráni hiphopnál láthattuk), hanem ezzel együtt az otthon hiányát is tükrözheti. Erre példa Namír, aki a táborba való megérkezésekor etnikumának zenéit hallgatta.

„Először csak pastu zenét hallgattam itt, de itt más nem hallgatott pastu zenét, mert más nem volt itt pastu. Én pastu zenét szeretnék hallgatni, de a többiek, akik Pakisztánból vagy Afganisztánból vannak, nem értik, és nem hallgatnak. Ha hallgatom, boldog vagyok, és nagyon örülök. Afganisztánra emlékeztet. Úgy érzem magam, mintha otthon lennék. Ha nem lett volna gondunk, akkor nem jöttünk volna el” (Namír).

Elmondása alapján a táborba érkezésekor nem voltak rajta kívül pastu fiatalok, így egyedül maradt azokkal a zenékkal, melyek otthonára emlékeztették. Az *„Afganisztánra emlékeztet”* mondat mutatja, „az elsődleges hatása a zenének, hogy a hallgatójának a biztonság érzését adja meg, azt a helyet szimbolizálja, ahol megszületett, a fiatal gyermekkor elégedettségét, a vallásos élményeket, a közösségi cselekvések élvezetét, az udvarlást és a munkát” (Baily, 2005:173).

Ám miután Namír több időt töltött a táborban, új zenéket is elkezdett hallgatni, s a pastu dalokat ritkábban. A görög zenékről beszélgetve a nyelv nehézségét emelte ki.

„Szerettem volna megtanulni görögül, és ezért görög zenét hallgattam, de nem tudtam nagyon megtanulni. Hallgattam görög zenét is, de nem értettem a jelentését” (Namír).

Láthattuk, hogy az afgán zenék a múlt felidézését, az otthonra emlékezést jelentették, a görög zenék pedig az új közegbe való beilleszkedést célozták meg. A görög zenék hallgatását emelte ki Idres is.

„A mobilomon nagyon kevés a perzsa zene. A srácok is kérdezik néha, hogy nincs perzsa zenéd? De, mondom. Hallgasd meg, ha tetszik, küldd át magadnak. [...] Sokkal többet hallgatok rádiót, görög adókat, görög zenét. Hallgatok, nincs vele gondom, de sokkal inkább akarok külföldi zenét hallgatni, hogy tanuljak. Legyen az görög vagy angol, tanulni akarok” (Idres).

Namírnak és Idresnek a görög és angol nyelvű zenék arra adtak lehetőséget, hogy a nyelveket gyakorolják, és ezáltal a görög kultúra ismeretét elmélyítsék. Idres kevesebbet hallgatta az otthoni zenéket, ami a táborban lakó fiúk számára akár érthetetlen is volt. Láthatjuk, hogy vannak a táborban olyanok, akiknek a zene, amellet, hogy reprezentálja identitásukat, arra is eszközül szolgál, hogy a dalokon keresztül kerüljenek közelebb a görög kultúrához, a nyelv ismeretéhez.

Az új dalok hallgatása azonban nem kizárólag a görög vagy más európai zenék megismerését, és az ezekkel való azonosulást jelentheti. Zemár számára az afgán zenék is újak voltak a táborban.

„Amikor Iránban voltam, nem nagyon tudtam az afgán zenéről. Leginkább iráni zenét hallgattunk. Amikor ide érkeztem, ismertem meg többféle zenét. [...] Ezelőtt ritkábban hallgattam [afgán zenét], de most már jobban tetszik” (Zemár).

Bár Zemár gyermekkorában még nem ismerte az afgán zenét, mióta a táborban él, nem csak „jobban tetszik” neki az, hanem a közös táncolások alkalmával ő mutatja a lépéseket az afgán zenékre a

többieknek. Ezzel egyrészt erősödik afgán identitása, másrészt szerves része a tábori közösségnek, melynek a hazara és a pastu fiatalok egyaránt a tagjai.

Ugyanez igaz Fahrenra is. A táborban az új zenéket számára azok a dalok jelentették, melyeket perzsa nyelven énekeltek.

„Afganisztánban főleg pastu zenét hallgattam. Itt afgán zenét hallgatok” (Fahran).

Fahran különbséget tesz a múltban, Afganisztánban hallgatott pastu zenék és a táborban megismert afgán zenék között. Mondatai reprezentálják az „ottani pastu” és az „itteni afgán” identitását. Mikor arról beszélgettünk, hogy ki a kedvenc énekes, és mit is jelent számára az, hogy „afgán zene” vagy „afgán énekes”, a következőket mondta:

„Szafik Murit, afgán énekes. Ő mindenféle nyelven énekel, ami van Afganisztánban. Üzbég, perzsa, pastu nyelven. [...] Azok, akiknek problémájuk van azzal, hogy ki pastu vagy hazara, azok nem tudnak ezeken a nyelveken mind énekelni” (Fahran).

A zene és a nyelv kapcsolatának kiemelése Fahran számára is fontos. Véleménye szerint Szafik Murit előadó attól lesz „afgán énekes,” hogy nem csak pastu, hanem perzsa és üzbég nyelveken is énekel. Kiemeli annak fontosságát, hogy ha valaki ismer több afgán nyelvet, az eleve kizárja a többi etnikummal való konfliktusos kapcsolatát. Ez párhuzamba állítható azzal, hogy a táborban lakó pastu fiúk beszélnek a perzsa nyelvet, vagyis nem lehet problémájuk a hazarákkal Szalonikiben, hiszen ők mind „afgánok”, akik „mindenféle nyelveken beszélnek”.

Az interjúrészletekből láthattuk, hogy a zenék nyelve meghatározó, akár görög, akár afgán zenékről van szó. Az afgán kísérő nélküli kiskorú menedékkérők zenei ízlése változott, mióta a táborban élnek – vannak, akik a görög zenéket kezdték el hallgatni, vannak, akik az afgán zenei repertoárjukat bővítették ki, és a pastu zenéken kívül perzsa nyelven is hallgatnak dalokat. A tábori kapcsolatok alakulására, az etnikai határok változására reflektálnak azok a zenék, melyeket a fiúk hallgatnak, vagy akár együtt táncolnak rájuk. Ezáltal a mi-ők különbségtétel a táborban háttérbe szorul, és a „mi, afgánok” identitás erősödik.

A jelenről szóló fejezetekben láthattuk, hogyan alakul ki a közös nyelvek és a zene által a menekülttáborban a communitas, és milyen hatással van ez a fiatalok etnikai identitására – a „mi-ők” közötti különbségtétel a perzsa és görög nyelvek használata által elhalványult, és az „afgán zenék” hallgatásával, az ezekre való közös táncolásokkal reprezentálódott az „afgán identitás”. A liminalitásnak abban a szakaszában, melyet a szaloniki táborban átéltek a pastu és hazara fiúk, egy olyan közösség jött létre, melyben bizonyos szituációkban a fiatalok etnikai identitása háttérbe szorult, és a közös, afgán identitás erősödött. Az etnikai identitás szituatív voltát jelezte, hogy egyes esetekben a táborban is elkülönülnek egymástól a pastu és a hazara fiúk – az étkezések alakalmával bizonyos szinten külön csoportot alkotnak, bár a közös ebédek és vacsorák alkalmi is sűrűbbek. Emellett bár különbözik a zenei ízlésük, és a hazara fiúk a hiphop stílust, a pastuk pedig a tradicionális vagy popzenét szeretik,

aminek elválasztó ereje lehet, a közös táncolások azonban összehozzák a kísérő nélküli kiskorú pastu és hazara menedékkérőket.

A következőkben rátérek a fiatalok jövőképre, kikerülésükre a táborból. Ezáltal a következő kérdésekre keresem a választ: Fennmarad-e a fiúk közösségi érzése a communitas megszűnését követően? Hogyan alakulnak kapcsolataik a táborból való kiköltözés után? Miképpen képzelik el jövőjüket? A kérdések megválaszolásával az etnikai határok újabb változásait elemzem.

JÖVŐ

A liminalitás kapcsán leírt fázisok (preliminális, liminális, illetve posztliminális szakaszok) közül a liminális szakaszban a táborban lakás és a tábor elhagyása utáni élet két külön fázisként értelmezhető, hiszen a tábor elhagyását követően a táborban létrejött liminális állapot, valamint a communitas megváltozik. Mivel nem feltétlenül azonnal kerülnek végleges letelepedési helyükre a kísérő nélküli kiskorú menedékkérők, ezért nem mindannyian a posztliminális szakaszba lépnek át a tábor elhagyása után, hanem a továbbutazás, valamint a Görögországban való hosszabb tartózkodás (a táboron kívül) a liminális szakasz egy újabb fázisaként értelmezhető. Ebben az időszakban megváltoznak kapcsolataik, a másik etnikum tagjaival való érintkezések gyakorisága, etnikai határaik, identitásuk.

A jövőről szóló fejezetekben bemutatom, hogyan lépnek ki a táborból és a communitasból a fiatalok, mind a családgyesítéssel elutazók, mind azok, akiknek egyedül kell elhagyniuk Görögországot. Ezután azt elemzem, hogyan hat ez a communitasból való kilépés a fiatalok interetnikus kapcsolataira. Ezáltal megérthetjük identitásuk szituatív voltát, valamint azt, hogyan hat az etnikai határok alakulására a communitas megszűnése. Végül bemutatom a fiatalok jövőképét, hogy megismerhessük a kísérő nélküli kiskorú menedékkérők céljait, ezáltal azt is, hogyan képzelik el a jövőben a pastuk és a hazarák kapcsolatát.

A tábor után

A táborban lakó fiatalok közül azok, akiknek nem voltak rokonaik az Európai Unióban, Norvégiában vagy Svájcban, és ezáltal nem volt lehetőségük családgyesítéssel továbbutazni, egyedül hagyták el Görögországot annak reményében, hogy eljutnak célországukba. Voltak, akiket néhány hét eltelte után visszahoztak Macedóniából, és volt olyan fiatal, akit Olaszországból azonnal visszafordítottak. Nekik újra és újra kellett próbálkozniuk, míg el nem jutottak egy olyan országba, ahonnan a határok nyitottak voltak egészen célországukig.

A célország kiválasztásában befolyásoló tényező volt, hogy melyik városban voltak ismerőseik, kapcsolataik. Emellett az is fontos volt számukra, hogy egy olyan országban telepedjenek le véglegesen, ahol a tanulmányi és munkalehetőségeik, valamint a gazdasági helyzet jobb, és ahol a menekülteknek kialakított szociális rendszer kedvezőbb, mint Görögországban. Németország, Svájc és Svédország volt a táborban lakók többségének célországa.

Egy alkalommal, amikor bementem a fiúk nappalijába köszönni nekik, az egyikük éppen internetes térképen nézegette, hogyan juthatna el Németországba. Ez a szituáció is reprezentálja, hogyan élték a fiatalok mindennapjaikat a táborban, és milyen átmeneti jellege volt Szalonikiben töltött idejüknek – folyamatosan tervezték, hogy a liminális állapotból kilépve hogyan tudnának a posztliminális fázisba átlépni, és végleges letelepedési helyükre megérkezni.

Azok a fiatalok, akik családgyegetéssel költöztek másik országba, nagyobb biztonságban voltak – repülővel, az embercsempészeknek nem kiszolgáltatva juthattak el célországukba, ahol egy vagy több rokon várt rájuk.

Akár volt a kísérő nélküli kiskorú menedékkérőknek családtagjuk Európában, akár nem, a táborban eltöltött idő és annak elhagyása egy olyan fordulópont volt életükben, mely nagyban meghatározta a későbbiekben kapcsolataik alakulását. Ezt mutatja Namír megjegyzése, aki a következőket mondta:

„Ha most elmennék Athénba, és találkoznék egy síitával, akinek nincs pénze, biztosan segítenék neki” (Namír).

Namír egy olyan szituációban képzelte el magát, melyben egy másik görög városban találkozik egy síitával, és interjúrészletéből láthatjuk, hogy a táboron kívül is segítené afgán társait, legyen szó pastukról vagy hazarákról. A táborban kialakult communitasnak Namír narratívájában a tábor elhagyása után is van hatása az interetnikus kapcsolatokra. Erre utal az is, hogy a táborban lakó afgán fiatalok remélték, a jövőben valahol találkoznak majd újra. Ketten is meséltek nekem egy afgán mondásról, mely a következőképpen hangzik:

„A hegy hegyvel nem tud találkozni, de az ember egy másik emberrel találkozhat”.

A mondás kifejezi annak az esélyét, hogy a táborban kialakult barátságok a jövőben is folytatódnak, és bár elszakadnak azoktól a fiúktól, akikkel a communitasban társak voltak, remélik, hogy még találkoznak majd valahol Európában. A táborban kialakult erős kapcsolatokra példa Zemár interjúrészlete is, akit a táborból való kiköltözés megviselt.

„Sajnos-szerencsére elmegyek. Amikor azt mondom sajnós, sok időt töltöttünk itt jóban, rosszban, de inkább jóban, mint egy nagy család. Megint a családomtól szakadok el, mint mikor Iránból jöttem el” (Zemár).

Zemár a táborban lakó fiúkat és az ott dolgozókat a családjához hasonlítja. Az afgán fiatalok körében a szoros kapcsolatok kifejezésére általában rokonok megnevezéseit használták: *„nővéreim”, „bátyáim”, „családom”*. A táborból való elköltözését ahhoz hasonlítja Zemár, mint amikor Iránból *„szakadt el”* családtagjaitól. Ez is a táborban kialakult communitast szemlélteti.

A táborban hárman voltak olyan fiatalok, akik miután elmúltak 18 évesek, és ki kellett költözniük a táborból, nem egy másik európai országban telepedtek le, hanem Görögországban maradtak. A Görögországban való ideiglenes letelepedés oka az volt, hogy hiába próbálkoztak eljutni másik országba, nem sikerült nekik, és végül Szalonikiben maradtak. A táborban fordítóként dolgozó fiúk

is ezek közül a fiatalok közül kerültek ki. Azok az afgán fiatalok, akik így hosszabb időre, a táboron kívül is Görögországban maradtak, mindannyian terveznek a későbbiekben továbbutazást, akár másik uniós országba, akár vissza Ázsiába. A táborban fordítóként dolgozó Hasszán már hat éve élt Görögországban, amikor úgy döntött, inkább visszautazik Afganisztánba, onnan pedig át a családjához Pakisztánba. Mikor megkérdeztem, hogy miért utazik vissza kiindulópontjára, a görögországi bizonytalanságot emelte ki:

„Mert nem látom a jövőmet. Itt senki nem tud semmit semmiről. Két, három, négy hónap múlva elmegyek” (Hasszán).

A bizonytalan jövő helyett még az is jobb megoldásnak bizonyult számára, hogy hat évvel korábbi kiindulópontjára, Pakisztánba visszatér. Édesapja Ausztráliában kapott menedékjogot, Hasszán terve között szerepelt, hogy édesanyjával csatlakoznak apjához.

Egy másik afgán fiú, aki úgyszintén kiköltözött már a táborból, és négy éve élt Görögországban, úgy döntött, hogy fél éven belül továbbutazik Németországba. Egy harmadik, szintén már a táboron kívül élő fiatal pedig Angliát jelölte meg célországának. Benne is a fentebb említett kilátástalanság fogalmazódott meg:

„Nem akarok itt maradni. 6 éve nem változott semmi” (Sadi).

A változatlanság és kilátástalanság mindegyik fiú számára motivációt adott, hogy akár hat év Görögországban tartózkodás után is úgy döntsenek, tovább fognak állni.

Azoktól az afgán fiataloktól, akik hosszabb időt töltöttek Görögországban, és éltek a táboron kívül is, kérdeztem, hogyan alakultak kapcsolataik a másik etnikum tagjaival. Ezzel közelebb kerülhettem annak a kérdésnek a megválaszolásához, hogy miként alakultak interetnikus kapcsolataik a posztliminális fázisban, a communitas megszűnését követően.

„A táboron kívül már nem ugyanolyanok a kapcsolatok a hazara és a pastu emberek között: nagyobb a távolság, bár nem akkora, mint otthon. Köszönni persze köszönünk egymásnak, de például nem megyünk el együtt enni” (Hasszán).

Hasszán szerint – akinél korábban láthattuk, hogy a „Nevess” című dalban megfogalmazottakat hasonlítja a táborban élő pastuk és hazarák kapcsolatához – a különböző etnikumú afgánok a táborban „testvérek”, a táboron kívül viszont megváltozik a kapcsolat. Az afganisztáni konfliktusos interetnikus kapcsolatok háttérbe szorulása fennmarad, ám közös eseményeken nem vesznek részt. Az *Étkezések* című fejezetben láthattuk, hogy a táborban többször együtt ettek a pastu és a hazara fiatalok, ami a táboron kívül már nem valósul meg. Ez mutatja a táborban létrejövő communitas megszűnését a tábor utáni életszakaszukban, valamint az etnikai identitás szituatív voltát – bár a táborban megszűn a különbségtétel bizonyos alkalmakkor a pastuk és a hazarák között, és az etnikai identitás alulkommunikált volt, a táboron kívül megint megerősödtek az etnikai határok, etnikai identitásukat erőteljesebben kommunikálták.

A fentiekből láthatjuk, hogy bár a tábor elhagyását követően fennmarad a communitasban átélteknek bizonyos hatása – vagyis segítenék egymást, ha bajban lennének –, azt is láthatjuk, hogy a „testvéri” kapcsolatok nem maradnak fenn a pastu és a hazara fiatalok között. További kutatási téma lehetne annak mélyebb vizsgálata, hogy a különböző országokba megérkezett fiataloknak hogyan alakulnak kapcsolataik az új környezetben.

A következő fejezetben a fiatalok jövőképét vizsgálom, amiből megtudhatjuk, hol és hogyan képzelik el magukat a fiatalok húsz év múlva, ezáltal arra is választ kapunk, kiket képzelnek el maguk körül a jövőben, és kikkel alakítanának kapcsolatokat.

Jövőkép

A kísérő nélküli kiskorú menedékkérők a jövőjükéről való beszélgetések alkalmával mind kiemelték, hogy tanulni szeretnének. Vannak, akik középiskolát végeznének és utána sportolnának vagy dolgoznának, többen pedig az egyetemi végzettséget tűzték ki célul. A beszélgetésekből kiderült, hogy a fiúk olyan iskolai végzettséget szeretnének, illetve olyan munkákat végeznének szívesen, melyekre Afganisztánban nem lett volna lehetőségük, vagy amelyek valahogyan kapcsolódnak az otthonuk elhagyásához.

„Amit nem tudtam Afganisztánban megtenni, azt itt szeretném. [...] Az egyik, hogy nem tanulhattam, nem járhattam iskolába. A másik, hogy a kicsikkel nem törődhettem. [...] Remélem, hogy 20 év múlva a tanulmányaimból elvégzek néhányat. A többit nem biztos, hogy meg tudom csinálni, de tanulmányokat talán. Tanár vagy valami ilyesmi lehetek” (Fahran).

Az interjúrészletben Fahran kiemelte azokat a dolgokat, amelyek hiányoztak afganisztáni életéből: a tanulást, valamint az időt arra, hogy fiatalabb rokonaival foglalkozni tudjon. Jövőképében az a munkakör, melyben el tudja képzelni magát, a pedagógia, amellyel egyrészt az otthoni tanulás hiánya ellen tudna küzdeni, másrészt beteljesülne, hogy kisebbekkel foglalkozzon.

A vágyott tanulmányaik és munkakörük mellett, hogy az otthoni hiányokra reflektál, azt is megmutatja, hogy menekült létüknek mely mozzanatai voltak számukra meghatározóak, és ezeknek az eseményeknek a hatására hogyan képzelik el magukat húsz év múlva.

„Légiutas-kísérő szeretnék lenni. Mint ahogy ti is itt segítetek az embereknek, én is ott segítenék. Ezt választanám” (Namír).

Namír repülőgéppel érkezett Törökországba, onnan pedig Görögországba, ahol egy reptéren kellett elválnia édesanyjától és húgaitól, akik tovább tudtak utazni Hollandiába, míg Namír és öccse, Aszad Görögországban maradtak. Namírnak az utazás során és a családjától való elváláskor meghatározó volt a reptér és az ottani ellenőrzések. Az otthonának elhagyását, az Európába való érkezést, valamint a családjától való elszakadást a repüléssel kötötte össze, e meghatározó élmények miatt emelte ki munkalehetőségnek a légiutas-kísérő szakmát, amivel véleménye szerint segíteni tudna az embereknek.

A tervezett tanulmányok és munkalehetőségek mellett megkérdeztem a fiatalokat arról is, hogy melyik országban képzelnék el magukat a távolabbi jövőben, húsz év múlva. A visszavágyódás Afganisztánba szinte mindegyik fiúnál felmerült, azzal kiegészítve, hogy abban az esetben térnének oda vissza, *„ha minden rendben lesz ott”* vagy ha *„húsz év alatt megváltoznak a dolgok”*.

Végezetül bemutatom, hogyan reflektáltak jövőképükben az afgán interetnikus kapcsolatokra:

„Azt mondják, hogy a történelmünkben van, de szerintem az új generáció, mikor felnőnek, nem fogják azt mondani, hogy én hazara vagyok, te meg pastu. Azt fogják mondani, hogy afgánok vagyunk. Szerintem” (Hasszán).

Az interjúrészlet mutatja a vágyódást, hogy a táborban is létrejöjjön, közösségben megtapasztalt „afgán identitás” ne csak a táborban, hanem azon kívül is fennmaradjon. Hasszán szerint a hazara–pastu „mi-ők” különbségtétel az őket követő generáció számára már nem lesz meghatározó, és azok az afgán fiatalok, akik Európában nőnek fel, egy közös afgán identitás birtokosai lesznek.

A jövőről szóló fejezetekben megfigyelhettük, hogyan alakulnak kapcsolataik azoknak, akik már a táboron kívül élnek: újra megnő a távolság a két etnikum tagjai között, kevésbé vesznek részt közös eseményeken. A jövőképekről szóló elbeszélések pedig megmutatták, hol és hogyan képzelik el magukat a kísérő nélküli kiskorú menedékkérők húsz év múlva. Bemutattam, hogy milyen típusú munkát szeretnének a jövőben végezni, és ez hogyan kapcsolódik azokhoz a múltban átélt traumákhoz, melyek a meneküléssel járnak. Majd szemléltettem, hogy jövőképükben a következő generációk számára megszűnik a pastu–hazara különbségtétel.

Összegzés

Tanulmányomban arra a kérdésre kerestem a választ, hogy miként változik kísérő nélküli kiskorú menedékkérők etnikai identitása egy görögországi menekülttáborban. Fontosnak tartottam Görögországban végezni a kutatást, hiszen a menekültek Európába érkezésének nehézségeit is meg akartam ismerni. A görögországi helyzet vizsgálata elengedhetetlen a menekültekkel foglalkozó tanulmányok esetében.

Az etnikai identitás változékonyságának bemutatására a zene és az identitás kapcsolatának mélyebb elemzését választottam, hiszen a zene hallgatása a fiatalok mindennapjainak fontos részét képezi. Emellett a számukra különleges eseményeken is meghatározó szerepet játszott a zene. Ezáltal kaptunk teljesebb képet az interetnikus kapcsolatok alakulásáról és az etnikai határok folyamatos változékonyságáról az afgán fiúk múltjában, jelenében, valamint jövőjében.

A fiatalok múltjáról szóló fejezeteken keresztül bemutattam a fiúk afganisztáni, pakisztáni és iráni helyzetét, és megtudtuk, hogy a hazara fiatalok az etnikai és vallási konfliktusok miatt, a pastuk pedig a tálibok vagy családi okok miatt hagyták el hazájukat. Emellett betekintést nyertünk abba, hogyan jelenik meg narratíváikban fiatal gyermekkori identitásuk, valamint kapcsolatuk a másik

etnikum tagjaival: Afganisztánban az izoláltság és a konfliktusok voltak meghatározóak a pastu-hazara kapcsolatokban. Majd bemutattam a pastuk és a hazarák közötti interetnikus és vallási konfliktusokat történelmi kontextusban, valamint a táborban lakók interjúelemzésein keresztül. Láthattuk, hogy Afganisztánban egymástól elkülönülve éltek, nem volt kapcsolat a két etnikum tagjai között szülőhazájukban, az etnikai határok erősek voltak. Elemeztem az interetnikus kapcsolatokban mutatkozó különbségeket azoknak az esetében, akik Iránban vagy Pakisztánban nőttek fel: a pastu-hazara különbségtétel kevésbé volt hangsúlyos ezekben az országokban. Ezt követően a múltban hallgatott zenék fő típusait ismertettem: láthattuk, hogy Afganisztánban etnikai zenéket hallgatták a fiúk fiatalabb korukban, Iránban pedig az ottani, lokális zenéket preferálták.

A jelen tárgyalásakor bemutattam a kísérő nélküli kiskorú menedékkérők utazás alatti etnikai határait: az utazás okozta bizonytalanságérzet miatt a saját csoportjukkal való kapcsolatokat részesítették előnyben, a másik csoporttal szembeni versengés erősödött, ahogy etnikai határaik is. Bemutattam továbbá a görögországi menekülthelyzetet, amiből kiderült, hogy a fiatalok közül senki nem tekinti célországának Görögországot. Leírtam a fiúk táborba kerülésének körülményeit, valamint a tábort és az ott élők mindennapjait – az itteni rutinszerű események közül kiemeltem az étkezéseket és a nyelvtanulást. Az étkezéseken keresztül megtudhattuk, hogy bár bizonyos szituációkban fennmaradnak az etnikai határok, mégis, az etnikai konfliktusok háttérbe szorulnak a táborban. A nyelvhasználattal kapcsolatos elemzés alapján pedig megállapítottam, hogy a fiatalok a közös nyelvek ismeretével kerülnek olyan közeli kapcsolatokba egymással, amelyekben már „afgánként” emlegetik a másik etnikum tagjait is. Ezáltal megismerhettük a táborban kialakult communitast.

Tanulmányomban hangsúlyt fektettem annak elemzésére, hogy milyen hatással van a zene a fiatalok között kialakult kapcsolatokra, és miként reprezentálja identitásukat. Egy esettanulmány és két dal bemutatásával, valamint interjúelemzésekkel vizsgáltam a zene és az identitás kapcsolatát. Láthattuk, hogy bár más típusú zenéket szeretnek hallgatni a táborban lakó hazara és pastu fiatalok, a zene bizonyos helyzetekben mégis összehozza a két etnikum tagjait: a közös táncolások alkalmával megszűnt a „mi-ők” közötti különbségtétel. Ezek alapján megállapítottam, hogy a zene segíti a pastu és hazara etnikai határok háttérbe szorulását a táborban, a közös táncolások, a perzsa, pastu és angol nyelven hallgatott zenék mutatják a közös, „afgán identitás” erősödését.

A jelenről szóló fejezetekben láthattuk, hogy a menekülttáborban éltek, a liminalitás állapotában lévő kísérő nélküli kiskorú menedékkérők közösségének kialakulása hatással volt arra, hogy a pastu és a hazara fiatalok etnikai identitása bizonyos esetekben alulkommunikált (közös zenehallgatások és táncolások, étkezések, görög nyelven való kommunikáció). Emellett a „mi és ők” közötti különbségtétel ideiglenes megszűnését jelentette a táborban létrejövő communitas – a fiatalok egymásra és magukra is „afgánként” reflektáltak, „itt már afgán zenét” hallgattak, és saját elmondásuk szerint „*egymás testvérei*” voltak a táborban.

A jövőről szóló fejezetek interjúelemzései bemutatták a fiatalok tábor utáni életszakaszát. A táborból kikerülő fiatalok elmondása alapján arra a következtetésre jutottam, hogy bár bizonyos mértékben fennmarad a *communitas* hatása az elutazást követően is (például egymás segítése a bajban), ám a „*testvéri kapcsolatok*” megszűnnek a kiköltözéskor; bizonyos korábbi közösségi események (például étkezés, egymásnál alvás) már nem történnek meg a táboron kívül, a *pastu* és hazara fiatalok közötti távolság újból megnő.

A leírtak alapján tehát a *pastu* és hazara fiatalok etnikai identitása bizonyos szituációkban átalakult a menekülttáborban létrejött *communitas* hatására egy közös afgán identitássá. Ezt a fiúk által preferált zenék is reprezentálták: feloldódtak az etnikus identitások, a korábban erős etnikai határok bizonyos esetekben megszűntek. Az afgán identitás szituatív voltát támasztotta alá a fiúk tábor előtti és utáni életszakaszában mutatkozó etnikai határok erősödése – az utazás alatt és a táborból való kiköltözésüket követően a mi-ők különbségtétel megerősödött.

További kutatási kérdések

Kutatásom során felmerült bennem, hogy további kutatási témaként a tanulmányban leírt posztliminális fázis vizsgálata szolgálhatna alapul. A más-más országokba költözött fiatalok különbözőképpen válnak új hazájuk állampolgáraivá, eme integrációs folyamatok vizsgálata érdekes kutatási kérdéseket vet fel. Hogyan alakul Svédországban, Németországban, Hollandiában, Svájcban vagy Ausztriában kapcsolatuk a többségi társadalom tagjaival? És az afgánokkal? Kialakulnak interetnikus kapcsolatok az új közegben, vagy erősödnek az etnikai határok a *pastu* és a hazarák között? Hogyan alakulnak kapcsolathálóik? Milyen nyelveket használnak, és kikkel, hogyan kommunikálnak? Kikkel tartják a kapcsolatot a táborban megismert fiúk közül?

A fiatalok későbbi életében bekövetkező nagyobb fordulópontok figyelemmel kísérése (például tanulmányaik, munkavállalásuk, esküvőjük, gyermekeik születése) elvezetne a fenti kérdések megválaszolásához.

A zene és identitás kapcsolatának további vizsgálata pedig egy életszakaszokon átívelő kutatás alapját szolgálhatná. A fiúk további életét figyelemmel követve később egy országok közötti összehasonlítást lehetne végezni az afgán fiúk integrációs stratégiáiról, kapcsolataik és identitásuk alakulásáról a liminális állapotot követő életszakaszukban.

Irodalomjegyzék

- Gergely András (2008) Határok és határátjárások – Barth kötetéről, új kiadása ürügyén. Letöltve: http://antroport.hu/lapozo.php?akt_cim=96 (2014. január 25.)
- Azam, Shafia (2012): Food and identity among migrants living in Slovakia. INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES AND HUMANITY STUDIES, Vol 4, No 1, 2012. Letöltve: http://www.sobiad.org/eJOURNALS/journal_IJSS/archives/2012_1/shafia_azam.pdf (2014. február 20.)
- Baily, John – Collyer, Michael (2006) Introduction: Music and Migration. Journal of Ethnic and Migration Studies, 32:2, 167–182. Letöltve: <http://dx.doi.org/10.1080/13691830500487266> (2013. október 12.)
- Baily, John (2005) So Near, So Far: Kabul’s Music in Exile, Ethnomusicology Forum, 14:2, 213–233, Letöltve: <http://dx.doi.org/10.1080/17411910500329658> (2013. október 12.)
- Baily, John (2007): The circulation of „New Music” between Afghanistan and its transnational community. Conference on Music of the world of Islam
- Barth, Fredrik (1969): Introduction. In: Frederik Barth (szerk.) Ethnic Groups and Boundaries. The social organization of cultural difference. Little Brown and Company, Boston
- Barth, Fredrik (1996): Régi és új problémák az etnicitás elemzésében. Régió, 7. évfolyam, 1996. 1. szám, 3–25 Letöltés: <http://epa.oszk.hu/00000/00036/00024/pdf/01.pdf> (2014. január 25.)
- Council Directive 2001/55/EC 2001 Július 20. letölthető: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2001:212:0012:0023:EN:PDF> (2014. január 25.)
- Dimitriadi, Angeliki (2013): Migration from Afghanistan to third countries and Greece. Hellenic Foundation for European And Foreign Policy. Letölthető: <http://irma.eliamep.gr/wp-content/uploads/2013/04/IRMA-Background-Report-AFGHANISTAN.pdf> (2013. november 12.)
- Dublini rendelet, A Tanács 343/2003/EK rendelete (2003. február 18.) megtekinthető: http://europa.eu/legislation_summaries/justice_freedom_security/free_movement_of_persons_asylum_immigration/l33153_hu.htm 2014. február 15.
- Egyesült Nemzetek Szervezetének Menekültügyi Főbiztossága, KÉZIKÖNYV. A menekült státusz meghatározására szolgáló eljárásról és az azzal kapcsolatos követelményekről a menekültek helyzetéről szóló 1951. évi Egyezmény és az 1967. évi Jegyzőkönyv alapján, átdolgozott kiadás. Genf, 1992. január
- Erdei Krisztián (2009): A pécsi hiphop: egy stílusközösség kultúrája. Kommunikáció és kultúra: publikációk a kommunikáció- és kultúrakutatás köréből. Diplomamunkák / a PTE BTK Kommunikációs Tanszékének kiadványa
- Eriksen, Thomas Hylland (2008): Etnicitás és Nacionalizmus – Antropológiai perspektívák. Gondolat Kiadó, Budapest

-
- Feischmidt Margit (2007): Az antropológiai terepmunka módszerei. In: Kovács Éva (szerk.): *Közösségtanulmány. Módszertani jegyzet*. Budapest: Néprajzi Múzeum PTE-BTK Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, 223–233.
- Harrell-Bond, Barbara E. – Voutira, Eftihia: *Anthropology and the Study of Refugees*. *Anthropology Today*, Vol. 8, No. 4 (Aug., 1992), pp. 6–10. Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland. Letöltve: <http://www.jstor.org/stable/2783530> (2013. június 1.)
- Jenkins, Richard (2005): Az etnicitás újragondolása: identitás, kategorizálás és hatalom. In: Kántor Zoltán – Majtényi Balázs (szerk.): *Szöveggyűjtemény a nemzeti kisebbségekről*. Rejtjel Kiadó, Budapest
- Keményfi Róbert (2002): Az „eticitás” fogalma és helye az etnikai térszerkezeti kutatásokban. *Kisebbségkutatás*, 2002/2. szám, Letölthető: http://www.hhrf.org/kisebbssegkutatas/kk_2002_02/cikk.php?id=1115#_ftn13 (2014. január 25.)
- Központi Statisztikai Hivatal (2013): Menekültek az Európai Unióban. *Statisztikai Tükör*, VII. évfolyam 91. szám, 2013. november 6.
- Lamer, Wiebke – Foster, Erin (2011): *Afghan Ethnic Groups: A Brief Investigation*. Letöltve: https://www.cimicweb.org/Documents/CFC%20AFG%20Social%20Well-being%20Archive/CFC_Afg_Monthly_Ethnic_Groups_Aug2011%20v1.pdf (2013. november 16.)
- Magyar Helsinki Bizottság (2011): *Bevarrva. Idegenrendészeti őrizet Magyarországon (2010)*. www.helsinki.hu
- Mounge, Christine (2010): *Trees only move in the wind – A study of unaccompanied Afghan children in Europe*. UNHCR, Geneva
- Nurse, Lyudmila – Sik Endre: *Zene és identitás*. Letöltve: <http://www.prominoritate.hu/folyoiratok/2012/ProMino12-4-01-Nurse-Sik.pdf> (2014. március 18.)
- Punjani, Shahid (2002): *How Ethno-Religious Identity Influences the Living Conditions of Hazara and Pashtun Refugees in Peshawar, Pakistan*. [diplomamunka] Department of Urban Studies and Planning, MIT, Cambridge, MA
- Saikal, Amin (2012): *Afghanistan: The Status of the Shi'ite Hazara Minority* Vol. 32, No. 1, March.
- Sárkány Mihály (2000): *Kalandozások a 20. századi kulturális antropológiában*. L'Harmattan Kiadó, Budapest
- Seidman, Irving (2002): *Az interjú mint kvalitatív kutatási módszer*. Budapest, Műszaki Könyvkiadó
- Turner, Victor W. (2006): *Átmenetek, határok és szegénység: a communitas vallási szimbólumai*. In: Paul Bohannon – Mark Glazer: *Mérföldkövek a kulturális antropológiában*. Panem Kiadó, Budapest

Függelék

Amír: 14 éves hazara fiú. Iránban nőtt fel. Svédországba készül családegyesítéssel, még az ARSIS táborában lakik.

Aszad: 14 éves pastu fiatal, Namír öccse. Afganisztánból testvérével, édesanyjával és két húgával indult útnak, ám Görögországban különváltak. Míg a fiúk Szalonikiben éltek, a család többi tagja Hollandiába utazott, ahova decemberben Namír és Aszad is utánuk utazott családegyesítéssel. Egy évet töltött az ARSIS táborában.

Basim: 16 éves hazara fiú. Négy hónapot töltött az ARSIS táborában, ahonnan Svédországba utazott tovább. Görögországban 10 hónapot töltött, ebből fél évet őrzött szálláson. Nincsenek rokonai Európában.

Fahran: 16 éves pastu fiú. Afganisztánt bátyja feleségével és gyerekeivel hagyta el. Görögországban maradt ő, unokahúga és unokaöccse. Bátyjának felesége pedig másik két gyermekével Belgiumba költözött, ahova Fahranék februárban követték. Fél évet töltött az ARSIS táborban.

Hasszán: 23 éves hazara fiú. Afganisztánban született, majd 5 éves korában családjával Pakisztánba menekültek. 17 éves korában indult el Európába, Görögországból megpróbált Olaszországba átjutni, de nem sikerült neki. Évekig lakott az ARSIS táborában, majd amikor kiköltözött, fordítóként dolgozott a menekülttáborban. A fordítás mellett mezőgazdasági munkákat is végzett Görögországban. 6 év ott tartózkodás után, novemberben visszaköltözött Pakisztánba.

Idres: 20 éves hazara fiú. 9 éves korában menekült Iránba, onnan 15 évesen indult útnak Európába. Két évet lakott az ARSIS táborában, majd kiköltözését követően fordítóként dolgozott ott. Szalonikiben lakik.

Nabil: 16 éves hazara fiatal. Másfél évet töltött az ARSIS táborában, ahonnan Németországba költözött. Európában nincsenek rokonai, családja Iránban él.

Namír: 17 éves pastu fiú. Afganisztánból testvérével, Aszaddal, édesanyjával és két húgával indult útnak, ám Görögországban külön váltak. Míg a fiúk Szalonikiben éltek, a család többi tagja Hollandiába utazott, ahova decemberben Namír és Aszad is utánuk utazott családegyesítéssel. Egy évet töltött az ARSIS táborában.

Omár: 17 éves hazara fiatal. Testvérével indult el Európába, két hetet töltött az ARSIS táborában.

Sadi: 22 éves hazara fiú. Hat éve él Görögországban, 3 évet élt az ARSIS táborában.

Tamim: 16 éves hazara fiú. Iránban nőtt fel. Fél éve él az ARSIS táborában. Nincsenek rokonai Európában.

Zemár: 16 éves hazara fiatal. Iránban született, ahonnan 15 éves korában indult útnak nővérével. Olaszországba próbált továbbjutni, de nem sikerült neki. Nővére Németországba utazott tovább, ahova Zemár decemberben repült utána családegyesítéssel. Másfél évet töltött az ARSIS táborában.

MENEKÜLÉS A FOGALMAK HÁLÓJÁBÓL – GENOCÍDIUM ÉS KULTURÁLIS ANTROPOLÓGIAI MEGKÖZELÍTÉS¹

Szabó Miklós

DOI: 10.25116/kozelitesek 2019.3-4.2

Absztrakt

Az antropológusok sokat küzdöttek az emberiség egyszerű „faji” alapú megkülönböztetése mint az emberi sokféleség megismerésére alkalmatlan rendszerezési elv ellen. Hasonlóan indokolt a túlegyszerűsítő és túláltalánosító őslakos–idegen különbségpár elleni fellépés, ez a megkülönböztetés alkalmatlan a migrációk, népvándorlások, megállapodások, birtokviszonyok változatos fogalmainak és történelmének megértésére. Egyszerű leíró kategóriáink – mint „etnikai konfliktus”, „genocídium”, „őslakos népek” – nem csak arra vonatkozóan vetnek fel kérdéseket, miként tesszük fel kutatási kérdéseinket, és miként kíséreljük megválaszolni azokat.

Abstract

Concepts are playing an important part in how we navigate through the cultural stuff that surrounds us. More plainly put: to understand how or why we behave in a certain way towards others, how we differentiate between group memberships we always have end up looking at words we use and the many meanings that they carry. From whose perspective can genocide be understandable? Is it a special occurrence, or a very integrated part of modern societies? To answer these questions one must look at the many meanings of the term itself but also at what perpetrator, victim, bystander, coloniser, indigenous mean? One thing probably is true, genocidal potential lurks in the unexplored and unconscious layers of meanings through we construct our reality.

A kulturális antropológia egyik – talán legfontosabb – szerepe a modernitásban, hogy képes felhívni a figyelmünket azokra a kategóriákra, stigmákra, névhasználatokra és logikai rendszerekre, amelyek segítségével az adott kultúrában élők formálják cselekvéseiket, teszik kommunikálhatóvá, megoszthatóvá az egyéni szinten érzékelt valóságot, illetve teszik ezt közösségi szinten más emberi társulások felé. Mindezen összetett értelmezési keretek segítséget nyújthatnak – többek között – az egyes társadalmak közös narratíváinak, a politikai mezőket formáló diskurzusainak azonosításában és megértésében. Értelmezhetővé válik, hogy egy konfliktusban miért, milyen rendszerezési elv alapján alakulnak ki a részt vevő csoportok és az általuk betöltött szerepek. E megértés igénye nem

---

¹ A tanulmányt – tekintettel kiemelt fontosságára – a *Kultúra és Közösség* című folyóirattól vettük át, köszönettel. Változtatásait a szerző láttamozta és jóváhagyta, ennyiben nem „újraközlés”, hanem egy (szándékaink szerint) e témakörben lehetséges tematikus vita anyaga. A hozzászólásokat, vitairatokat továbbra is várjuk!

korlátozódhat a „távoli”, „idegen” és jól körülhatárolható társadalmakra. A kulturális antropológia egyik fontos felismerése, hogy egy emberi csoport tagjai nem feltétlenül vannak tudatában az őket a világban eligazító, kulturálisan meghatározott gondolati sémáknak, más szóval, az egyének nem tudatos felhasználói kultúrájuknak, mint ahogy az esetek többségében a légzés vagy a járás sem akaratlagos folyamat. Az emberi együttélés rendszereinek automatizmusai a kutatói interpretáción keresztül nem csak a külső szemlélő, de a rendszer felhasználói számára is hasznosak lehetnek.

Az „etnikai konfliktus”, az „ősi ellentét” és a „vallásháború” kifejezések például „helyi”, „belső eredetű”, „mély történelmi beágyazottságú” konfliktusokra utalnak. Miközben kifejezések egy másik csoportja, mint a „genocídium”, a „politikai gyilkosság”, az „etnikai tisztogatás” közvetlenebb okokra visszavezethető, külső eredetű eseményekre utal. Mégis mindkét kifejezéscsoport lényegében egy problémát jelez, pusztán különböző narratívakészleteket és forgatókönyveket rendel hozzá.

Az „etnikai konfliktus” a csoportok közti különbözőségeket teszi meg az erőszak forrásának, és az ellenségességhez egy „ős eredeti” állapot romantikus képzetét csatolja. A fogalomban hallgatólagosan megjelenő narratíva háttérébe kényszeríti a politika és az állam működését, ahogy az etnikaitól eltérő önidentifikációk is. A címke alulról építkező, szinte elkerülhetetlen történelmi folyamatokra utal, melyek a gyilkosok stabil és egyszerű indítékait segítenek azonosítani. Indítékokat, melyek idővel „organikusan” épülő ellenszenvre, gyűlöletre vezetnek vissza – ezeknek pszichológiai elsőbbségük van a felszínesebb és kevésbé megfogható indítékokkal szemben, mint amilyen az érdekeik által a jelenbe horgonyzott politikai mozgalmak gerjesztette vagy vitatott erőforrások elvesztése okán érzett feszültség és bizonytalanság szülte félelem és harag. Ezáltal a jelen cselekvőit elszenvedővé, tehetetlen végrehajtókká redukálja.

A „genocídium” mint fogalom nem szakadt el születésének körülményeitől, és nem mellékes, hogy elsősorban egy nemzetközi jogi fogalom. Még ha könnyű szívvel használják is másképp a közbeszédben, kiterjesztett alkalmazása magában hordozza a pontatlan fogalomhasználat kínálta támadhatóság állandó lehetőségét. Ilyen módon egyfelől a huszadik század ismertebb konfliktusainak szimplifikáló narratívái kapcsolódnak hozzá, másfelől olyan esemény, amely bekövetkeztének kimondását valamilyen nemzetközi autoritással rendelkező szervezet döntésétől tesszük függővé, illetve ez a döntés, mint minden „ítélet”, vitathatóságot is kapcsol hozzá. A fogalom érvényességének összekapcsolása a nemzetközi joggyakorlattal azonban azt a képzetet erősíti, hogy a huszadik század során a „legyőzöttek” követtek el genocídiumot, vagy legalábbis olyan jogalanyok, akik nem rendelkeznek olyan nemzetközi kényszerítő erővel, hogy ez ellen az ítélet ellen aktívan fellépjenek. Ebből a bizalmatlanságból is következik, hogy a sztálinista rendszerek, vagy az Oszmán Birodalom huszadik századi cselekményei – jogi értelemben bizonyosan – vitatottak maradnak, és ezzel örökös hivatkozási alapul szolgálnak azok számára, akik a vonatkozó ítéleteket pusztán háborús vesztesékekkel szembeni megtorlás igaztalan eszközeként szeretnék láttatni. A genocídiumhoz ugyanakkor nem

inherens, ősi eredetű magyarázatok kapcsolódnak. A narratíva örökös része egy megnevezhető vezéregyéniség, aki egy beavatott cinkosi kör segítségével, egy kiszemelt csoport megsemmisítésének – és személyes céljai elérésének – érdekében ravasz módszerekkel mozgósítja támogatóit, akiken keresztül irányítása alá kerül az egész társadalom. A vezér indítékait nem feltétlenül nevesíti a kifejezés, de a koordinált cselekvés egy meghatározott cél érdekében, mindenképpen tervezést, tudatos építkezést és közvetlen irányítást feltételez. Szemben az őseredeti állapotban gyökerező eleve elrendeltetés képével, itt a jelent uraló vezető uralma redukálja a teljes társadalmat elszenvedővé.

Ezt a gondolatmenetet követve a „genocídium” valóban alkalmatlannak is tekinthető bizonyos erőszakos események leírására, mint amilyenek például Jugoszlávia széthullását kísérték. Ez azonban nem jelentheti egy másik fogalom automatikus legitimációját. Amit az antropológusoknak érdemes lenne vizsgálni, az a nyugat-európai és amerikai diskurzus, ami a világ más területein kialakuló konfliktusokat ezekbe a fogalmi keretekbe igyekszik sűríteni. Miközben egyre virulensebb a hajlandóság, hogy a közbeszéd minden politikai erőszakhullámot genocídiumként bélyegezzen meg, és ugyanakkor a helyi konfliktusokhoz azonnal etnikai és vallási jelzőt csatoljon. Ez a felcédulázás azonban helytelen kulturális értelmezést kapcsolhat a vérengzésekhez, és az egyszerű magyarázat vágya tovább erősítheti a véleményt, miszerint ezek az események különféle helyi közösségek között létező feloldhatatlan konfliktusok következményei, melyek egyes csoportok morális felsőbbrendűségén keresztül más emberi csoportok alsóbbrendűségét igazolják. Az 1998 után fellángoló indonéziai konfliktusokat például gyakran írják le vallási vagy etnikai összetűzéseként az amboni, kalimantani és acehi gyilkosságok esetén, és genocídiumként a kelet-timori atrocitásokkal kapcsolatban. Mivel a „genocídium” fogalmához nagyobb kényszerítő erő képzete társul, azt is gondolhatnánk, hogy a probléma ilyen esetben az egyik konfliktus lebecsülése a másikkal szemben, valójában azonban mindkét fogalomhasználat félrevezető lehet. Kelet-Timor a megszálló kormányerők és az azt megelőzően egymással is háborúzó ellenálló erők közötti elhúzódó harcok színtere volt (ez a konfliktus adta Jakarta számára a megszállás ürügyét). A terület autonómiáját biztosító 1999-es referendumot megelőző és a referendum elfogadása utáni atrocitásokat az indonéz hadsereg és a Jakarta-párti milíciák követték el azzal a céllal, hogy a referendum jogszerűségét aláássák, és megbüntessék a függetlenséget támogatókat (Bowen 2002:384). A cél politikai érdekérvényesítés volt, a szavazók megfélemlítése, az ellenvélemények elhallgattatása és a mégis ellenállók csoporthoz tartozásuktól független megbüntetésük, nem egy kijelölt csoport megsemmisítése. Ambon, Kalimantan és Aceh esetében a konfliktus különböző indítékok kombinációjából származtatható, de mindegyik kapcsolódik az erőforrások feletti uralomhoz. Ambonban a rivális utcai bandák a város elkülönült muzulmán és keresztény részeiből szerveződtek, központjaik templomokban és mecsetekben voltak, ezáltal az erőszak valóban vallási színezetet kapott. A kirobbanó incidens a bevándorlók és a régebben ott élők közti elhúzódó feszültségekből táplálkozott, és egyik oldal se tudta a szélesebb társadalom

muzulmán vagy keresztény tagjait mozgósítani. Kalimantanban hasonlóan izolált módon, de két muzulmán közösség, a celebeszi (szulavézi) migránsok, a helyi dajakok és az őket támogató maláj bevándorlók között robbant ki összetűzés. Az achei konfliktus pedig a Jakarta által kizsákmányolt helyi olajmezők és a felszabadítási mozgalom ellenében elkövetett atrocitások megtorlásaként tört ki. A konfliktusok mindezen esetekben – bár számos más félrevezető bélyeget is rájuk süthetnénk – az autonómia, az irányítás és a túlélés problematikája körül szerveződtek.

A genocídium és más rokon fogalmak nagyjából érintetlenül hagyják az elkövetők indítékait, nyitva hagyva az analízis lehetőségét olyan összetett motivációk értelmezésére, mint a félelem, a vágy s a mások megsemmisítése által remélt tisztaság és fejlődés. Ezek a fogalmak – a szelektív történelemszemlélet és a megemlékezés formáinak s értelmezéseinek vizsgálatával – a harag, a gyűlölet és a félelem megteremtése és erősítése irányába terelik a kutatást. Ezek a kutatások megmutathatják a félelem közvetlen és környezeti motívumait, a szűkös erőforrásokat és a versenyhelyzet kiéleződését, melyek megnövelik egy csoportközi konfliktus kialakulásának veszélyét. Helyesen mutatnak rá a konfliktusok mélyebb okaira, és vetik el az „természetes ellentétek” megnyugtató magyarázatát. A Jugoszlávia felbomlása körül kirobbanó erőszak az „etnikai konfliktus” címkét kapta az analitikus diskurzusban, ami egyfajta legitimációt kölcsönzött az eseményeknek. Hiszen ebben az esetben a cselekmények szörnyűségének elismerése mellett a kiváltó okokat mégis legitimnek tekintjük. Valóban nem élhet együtt egy népesség, melyet „ősi gyűlölet szakít szét”: ilyen körülmények között az erőszak megszűnésének egyetlen logikus módját a felek elszigetelésében, vagy az egyik csoport totális megsemmisülésében határozhatjuk meg. Ez a meghatározás eltávolítja a felelősséget az egyéntől, ahelyett, hogy elkülönítené és azonosítaná a lépéseket, amelyek fokozatosan megerősítették a félelmet és a gyűlöletet. Azt a tévképzetet kelti, hogy hagyni kell „kifutni” a konfliktust, mivel elkerülhetetlen – ahelyett, hogy megakadályoznánk a civil lakosság ágyúzását. Egyben kényelmes viszonyítási pontot is szolgáltat az „embertelenséget” szemlélő társadalmak számára, melyben megcsodálhatják önnön nagyszerűségüket, és elfedhetik a saját kultúrájukba kódolt hétköznapi erőszak realitását. Ezek a gondolatmenetek minden országban más kulturális válaszokat aktivizálnak. Franciaországban például megerősítik a képzetet, hogy egy unitárius, egységre törekvő köztársaság lényegesen hatékonyabb és emberségesebb szervezeti egység, mint a „multikulturális társadalom” zavaros és ellentmondásos víziója, és háttérbe szorítja a francia társadalomnak a modern antiszemitizmus kialakulásában és magában a holokausztban játszott szerepe feldolgozatlan közösségi emlékezetét. Az USA esetében pedig a társadalom azon képzetet erősíti, hogy államuk kizárólag megmentőként, és nem elkövetőként kapcsolódik a fogalmak által jelölt erőszakhoz.

Az egyik létező diszkurzív keretből a másikba lépve könnyen botrányt kelthetünk. Daniel Goldhagen 1996-os érvelése, mely szerint a németek többsége magától értetődően internalizálta a mély történelmi gyökerekkel rendelkező antiszemita politikai kultúrát, és ennek eredményeként

vált lehetővé a holokauszttal sikeressége, etnikai konfliktusként teremtette újra a modern kori genocídiumot. Eme új keretbe helyezés fogadtatása nem volt kedvező – érdemes megvizsgálni, miért váltott ki botrányt. Először is a tömeges gyilkosságok felelősségét a világ teljes német népességére terjeszti ki, amely már önmagában is problémákat vet fel. Ennél azonban a felháborodás lényegesebb oka volt, hogy a felvilágosodás egyik alapvetését kérdőjelezi meg. A társadalom evolucionista önfelfogásával nem összeegyeztethető az a megközelítés, melyben egy modern európai társadalom az etnikai konfliktus szintjére „süllyed vissza”. Elsősorban azért, mert ez egy olyan csoportközi konfliktus, amelyet a „fejletlen” társadalmak sajátjának tekint, ezáltal az „etnikai konfliktus” az egyik olyan kategória, mellyel különbséget tud tenni önmaga és a hozzá képest „visszamaradottabb” társadalmak között (GoGwilt 1997:890). „Mi, európaiak” legsötétebb pillanatainkban is „civilizáltak maradunk.” A „prágai mészáros” gúnynevet viselő SS-Obergruppenführer, Reinhard Heydrich életét feldolgozó Robert Gerwarth 2012-es és Charles Whitting 1999-es könyvében is kiemelt helyet kap Heydrich érzékenysége, szeretetteljes kapcsolata feleségével, vagyis a kifinomultsága. Ami ezekben a narratívákban nem ellentételezi, hanem kiegészíti hideg precizitását, mellyel az RSHA-t (a Harmadik Birodalom titkosszolgálatát) irányította, és a kontinens zsidósága megsemmisítésének tervét létrehozta. Mindezekkel látszólag alátámasztva azt az önellentmondásos képzetet, hogy a „nyugati ember” a „barbarizmus” elkövetése közben is „civilizált” marad. Mindehhez képest a világ „primitívebb népei” nem urai „késztetéseknek”, ellentéteik így kaotikus mészárlásban robbanhatnak ki. Robert M. Hayden 1996-os állítása, amely a jugoszláv konfliktus esetében hívta fel a figyelmet arra, hogy az ilyen „etnikai tisztogatások” lényegesen gyakoribbak az európai közelmúltban, mint ahogy azt hinni szeretnénk, szintén hasonló ellenállásba ütközött.

Olybá tűnik, hogy minél inkább kultúráközpontú a tömeges vagy politikai erőszak leírása, annál nagyobb hangsúlyt kap a gyilkosságok kulturális eredete, és számúzik a politikai tényezőket. Ebben áll az antropológia egyik fő kihívása a területen. Képesek vagyunk-e kulturális megismerésre irányuló eszközkészletünket használni anélkül, hogy tovább erősítenénk azt a közvélekedést, miszerint „ezek” között elkerülhetetlen az ilyen erőszakosság? Mely előfeltevések megerősítése nem csupán retorikai, de analitikus hiba is lenne részünkről.

Christopher Taylor a ruandai népirtásról írt tanulmányában ezen a vékony vonalon igyekszik eljárni. A politikai gyilkosságokat annak mutatja be, amik: felülről szervezett, pénzelt, és lentől a félelem és bosszúvágy táplálta átlagemberek keze által megvalósult erőszak (Taylor 2002:140). És e tényezők kiegészítéseként mutatja be a kulturális logikát, amelynek mentén az erőszak megvalósult. Nagy odafigyeléssel különbözteti meg a gyilkosság és kínzás indítékát, és a mély kulturális mintázatokat, amelyek meghatározták annak mikéntjét. Leírta az államhatalmi szándékot, amely az országot az „eticista politika” irányába mozdította el, és tette ezt gyilkosságokkal és megfélemlítéssel, az ez ellen fellépő állampolgárok és politikai pártok ellenében. Ugyanakkor azt is megmutatta, miként formálta a

gyilkosságok módszereit a ruandai gondolkodás, a rokoni kapcsolatok és az egészséggel kapcsolatos hagyományok (Taylor 2002:155). Megmutatja a szervezett eseményeket, melyek pusztán a gyilkosság objektivitásának vizsgálatával nem voltak racionálisan értelmezhetőek, de világossá váltak a kultúra saját logikájának fényében. Feltárja a retorikai és pszichológiai folyamatokat is, melyek során az állam saját erőszakos céljait a „nép haragjává” alakította át, és az állampolgárokat annak eszközévé tette. Például a hutu állampolgárokat minden útzáron arra kényszerítették, hogy egy tuszi fogolyra lesújtsanak egy kalapáccsal, ezzel biztosítva, hogy az állampolgár „közénk” tartozik.

Az 1965–1966-os események során az indonéz hadsereg is a lehető legtöbb állampolgárt igyekezett akcióiban bűnrészessé tenni, egyszerre biztosítva ezzel a későbbi némaságot, a hatalom megerősítését és annak látszatát, hogy az erőszakos cselekmények egy népi felkelés folyamatában következtek be. Nagy figyelmet kell fordítanunk a hatalom és hierarchia körüli kulturális logikára, amely az erőszak formálásában játszik szerepet, anélkül, hogy magának az erőszaknak az okát látnánk benne. Taylor az etnicitást nem tekinti eredő változónak – reprezentációk történelmileg konstruált halmazát látja benne.

Linke hasonló értelemben mutatja meg a kontinuitást a náci ideológia és a kortárs politikai mozgalmak között a meztelen férfitest ideáján keresztül. A náci, neonáci, antifasiszták és zöldek mind meg akarják tisztítani Németországot a környezetszennyezéstől, s végül eljutnak a kiűzés logikájáig. Linke felidézi, hogy milyen sok német akadémikus utasította el az írását, arra hivatkozva, hogy ez csak érdektelen politikai nyelvezet (Linke 2009:147). Ugyanakkor nem felejthetjük el, hogy a képek és nyelvezet éppen azt az eszközt jelentik, amellyel az átlagos németeket – vagy akárki mást – a tömeggyilkosság részesévé lehet tenni. A világ kultúrában megjelenített ábrázolása megadhatja a gyilkosság logikáját, de annak elkövetése még további lökést igényel.

A Vörös Khmer a zenét és a táncot igyekezett forradalmi célok érdekében felhasználni, az új esztétika megteremtése a terror része volt (Shapiro-Pim 2002:185). Ennek ellenére, a nosztalgia következtében sokszor megkímélték a régi művészeket, előadókat. A képek, hangok és mozdulatok mint a kultúra szimbólumai és hordozói átugranak a gyors ideológiai változásokon (Ebihara – Ledgerwood 2002:275).

Ezekből a példákból kezd kirajzolódni, hogy az erőszak antropológiai elemzése miként mutathatja meg a kulturális logikát, ami lehetővé teszi, hogy az egyszerű emberek elfogadják embertársaik zaklatásának és elpusztításának szükségességét. Ez az erőszak nem minden esetben válik genocídiummá, de ennek ellenére vizsgálat alá kell vonni a hétköznapi elnyomás és erőszak rendszereit, melyek a többségi vélekedés jóváhagyásával működnek. Mivel ezek azok a faktorok, melyek a körülmények függvényében átalakulhatnak és meghatározóvá válhatnak egy genocídium bekövetkezésekor. A kihívás nem más, mint a kulturális logika és az egyének indítékainak egyidejű vizsgálata, anélkül, hogy az egyiket a másik rovására felnagyítanánk.

Többek között az antropológia helye a reprezentáció és erőszak struktúrájában attól függ, hogy miként határozza meg az emberi kulturális, társadalmi és biológiai eltéréseket, és miként foglal állást közösségi problémák esetén. Az antropológia szereti magát annak a tudományos diszciplínának tekinteni, amely képes megmutatni és magyarázni az emberi sokféleséget, és erről megfelelően informálni a közélet gondolkodóit, politikusait, véleményformálóit, az egész társadalom és az emberiség javára.

A diszciplína legsötétebb pillanata talán a Harmadik Birodalomban betöltött szerepe volt. A Kaiser Wilhelm Institute-nak a Reich szolgálatába állított alkalmazott antropológiája a zsidó kultúra – eltűnését megelőző – megörökítését és újra felemelkedésének megakadályozását célozta. Ugyanakkor lényegesen fontosabb az a tevékenység, amit az emberi sokféleségben rendet teremteni kívánó tipológia kialakítása céljából végeztek, s ami nem a diszciplína kifacsarása volt, hanem maga az alapötlet helyezte azt a náccikkal egy platformra.

A „faji típusok” meghatározása és a náci uralomban való részvétel szorosan összefügg, s a történelmi események fényében fel kell tennünk a kérdést, helyes-e egyáltalán az ilyen irányú kutatás. Ma már nyilvánvalónak tűnhet, hogy emberi tipológiát készíteni kártékony is lehet. A kérdés az, hogy az emberi variációk azonosításának melyik módszere növeli lényegesen az ellenük irányuló erőszak megjelenésének veszélyét. Mert miközben igaz, hogy az eugenika, az embertípusokra vonatkozó kutatások nem szükségesképpen vezetnek tragédiához, de figyelmeztetésként elég, ha arra gondolunk, miként tették ezek az irányzatok „hasznos tudománnyá” az antropológiát a Harmadik Birodalomban. Az alapkérdés tárgyává a tipizálás válik, és szükségképpen ehhez rendelődik a jóság és normalitás. Az antropológia akkor is káros lehet, ha ártatlan szándékkal vezetünk be olyan fogalmakat, mint az „átlagos magyar polgár”, vagy egy „átlagos belga”, mely fogalomhoz automatikusan és kimondatlanul hozzárendelődik a fehér, középosztálybeli, átlagos testalkatú, átlagos magasságú. A méricskélés és meghatározás igénye pedig nem áll meg, és ahogy egyre bővül a jelzők köre, úgy bővül azok száma is, akik hirtelen kívül kerülnek a „normalitás” keretein. A fogalom beágyazottsága mellett is nagyon képlékeny, és bármely politikai akarat saját igényei szerint alakíthatja, hogy pillanatnyi rendszerének megfelelően magyarázó tényezője legyen az uralmi viszonyoknak.

Az emberi kategóriák képzésének problémája messze túlmutat a „faji” kategóriák történelmileg bebizonyosodott hibáin. A régészet által feltárt tárgyi kultúrákból származó ismeretanyag igen könnyen célzatos értelmezésekhez vezethet a népek és kultúrák mozgásával és fejlődésével kapcsolatban, s ugyanilyen könnyen szolgálhat különböző politikai programok igazolására, ahogy az a Harmadik Birodalomban történt. Ez a működés azonban nem kizárólag a totális rendszerek sajátja, hasonló logikai elvek működése figyelhető meg többek között az Egyesült Államokban, Izraelben, de akár Magyarországon is, amikor politikai szereplők a geopolitika, kultúrpolitika vitás kérdéseiben történelmi narratívákra hivatkozva akarják pozícióikat erősíteni. A Solutrean-teória, vagyis az amerikai

kontinensre „elsőként” érkezőket Európához kötő elmélet, vagy akár a magyar–hun kontinuitás, a magyar–török nyelvrokonság nem kizárólag tudományos jelentőséggel bírnak. A tel-avivi egyetem 2015 februárjában az archeológia és az izraeli társadalom konfliktusainak viszonyát tárgyaló konferenciát is szervezett, hogy kezeljék a diszciplínára nehezedő politikai nyomást. Hasonlóan problematikus a nemzetállam képzelete, ahogy azt megfigyelhettük a népek, nemzetek felosztása, elrendezése körül a volt Jugoszlávia területi rendezése során is. „A határok helyes megrajzolása” mint a béke záloga ennek az elképzelésnek a „sűrítménye”, ahogyan az a törekvés is, amely az emberek csoportjait valamilyen „egységes” politikai egységekbe próbálja beleerőszakolni. Bruno Mégret, a szélsőjobb oldali Nemzeti Köztársasági Mozgalom (MNR) politikusa az állítja, hogy az ő Franciaországa a gallok országa, amely jóval túlnyúlik a francia állam határain.

A kulturális logika, amely materiális kultúrával azonosítja emberek csoportjait, nem csak arra használható, hogy jogalapot szolgáltasson egy területi igény számára, de a történelmi folytonosság tagadására is felhasználható, amennyiben a politikai érdek ezt kívánja. Az ősi amerikai leletek alapján megismert mound-kultúrák és a területen élő őslakos indián kultúra közti folytonosság feltételezése sokáig lehetetlen volt, hiszen ebben az esetben el kellett volna ismerni a mound-kultúrát létrehozók képességeit, és egyáltalán e népcsoportok történelmét. Amiből olyan jogok elismerésének szükségszerűsége származott volna, melyektől éppen megfosztani kívánták őket. Az Egyesült Államok esetében is működik a gyakorlat, amely a tárgyi alapon „bizonyítható” történelmi kontinuitást a területi jogokkal azonosítja.

Ezek a példák is megmutatják a nemzetállam körüli nagyfokú bizonytalanságot, és azt, hogy milyen nehezen egyeztethető össze egy történelmileg kialakult kulturális egységgel. Ez a meghatározatlanság magyarázhatja a kulturális és nyelvi pluralizmus körüli félelmeket. Még az önazonosításában a kulturális diverzitást fontosnak tartó Egyesült Államok lakosainak egy része is bizonytalanságot és félelmet érez a spanyol nyelv terjedésével kapcsolatban (Nagengast 2002:330). Nagengast szerint ez a félelem teszi lehetővé, hogy az átlagos állampolgár jóváhagyja a tőle eltérőkkel szembeni atrocitásokat, visszaéléseket. Ahogy azt egy 1997. májusi eset példázza, amikor határőrök agyonlőtték a juhait terelő amerikai állampolgárt, Ezeguiel Hernandezt. A tizennyolc éves gimnazista családjának kártérítést fizetett az állam, de a bíróság nem állapított meg „előítéletességet” a „baleset” indokaként, mivel a fiúra illetett egy körözött drogfutár személyleírása, akinek sötét a bőre, fiatal, és magányosan jár a határvidéken (Nagengast 2002:333). Vagyis a bíróság maga is jóváhagyta, hogy a kisebbség egyes tagjaihoz köthető bűnök szolgáltatta bizonyítékokon keresztül a szimbolikus és a fizikai erőszak szükségessége kiterjeszhető a teljes csoportra. A fentebb nevesített példák közös eleme az „eredeti” lakosok és az „idegenek” fogalompárja. De bármilyen eset, ahol emberek csoportjainak, nem egyéneknek tulajdonítunk bizonyos tulajdonságokat, veszélyt rejt magában. Ezt Martha Minow-ra hivatkozva Nagengast a „másság dilemmájának” nevezi (Nagengast 2002:330). Amikor elfogadjuk egy

társadalmi kategória legitimitását (nők, férfiak, zsidók, német ajkúak), ez egyben megteremti a lehetőséget, hogy az e kategóriákba sorolt egyénekhez csoporttagságuk alapján csatoljanak sztereotípiákat. Nem az a fő probléma tehát, hogy nem tudjuk helyesen kategorizálni az emberiséget, hanem az, hogy ezzel egy időben az egyének indítékait, cselekedeteit, erényeit és hibáit a csoportkarakterisztika fogalmai alá soroljuk, mely többek között lehet akár vallási, etnikai, faji vagy nemzeti.

Az emberi kategóriák problémája szorosan kötődik a nemzetközi jog hatályának és eredményességének kiterjesztéséhez. A nemzetközi jog kategóriái a múltbeli bűncselekmények ismeretében keletkeznek, és alkalmazhatóságuknak megfelelőnek kell lennie a jövőre nézve is, ezért elég pontosnak kell lenniük, hogy specifikus esetekre alkalmazhassák őket, de elég szélesen értelmezhetőnek is, hogy az alkalmazhatóság folytonos lehessen. Ezek az újraértelmezések egyre távolabb vezetik a fogalmat a prototípusától, mely alatt a kategóriai modelljét és a pszichológiailag életre hívott képet egyszerre érthetjük.

Többségünk számára a genocídium prototípusát a nácioknak a zsidók kiirtása érdekében tett lépései jelentik. Másodsorban pszichológiai, morális és jogi egyértelműséggel alkalmazható a nagy földrajzi felfedezésekhez és a gyarmatbirodalmak kialakításához kapcsolódó tettekre.

A jogi prototípus az 1948-as ENSZ-egyezmény. Egészen pontosan a 2. cikk, amely nemzeti, etnikai, faji és vallási csoportok megsemmisítésének szándékaként definiálja a genocídiumot, stabil és permanens csoportokként határozva meg annak elszenvetőit, melyek bizonyos értelemben objektív létezőként azonosíthatóak a tett elkövetését megelőzően. Ennek a megközelítésnek a jogalkotás szempontjából van létjogosultsága. Ugyanakkor az etnikai, nemzeti, faji identitás, ahogy azt az antropológia már felismerte, problematikus konstrukciók, amire a nemzetközi bíróság is hamar ráébredt.

Az etnikai identifikáció önmagában is egy társadalmi folyamat, amely ki van téve a folyamatos társadalmi változásoknak és a politikai manipulációnak. Az európai történelem utolsó kétszáz éve többé-kevésbé a nemzetállami keretek közötti önmegvalósítás története. A Jugoszlávia felbomlását kísérő erőszakos események a jugoszláv identitás legitimitásának megvonásaként is felfoghatók.

A ruandai büntetőbíróság, amikor az 1948-as Genocídium-egyezményt igyekezett alkalmazni, „váratlan” akadályba ütközött. Az egyezmény második cikkének jogalkalmazási gyakorlata az atrocitást elszenvető csoportot „permanensen és stabilan”, lényegében objektíven létezőnek határozza meg. Mely „létezésnek” – a genocídium szándékának bizonyításához – ráadásul már a megsemmisítési kísérletet megelőzően is fenn kell állnia. A tuszik és hutuk – a felszínes szemlélődő számára – „természetes” és „fizikailag” meghatározhatónak tűnő különválása valójában képlékeny és nehezen meghatározható, mivel a társadalomban eredetileg létező elválasztásokra épülő gyarmatosító és azt követő rezsimek kategorizáló gyakorlata folytonosan változott, és változott az aktuális meghatározásnak köszönhetően a csoporttagság is. A meghatározás a gyarmatosítás jól dokumentált időszakában a testi különbségekre (testmagasság, arcforma), az állam vezetésében betöltött

pozíciókra, vagy éppen a birtokolt szarvasmarhák számára is épülhetett (Magnarella 2002:314). A legkevésbé sem homogén összetételű csoportokról beszélhetünk, ráadásul történelmileg kialakult stabil létezésüknek jogi értelemben történő bizonyítása is problematikusá vált. A bírák nehéz helyzetbe kerültek, mivel a politikailag tisztának tűnő helyzet ellenére az etnikai kategóriák objektíven létező csoportként történő azonosítása nélkül a mézárások jogi értelemben nem nevezhetők genocídiumnak. Ugyanakkor a ruandai állam és annak polgárai számára ezek a csoportok nagyon is létező etnikai csoportok voltak. A bírák ezért úgy döntöttek, hogy mivel az erőszak e pszichológiailag létező kategóriák köré fonódott, így azokat társadalmilag is létezőnek kell tekinteni (Magnarella 2002:317). Így ezek az etnikai kategóriák jogi értelemben akkor jönnek létre, amikor valaki ki akarja irtani őket. Ez azonban veszélyes hozadékokkal járhat. A legelső aggodalomra okot adható hozadék, hogy a jogalkotás ilyen formán helyben hagyja a genocídium belső logikáját. Paradox módon, éppen a sértettek érdekében indított jogi eljárás erősíti meg az elválasztást, mely a genocídium ideológiai alapjául szolgált. Ez hosszútávon akkor is végzetes körülményekkel járhat, ha rövidtávon látszólag az áldozatok, túlélők és hozzátartozóik érdekét, vagy valamilyen „igazságszolgáltatást” látszik szolgálni. Ez részben kapcsolódik a másodikként felmerülő hosszútávon káros következményhez, vagyis ahhoz, hogy az önmaguk elismertetéséért küzdő csoportok jogaikat, vagy geopolitikai érdekeiket a veszélyeztetettség érvére alapozva próbálják meg biztosítani. Így a csoport meghatározása inherens kapcsolatba kerül közvetlen környezetéből érkező valamilyen formájú üldöztetéssel, ami szintén a kölcsönös meg nem értés és konfliktusok táptalajául szolgál, az amúgy se kihívásoktól mentes emberi együttélésben.

A ruandai esetben a nemzetközi bíróság a társadalmi és kulturális folyamatok ismeretében, azokhoz alakítva alkalmazta a jogot. Ez a döntésben rejlő veszélyek belátása mellett is egyfajta előrelépés. Kétségtelen, hogy a nemzetközi bíróság a jövőben is tovább fogja finomítani kategóriáit és fogalmait, ahogy egyre több esetben kell eljárnia. Az ENSZ által meghatározott genocídium mellett a büntetőbíróságok az állami erőszak szélesebb fogalmát is ki fogják alakítani, hogy eljárhassanak azon erőszakformák ellen, melyek akár fizikai vagy nem fizikai cselekmények a politikai, társadalmi, etnikai csoportok elnyomására, megfélemlítésére, önrendelkezésük korlátozására, vagy bizonyos csoportok korábbi területeikről történő kizorítását célozzák, illetve meghatározott területekre történő beköltözésük megakadályozását, amire jó példa Izrael területfoglalási politikája. Ezek az állami cselekvések nem tekinthetőek genocídiumnak, de ahhoz hasonlóan emberek meghatározható csoportja vagy csoportjai ellen irányulnak. Megint más példát jelentenek a csoport elleni nem genocídium jellegű támadásra a nyelvi, vallási vagy kulturális sajátosságok eltüntetését célzó elnyomási rendszerek.

Az ilyen erőszakformákkal szembeni kulturális túlélés problematikája az úgynevezett őslakos népek felé fordította a modern antropológia figyelmét, amelyek az elnyomás e rendszerei mellett

gyakran egyben genocídium áldozatai is. Történelmileg érdemes megemlékezni arról, hogy az európai gyarmatbirodalmak kiépítése, a nemzetközi jog jelenleg hatályos meghatározását alapul véve genocídiumként is értelmezhető erőszakkal járt vagy a folyamat kezdetén, vagy fokozatosan az új uralmi rend megszilárdulásával. A kulturális antropológia, mely a 19. századtól többé-kevésbé intézményesült tudományként volt e folyamatok tanúja, mégis csak viszonylag keveset tudott róluk elmondani. Ezekben az esetekben ráadásul a határvonalak történelmi távolságba kerültek, és a konfliktus hátterében meghúzódó materiális indítékok elvesztették „jelentőségüket” – az ellenérdekelt felek megsemmisítésével vagy visszafordíthatatlan marginalizálásukkal –, elvesztették „aktualitásukat”; ennek következtében a veszélyes vadember helyébe az ellenálló bennszülött lépett. Például a wampanoag vezér, az angolok által Fülöp Királynak nevezett Metacomet a tizenhetedik században még a telepeseket fenyegető pogány kegyetlenség, a tizennyolcadik században pedig már az angol elnyomás ellen folytatott amerikai küzdelem szimbóluma. Ezek a folyamatok sok szálon kötődnek az amerikai kontinens angolszász gyarmatosítást követő történelméhez, amelyben a bennszülött népekről alkotott képzetek modern archetípusai megszülettek, magukba foglalva a törzsi bölcsességet, a gyógyítást, a földdel fennálló különleges kapcsolatot és az arra vonatkozó természetes jogokat. Ez a konceptuális csomag különösen alkalmas volt arra, hogy az antropológia nagy magabiztossággal álljon ki a törzsi jog mellett, például a földtulajdont érintő viták esetén, minimalizálva annak kockázatát, hogy ez a morális vállalás a meg nem értésből fakadó szándékolatlan ártalommal járjon. De valóban lehetséges lenne az „őslakos népek” koncepcióját a teljes világra kiterjeszteni? Az 1994-es ENSZ Draft Declaration on the Rights of Indigenous People a világ valamennyi „őslakosára” nézve kijelentette azok jogait: önrendelkezés, megmaradt területeik megtartása és akár „állampolgárságuk meghatározása szokásaiknak és hagyományaiknak megfelelően”. A határozat azonban nem fogalmazza meg, hogy mit is ért „őslakos népek” alatt. Igaz, José Martínez Cobo 1986-ban előállt egy lehetséges meghatározással abban a tanulmányában, amelynek megírására az ENSZ Diszkriminációellenes és Kisebbségvédelmi Albizottsága kérte fel, s amely végül nagymértékben megalapozta a határozat megszületését (Study of the Problem of Discrimination against Indigenous Populations [Tanulmány az őshonos lakosokkal szembeni diszkrimináció kérdéseiről]). Eszerint azok tekinthetők őslakos közösségeknek, népeknek vagy nemzeteknek, melyek történelmi folytonosságot képeznek a hódítást megelőzően a területeiken kialakult társadalmakkal, megkülönböztetik magukat a területeiken vagy azok részein jelenleg domináns többi szegmenstől. Napjainkban a társadalom nem domináns csoportjait alkotják, és határozott törekvésük, hogy ősi területeiket és etnikai identitásukat megvédjék, fejlesszék és átörökítsék az eljövendő generációknak, mert kulturális mintáikkal, társadalmi intézményeikkel és jogrendszerükkel összhangban ez képezi népként való folytonos létezésük alapját. Vagyis „őslakosnak” lenni nem volna más, mint a demonstrálható folyamatos kapcsolat az ősök területeivel, és az etnikai elkülönülés érzete azoktól, akik ebből az elkülönülésből fakadóan nem „őslakosok”.

Miközben az úvilági őslakosokra látszólag könnyen alkalmazható ez a meghatározás, kiterjesztése más őshonos népekre a nemzetközi jog kívánalmi szerint, könnyen problematikussá válhat. Azon túl, hogy egy csoport jogait megint csak a területi elrendeződés időben és térben mérhető kérdésévé redukálja, Totten, Parsons és Hitchcock tanulmányaikban (2002) több problémát is felvetnek az afrikai bennszülött népek azonosításával kapcsolatban, mely problémák értelemszerűen más földrészeken is felmerülnek. A területi és más erőforrások miatti konfliktus hatására megfigyelhető etnogenezis (Bowen 2002:394), vagyis új etnikai kategóriák kialakulása jól mutatja, hogy az emberiség bármikor újabb kategóriákra tudja lebontani önmagát. Elsősorban a népmozgások teszik érdekessé az „eredeti lakosok” és ősi területeik fogalmát. Természetesen egyes csoportok törekedhetnek őslakos státus elérésére, hogy más csoportokkal szemben jogi előnyre tegyenek szert, de az ősi terület létezése és az azzal fenntartott folytonos önazonosító kapcsolat nehezen bizonyítható. Komikus, hogy a nomád népek számára különös problémát vet fel az őslakosság kategóriájának valamilyen területhez kötöttsége, miközben ezek a csoportok nemritkán az „őslakosság mintapéldái”. Némely társadalomban az állampolgárok közötti különbségtétel eszközei nem is esnek egybe a „nép” fogalmával. Sokkal inkább a szülőhely, klán, vallás mentén alakulnak, ami nem is feltétlenül olyan kirekesztő, mint a „nép” nyugati megközelítése, mely oly könnyen beilleszthető a „faji” és „vérségi” meghatározás rendszerébe.

Indonéziában például az Ache Felszabadítási Front azt állítja, hogy a jávaiak gyarmatosították őket, miután a hollandok gyarmatosították Jávát. Bowen terepmunkájára alapozott feltételezése szerint e történelmi narratíva-állításnak eredményeként került fel az ache mint csoport az őslakos népek listájára, annak ellenére, hogy korábban nem azonosították magukat őslakosként, és már a népi etimológiai eredete is „arab, kínai, európai, hindi”, jelezve a terület migrációs központ mivoltát (Bowen 2002:392). Ez a példa is azt a következtetést látszik erősíteni, mely szerint az „őslakos” önidentifikáció nagyon is a modern nemzetközi jogi gyakorlatban gyökerező érdekérvényesítés következménye. Másodsorban egy államnak jó oka lehet arra, hogy azon érdekeket, karakterisztikákat és jogokat hangsúlyozza, melyeken minden állampolgára osztozik, ahelyett, hogy a lakosságot őslakos és nem őslakos részekre osztaná. A különbségtétel a bennszülöttek és mások közt éppen az apartheid illatát hordozza magán, a belső kisebbségek azon logikáját, amely többek között a dél-afrikai intézkedésekhez vezetett. Létezhetnek természetesen alternatívák. Az államok használhatnak olyan kategóriákat – például a gazdaságilag hátrányos helyzetűek azonosítására –, amelyek nem vonják magukkal azonnal a stigmatizáció rémét, és elsősorban a nekik nyújtható segítséget teszik lehetővé. Botswana ezzel a megközelítéssel igyekszik a *szan* nép igényeit tiszteletben tartani és egyben a társadalom részévé tenni őket, elkerülve ezzel a „primitív múzeum” megközelítést, melyet Dél-Afrika választott. Harmadrészt egyes államokban az „őslakos népek” megnevezés az „idegenként” azonosított kisebbségek ellen irányuló erőszak bátorításával, az „önvédelem” jogosságával mosódik

össze. Az európai államok felé irányuló afrikai és közel-keleti migráció feltételezhető erősödésével, a „bevándorlóként” azonosított csoportok várható létszámgyarapodásával ez a gondolat óhatatlanul beszivárog a nyugati társadalmak önmeghatározásába is, így potenciális veszélyt hordoz magában. Mert miközben a meghatározás éppen marginalizált csoportok érdekérvényesítését célozza, mégis messzire vezetnek egy olyan gondolat következményei, amely megerősíti az „új” és „eredeti” lakosok közti különbségtételt. A meghatározás természetesen nem domináns csoportokról beszél – persze felmerül a kérdés, hogy miért ne lehetne egy őslakos nép domináns egy országban –, de az összetett bürokratikus meghatározások nem zárják ki annak lehetőségét, hogy más érdekcsoportok saját meghatározással álljanak elő. A koncepciót eltulajdoníthatják olyan csoportok, amelyek bizonyos módon dominánsak, de más megközelítésből tagadhatják ennek a tényét. Bármennyire valóságtól elrugaszkodott is ez a jelenből visszatekintve, a nácik is arra hivatkoztak, hogy a „nemzetközi zsidóság” a valódi domináns csoport. Ahogy a hutuk is arra hivatkoztak az erőszak alkalmazásakor, hogy ők Ruanda „őslakosai”, akik jogosan lépnek fel a tuszi „gyarmatosítók” ellen. Az Észak-India falvaiban élő őslakos hindu népesség is ezt a narratívát teszi a muzulmán-ellenesség magyarázatává, és hindu–muzulmán rokoni szálakat az erőszakos térítés, a gyarmatosítás, nem a történelmi együttélés bizonyítékaként értelmezik.

És végezetül: az antropológusok sokat küzdöttek az emberiség egyszerű „faji” alapú megkülönböztetése, mint az emberi sokféleség megismerésére alkalmatlan rendszerezési elv ellen. Hasonlóan indokolt a túlegyszerűsítő és túláltalánosító őslakos–idegen különbségpár elleni fellépés, ez a megkülönböztetés alkalmatlan a migrációk, népvándorlások, megállapodások, birtokviszonyok változatos fogalmainak és történelmének megértésére. Egyszerű leíró kategóriáink – mint „etnikai konfliktus”, „genocídium”, „őslakos népek” – nem csak arra vonatkozóan vetnek fel problémákat, miként tesszük fel kutatási kérdéseinket és miként kíséreljük megválaszolni őket. Ezek a kategóriák a szélesebb közösség számára is küldenek üzeneteket arra nézve, hogy mit tud elmondani a tudomány a csoportok közötti erőszak láthatatlan mozgatóiról, egyszerű okairól és történelmi gyökereiről. E „szélesebb közösség” nem csupán saját államunkat és kultúránkat jelenti, hanem magukat az embereket, akik kényszerű résztvevői ezeknek az erőszakos eseményeknek, és a nemzetközi aktorokat, akik igyekeznek megoldásokat találni az ilyen konfliktusokra.

A kulturális antropológia számára talán az erőszak és az ahhoz elvezető félelmek, ellenérzések, politikai manipulációk etnográfija lesz az a megközelítés, melyen keresztül megragadhatóvá válik a népirtás. A cél pedig a társadalmi csoportokat körülvevő retorika és megjelenítés jelentőségének hangsúlyozása kell legyen, amit Linke kritikusan „egyszerű diskurzusoknak” minősítettek. Egyben kifelé és messzebbre kell tekintenünk, azokra a kategóriákra, amelyeken keresztül a világ megérteni, megmagyarázni és kiiktatni igyekszik az erőszakot. A genocídium antropológiájának kulcsa talán éppen abban áll, hogy magát a fogalmat ragadja meg kritikai éllel, ahogy tette azt a rassz és

a rasszizmus esetében (Sussman 2016:147.). A „genocídiumok antropológiája” saját kulturális antropológiai kategóriáink megalkotásával, talán politikai, emberi jogi felhasználása érdekében kifejtett lobbitevékenységgel nem csak a tudományos megismerés előmozdítását, de egyben Franz Boas és Raphael Lemkin humanista örökségét is szolgálhatja. Hiszen az elnagyolt értelmezések, a megkérdőjelezhetetlen igazságok, az érzelemmentes intézményesülés a genocídium logikájának győzelmét is jelentik. A testközeli megismerés, a megélt tapasztalatokon alapuló narratívák, a szürke zónák, féligazságok megértése – lényegében az „emberség” megtalálása az „embertelenségben” lehet a feladatunk.

Hivatkozások és szakirodalom

- Bowen, John R. 2002 Culture, Genocide, and a Public Anthropology. In *Annihilating Difference. The Anthropology of genocide*. Ed. Alexander Laban Hinton, University of California Press, Berkeley–Los Angeles–London, 382–395. Online: <https://www.ucpress.edu/book/9780520230293/annihilating-difference>
- Cobo, Martínez J. R. 1986 *Study of the Problem of Discrimination against Indigenous Populations*. Annex I. § 379–381. ENSZ, New York
- Ebihara, May – Ledgerwood, Judy 2002 Aftermath of Genocide: Cambodian Villagers. In *Annihilating Difference. The Anthropology of genocide*. Ed. Alexander Laban Hinton. University of California Press, Berkeley–Los Angeles–London, 272–291. Online uo.
- GoGwilt, Christopher 1997 *The Invention of the West: Joseph Conrad and the Double-Mapping of Europe and Empire*. Stanford University Press, Redwood City
- Hayden, Robert M. 1996 Schindler's Fate: Genocide, Ethnic Cleansing, and Population Transfers. *Slavic Review*, 55(4):727–778.
- Linke, Uli 2009 The Limits of Empathy: Emotional Anesthesia and the Museum of Corpses in Post-Holocaust Germany. In *Genocide. Truth, Memory, and Representation*. Eds. Alexander Laban Hinton – Kevin Lewis O'Neill. Duke University Press, Durham, North Carolina, 147–191.
- Magnarella, Paul J. 2002 Recent Developments in the International Law of Genocide: An Anthropological Perspective on the International Criminal Tribunal for Rwanda. In *Annihilating Difference. The Anthropology of genocide*. Ed. Alexander Laban Hinton. University of California Press, Berkeley–Los Angeles–London, 310–324.
- Nagengast, Carole 2002 Inoculations of Evil in the U.S.–Mexican Border Region: Reflections on the Genocidal Potential of Symbolic Violence. In *Annihilating Difference. The Anthropology of genocide*. Ed. Alexander Laban Hinton. University of California Press, Berkeley–London–Los Angeles, 325–347. Online uo.
- Shapiro-Phim, Toni 2002 Dance, Music, and the Nature of Terror in Democratic Kampuchea. In *Annihilating Difference. The Anthropology of genocide*. Ed. Alexander Laban Hinton. University of California Press. Berkeley–Los Angeles–London, 179–193. Online uo.
- Taylor, Christopher C. 2002 The Cultural Face of Terror in the Rwandan Genocide of 1994. In *Annihilating Difference. The Anthropology of genocide*. Ed. Alexander Laban Hinton. University of California Press, Berkeley–Los Angeles–London, 137–148. Online uo.

GONDOLATOK A Z-GENERÁCIÓ TÁRSAS JELLEMZŐIRŐL ÉS EZEK LEHETSÉGES TÁRSADALMI HATÁSAIRÓL

Kárpáti László

DOI: 10.25116/kozelitesek 2019.3-4.4

Absztrakt

Napjaink szülőinek egyre komolyodó kihívásokkal kell szembenézniük: nem elég, hogy gyermekük testi, érzelmi, mentális épségét kell megóvniuk a rájuk leselkedő veszélyektől, de nap mint nap szembe kell nézniük azzal a ténnyel, hogy egyre nehezebbé válik a gyermekükkel való együttműködés, sőt, sokszor maga az együttélés is. E folyamatot számtalan tényező befolyásolhatja, amelyek között igen prominens helyet foglal el a modern technika és technológia számtalan olyan eszköze, amely életünk szerves részét képezi. Az olyan okoseszközök, mint a telefonok, táblagépek, laptopok, illetve a szintén mindenhol jelenlévő internet igen komoly hatást gyakorol mindannyiunk életére, kiváltképpen a kamaszokéra. Tanulmányunkban a fenti eszközökkel kapcsolatos számos területet vesszük górcső alá és igyekszünk az azokon jelentkező legégetőbb kérdésköröket bemutatni az olvasónak, miközben azt vizsgáljuk, hogy a fent említett technikai vívmányok milyen, elsősorban káros befolyást gyakorolnak napjaink serdülőire, illetve hogy ezen káros hatásokat hogyan kompenzálhatjuk.

Kulcsszavak: generációelmélet, közösségi média-használat, depresszió, társadalmi konvenciók, társadalmi széttagoltság

Abstract

Some Thoughts Regarding Generation Z's Certain Aspects and their likely Social Effects

Our current generation of parents is likely to be having difficult times in the near future as it becomes more and more demanding and tiresome to safeguard their children's physical, mental and emotional wellbeing against the outside world. In addition, to all the above mentioned factors, they also face the new challenge present in actually cooperating and cohabiting with the ones they swore to protect from any harm. Since their own children are spending an ever growing number of time stuck to the screen(s) of their smart device(s) (tablets, smartphones, laptops) and wasting long hours on the omnipresent internet, there is a high risk to be accounted for here, particularly in the life of teenagers. The aim of the present paper is to shed light on the many negative aspects of using smart devices in our everyday life, particularly in the life of young children and teenagers. The paper also aims at offering feasible and working solutions to the above mentioned issues to compensate for the possible negative effects that are to be discussed.

Keywords: generation theory, use of social media, depression, social conventions, social fragmentation

Generációk és generációs különbségek

A generációelméletek (pl. Tari, 2010, 2011; Twenge, 2018) által felvázolt korosztályonkénti rétegződés folytán lényeges eltérések mutatkoznak az egyes generációk tagjai között: ez részben az őket ért történelmi és környezeti hatásoknak, részben az azokra adott válaszreakcióknak és küzdési stratégiáknak tudható be.

Egylehetséges generációelméleti megközelítés alapján a következő nemzedékeket különböztethetjük meg egymástól:

Csendes vagy veterán generáció (1925–1942)

- Tagjaira az inkább szemlélődő, óvatosan közelítő szemlélet jellemző.
- Magánéletükben a családi értékek rendkívüli fontossággal bírnak, komoly tisztelete van a hagyományoknak, a konzervatív, már-már maradi gondolkodásnak.
- Nehezen igazodnak el a digitális társadalom világában, a „felgyorsult világ” számukra nehezen értelmezhető, illetve kezelhető.

Próféták / Idealisták – Baby-boomerek (1943–1960)

- Tagjaik a II. világháború után születtek, ifjúkorukat a civil mozgalmak határozták meg.
- Gyermek- és fiatal felnőttkorukat a lázadás, a szabálytagadás jellemezte (pl. hippikorszak, szexuális forradalom, drogokkal való ismerkedés).
- Motivációs struktúrájuk elemei: szülői és társadalmi elvárásoknak való megfelelés, mély szakmai tudás iránti vágy, a sokoldalúság igénye.

Nomádok / Reaktívak / Digitális bevándorlók – X generáció (1961–1981)

- Az átmeneti generáció, amely fiatalkorát a relatív béke és jólét, a gazdasági és társadalmi fejlődés korszakában töltötte.
- Megoldáskereső, kreatív és rugalmas gondolkodású, megbízható, kontrollált magatartás jellemzi őket, amelyhez elmélyült szakmai igényesség és tudás társul.
- Motivációs forrásaik inkább anyagi és világi természetűek a korábbi nemzedékekéhez képest. Kiemelt jelentőségű a státusz, a pénz és a társadalmi ranglétrán való előrejutás.

Hősök / Civilek / A digitális bennszülöttek első generációja – Y generáció (1982–1995)

- A posztmodern világ szülöttei, akik a 2001. szeptember 11. utáni krízisperiódusban éltek fiatalkorukat.
- Tagjai határozott, energikus, kifejezetten innovatív, új meglátásokkal bíró személyek, akik a korábbitól jelentősen eltérő viselkedést mutatnak a tanulás és a munkavégzés területén.

- Együtt nőttek fel a modern technika fejlődésével, információéhségük kifejezett, hatékonyan képesek kezelni a modern információtechnológiai eszközöket, a multikulturális környezetet relatíve könnyedén, nem túl merev attitűddel kezelik, és jellemző rájuk a „multitasking”, azaz több feladat egyidejű végrehajtása.
- Motivációjuk elsősorban a közösségekből, illetve a kortárs csoportok hatásaiból táplálkozik, szívesen dolgoznak társakkal együtt, ugyanakkor jellemző rájuk a céltalanság és a kiszámíthatatlanság is.

Művészek / Alkalmazkodók / Netgeneráció / Digitális bennszülöttek – Z generáció (1996–2010)

- A terrorizmus krízisperiódusában, a globális válság és a klímaváltozás idején születtek, így a fenti kihívásokkal is hatékonyan kell megküzdeniük.
- Életüket behálózva élik, egyszerre több médiumot is képesek könnyedén használni, bátrak, kezdeményezőkések, jóval magabiztosabbak saját képességeikben, egyúttal korlátaikat is intenzívebben élik meg, rendkívül gyakorlatias szemléletűek, a túlzottan elméleti tudás számukra inkább teher, mint potenciális erőforrás, amelyre támaszkodhatnak.
- Motivációjuk részben anyagi természetű, így közrejátszik benne a jó fizetés és a stabil munkahely iránti igény, másrészt viszont különösen fontos számukra az állandó ingergazdagság, a változatosság, így igénylik a modern eszközöket és azok használatát (l. az oktatásban és szórakozásban), illetőleg a gyors internetet.
- Az offline vagy „való” világban konfliktuskezelési készségeik hiányosak: indulatkezelési nehézségeik vannak, hajlamosak a hirtelen verbális és fizikai agresszióra, a tekintélyhez való viszonyukban inkább partnerséget várnak el a másiktól, mint a hagyományos vezető és alárendelt kapcsolatot.

Alfa generáció (2010–)

- A 2010 utáni születettek korosztálya, amelyről jelenleg igen kevés információ áll rendelkezésünkre.
- Több helyen „új csendes” generációként említik, mivel családi és óvodai viselkedésükre a korábbiakhoz képest csendesebb, visszafogottabb viselkedés jellemző (ugyanakkor egyes tagjainál az agresszió erősödése is megfigyelhető).¹

A fenti leírás a korábban említett generációk általános jellemzőit tartalmazza, és egyetlen megállapítása sem alkalmazható önmagában, hiszen egyéni eltérések mindig adódhatnak az egyes nemzedékek tagjai között, illetve az adott generáción belül is, érdemes tehát körültekintően kezelni a fenti ismertetőjegyeket.

---

¹ Komár Zita egyetemi tanársegéd összefoglalója alapján. Elérhető: <https://folyoiratok.ofi.hu/uj-kozneveles/generacioelmeletek>

Megemlíthető továbbá, hogy egy-egy generációt nem lehet objektíven jobbnak vagy éppen rosszabbnak minősíteni egy korábinál, hiszen egyetlen nemzedék sem teljesen azonos kulturális, gazdasági és társadalmi térbe született bele, így mindenki másképpen reagál a környezetéből érkező, megváltozott körülményekre. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a generációk tagjainak ne kellene megtanulni az egymás kölcsönös tiszteletén és az alapvető különbségek elfogadásán alapuló közös együttélés szabályait, amelyeket később mindenkinek be kell tartania, illetve tartatnia (Twenge, 2018). Bár számos jelenség nem elsősorban Magyarországra jellemző, sokkal inkább a Nyugati országokra, mégis ahogyan azt Twenge (2018) is kifejtette az általa felvett minta kapcsán, ezek a jelenségek várhatóan univerzálisakká válnak a jövőben. Ezt az álláspontot képviseli Huntington is (Huntington, 2015), akinek állítása szerint bármi, ami Amerikában megjelenik, hamarosan begyűrűzik a világ többi országába is. A későbbiekben látni fogjuk, hogy a fent vázolt szabályokat hogyan értelmezik, élik meg, illetve alakítják ki saját maguk számára a Z-generáció tagjai.

Modernkori kötöttségek

A Z-generáció tagjai igen nehéz helyzetben vannak napjaink világában, amit a velük együtt élők is számos esetben megtapasztalhatnak, ráadásul jó néhány aspektusból. Az egyik leggyakoribb kihívás a Z-generációsok számára a lakhatás és az önálló élet kérdése: az Y, illetve X generációsok számára még természetes volt, hogy 18 éves koruk után, vagyis a biológiai értelemben (is) vett nagykorúvá válást követően elhagyják a szülői házat és önálló életet kezdenek, akár egyedül, akár a párjukkal, illetve későbbi családjukkal.

Ez a gondolkodásmód napjainkban két okból sem jelent járható utat a legtöbb Z-generációsoknak: egyrészt életüket sokszor kénytelenek „mamahotelekben” tölteni (ennek lehetséges okairól l. Kárpáti, 2016), ahol (optimális esetben) némi házimunka és közös költség törlesztése ellenében kitolhatják „megtúrt vendég” státuszukat a családtagok nyílt vagy burkolt neheztelése mellett, másrészt, az elmúlt évtizedek egyre rohamosabb lakáspiaci változásai folytán jelentős drágulás zajlott le a hazai ingatlanpiacon is, aminek kiemelt szereplői a fővárosi ingatlanok². Míg az utóbbi jelenséggel való megküzdés inkább a nemzedék tagjainak személyes kompetenciáin kívülre esik, az előbbi kezelhető akár egyéni szinten is. Ehhez azonban számításba kell venni az olyan lehetséges kihívásokat, mint például:

- sokszor a választott tanulmányi út egyáltalán nincsen összhangban sem a helyi, sem a regionális piac által diktált igényekkel;
- az egyén nem rendelkezik azokkal a jellemzőkkel (pl. kitartás, koncentrációképesség, fejlett önértékelés, stabil és érett énkép), amelyeket egy adott pálya megkíván;

---

² Egy 2018-ban született *Világgazdaság*-cikk részletesen szól azokról a tényezőkről, amelyeknek köszönhető a fenti drágulás. (<https://www.vg.hu/vallalatok/ingatlan/a-budapesti-lakasarak-a-regio-kozepmezonyeben-1148939/>)

- tanulási nehézségek, tartós fizikai vagy mentális fogyatékoságokkal való együttélés;
- hiányoznak bizonyos képzettségek vagy azokhoz köthető komponensek (pl. nyelvvizsga, szakmai gyakorlat), amelyekre szükség lenne további képzéseken való részvétel vagy munkavállalás alkalmával;
- alacsony szocioökonómiai és/vagy szociokulturális státusz: ez utóbbi esetén kiemelt jelentősége van a család által továbbadott, a mindennapi életben is alkalmazható megküzdési stratégiáknak, életmódnak és értékrendszernek.

A fenti jelenségekhez társul még a Dan Kiley által 1983-ban felfedezett Pán Péter-szindróma és annak társa, a Wendy-szindróma (*Peter Pan syndrome, Wendy syndrome*) is. Míg az előbbi elsősorban azokat a 20 és 40 év közötti férfiakat érinti, akik nem akarnak felelősséget vállalni semmiért, miközben élvezik a szüleik védelmét és kényeztetését, addig az utóbbi inkább azon nőkre érvényes, akik féltő anyaként és Wendyként óvják és támogatják az ő Pán Péterüket, mindent megoldva helyettük. E jelenségekhez kiváló táptalajt kínálnak a fenti körülmények, amelyekhez társul még számos szülőnek a gyermekeit túlvédő, túlféltő mentalitása, amely egyben az elhúzódozó gyermekkor legfőbb kiváltó oka is.

Tinik és közösségi médiahasználat

Általános tapasztalat, hogy a mostani gyerekek igen hamar felfedezik maguknak a közösségi médiát, illetve annak felhasználását, és igen komoly tartalomfogyasztóivá, valamint tartalomgyártóivá válnak e platformoknak. Twenge kutatásai alapján az amerikai fiatalok által leggyakrabban használt közösségi platformok a következők: Facebook, Twitter, Instagram, Snapchat (Twenge, 2018). A fenti lista kiegészítendő még a Tumblr és a Pinterest nevű oldalakkal. Utóbbi ugyan elsősorban nem azonnali üzenetküldésre (*instant messaging*) szolgál, sokkal inkább különféle fényképek és ötletek megosztására, ennek ellenére magában hordozza a közösségi média számos jellegzetes ismertetőjegyét. Ezek a teljesség igénye nélkül a következők:

- regisztrációt követően számos emberrel vagy csoporttal léphet kapcsolatba a felhasználó;
- a sikeres kapcsolatfelvételt követően (visszajelölés, *befriending*) lehetősége van a másik profiljának és annak tartalma megtekintésére, véleményezésére (kommentálás) vagy éppen jelentésére, illetve tiltására;
- rendszerint rendelkezésre áll a korábban említett azonnali üzenetküldés (*instant messaging*), ami az SMS-íráshoz hasonlóan könnyű és gyors írásbeli kommunikációt tesz lehetővé a felek vagy akár egy nagyobb csoportos beszélgetés tagjai között is;
- a szöveges üzeneteket kísérhetik érzelmeket kifejező tetszőleges képek (*emojik*), matricák (*stickers*), rövid ismétlődő videók (*GIF-ek*), amelyek eredeti célja az írás mögött megbújó érzelmek kifejezése vagy azok megerősítése;

- a legtöbb közösségi alkalmazás lehetőséget ad a felhasználóknak bizonyos fájlok átküldésére azonnali üzenetben, legyen szó akár fényképről, akár videóról vagy dokumentumokról;
- az egyes tagok indíthatnak élő videós felvételt (*live chat*) a barátaikkal vagy csoporttársaikkal való beszélgetés során. Ez utóbbi teljesen ingyenes, és kizárólag internethozzáférésre valamint egy alkalmas okoseszközre van hozzá szükség;
- a felhasználói felületen lehetőség van bejelentkezni egy adott helyszínről, ezzel mutatva meg a közösség tagjainak, hogy éppen merre járunk, amit általában kiegészít a helyszínen készült fényképek és videók gondosan válogatott garmadája.

Amint a fenti rövid felsorolásból is kitűnt, a közösségi média remek alternatívát kínál minden felhasználónak, korosztálytól függetlenül, a virtuális társas érintkezésre. Ez utóbbi egyre erőteljesebb elterjedésére számíthatunk az elkövetkező időszakban a rohamosan kiépülő szélessávú internet, illetve az 5G hálózat várható bevezetése okán, továbbá mivel egyre több felhasználó regisztrál a fenti felületeken, hogy kapcsolatot tartson barátaival, ismerőseivel a nagy földrajzi távolság ellenére az egyszerű és kényelmes kommunikációs csatorna által, amihez nem kell más, csak egy okos eszköz és stabil internetkapcsolat.

Szemben a fenti kommunikációs lehetőséggel, a hagyományos személyes kapcsolatokon alapuló társas érintkezés során nem lehet komplex érzelmeket pusztán *emojikkal* kifejezni, hiszen a beszélgetések alkalmával azokat részben arckifejezésünk, részben olyan egyéb nonverbális jelenségek helyettesítik (például gesztusok, hanglejtés, hangerő, beszédstílus), amelyeket pusztán írott szöveggel nem lehet visszaadni egy íráson alapuló társalgás során. Éppen ezért fontos, hogy napjaink és az elkövetkező generáció fiataljai ne pusztán online felületeken érintkezzenek egymással és másokkal, mivel a kizárólag online kommunikációra korlátozódó beszélgetések visszafejlesztik az egyének olyan képességeit, mint

- az empátia,
- a másik személy által felénk küldött verbális és nonverbális üzenetek értelmezésének képessége;
- továbbá az állandó internetes eszmecsere következtében a másik fél által sokszor nem érthető nyelvhasználat alakulhat ki, aminek egyik legfőbb forrása a közösségi média által diktált gyors tempó, illetve a számítógépes és online játékok által megkövetelt angol nyelvi kód használata, pl. LOL, XP, poti, grind, loot, talent, skill.

(Ez utóbbi szavak jelentését a legtöbb felhasználó saját nyelvén nem vagy csak nehezen tudja más szóval helyettesíteni vagy kifejezni.)

„Lógok a szeren”, avagy tinik és az online jelenlét

A Z-generációsok és az utánuk következő nemzedékek tagjai életében várhatóan teljesen természetes lesz majd az internethasználat, amely egy olyan szignifikáns tényezővé vált, hogy alapjaiban változtatta

meg a fiatalok életvezetését és szokásait. Ezek közül kiemelendő a napi nem kevesebb, mint 6 óra (!) online térben végzett tevékenység (Twenge, 2018), amely rendszerint az alábbiakat foglalja magában: webböngészés, online játékok, videochat, videónézés különböző platformokon, pl. YouTube, Netflix, HGO Go. Emellett jellemző, hogy a Z-generáció tagjai inkább küldenek SMS-t vagy használnak azonnali üzenetküldő alkalmazásokat, l. Facebook Messenger; ahelyett, hogy felhívnák az illetőt. Ez elsősorban annak tudható be, hogy a telefonon keresztül történő beszélgetés is a fizikai kontaktus egy formája (amennyiben elfogadjuk, hogy a kizárólag hangok útján történő kommunikáció is a fizikai kontaktus egy formája), amely megkívánja a másik személyére való hosszas odafigyelést, az értő figyelmet, ami nem minden esetben a Z-generáció sajátja. Ez utóbbi annak az egyenes következménye, hogy szemben a korábbi generációk tagjaival, a Z-nemzedék jóval hosszabb időt tölt olyan online közegekben, amelyekben természetesnek hatnak a hirtelen, váratlan változások, például egyik YouTube videóról a másikra váltás, az egyik hiperlinkről egy újabbra történő ugrás. Ez utóbbihoz társulnak a romló olvasásértési eredmények is, lévén sok fiatal egyáltalán nem vagy alig olvas hagyományos, nyomtatott szöveget vagy olvassa el azt teljes egészében. Még akkor sem, ha az előbb említett szöveget például egy internetes portálon fedezi fel. A fent említett gyors váltáshoz és szabad tartalomválasztáshoz szokott agy immár jóval erőteljesebben kell szelektálja a rázúduló tartalmat, így csak a valóban fontosnak ítélt kaphat kitartó figyelmet a tinédzserektől (Zimbardo, Coulombe, 2015; Twenge, 2018).

Ez utóbbi felveti annak a kérdését, hogy vajon azok a Z-generációs tinédzserek, akik szinte állandó jelleggel az online térben tartózkodnak és életük majdnem teljes egészét ott töltik, képesek-e érdemben beszélgetni egymással akár hétköznapi témákról, akár fajsúlyos kérdésekről. Azok, akik a rendszeres képernyőhasználat és az írásos üzenetküldés túlsúlya miatt nincsenek hozzászokva a szemkontaktus felvételéhez és tartásához, miképpen társalognak egymással személyesen? E helyütt nem kívánunk kitérni olyan témakörökre, mint például a fiatalok politikához való hozzáállása és az e téren nyújtott aktivitása, a társadalom különböző csoportjai iránt tanúsított attitűd és elfogadás, mivel ezek egy másik tanulmány tárgyát képezhetnék.

Említést érdemlő különbség a korábbi generációk internetfogyasztását figyelembe véve, hogy sem az X, sem az Y-generáció nem készített olyan mértékben online tartalmakat, mint a Z-generáció tagjai. A korábbi Web 1.0 világot, amely kizárólag a tartalomfogyasztásra korlátozta az internetet használók népes tábort, jobbra kiszorította a Web 2.0-ások csoportja: ma már bárkiből, bármikor lehet véleményvezér (*influencer*), YouTube/Facebook vagy Instagram sztár. Ehhez elegendő a megfelelő audioteknikai eszközök (mikrofon, digitális fényképezőgép és/vagy kamera, esetleg ennek helyettesítésére egy nagyobb teljesítményű okostelefon) beszerzése, illetve valamilyen tetszőleges téma vagy érdeklődési kör, amiről az illető képes hosszasan és érdekesen beszélni. Az így elkészült felvételekre a kezdeti időszakban még az amatőr videószerkesztés jellemző, ám ahogyan növekszik az illető véleményformáló hírneve, ahogy egyre több kedvelés (*like*), vélemény (*comment*) vagy éppen követés (*following*) tapad az illető nevéhez,

úgy fejlődik rendre a feltörekvő híresség anyagi támogatottsága, ami együtt jár a jobb felszereltséggel és igényesebb tartalmakkal is. A fenti folyamat eredményeként az újdonsült híresség növekvő mértékű profitot generál az ő tartalmait tároló rendszernek, miközben újabb és újabb megkereséseket kaphat a legváltozatosabb nonprofit vagy profitorientált cégektől, intézményektől vagy szervezetektől. Ez utóbbi lépés további tartalmak (fényképek, videók, közös képek, linkek) megszületését eredményezi, így növelve (vagy negatív esetben) stagnálásra kényszerítve, esetleg éppen csökkentve a véleményvezér online hatalmát és tekintélyét. A fentebb leírt folyamatra akadnak ellenpéldák is, mint Szirmai Gergely (*Hollywood Hírügynökség, AFK Légió, GameDay Iroda*) vagy Dancsó Péter (*Videómánia, Nethuszár*), akik egyáltalán nem nélkülözték azokat a szakmai alapokat, amelyek egy filmes témákkal foglalkozó YouTube csatorna vezetéséhez, illetve a videók kivitelezéséhez szükségesek.

A YouTube videókészítésen túlmenően egyre szélesebb körben terjednek azok az okostelefonok, amelyek kamerái folyamatosan növekvő teljesítményt és képminőséget képesek produkálni. Ily módon a felhasználók által készített fényképek egyre nívósabbak lesznek, ilyen formán pedig alkalmasak arra, hogy a megfelelő pillanatban megörökített pillanatkép vagy pillanatképekből összeállított jelenet (montázs), esetleg önarckép, énkép (*selfie*) az internet közössége elé tárható legyen. Ez utóbbi azért is lényeges a fényképészeknek, hiszen amit nem dokumentálnak és nem jelenítik meg az interneten, az a közösség szemében olyan, mint ha nem is történt volna meg, nem is létezne. Ez a fajta, néhol rejtett, néhol nyíltan megfogalmazott közösségi és kortárs elvárás azt eredményezi, hogy mind több fényképnek és rövid videónak kell felkerülnie a közösségi médiába: ezek közül az Instagram elsősorban inkább összpontosít a fényképekere, míg a Facebook bármilyen tartalmat (*content*) szívesen befogad, ami közösségi irányelveivel nem megy szembe, értsd: nem kelt gyűlöletet és nem alkalmas mások fenyegetésére vagy veszélyeztetésére. Ez utóbbi elv természetesen nem megy minden esetben zökkenőmentesen, lévén a rendszert működtető algoritmusok képtelenek még megkülönböztetni a valódi fenyegetést jelentő tartalmakat az olyanoktól, amelyek átvitt értelműek vagy humorral átszóttak.

A Z-generáció és az oktatásügy

Amíg a korábbi generációk tagjai számára elsősorban a lexikális tudás (dátumok, események, személyek, fogalmak ismerete) jelentette azt a mindennapi életben hasznosítható általános műveltséget, amelynek alapján könnyedén meg lehetett állapítani valakinek a társadalmi, kulturális helyzetét, addig a Z-generáció tagjai már másképpen gondolkodnak a kérdésről. Számukra a tudás fogalma teljesen új értelmezést nyert: ők inkább a megszerzett ismeret praktikusságát kérik számon mind az oktatókon, mind a szülőkön. Világnézetük alapján semmilyen ismeret nem számít értékesnek, ha az egyszersmind nem hasznos, értsd: a hétköznapi életben azonnal felhasználható, akár pillanatok alatt aprópénzre váltható (Tari, 2011; Twenge, 2018). Így például, mivel ma már majdnem minden ügyintézés megoldható személyes jelenlét nélkül, kizárólag internet segítségével, elektronikus úton (beleértve a

csekkbefizetést is), miért kellene bármit is kézzel írni, legyen szó akár levélről, akár képeslapról vagy éppen kérelemről? Ennek szellemében az oktatásban jóval nagyobb hangsúlyt várnak el a különböző készségek fejlesztését tekintve, míg lexikális tudásukat jóval kisebb arányúra szeretnék korlátozni. Ennek oka, hogy a rohamléptékben fejlődő technológiai és technikai fejlesztések hatására kialakulhatott bennük az a képzet, hogy az internet segítségével bármilyen elméleti tudás bárhol és bármikor elérhető, fellelhető, következésképpen fölösleges ezzel terhelni a „belső háttértárat” (memóriát), amikor a külső háttértárakban (Wikipédia, Google, különböző szerverek) elraktározzák azt számukra. Ily módon számukra inkább a hatékony információkeresés és feldolgozás készségei élveznek prioritást, szemben a korábban könyvekből, újságokból, illetve szülőktől és tanároktól begyűjtött tudással. E megközelítés legfőbb buktatója, hogy a legtöbb internetfelhasználó nincs tisztában az internetes források néhány alapvető jellemzőjével, amelyek közé tartozik az is, hogy nem minden információforrás hiteles és megbízható. Ha tehát valaki ezt nem ismeri fel időben, könnyen áldozatául eshet a hamis/álhíreknek (*fake news*) vagy éppen könnyedén becsapathatják és kihasználhatják, kizsedhetik belőle az adatait, l. banki információk. Éppen ezért lényeges, hogy a fiatalok online biztonságára és az ezzel kapcsolatos felkészítésére (is) jóval nagyobb hangsúlyt helyezzen a modernkori oktatás.

Az internetes csalásokhoz hasonlóan, napjainkban a fejlett országokban rendszerint ritkábban hallani olyan iskolai zaklatásokról, amelyek során tettelegességre vagy verbális bántalmazásra kerülne sor (Pinker, 2019), ami önmagában még nem jelenti azt, hogy a jelenség egyáltalán ne létezne az iskolákban. Míg Dan Olweus svéd pszichológus korábban az iskolai zaklatás témakörében keletkezett műve (Olweus, 1993), valamint az abban foglalt, az iskolai zaklatás megelőzésére szolgáló programja a maga korában mérföldkőnek számított e téren, napjainkra a fizikai és verbális agresszió már egyre inkább áttevődött a virtuális térbe. Az internetes zaklatás (*cyberbullying*) Olweus korában még nem volt világszerte elterjedt jelenség, azonban a jelenben számos online platform és közösségi médium kínál helyet arra, hogy a tinédzserek egymás vagy éppen önmaguk iránti elfolytott agresszióikat kiéljék (Colorosa, 2014; Twenge, 2018).

Az online zaklatás veszélye abban áll, hogy nem produkál olyan fizikailag látványos megnyilvánulásokat, mint egy iskolai folyosón történt durva szóváltás és az annak kapcsán fellépő ütésváltás, vagy éppen egy iskolaudvaron történt csoportos verekedés. Itt nincsenek látható külsérelmi nyomok, csak pszichés árulkodó jegyek:

- a tinédzser ingerültebb, feszültebb vagy éppen levertőbb, mint megszoktuk;
- fokozódó negatív gondolatai vannak, pl. állandóan elégedetlen önmagával, saját képességeit lekicsinyli vagy kétségbe vonja;
- fáradtnak, kialvatlannak tűnik vagy ténylegesen az is;
- szélsőséges esetben öngyilkos gondolatai támadnak, esetleg ténylegesen önkezeléssel vet véget életének;

- fél másoktól, egyre kevésbé bízunk a felnőttekben és saját kortársaiban;
- néha megpróbál segítséget kérni, sikertelenség esetén egyre fokozódik az impotencia érzése, ami fokozhatja a szuicid gondolatok gyakoriságát.

Az online zaklatásnak számtalan módja ismeretes, a kezdeti gúnyos megjegyzésektől, amelyek az illető külsejét és/vagy belső tulajdonságait, illetve szabadidős tevékenységét érintik (l. karikatúrák és gúnynevek használata), egészen a legszélsőségesebb megnyilvánulásokig, amelyek nyilvánosan megalázzák a másik személyt, például volt kapcsolatból származó (meztelen) képek, videók, privát üzenetek közzétételével. Ez utóbbit gyakran kísérik olyan üzenetek, amelyek kétségbe vonják az érintett létezésének értelmét vagy egyenesen halálát kívánják („Sokkal jobb lenne, ha nem is léteznél!”, „Bárcsak örökre eltűnnél!”). Ez utóbbi szakasz rendszerint már a zaklatási folyamat végét jelzi, ilyenkor a zaklatók (*bully, troll*) már érzik a másik vesztét és igyekeznek őt a halálba hajszolni. Tehetik mindezt annak tudatában, hogy az internetes névtelenség homályába burkolózva, álnevek és profilképek (*avatar*) mögé bújva talán soha nem fedezik fel a valódi kilétüket.

Szexualitás és online pornográfia

Az internet elterjedésével párhuzamosan egyre több, korábban kizárólag offline elérhető tartalom vált elérhetővé az online térben is. E tartalomfeltöltés áldozatai voltak a korábban szinte minden nagyvárosban fellelhető videótékák is, amelyek kínálatában számos film, köztük az erotikus vagy kifejezetten pornográf tartalmú alkotások is megtalálhatóak voltak. Napjaink tinédzserei számára azonban nem csak az akkori korszak filmjei, de megszámlálhatatlan mennyiségű új pornográf film is rendelkezésre áll. Sajnálatos módon ezek a filmek igen negatív hatással vannak a serdülők szexualitásról alkotott képét illetően, ezek a filmek ugyanis

- azonnali kielégülést (*instant gratification*) biztosítanak a libidójuk számára, ezáltal nem fejlesztik az önmérsékletüket és a türelmüket;
- bárhol, bármikor elérhetőek az internet segítségével, így az azonnali kielégülés szinte bárhol megkapható, ami által a szex elveszti a varázsát, már nem érvényesül a ritkaság ereje;
- az ilyen jellegű filmek szereplői rendszerint kisportolt testű fiatal felnőtt férfiak vagy érettebb férfiak, illetve erőteljes szexuális attribútumokkal rendelkező tinédzserek vagy érett nők, ami azt a hamis képet sugallhatja a fiatalok számára, hogy kizárólag az ilyen fizikumú egyének lehetnek vonzóak a másik nem képviselői számára. Ehhez gyakran társul az ilyen filmekben látható szereplők hosszan tartó potenciája, ami szintén a néző saját szexuális képességeivel kapcsolatos alaptalan gondolatok melegágyává válhat. A fenti tévképzetek könnyedén állandó összehasonlításokhoz vezethetnek a filmben látott szereplők és saját aktuális állapotunk kapcsán, ami elvezethet egy hamis testkép kialakulásához. Ez utóbbi, saját szexuális képességeinket és konstans belső őrlődés és önmagunkkal szembeni elégedetlenség eredményezhet, amelynek

eredményeképpen jelentősen megnövekedhetnek a különböző szépészeti beavatkozások a hölgyek körében (pl. szilikon implantátumok beültetése, zsírleszívás és feltöltés). A férfiak esetében ez a folyamat kisebbségi komplexust, illetőleg a túlzott pornófogyasztás hatására potenciavesztést, hosszútávon a „hagyományos” szexualitást érintő érdeklődés teljes elvesztését, közönyt és erektilis diszfunkciókat hozhat.

- E filmeknek köszönhetően az egyének eltávolodhatnak a hagyományos, romantikus megközelítésen alapuló szexualitástól (*vanilla*), helyette egyre több és egyre magasabb ingerküszöböt elérő ilyen műfajú filmet kell a fogyasztóknak látniuk ahhoz, hogy izgalmi állapotba kerüljenek (pl. BDSM, latex, büntetés és megalázás).
- Végezetül, a fenti negatív irányú változások komolyan rányomják a bélyegüket a serdülők párválasztására, párkapcsolataikra, illetve a házasság előtti és a házasságban megélt szexuális életükre, hiszen mindezt megpróbálják a filmben látható helyzetekre adaptálni. Ami párosulva a felek közötti kölcsönös tiszteleten és elfogadással, valamint kompromisszumkészségen alapuló kommunikáció hiányával, mindenképpen töréshez vezethet a kapcsolatban, akár rövid, akár hosszútávon (Zimbardo, 2015; Twenge, 2018).

Megoldási lehetőségek

Noha a fent bemutatott problémák igen nagyszámúak és sokrétűek, megoldásuk meglehetősen egyszerű. Nem igényel mást, csak következetességet, némi többlet energiabefektetést és új megközelítést minden szereplő (kamaszok, szülők, tanárok, barátok és a társadalom többi résztvevője) részéről.

Az oktatásügyben valóban jóval nagyobb hangsúlyt kell helyezni a gyakorlatiasabb oktatásra, mint a korábbi évtizedekben: a magyar nyelv és irodalom, az idegennyelvek, illetve az informatika oktatása kiemelt jelentőséget kell hogy élvezzen, tekintettel arra, hogy az e tantárgyakból nyert ismereteket a fiatalok rögtön használni tudják, elsősorban leendő munkájukban. Emellett lényeges, hogy megtanulják magukat mind szóban, mind írásban szabatosan, választékosan és helyesen kifejezni, mivel ez kiemelt jelentőségű lesz akár az offline, akár az online térben. Természetesen a többi tantárgy oktatása sem sikkadhat el, hiszen ezek mindegyike szerves részét képezi a világról, illetve benne önmagunkról szóló ismereteinknek (például történelem, földrajz, biológia, kémia, fizika), hozzájárulnak finommotorikus képességeink és esztétikai érzékünk fejlődéséhez (például rajz és vizuális kultúra, technika és háztartástani ismeretek), valamint mozgáskoordinációnk fejlesztéséhez és testi erőnlétünk növeléséhez (például testnevelés, néptánc). Bár az általános műveltség továbbra is fontos szerepet tölt be a közös kultúra és a közös nevező elérésében, mégis a Z-generáció és az utánuk jövők számára már jóval kevésbé lesz meghatározó, hogy nagy mennyiségű elméleti ismerettel rendelkezzenek, mivel azt – elvileg – bárhol és bármikor elérhetik az internet és a

különbéle keresőmotorok segítségével, így nem kell ezzel feltölteniük saját „belső tárhelyüket”.

Fontos továbbá hogy a kortárs fiatalok nagyobb arányban vegyenek részt pár-, illetve csoportmunkában mind az iskolában, mind a leendő munkahelyükön: ezek azok a helyszínek, ahol elsajátíthatják, egyúttal gyakorolhatják azokat a társas képességeiket, amelyek a későbbiekben életük minden területére kiterjeszthető segítségként funkcionálhatnak. Többek között olyan képességekre és készségekre gondolunk, mint például a különböző munkafolyamatok megszervezése és fegyelmezett lebonyolítása, a különböző háttérű társak elfogadása és a velük való együttműködés, az írásbeli és szóbeli prezentáció mind anyanyelvű, mind idegennyelvű megvalósítása, hatékony konfliktuskezelés vagy éppen a különböző IKT eszközök bevonása a fenti folyamatokba. Emellett lényeges elem lesz mind a Z-generációsok, mind a később jövők életében, hogy szüleikkel, tanáraikkal és vezetőikkel partneri viszonyt tudjanak ápolni, mivel számukra a hagyományos alá-fölérendeltségi viszony nehezen elképzelhető, illetve elviselhető (Pulay, 2011; Tari, 2011; Twenge, 2018). Ez sok baby boomer, X, valamint Y-generációs számára komoly kihívást jelenthet, hiszen a korábbi nemzedékek gondolkodását egészen más körülmények formálták (l. az első fejezetet), így továbbra is várhatóak az emiatt kialakuló összetűzések a különböző generációk tagjai között. E nehézséget kizárólag türelmes beszélgetésekkel lehet orvosolni, amelyek során az egyes generációk tagjai kölcsönös bepillantást engednek egymásnak abba, ami őket jelenleg körbeveszi, érdekli, érinti, és ezt lehetőleg a másik számára is érthető nyelven teszik.

A rendszerint az iskola világából vagy a közösségi médiából kiinduló online zaklatások elleni védekezés talán leghatásosabb módja a szoros baráti kötelékek kialakítása: ahogy a fizikai agresszióval könnyebb szembeszállni a való világban, ha az ember a barátaival közösen küzd ellene, ugyanúgy az online térben is lehetséges felvenni a harcot a gúnyolódók és sértegetők hadával szemben. Van, amikor elég, ha figyelmen kívül hagyjuk a megjegyzéseiket, máskor azonban a barátok támogatása vagy éppen a helyzet elkerülése jelenthet megoldást a problémára. Azonban bármi történik is, fontos, hogy az áldozat merjen és tudjon segítséget kérni akár a barátaitól, szüleitől, tanáraitól vagy más szakemberektől.³

Az okoseszközök használata különösen kardinális pont napjaink gyereknevelésében, illetve a gyermekek figyelmének elterelésében. Számos szülő ajándékoz vagy vásárol gyermekének valamilyen okoseszközt születésnapjára, ballagásra vagy csak azért, mert gyermeke akár társai nyomására, akár a reklámok vagy a környezet hatására elkezd vágyakozni egy ilyen eszköz után, olykor kifejezetten követelve azt. Ezek az eszközök az egészséges 14 éves kort jóval megelőzve kerülnek a fiatal fogyasztók kezébe, hogy ott elkezdjék kifejteni az emberi elmét és viselkedést egyaránt (negatívan) befolyásoló hatásukat. Hogy az okoseszközök használata ne legyen egy végtelenül öncélú, illetve a gyereknevelés

³ A helyzet rövid megoldását ecseteli a következő animáció: https://www.youtube.com/watch?v=ynTuA_tIzDE

terhe alól mentesítő lehetőség, a szülőknek saját személyes példamutatásukkal és gyermekeik eszközhasználatának szigorú, egyben következetes korlátozásával rá kell mutatniuk arra, hogy van élet a virtuális téren kívül is. Erre jó példa a közös családi étkezések alkalmával az asztal mellett vagy a pulton elhelyezett mélytányér vagy tálca, amelyre minden családtagnak kötelező kitennie eszközét. Aki képtelen az okoseszköz használata nélkül együtt tölteni a családtagokkal az étkezés idejét, annak valamilyen tetszőleges feladatot (vagy akár többet) kell elvégeznie, például mosogatás, fűnyírás, takarítás. Ugyanez a lehetőség fennáll baráti társaságok esetében is, ahol a „vesztes” fizeti a többiek fogyasztását.

Megfontolásra érdemes megoldási mód továbbá, ha a szülők bizonyos feltételekhez kötik az okoseszközök használatát a gyerekek számára, amelyekhez következetesen ragaszkodnak. Például, hétköznapokon kizárólag leckeírás után van rá lehetőség, hogy használják, akkor is legfeljebb 1–1,5 órán keresztül. Ez az időtartam hétvégeként kitolható akár 2 órára is, de ilyenkor az egyes órák elteltével a gyerekek legalább öt percre fel kell állnia és mozognia kell, amit ivással és pislogással is ki kell egészítenie. Ez utóbbi kettő a hosszas képernyő előtt töltött idő két veszélyes velejáróját, a kiszáradást és a szemszárazságkialakulását hivatott elkerülni, amellet, hogy lehetőséget ad a korábban látottak agyi feldolgozásának előmozdítására. Kiemelten fontos, hogy lefekvés előtt egy órával már semmifajta képernyőt ne nézzen a gyermek, mivel ez utóbbi rendszeres éjszakai „nassolása” zavarólag hat a test melatonin termelésére, ami az ébrenléti és alvási ciklusok természetes szabályozója; kóros álmatlanság esetén ennek a hormonnak a szintje rendszerint igen alacsony a szervezetben, így a páciens csak komoly nehézségek árán képes elaludni. Ezzel kapcsolatban megemlítené továbbá az okoseszközök képernyőjéből a szemünkbe érkező kék fény, amely a fenti folyamatot tovább fokozza, így nehezítve még jobban az elalvást és az ezzel járó információfeldolgozást, pihenést. A kék fény negatív hatásai leküzdhetők, részben az előbb említett lefekvés előtti képernyőnézés kiiktatásával, részben pedig a megfelelő szűrőeszközök és alkalmazások (védőszemüveg, okoseszközökön a kék fény szűrő bekapcsolása a Beállítások menüpontban vagy erre a célra alkalmas alkalmazások telepítése az eszközre) beiktatásával.

A szülők a fentiekén túl tarthatnak úgynevezett „offline napokat”, amikor a család tagjai egyáltalán nem használnak semmilyen okoseszközt, miközben minőségi időt igyekeznek együtt tölteni, legyen szó akár a szabadban végezhető tevékenységekről (sport, játék, kirándulás, városnézés) vagy a lakásban végzett teendőkről (takarítás, társas/kártyajátékok, közös TV/film/sorozatnézés és megbeszélés).

A fenti megoldási módok természetesen nem kizárólag a kisgyerekekre és a tinédzserekre vonatkoznak, hiszen vannak olyan esetek, amikor maguk a szülők az eszközfüggők. Ilyenkor várható, hogy a szülői minta és a gyermekek ebből következő elhanyagolása szintén vezethet oda, hogy maguk a gyerekek is függővé válnak, tekintettel a szülői figyelem, szeretet és törődés hiányára. Bár rendszerint igen nehezen tudunk szembesülni bármifajta függőséggel, ha a fenti eset fennáll, érdemes

a szülőknek is alávetniük magukat egy „digitális detoxikálásnak” (Catherine Price elnevezése alapján, 2018), hogy a későbbiekben mint „gyógyult szerhasználók” ők maguk tudjanak segíteni gyermekeik leszokásában.

A fenti megoldási jegyzékhez tartozik az a figyelmen kívül nem hagyható tény, hogy számos család és családtag képes saját online, illetve offline életét egyensúlyban tartani, vagyis tudnak minőségi időt eltölteni egymással és másokkal, miközben valamilyen internethez vagy okoseszközhöz köthető tevékenységnek, szenvedélyüknek is hódolnak. Talán ez tekinthető a leoptimálisabb útnak, amely jótékony hatással van a fiatalokra és szüleikre egyaránt, miközben egyáltalán nem vágja el egyiküket sem a modern technológia eme eszközeitől. A fenti lista közel sem teljes, hiszen még számos lehetséges megoldás és problémás terület felmerülhet, így azokat az olvasókat, akik a témában mélyebben kívánnak elmerülni, a következő néhány könyvhöz irányítjuk: Zimbardo és Coulombe, 2015; Chapman és Pellicane, 2016; Peterson, 2018; Price, 2018; Twenge, 2018; Huddleston, 2019.

Következtetések

Ahogy az fentebb bemutatottak, a Z-generáció tagjai nem feltétlenül rosszabbak vagy kezelhetetlenebbek a korábbi nemzedékek tagjainál, csupán egy olyan gazdaságilag, társadalmilag és politikailag változékony korba születtek, amelyben egyáltalán nem könnyű megállniuk a helyüket a világban. Ennek az állandó változásnak nem könnyű megfelelni, illetve úgy megküzdeni vele, hogy az ne vezessen sem rövid, sem hosszú távon kiégéshez és az ezzel járó tünetek jelentkezéséhez. Éppen ezért fontos a Z-generációs gyerekekkel foglalkozó szülőknek és szakembereknek, illetőleg maguknak a Z-generációsoknak is, hogy megtalálják egymással a közös hangot, aminek egyik lényegi eleme a másik fél partnerként kezelése s az ezzel kapcsolatos attitűdök elsajátítása és internalizálása. Lényeges továbbá, hogy a generáció tagjai megtanuljanak bánni az okos eszközeikkel, elkerülve ezáltal olyan bizalmas és érzékeny adatok közzétételét magukról, amelyek visszaélésre adhatnak okot. Ha ezt képesek elkerülni, akkor megakadályozhatják, hogy mások számára kiszolgáltatottá váljanak akár az online, akár az offline térben. Végezetül fontos, hogy az egészséges közösségi és szexuális kapcsolatok gyakorlásának és fenntartásának színteréül a fiatalok ne a közösségi médiát és az internetes pornóoldalakat válasszák, hanem valódi élményeken alapuló, a fizikai térben megszervezhető eseményeket, mivel ezek érdemi és tartalmas lenyomatait teszik lehetővé a teljesebb emberi élet megélését, s nem mellesleg a következő nemzedék tagjai számára is lehetséges követendő példaként szolgálhatnak. A legfontosabb cél a jelen és a jövő generációk számára az, hogy a felhasználók használják az eszközt és a technológiát, ne a technológia használja fel őket!

Felhasznált irodalom

- Chapman, G. – Pellicane, A. 2016 *Netfüggő gyerekek*. Harmat Kiadó, Budapest
- Colorosa, B. 2014 *Zaklatók, áldozatok, szemlélődők: az iskolai erőszak. Óvodától középiskoláig: hogyan szakíthatja meg a szülő és a pedagógus az erőszakos körforgást?* Harmat Kiadó, Budapest
- Huddleston, B. 2019 *Digitális kokain – Út az egyensúly felé*. Immanuel Alapítvány, Budapest
- Huntington, S. P. 2015 *A civilizációk összeecsapása és a világtrend átalakulása*. Európa Kiadó, Budapest
- Kárpáti László 2016 A nemi szerepek változása és társadalmi hatásai a 21. században. *Magyar Tudomány* (177) 9:1074–1082.
- Olweus, D. 1993 *Bullying at School. What we know and what we can do*. Blackwell Publishers, Oxford
- Peterson, J. B. 2018 *12 szabály az élethez. Így kerüld el a káoszt!* 21. század kiadó, Budapest
- Pinker, S. 2019 *Felvilágosodás most. Védőbeszéd az értelem, a tudomány, a humanizmus és a haladás mellett*. Alexandra Kiadó, Budapest
- Price, C. 2018 *Digitális detox – Győzd le a mobilfüggőséget*. Libri Könyvkiadó, Budapest
- Pulay Gyula 2011 *Tekintély és szabadság a nevelésben és a vezetésben*. Harmat – Keve Kiadó, Budapest
- Tari Annamária 2010 *Y generáció*. Jaffa Kiadó, Budapest
- Tari Annamária 2011 *Z-generáció*. Tericum Kiadó, Budapest
- Townsend, J. 2015 *Kamaszhatárok. Mikor mondjunk igent és hogyan mondjunk nemet a kamaszoknak?* Harmat Kiadó, Budapest
- Twenge, J. M. 2018 *iGeneráció – akik közösségi médián és okostelefonon nevelkedtek*. Édesvíz Kiadó, Budapest
- Zimbardo, P. – Coulombe, N. 2015 *Man (Dis)connected. How technology has sabotaged what it means to be male*. Ebury Publishing, London
- <https://folyoiratok.ofi.hu/uj-kozneveles/generacioelmeletek>. Letöltés: 2019. 07. 28.
- A budapesti lakásárak a régió középmezőnyében*, 2018 *Világgazdaság* <https://www.vg.hu/vallalatok/ingatlan/a-budapesti-lakasarak-a-regio-kozepmezonyeben-1148939/>. Letöltés: 2019. 07. 28
- Ways to stop bullying* https://www.youtube.com/watch?v=ynTuA_tIzDE Letöltés: 2019. 07. 28

A HÉTKÖZNAPOK RITUALIZÁLÁSA A MIKROCELEBEK (ÖN)MARKETINGJÉBEN

Gerencsér Péter

DOI: 10.25116/kozelitesek 2019.3-4.5

Absztrakt

A tanulmány a – szélesebb eszmerendszer részeként felfogható – „mindennapiság” ideológiájának szerepét vizsgálja a mikrocelebek YouTube-on végzett gyakorlatai függvényében. Elsőként amellet érvel, hogy a web 2.0 az amatőr tartalomkészítés felől a professzionális módon előállított tartalmak és a monetizáció irányába mozdult el a 2010-es években. A dolgozat állítása szerint ez az átalakulás messzemenő hatást gyakorolt a vlogkultúrára, amely a kereskedelmi celebgyártás új formájává, ezen keresztül pedig az intézményesült szórakoztatóipar részévé vált, kialakítva a vloggerok (self-) marketingjének sajátos formáit. A szerző ebben a gyökeres változásban a celebrizáció új típusának kialakulását detektálja, amely a különlegesség helyett a hétköznapi gyakorlatokra és az intimitásra helyezte a hangsúlyt. A dolgozat az identitásépítés szolgálatába állított hétköznapiság koncepcióját ezt követően a dramatizált hitelesség és az elektronikus szópropaganda (eWom) fényében vizsgálja.

Kulcsszavak: PGC, celebség, mindennapiság, valóságshow, vlog, marketing

THE RITUALIZATION OF EVERYDAY LIFE IN THE (SELF)-MARKETING OF MICRO-CELEBRITIES

Abstract

The study examines the role of the ideology of „everyday life”, which can be seen as part of a broader conception, in the context of micro-celebrity practices on the YouTube. Firstly, the author argues that the Web 2.0 shifted from amateur content to professionally generated content and monetization in the 2010s. According to the paper, this transformation had a profound effect on vlog culture, which became a new form of the commercial celebrity business and, thus, part of the institutionalized entertainment industry developing specific forms of (self)-marketing of vloggers. In this radical change, the author identifies the emergence of a new type of celebrization that puts the emphasis on everyday practices and intimacy rather than uniqueness. Next, the study explores the concept of the everyday life serving identity building in the light of the staged authenticity and electronic word of mouth (eWOM) marketing.

Keywords: PGC, celebrity, ordinariness, reality show, vlog, marketing

UGC helyett PGC

„Semmi sem annyira természetellenes, mint a hétköznapiság” – mondta egyszer a detektívregényeiről ismert Arthur Conan Doyle (idézi: Škvorecký 1966:35), ugyanakkor a 20. század radikális kulturális-politikai ideológiáinak teljes spektrumában folyamatos eltolódás figyelhető meg a hétköznapiság, a „plebejus” szemlélet és az átlagemberek irányába. Korábban annak igazolására tettem kísérletet, hogy a web 2.0 alapvető jellemzőjeként értelmezhető hétköznapiság ennek a kiterjedt – a francia Annales történetírói mozgalomtól a brit kultúrakutatáson át a Certeau-féle mindennapiságig ívelő – filozófiai hagyománynak a kicsúcsosodása (vö.: Gerencsér 2019a). Az alábbiakban szűkebbre véve a fókuszot, a YouTube-ra korlátozva vizsgálom a hétköznapiság ritualizációját, melyet nem spontán természetességként, hanem az identitásépítés szolgálatába állított kommunikációs folyamatként tételezek.

A 2000-es évek elején az úgynevezett „dotcom-összeomlás”, vagyis a korai internetes gazdaság leáldozása a világháló újfajta használatmódja előtt nyitotta meg az utat, melyet Tim O’Reilly 2005-ben megjelent cikke nyomán web 2.0-nek kezdtek nevezni (O’Reilly 2005). Jóllehet a web 2.0 korántsem koherens fogalom, technikai, kereskedelmi és kulturális értelmezése sokban eltér egymástól (Gerencsér 2019a), a különböző megközelítések közös nevezője, hogy többnyire olyan kommunikációs fordulatként definiálták, amely a fogyasztó passzív befogadói attitűdjétől a laikus felhasználó részvétele, az egyirányú folyamatoktól az interaktivitás, a zártság felől a nyitottság, a felülről irányított modellek felől az alulról szerveződés felé, a szakértői tartalmaktól az amatőr tartalmak felé orientálódott. A web 2.0 kulturális logikája a legegyszerűbben a „felhasználó által előállított tartalom” (*user-generated content*, UGC) frazémában kristályosodott ki, amely a részvétel emancipációjára, az alkotás és a bemutatás tömegesedésére, valamint az elitek termelési monopóliumának felszámolására utalt. Az internetes tartalomszolgáltatók (blogok, videomegosztó portálok, közösségi felületek, képmegosztó oldalak) által biztosított webkettes keretek segítségével a hétköznapi felhasználók a kapuőrök szerepét megkerülve alacsony szakértői és anyagi feltételek mellett új közösségi, kapcsolati formát építhettek. A „részvételi kultúrának” (*participation culture*) ez a felemelkedése három fogalom pár szembeállításában, a fogyasztás helyett az alkotás, a professzionális helyett az amatőr, illetve az üzleti haszonnal járó modellek helyett a nonprofit tevékenységek oppozíciójában összegződött (Glózer 2019). Noha egyes irányzatok, mint azt legpregnansabban a rajongói kultúra vizsgálatát az online térre kiterjesztő Henry Jenkins példázza, megkülönböztették egymástól az – értelmezésük szerint – elüzletiesedett web 2.0 fogalmát a nem kereskedelminek tekintett részvételi kultúrától (Jenkins 2010), ez a fajta szembeállítás egyre kevésbé bizonyult tarthatónak.

Eltekintve attól, hogy a web 2.0 soha sem jelent meg olyan idealizált formában, mint ahogyan azt az elméletek leírták, a 2010-es évektől kezdődően érezhetően tömeges méretű változás következett be, amit a szakirodalom a „felhasználó által előállított tartalom” helyébe lépő „professzionálisan

előállított tartalom” (*professionally generated content*, PGC) megnövekedett szerepével írt körül (Kim 2012:53–67). A trendeknek a UGC felől a PGC felé tartó mozgása az internet újfajta gazdasági gyarmatosítását, a profi alkotás monetizációját, a korábbi médiagazdasági modellek visszatérését jelzi, aminek következtében gyakran megkülönböztethetlenné váltak az amatőr és a profi, a kereskedelmi és a nem kereskedelmi gyakorlatok, melyek kommunikációs csatornaként egyaránt a web 2.0-es felületeket használják. A fordulat hajnalán ennek volt ékes példája a 2006 és 2008 között működő vlog, a *lonelygirl15*, melyben egy önmagát hétköznapi lánynak mutató tinédzser, Bree beszélt életéről webkamerája előtt. Csak utólag derült ki, hogy professzionális filmkészítők és hivatásos – bár természetesen széles körben kevésbé ismert – színész állt a gondosan megtervezett projekt mögött, rámutatva az amatőr „barkácsolás” (Do It Yourself! – DIY) és a médiaipar szétválaszthatóságának nehézségeire, egyúttal pedig az álcivil taktikák egyre növekvő jelentőségére (Burgess – Green 2009:95).

Nem kizárólag arról van szó, hogy az intézményesülés révén az alulról szerveződő tartalom-előállítási modelleket újból a nagy médiacégek felülről irányított gyakorlatai vették át, hanem inkább az amatőrök profivá válásáról, a hétköznapi tartalmak és a kapitalista médiaipari logikák kooperációjáról és konvergenciájáról, ami egyre inkább megkérdőjelezte a web 2.0-nek a hagyományos, mainstream termelés alternatívájaként való értelmezését. Az alábbiakban részletesebben vizsgálandó internetes sztárkultúrában ennek a fordulatnak az egyik kardinális kérdése az a fajta self-marketing, amely a filmes, zenei és televíziós sztárrendszerekből merítő piacosítási módszereket a mikrocelebritások szintjén kezdte hatékonyan alkalmazni. Nagy hatású tanulmányában Susie Khamis, Lawrence Ang és Raymond Welling amellet érvelt, hogy a közösségi média által jellemzett új típusú populáris kultúrában a neoliberális ideológia jutott uralomra (Khamis – Ang – Welling 2017), míg Stuart Cunningham, David Craig és Jon Silver a legnagyobb videomegosztó portál, a YouTube intézményesülése összefüggésében „a képernyő új ökológiájáról” (*new screen ecology*) értekezett (Cunningham – Craig – Silver 2016:376–391).

A 2005 februárjában három PayPal alkalmazott által alapított, majd egy év múlva a Google által 1,65 milliárd dollár értékben felvásárolt YouTube 2016-ban már napi négy milliárd megtekintést ért el, és ugyanebben az évben a 24 év alattiak körében nézettségben túlsúlyba került a televízióval szemben (Arthurs – Drakopoulou – Gandini 2018:4, 5), egyre nagyobb szeletet kiszakítva a reklámtortából. Az új kereskedelmi piac lehetőségét a konvergencia mellett az amatőrök is gyorsan felismerték annak érdekében, hogy személyes márkájukat az értékesítés felől konstruálják meg. José van Dijck, aki a részvételi kultúra fogalmával szemben megkülönböztetésül „az összekapcsoltság kultúrája” (*the culture of connectivity*) terminusát alkalmazza ezekre a közösségimédia-gyakorlatokra, szimbolikusnak tekinti a konvencionális nézői modell visszatérése terén, hogy a YouTube 2011-ben megváltoztatta a logóját, így a korábbi ellenfélnek, a televízióknak többé már nem alternatívája, hanem

betagozódott a szórakoztatóipar gazdasági rendszerébe (Dijck 2013:113). Döntő szerepet tulajdonít a Google algoritmusainak, melyek a korábitól eltérő hirdetési kultúra kialakulásához vezettek: „A műsorszolgáltató vállalatoknál pontosan az hiányzott, amit a Google birtokolt: a keresőmotorok kulcsfontosságúnak bizonyultak a közönség és a tartalom összekapcsolásában. A Google-nál pedig pontosan az hiányzott, amit a televíziós ipar volt képes nyújtani: a vonzó PGC-t (Dijck 2013:121)”. Míg a mikrocelebek eredetileg megkerülték a szórakoztatóipart, ma kölcsönös közeledés figyelhető meg az MCN (*multi-channel network; többcsatornás hálózatok*) szerveződéseknél és más ügynökségeknek köszönhetően, melyek az intézményesített háttérrel biztosítják, a vloggerek részéről pedig a hobbitevékenység jövedelmező üzletté vált.

A mikrocelebek felemelkedését tehát összetett technikai-kulturális feltételrendszerek egymást kölcsönösen erősítő összessége katalizálta. A digitális technológia és az internet globális hálózatának növekvő hozzáférhetősége (viszonylag olcsó kamerák, mobil eszközök, szerkesztőprogramok, internet-hozzáférés) mellett a web 2.0 kulturális logikája újfajta nyilvánosságot teremtett, amely a korábban az elitek kiváltságaként működő hírnevet elérhetővé tette a hétköznapi felhasználók számára is, a nyilvános identitásépítéshez és a tartalmak pénzzé tételéhez pedig többek között a kifinomult algoritmusok segítségével eljuttatott perszonalizált tartalmak biztosították a döntő elemet.

Celebr(eal)itás

Aligha véletlen, hogy a YouTube-on felemelkedő véleményformálók és véleményvezérek (influencerek) vizsgálata a részben a klasszikus hollywoodi filmes sztárrendszert megöröklő celebkutatások (*celebrity studies*) diszciplínájában összpontosul. A mikrocelebritás fogalmát Theresa M. Senft alkotta meg az úgynevezett „camgirl kultúrára” – a webkamera előtt pózoló, magukról nyilvánosan videókat terjesztő lányok és nők növekvő trendjére – utalva (Senft 2008:25), de mára lényegében kiterjesztették a közösségi oldalak, képmegosztó felületek, blogok, vlogok hírességeire is. A mikrocelebritás fogalma azokat az amatőrökből profivá váló tartalomkészítőket jelenti, akik a nagyipari média celebrizációs technikáit alkalmazzák, de ismertségük, elérésük alacsonyabb, csak egy kisebb virtuális közösségre korlátozódik. A mikrocelebritás jelensége egyaránt kapcsolódik a posztmodern ideológiák decentralizált, töredezett selfkonceptiójához, valamint az egyéniségnek a felvilágosodás filozófiája óta egyre mélyebb szintekre behatoló kultuszához, melyek együttesen egyengették a talajt a jelenlegi online énmárka-építés előtt. Khamis és társai három elembe azonosítják a személyes márka növekedésének okait (Khamis – Ang – Welling 2017). Az első magyarázatot szerintük az kínálja, hogy a közösségi média felületei hírnevet, a kapcsolati tőke következtében pedig gazdagságot kínálnak a hétköznapi felhasználók számára. Második okként a neoliberais individualizmus politikai kultúráját jelölik meg, amely álláspontjuk szerint az énmárkát a jutalmazás ígéretével ösztönzi. Harmadikként pedig az indokokat abban keresik, hogy a közösségi média véleményvezéreinek (Social

Media Influencers, SMI) önmarketingen nyugvó gazdasági sikerei megismételhetőként tételeződnek. E három paraméterből világosan kirajzolódik, hogyan támaszkodnak kölcsönösen egymásra a technikai és a kulturális feltételrendszerek, és mi az oka annak, hogy a mikrocelebritás éppen a 21. század online közegében hullott termékeny talajra. Magyar vonatkozásban Glózer Rita és Guld Ádám tekintették át a mikrocelebek világát, de egyrészt nem hangsúlyozták a népszerűség és az érték közötti különbségeket, másrészt pedig a hagyományos hírességet kizárólag az intézményesített médiához kötötték, míg a mikrocelebeket self-made-ként írták le (Glózer – Guld 2015:48) – ami azonban kevésbé tartható állítás. Dessewffy és társai pedig a Facebook-adatokból vontak le következtetéseket a magyar mikrocelebek rajongói táborára, élesen megkülönböztetve a fogyasztásközpontú szépségvideókat a nagyobb társadalmi felelősségvállalással rendelkező gamerek attitűdjeitől (Dessewffy – Gurály – Mezei 2018:32).

Miközben az online celebritás mint médiareprezentáció a hagyományos celebiparból származik, a szakirodalmak figyelmeztetnek arra a lényeges kulturális szakadékra, amely a mainsream celeb fogalom és a mikrocelebritás között húzódik. Mingyi Hou a beauty vloggerek vizsgálata során amellel érvel, hogy a hagyományos celebritások (filmsztárok, énekesek, televíziós sztárok) nem szubkulturális jelenségek voltak, mivel nem a web 2.0 – és annak részeként a YouTube – által megteremtett privatizált közönség logikáját alkalmazták (Hou 2019:535). Ezzel szemben a sokféle YouTube-csatorna közötti versenyhelyzet szétszórtabbá, fragmentálttá tette a közönséget, ami nemcsak a szubkulturális mikrocelebritás elterjedésének kedvezett, hanem új kulturális dinamikát is kitermelt magából. Hou is megerősíti azt a sokak által megfigyelt tendenciát, hogy míg a hagyományos celebritás a hétköznapi emberek fölé magasodó kivételes egyéniségre, a tökéletességre és a ragyogásra épült, ami a közönségtől való távolságtartást hozta magával, a vloggerek mikrocelebritása a mindennapiságot, az intimitást, az informális kapcsolatokat és ezzel összefüggésben az egyenlőség politikai elvének a populáris kultúrában való rejtett érvényesülését eredményezte (Hou 2019:535). A brit vlogger, Zoella (Zoe Sugg) példájára hivatkozik, aki nem nézői fölé helyezi magát, hanem a képernyő előtt vallomásszerű szituációt teremt közönségével, és mindennapi problémáiról hálósobájában, smink nélkül beszél, hogy ezáltal hitelességet kölcsönözzön szavainak (Hou 2019:536). Korábban magam is arra az álláspontra jutottam, hogy a vlogkultúrában bevett háttérként alkalmazott szobabelső, a facecam-plánózás (a webkamera által létrehozott közelkép) „a magánbeszélgetés közvetlenségét, a hétköznapiság imázsát igyekszik vizuálisan megteremteni” (Gerencsér 2019b). Erin Meyers és Alice Leppert a rendkívüliség szerepét lefokozó online mikrocelebritás plasztikusabbá tétele érdekében használja találó szójátékként a „celebr(eal)itás” [*celebr(eal)ity*] neologizmusát, amely éppen az átlagosban rejlő hitelességből kovácsol magának – szó szerint – tőkét (Meyers – Leppert 2018:416).

Kérdés persze, hogyan lehetséges a mindennapiság imázsával a celebritáshoz szorosan tapadó egyéniségkultuszt, kivételességet, élményorientációt fenntartani. A hétköznapiság ideológiáját a

közönséggel való közvetlen kapcsolattartás kompenzálja, nevezetesen az, hogy a mikrocelebek műsorai kedvelhető, megosztható, kommentárok fűzhető hozzájuk, a közönség befolyásolhatja a tartalmat, a tartalomkészítő reagál a nézők felvetéseire (akár a népszerű Q & A, *Kérdezz – felelek* videók formájában), vagy a mikroceleb válaszvideót készíthet más vloggerekhez. Mindez pedig egy újfajta hálózati közösséget teremt, amely a hagyományos celebkultúrát nem jellemezte. Burgess és Green éppen abban jelölik meg az 1986-ban indított televíziós show-jával nagy karriert befutó Oprah Winfrey sikertelenségét a YouTube-on, hogy a natív vloggerekhez képest távolságtartóan viszonyult saját közönségéhez (Burgess – Green 2009:101–103). Ezzel szemben a vlogok domináns része intim és egalitárius, ami azt jelenti, hogy a tartalomkészítők úgy kommunikálnak nézőikkel, mintha barátok lennének.

Ez az újfajta, a mindennapiság ideológiájára épülő celebritás nem nélkülözi a történeti előzményeket. A bulvársajtó pletykarovata vagy a paparazzik ellesett jelenetek utáni vadászata azt a célt szolgálta, hogy az elérhetetlen idolt testközelbe hozzák, míg a mikrocelebritás esetében a közvetlenség játszik szerepet. Ugyanakkor a talk show-k, a valóságshow-k és a mindennapokból merítő tehetségkutatók már a hétköznapi emberek celebesítésére épültek, mint amilyen az intim részleteket is folyamatos vizuális megfigyelés alatt tartó *Big Brother*, a hagyományos celebeket mindennapi kihívások elé állító és ezáltal lemeztelenítő *Survivor* és a *The Challenge*, vagy az átlagemberek részvételére épülő *The Jerry Springer Show* és *Mónika show*, illetve a *Pop Idol* vagy az *X Faktor*. Greame Turner ezekre a műsorokra fejlesztette ki nevezetesen „demotikus fordulat” (*demotic turn*) fogalmát, mely szerint a valóságshow az egyediség helyett a népit, a hétköznapiságot részesíti előnyben (Turner 2006). A realityk 2010-re az Egyesült Államokban már a főműsoridő 40%-át foglalták el, jelezve, hogyan készítette elő a talajt a hétköznapi mikrocelebek számára a televízió (Meyers – Leppert 2018:415). Önmagában is beszédes, hogy a vlogkultúrában önálló műfajjá fejlődő kihívás-videók a televíziós túlélő show-k és egyéb megmérettetések világából kerültek át online felületekre. A privát és a nyilvános tér online összeomlásának egyik előzményeként értelmezhető a *Big Brother*ből származó titokszoba (*diary room*), amely a vloggerek vallomásszerű megnyilatkozásait alapozta meg (Arthurs – Drakopoulou – Gandini 2018:9).

Fontos azonban figyelmeztetni, hogy ezek a hitelességérzetek médiareprezentáció által konstruált képek, ahol az egyének a gazdasági kockázatok minimalizálása érdekében előre megképzett standardok, formulák, kategóriák keretei között működnek (Meyers – Leppert 2018: 418). A hitelesség ezen illúziói öröklődtek tovább a mikrocelebritások esetében. Ahogyan a reality tv-k különböző válfajaiban a klasszikus sztársághoz tapadó tehetség kritériuma nagyrészt az önmagáért ismert celebre cserélődött, úgy a vloggerek világában is a teljesítmény szerepét túlnyomórészt a magánélet reprezentációja vette át. Míg a mainstream celeb ismerve a megközelíthetlenség és a távolságtartás, a mikrocelebé az összetartozás és a közvetlenség.

Eljátszott hitelesség

A filmes sztárrendszer szakirodalma régóta megkülönböztet egymástól négy kategóriát, a színészi személyiséget, az általa játszott szerepet, az játszott szerep révén a néző képzeletében kialakuló képet (imázst), valamint az előzetes ismeretre építő, több szerepen átívelő, a valós személyiségből és az alakításból kialakított personát (Phillips 1999:181). Így például Marilyn Monroe a női szépségideál megtestesítője, Karády Katalin personájához a *femme fatale* tapad, Rudolph Valentino a húszas évek szívtiprójaként szerzett hírnevet magának, Chuck Norris neve pedig a macho akcióhős szinonimája. A hollywoodi sztárrendszer korán felismerte a kialakított kép tudatos gondozásának szükségességét, mert a film befogadója nem személyekkel, hanem képekkel találkozik, amelyek személymárkaként tőkésíthető javak. A befogadó oldaláról viszont gyakorta megfigyelhető, hogy a színészeket szerepeikkel azonosítják, ahogyan ez mintaszerű módon a *Rabszolgasors* és a *Szomszédok* című televíziós sorozatok protagonistáival történt, és a rájuk ragadt szerepek az eltérő karakter eljátszását is megnehezítik (lásd a Jumurdzsák figuráját játszó Bárdy György vagy az *Egy rém rendes család* buta szökegét alakító Christina Applegate esetét). Persze ezek a szétválasztások a kartézianus episztemológia, a szubjektum interakciós elméletei, a befogadóközpontú hermeneutika, a dekonstrukció decentrált énfelfogása tükrében erősen megkérdőjeleződnek, és azt a kérdést vetik fel: létezik-e egyáltalán a személyiségnek lényege, nem szóródik-e szét képekké az identitás maga is. Ezt a problémát ironikusan forgatja ki Hajas Tibor *Öndivatbemutató* (1976) című klasszikus rövidfilmje, amely azt a dilemmát boncolgatja, hogyan kell eljátszani magunkat, hogyan viselkedünk természetesen, lehetünk-e természetesek egyáltalán vagy pedig szükségszerűen szerepeket játszunk-e minduntalan.

Amíg a filmes és televíziós diskurzusok természetes módon különítik el a személyiségtől a szerepeket, a vlogkultúrában kevesebb figyelem esett ennek tudatosítására. Holott már a korai YouTube-sztár, *lonelygirl15* botrányba fulladt esete is nyilvánvalóvá teszi: nem valós személyiséggel van dolgunk a képernyőn, hanem fikcionalizált karakterrel, melyet ebben az esetben Jessica Rose színésznőként alakított. A Z-generációs rapperkultúrában, melynek felemelkedését éppen az internetes hálózat tette lehetővé, bevett fogás, hogy az előadók személymárkájukat egy gengszterbanda tagjaként bűnözők módjára tervezik meg, de ez csak a jobb eladhatóság érdekében alkalmazott fikció, hamis identitás (bár a néhány év alatt magát sztárrá kinövő *6ix9ine* 2019-es letartóztatása éppen a szerep és a személy közötti potenciális átfedéseket példázza). Ha a *lonelygirl15* és a rapperek szélsőséges példákat jelentenek is, ahol élesen válik szét a karakter és a személyiség, mindez arra világít rá, hogy a film és a televízió mellett a YouTube-on való megjelenések esetében is szükséges elkülöníteni az egyént a szereptől. Ugyanis a vloggerek, influencerek, YouTube-sztárok még a legtriviálisabb esetben is szerepeket játszanak, melyeket énmárkájuk kialakítása és menedzselése érdekében tudatosan ápolnak. Az önmarketing magában hordozza azt is, hogy az egyén olyan ideális képet igyekszik terjeszteni magáról, amely eladhatóvá teszi őt a szórakoztatóipar piacán. Trisha Payton

gyakran alkalmazott fogása, hogy *blndsundoll4mj* név alatt futó vlogjában, melyet a hálószoba intim környezetében rögzít, a hitelességérzetet sírással igyekszik növelni (Arthurs – Drakopoulou – Gandini 2018:10). A vágtalan, szerkesztetlen videók szintén a hitelesség illúzióját nyújtják. Csecse Attila például a videóban benne hagyott, sőt akár kifejezetten hangsúlyozott bakikkal utal a spontaneitásra. A *HollywoodNewsAgency* címmel filmkritikai vlogot vezető Szirmay Gergely például az online *WMN Magazin* 2018. október 3-án feltöltött adásában beszélt arról, hogy betegsége miatti eltűnése milyen reakciókat váltott ki rajongótáborából, és hogy a vlogjában sugárzott kép mennyire tér el a valós személyiségétől (WMN 2018). Ezek a példák arra a nagyobb horderejű kérdésre is rávilágítanak, hogy egy vlogger egyénisége csak bizonyos kereteken belül érvényesülhet, és a valóságshow-k világát idéző szabványosítás a televíziós logika visszatéréséről tanúskodik (erről részletesebben: Gerencsér 2019b). Összességében tehát: nem személyekkel, hanem médiareprezentációkkal állunk szemben.

Miközben tehát a hálószoba háttere vagy a sminknélküliség a hitelesség fenntartásának záloga, elfelejtődik a hétköznapok ritualizálásának kommunikációs folyamata, a mutatott képek illuzórikus volta, az, hogy kisebb-nagyobb mértékben maguk a vlogok is szerepjátások. P. David Marshall a személyes márka kialakítása érdekében alkalmazott mediatizált ént „reprezentációs médiának” (*representational media*) nevezi, ahol egy konstruált identitással találkozunk, amely a nyilvánosság számára tárja fel magát (Marshall 2010:38). A népszerű vloggerek nemcsak tartalom-előállítók, hanem immár a szórakoztatóiparba integrálódva szinte kivétel nélkül olyan vállalkozók is, akik a magukról kialakított képet célirányosan marketingelik. A hétköznapiság maga is imázs, mesterséges természetességről van szó. Ehhez szükséges az őszinteségnek és a szerepjátásnak az az ambivalens vegyülete, melyet Hou „dramatizált autentikusságnak” (*staged authenticity*) nevez (Hou 2019:548), ahol a színpadot a kamera által létrehozott képkivágat képezi, míg az autentikusságot a hétköznapiság megkonstruálása jelenti. A hitelességet másrészt a közönséggel folytatott, Hou által „kontrollált kapcsolattartásnak” (*managed connectedness*) nevezett interaktivitás erősíti: „A közönségtől való irányított távolságtartás helyett a közösségi média celebritásai kontrollált kapcsolatot tartanak fenn a nézőkkel és a feliratkozókka” (Hou 2019:551). Nem szabad azonban ismételten elfelejtkeznünk arról, hogy itt eljátszott hitelességről van szó, a jelző mindkét konnotációja szerint: egyrészt a színpadi alakítás értelmében, másrészt pedig – a hitelességérzetet kihasználó, növekvő számú álcivil gyakorlatok miatt – az elveszett hitelesség értelmében is.

A természetességet sugárzó eWOM

A hagyományos reklámipar egyre nagyobb hangsúlyt fektet az influencerek, mikrocelebek, instasztárok személymárkájának kiaknázására, amit önmagában jelez, hogy a 2018-as jelentések szerint az Egyesült Államokban a cégek 75%-a kooperált a közösségi média hírességeivel, aminek köszönhetően a viharos sebességgel növekvő SMI-ipar 2019-re megsokszorozta költségeit, a számok

a 2016-os 1,7 milliárd dollárról 4,6 milliárd dollárra nőttek (Borchers 2019:255).

A kortárs reklámpari taktikára általában is jellemző tendencia a hirdetés és a „műsor” közötti éles különbségek elmosása, így a termékek a szórakoztatóipar részévé váló vlogok tartalmába integrálódnak. Ennek következtében a marketingeszközök természetesnek, hétköznapiak mutatják magukat, eltűnik a határ a kereskedelmi és nem kereskedelmi gyakorlatok között. A termékpromóció egyre inkább beágyazódik a vlogok szövetébe, ami azt a célt is szolgálja, hogy a néző a fogyasztói szokások észrevétlen átvételével váljék egy közösség részévé. Ennek klasszikus példája a videóblogokon belül önálló műfajjá fejlődött zsákmányvideó (*haul video*), valamint a hozzá szorosan tapadó kicsomagoló videó (*unboxing video*), melynek során a vlogger a vásárolt terméket megvizsgálja, és – akár pozitív, akár kritikai – tapasztalatait megosztja rajongótáborával, ösztönözve őket a termék megvásárlására. Ezekben az esetekben láthatóan szétválaszthatatlan egymástól az üzleti és a nem üzleti tartalom, aminek azonban lényeges hozadéka, hogy a fogyasztásra ösztönzés a személyes márka, az identitásépítés részévé válik.

Számos statisztikai kimutatás megerősíti, hogy az online kultúrában a leghatékonyabb marketingeszközzé a szópropaganda (*word of mouth*, WOM) vált, melynek során a termék híre – a hagyományos pletyka szájról szájra terjedésének adaptálásával – a fogyasztók között cirkulál, így a néző aktívan vesz részt a hirdetési folyamatban. A Nielsen már 2012-ben kimutatta, hogy míg az online videóhirdetésekből (még ha azok a Google / YouTube algoritmusainak köszönhetően személyre szabottak is) csak a felhasználók 36%-a bíz meg, a keresési találok során megjelenített hirdetésekből 40%-a, a filmek előtti hirdetésekből 41%-a, a vállalati szponzorációban pedig 47%-a, addig a bizalmi index messze a legmagasabb az ismerősöktől (családtagok, barátok, virtuális ismerősök) érkező ajánlások esetében, ahol 92%-os a ráta (Nielsen 2012). Az intim közeg és a kétoldalú kommunikációs folyamat okán ugyanis a felhasználók kevésbé feltételezik a szópropagandáról, hogy az becsapja őket. A WOM a már létező társadalmi (kommunikációs) hálózatokat használja ki, a közvetlenség pedig bizalmat kelt, ezzel egyenes arányban a termék értékesíthetősége is növekszik.

Az első kiterjedt kutatást a termékpromóciók hatékonyságáról Carsten Schwemmer és Sandra Ziewiecki végezte, akik a YouTube-ra 2009 és 2017 között feltöltött 139 475 német videóból automatizált tartalomelemzői módszerrel képezték adatbázist, és annak elemzésével arra a megállapításra jutottak, hogy a WOM – vagy ahogyan a szerzők az offline környezettől való elkülönülésre utaltak: az eWOM – hatékonyságának titka abban rejlik, hogy nem tűnik marketingnek, annál az egyszerű oknál fogva, hogy fogyasztó és fogyasztó között zajlik (Schwemmer – Ziewiecki 2018: 2). Végül azt a következtetést szűrték le az adatbázisból, hogy a YouTube-on a nézők számára egyre nehezebb megkülönböztetni a kereskedelmi és a nem kereskedelmi tartalmakat, és bár az egykor hitelesként elfogadott amatőrök megszerzett népszerűségük tökécsítése révén már professzionális vállalkozókká váltak, „a közösségi média influencereit továbbra is hitelesebbnek és megbízhatóbbnak tekintik saját

közösségeik (Schwemmer – Ziewiecki 2018:10). A hitelességfaktor láthatóan az eWOM esetében is a hétköznapiság ideológiájából fakad, ahogyan a web 2.0, a mikrocelebritások plebejus híressége és a dramatizált autentikusság mögött is ez a mozgatórugó munkál.

Ugyancsak Schwemmer és Ziewiecki kutatásai mutattak rá a történetbe ágyazottság nemi különbségeire, miszerint a történetmesélés fontosabb szerepet játszik a nők esetében, mint a másik nemnél. Összegző megállapításuk szerint a nők nagyobb valószínűséggel vásárolnak terméket ajánlások, eWOM révén, míg férfi célcsoport esetében hatékonyabb marketingeszköz az indirekt promóció, egy termék elrejtése a műsorfolyamba (Schwemmer – Ziewiecki 2018:5). A magyar vlogger, Magyarósi Csaba *Úton* című utazási videósatornáján az úti élmények videós naplózásába bujtatja szponzorainak megemlítését, míg saját nevén futó főcsatornáján a számítógépes termékek promóciója – ismertető, oktató videóként (*tutorial video*), vagy fogyasztói kritikaként (*consumer review*) – a kipróbálás gyakorlatai közé ágyazódik. Egy másik magyar vlogger, a húszas évei ellenére inkább a tinédzsereket megcélzó Csecse Attila otthoni, mindennapos rutinjai közé, azaz nem kereskedelmi szituációban rejti el termékelhelyezéseit. Mingyi Hou – miközben maga is kiemeli a történetmondásba épített marketing szerepét – a beauty vlogok kapcsán arra világít rá, hogy a vloggerek gyakran nem is magát a terméket, hanem annak kontextusát (például a reggeli rutint) reklámozzák, ami aztán észrevétlenül összekapcsolódik magával a termékkel (Hou 2019:542).

Az eWom „irányított spontaneitásával” kapcsolatos fenti példák azt támasztják alá, hogy a hétköznapiság ideológiája szélesebb kulturális trendbe illeszkedik. Annak ellenére van jelen, továbbra is domináns módon a mikrocelebek tartalomkészítési és marketinges gyakorlataiban, hogy a web 2.0 laikus alkotóinak helyére professzionális vállalkozók léptek. A hitelességet, a plebejus-egalitárius attitűdöt, a hétköznapiság, a mindennapiság kultuszát, a természetesség ideáját ugyanakkor éppen az ezt az ideológiát kisajátító, erre rátelepülő álcivil gyakorlatok veszélyeztetik. Ennek az a következménye, hogy – Conan Doyle-t parafrázálva – a hétköznapiiban nem lesz semmi természetes.

Irodalom

- Arthurs, Jane – Drakopoulou, Sophia – Gandini, Alessandro (2018) Researching YouTube. *Convergence*, 24:1, 3–15. Doi:10.1177/1354856517737222
- Borchers, Nils S. (2019) Introduction. Social Media Influencers in Strategic Communication. *International Journal of Strategic Communication*, 13:4, 255–260. <https://doi.org/10.1080/1553118X.2019.1634075>
- Burgess, Jean – Green, Joshua (2009) The Entrepreneurial Vlogger: Participatory Culture Beyond the Professional – Amateur Divide. In Snickars, Pelle – Vonderau, Patrick (eds.) *The YouTube Reader*. National Library of Sweden, Stockholm, 89–107.
- Cunningham, Stuart – Craig, David – Silver, Jon (2016) YouTube, Multichannel Networks and the Accelerated Evolution of the New Screen Ecology. *Convergence* 22:4, 376–391. <https://doi.org/10.1177/1354856516641620>
- Dessewffy Tibor – Gurály Sára – Mezei Mikes (2018) „Nélküled az élet elképzelhetetlen számomra! A példaképem vagy!!” – Mikroceleberek rajongói Magyarországon. In: Médiakutató, 19:2, 23–36.
- Dijck, van José (2013): *The Culture of Connectivity: A Critical History of Social Media*. Oxford University Press, Oxford
- Gerencsér Péter (2019a): Bevezetés a web 2.0 definícióiba és ideológiáiba. *Apertúra*, 14: 2, URL: <http://uj.apertura.hu/2019/tel/gerencser-bevezetes-a-web-2-0-definicioiba-es-ideologiaiba/> DOI: 10.31176/apertura.2019.14.2.1
- Gerencsér Péter (2019b): Civil a felvevőgéppel. A certeau-i taktika kisajátítása a vlogokban és a civil újságírásban. *Apertúra*, 14:2, URL: <http://uj.apertura.hu/2019/tel/gerencser-civil-a-felvevogeppel-a-certeau-i-taktika-kisajatitasa-a-vlogokban-es-a-civil-ujsgagirasban/> DOI: 10.31176/apertura.2019.14.2.4
- Glózer Rita – Guld Ádám (2015): Új média – új típusú sztárok? A YouTube magyar hírességei. *Információs társadalom*, 15:2, 34–54.
- Glózer Rita (2019): Túl (?) a részvételi kultúrán. *Apertúra*, 14:2, URL: <http://uj.apertura.hu/2019/tel/glozer-tul-a-reszveteli-kulturan/> DOI: 10.31176/apertura.2019.14.2.2
- Hou, Mingyi (2019): Social Media Celebrity and the Institutionalization of YouTube. *Convergence*, 25:3, 534–553. DOI: 10.1177/1354856517750368
- Jenkins, Henry (2010): Why Participatory Culture Is Not Web 2.0: Some Basic Distinctions. URL: http://henryjenkins.org/blog/2010/05/why_participatory_culture_is_n.html
- Khamis, Susie – Ang, Lawrence – Welling, Raymond (2017) Self-branding, 'Micro-celebrity' and the Rise of Social Media Influencers. *Celebrity Studies*, 8:2, 191–208. DOI: 10.1080/19392397.2016.1218292.

- Kim, Jin (2012): The Institutionalization of YouTube: From User-generated Content to Professionally Generated Content. *Media Culture & Society* 34:1, 53-67. DOI: 10.1177/0163443711427199
- Marshall, P. David (2010): The Promotion and Presentation of the Self: Celebrity as Marker of Presentational Media. *Celebrity Studies*, 1:1, 35-48. DOI: 10.1080/19392390903519057
- Meyers, Erin – Leppert, Alice (2018): Introduction. *Celebrity Studies*, 9:4, 415-425. DOI: 10.1080/19392397.2018.1508969
- Nielsen (2012): Consumer Trust in Online, Social and Mobile Advertising Grows. URL: <https://www.nielsen.com/us/en/insights/article/2012/consumer-trust-in-online-social-and-mobile-advertising-grows/>
- O'Reilly, Tim (2005): What Is Web 2.0 Design Patterns and Business Models for the Next Generation of Software. URL: <https://www.oreilly.com/pub/a/web2/archive/what-is-web-20.html>
- Phillips, Patrick (1999): Genre, Star and Auteur: Critical Approaches to Hollywood Cinema. In Nelmes, Jill (ed.): *An Introduction to Film Studies*. Routledge, London / New York, Second Edition, 161–208.
- Schwemmer, Carsten – Ziewiecki, Sandra (2018): Social Media Sellout: The Increasing Role of Product Promotion on YouTube. *Social Media and Society*, 3:2, 1–20. <https://dx.doi.org/10.1177/2056305118786720>
- Senft, Theresa M. (2008): *Camgirls: Celebrity and Community in the Age of Social Networks*. Peter Lang, New York
- Škvorecký, Josef (1966): *Egy detektívregény-olvasó ötletei*. Sinkó Ferenc ford., Európa, Budapest (Modern könyvtár 101)
- Turner, Graeme (2006): The Mass Production of Celebrity: “Celetoids”, Reality TV and the “Demotic Turn”. *International Journal of Cultural Studies*, 9: 2, 153–165.
- WMN (2018): Elviszlek magammal – Szirmai Gergely. WMN Magazin, 2018. október 3. <https://www.youtube.com/watch?v=x80Iij18m8g>

**ÚJ UTAK AZ IMRE SÁNDOR-KUTATÁSBAN:
IMRE SÁNDOR MŰVELŐDÉSPEDAGÓGUS PINTÉR
JENŐ IRODALOMTÖRTÉNÉSHEZ ÍROTT LEVELEINEK
(1913–1940) BIOGRÁFIAI JELENTŐSÉGE**

Szűts-Novák Rita

DOI: 10.25116/kozelitesek 2019.3-4.6

Absztrakt

A vonatkozó bibliográfia áttekintése és gondos feldolgozása után megállapíthatjuk, hogy a Széchenyi István nyomdokain haladó Imre Sándor pedagógus és művelődéspolitikus tevékenységével az emlékezéskultúra erősödésének hatására mind időszerűbb foglalkozni. Századfordulós színre lépése óta nem telt el olyan évtized, amikor pedagógiai körökben ne lett volna terítéken munkássága – időszerűsége ez által is bizonyított. A tanulmányok, recenziók felhangja többnyire pozitív volt, de a személyes érintettség, az érvényes közgondolkodás és a Zeitgeist adta ideológiák mindig más aspektusban mutatták be őt. Ezúttal az Országos Széchényi Könyvtár korabeli kéziratári anyagát vizsgáljuk annak bizonyítására, hogy mikrohistorizáló eszközök segítségével, Imre Sándor kortársaival folytatott hivatalos és személyes levelezésének szövegelemzésével értelmezhető legobjektívebben napjainkban a művelődéspolitikus pedagógiai munkássága. Az ilyen típusú források sokfélesége és színessége inspiráló halmazt eredményez, és bár a kutatási folyamat mozaikszerűsége veszélyt rejt magában (Nádasi 1993), a pedagógusról szóló narratívát nagyban árnyalja. Jelen tanulmányunkban a szűkítés igényével kiemeljük és medializáljuk az Országos Széchényi Könyvtár kéziratári anyagában található, Imre Sándor és Pintér Jenő irodalomtörténész eszmecseréjéről szóló dokumentumot.

Kulcsszavak: Imre Sándor, Pintér Jenő, mikrohistória, pedagógusképzés

Abstract

New paths in the research on Imre Sándor: The biographical significance of the correspondence between Sándor Imre and Jenő Pintér (1913–1940)

After reviewing the relevant bibliography, the author can conclude that Sándor Imre, a professor and cultural stakeholder was following the footsteps of István Széchenyi. Since the turn of the 20th century, it has not passed a decade when Sándor Imre was not discussed in highest pedagogical circles. The tone of the studies and reviews was mostly positive, but Imre's personal involvement, valid public thinking, and the ideologies of the Zeitgeist always presented him in different aspects. In this paper we examine the manuscript materials of the National Széchényi Library to prove that by means of microhistorical tools and by analyzing the official and personal letters of Sándor Imre, the most objectively interpretable representation of his pedagogical work can be produced. The variety of these

sources results in an inspiring set, and the mosaic-like nature of the research greatly overshadows the previous narrative of Imre's educator role. In the present study, the author highlights and mediates the discussion of literary history by Sándor Pintér Jenő Imre based on the manuscript material of the National Széchényi Library.

Keywords: Sándor Imre, Jenő Pintér, microhistory, teacher training

Új irányok a neveléstörténeti pedagóguskutatásban: Imre Sándor (1877–1945)

„Noha a múlt nem létezett, mikor még jelen volt, most úgy tör fel bennünk, mintha úgy történt volna meg, ahogy most előtör belőlünk.” (Walser 2004:12)

Értelmező jellegű kutatásunk konkrét tárgyát az Országos Széchényi Könyvtár kéziratári állományában levő dokumentumok felfedezése adta. Megállapítható, hogy az interdiszciplináris történeti vizsgálódás számos új eredménnyel gazdagítja mind a neveléstörténetet, mind a kultúrtörténetet, de irodalomtörténetünket is árnyalja. A külső forráskritika az Országos Széchényi Könyvtár kéziratári anyagával (későbbiekben OSZK Kt.) kapcsolatban ritkán releváns, ezért jelen esetben is figyelmen kívül hagyjuk, és a nem elhanyagolható belső forráskritikát terjedelmi okokból az alábbiakban vázlatosan, egy más alkalommal részletesen ismertetjük.

Imre Sándor gazdag elméleti tevékenységéről már kortársai által (Rácz 1903), majd halálát követően is sok elméleti munka született, de számos tartalmaz ezek közül pontatlan, idejétmúlt nézeteket. A teljesség igénye nélkül utalunk itt Heksch Ágnes szegedi neveléstörténész (Pukánszky 1997) 1969-es monográfiájára (S. Heksch 1969). A szerző könyve egyértelműen mérföldkő az Imre Sándor-kutatás történetében. Egyrészt mert egyedülálló hosszúságban, 299 oldalon szól Imre művelődéspolitikai tevékenységéről, másrészt pedig Heksch Ágnes végre kísérletet tesz arra, hogy felmentse Imrét a túlzott nacionalizmus igazságtalan vádjai alól. Ehhez azonban egy másik politikai ideológiát hív segítségül. Célunk annak bizonyítása, hogy néhány neves kortárs neveléstörténész (Martinkó 2005; Pukánszky 1995; Ronkoviczné 2001, 2002; Benedek 2011) által kijelölt úton haladva, az elsődleges források széles körű elemzésének segítségével (különös tekintettel Imre hivatalos és személyes leveleire) lehetséges Imre Sándor pedagógus hiteles és árnyalt megítélése.

Kijelenthetjük, hogy bár az eddigi szakirodalom Imre Sándor gondolatrendszerét többféle megközelítésben bemutatta, leveleinek szöveganalízise elmaradt. Hipotézisünk szerint, mivel kontextustól független igazságok nincsenek, azok a részletekben rejlő adatok, amelyekhez a kéziratok elemzésével jutunk valamint a pedagógus biográfiájának és kapcsolathálózatának feltérképezése új megvilágításba helyezik munkásságát, s nem csupán a neveléstörténet számára jelentenek áttörést, hanem Pintér Jenőhöz és Négyesy Lászlóhoz kapcsolódva irodalomtörténeti ismereteinket is árnyalják.

Pintér Jenő (1881–1940), a „kétmázsás irodalomtörténet” szerzője

Az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárának állományában négy, Imre Sándortól származó, Pintér Jenőnek szóló levél található, a válaszok sajnos nem maradtak fenn. Kettejük levelezése már 1913-ban elkezdődött, amikor Imre egy meghíúsult találkozásról írt, illetve megköszönte Pintér neki küldött könyvét (Imre, 1913). Imre Sándor Kolozsváron töltött tanári évei után a dokumentum keletkezésekor már öt éve a Budapesti Polgári Iskolai Tanítóképző (Paedagogium) pedagógia tanára volt (Tóth 1998). 1912-ben jelent meg *Nemzetnevelés. Jegyzetek a magyar művelődéspolitikához* című tanulmánykötete, amit a következő évben a *Széchenyi és a magyar nevelés jövője* és *Báró Eötvös József művelődési politikája* követett.

A Beöthy Zsolt-tanítvány Pintér Jenő, Császár Elemérrel együtt a hivatalos irodalomtudomány pozitívista képviselője volt, az 1910-es évektől jelentek meg átfogó irodalomtörténeti munkái. *A magyar irodalom története a legrégebb időktől Bessenyei fellépéséig* című két kötetben még gimnáziumi tanársága idején írta meg, amelyet az MTA Semsey-pályadíjjal és a vele járó 3000 koronával jutalmazott. A jászberényi gimnázium történetében példátlan volt, hogy valaki gimnáziumi tanárként akadémiai elismerésben részesült. 1912-től az *Irodalomtörténet: a Magyar Irodalomtörténeti Társaság havi folyóiratának szerkesztője*, megismerkedésük Imre Sándorral erre az időszakra datálható. Itt meg kell jegyeznünk: Imre Sándor azonos nevű irodalomtörténész-nyelvész nagyapja hatásának tudható be, hogy a pedagógus is már fiatal korában fogékonyvá vált a kultúra, különösen a bölcsészet iránt, a kolozsvári egyetemen magyar-német szakos tanári diplomát szerzett. Idősebb Imre Sándor debreceni osztálytársa volt Arany Jánosnak, és Trefort Ágoston felkérésére 1872-től az első irodalomprofesszornak nevezték ki az ország második egyetemeként alapított Kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetemen (Szűts-Novák 2019).

Ifj. Imre Sándor és Pintér Jenő levelezése kölcsönös szakmai nagybecsülésről árulkodik. „Jól esik tudni, hogy van megtörhetetlen erélyű ember is, ha már én réges-régen nem vagyok is ilyen” – írta Imre barátjának (Imre 1932:1). Pintér rendszeresen küldött Imrének tiszteletpéldányt éppen megjelent könyvéből, aki az évek múlásával egyre többsoros üzenetben biztosította barátját hálájáról: „Örülök, hogy véletlen itthonlétemben hozta a posta legújabb óriásgyermekedet. Köszönetemet, amelyet már oly sokszor elmondtam, ugyanazokkal az érzésekkel ismétlem”.

Az ezt követő mondatban figyelemreméltó életrajzi adat szerepel, hiszen ebben nem csak Imre szerteágazó érdeklődéséről, hanem éppen az elméleti pedagógiai hivatás, a neveléstörténet-írás életében betöltött, nem elhanyagolható szerepéről ad számot:

„Most nagyot sóhajtottam: ha ez a kötet nem sokkal, csak 25 évvel ezelőtt jelent volna meg, mennyivel

könnyebb lett volna nekem bizonyos dolgom, s akkor aligha hagytam volna azt, ami voltaképpen mindig elsősorban érdekelt: *a magyar nevelői gondolkodás történetével való foglalkozást!*” Imre utalása vélhetően *a magyar nevelés története* tárgykörben a kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetemen negyed évszázada történt egyetemi magántanárrá habilitálására és néhány tematikailag azonos munka megírására vonatkozott. Imre elméleti munkásságában előszeretettel foglalkozott a nagy pedagógus elődökkel; Alvinczi Péter kassai magyar pap életével, Széchenyi István nemzetnevelő gondolataival, vagy Eötvös József művelődéspolitikájával (Imre 1898, 1904, 1909).

További érdekesség, ahogyan Imre jókívánságait fejezte ki levelében: „Adja Isten, hogy a VI–VII–VIII. (elég lesz?) oszlop is teljes egészséged és munkakedved bizonyítékaként mielőbb elkészüljön! Ha én nyilván nem láthatom is azokat!”. A prófécia csak részben teljesült, hiszen valóban 8 rész készült el Pintér irodalomtörténetéből, ám a befejező rész két kötetben jelent meg. Az utolsó könyv publikálását azonban már nem érte meg a szerző, Pintér Jenő 1940. november 7-én, ötvenkilenc évesen meghalt.

Imre barátjához szóló utolsó fennmaradt levele ebből az évből származik, és szintén sokat elárul a két férfi kapcsolatáról s a 20. század közepén működő értelmiségi elit dinamikájáról (Imre 1940). A kéziratból kiderül, hogy közös ismerősükön, Fellner Frigyes (1871–1945) közgazdászon keresztül, aki akkor már négy éve a Magyar Tudományos Akadémia tagja, Imre tudomására jut, hogy Pintér Jenő az Akadémia II. osztályának tagjelölő megbeszélésén Imre megválasztását javasolta. A pedagógus a tőle megszokott udvarias hangnemben megköszöni barátja gesztusát, de határozottan az ajánlás visszavonására kapacitálja. Imre a későbbiekben sem lett akadémikus, ellentétben nagyapjával, akit 1858. december 15-én a Magyar Tudományos Akadémia levelező, majd 1879. május 22-én rendes tagjává választott, és aki barátainak, így Gyulai Pál (1826–1909) irodalomtörténésznek írt leveleiben is gyakran panaszkodott akadémiai széthúzásra, illetve a „sience nemzetietlen embereire” (Imre 1875).

Joggal merülhet fel a kérdés, vajon mely okok vezettek odáig, hogy ifj. Imre Sándor visszautasítsa az akadémiai tagságot. Erre vélhetően részben választ kapunk a kronológiailag második, de jelen írásunkban negyedikként tárgyalt levél alábbi, alapos elemzése során (Imre 1930).

A levél tanúsága szerint 1930-ban Tapolcafürdőn, őszi pihenője alatt érte a felkérés Imrét, hogy vegyen részt a Négyesy László hetvenedik születésnapja alkalmából készített emlékkötet elkészítésében.

„Mint »pedagógusról« nem tudok semmit: a gyakorlóiskolában soha sem jártam, ily fajta dolgozatát egyet ismerek, amelyet valamikor régen, talán 1906-ban gr. Teleki Lászlóról írt a címen [Négyesy 1901], ez becses dolgozat nem elég ahhoz, hogy ezen az alapon írhaszak róla bármit is. Tehát nincs

tárgyam. *Van azonban egy igen erős személyes okom, amely határozottan lehetetlenné teszi, hogy az emlékfüzetben közreműködjek: N. L. egyike volt azoknak, akikről tudom, hogy nagyon fontosnak tartották, hogy ne engem válasszanak 1925 tavaszán a Magyar Paed. Társ. elnökének, hanem hogy akit meg is választottak. Ezt a bukást tekintem életem egyetlen bukásának, még hozzá értelmetlen bukásnak.

* A M. P. [Magyar Paedagógia folyóirat] szerkesztői munkájáról kellemetlen személyes emlékem van 1899 végéről Schnellerrel kapcsolatban.” – szöveg Imre Sándor válasza Pintér Jenő felkérésére.

Az emlékkönyv természetesen Imre Sándor közreműködése nélkül is elkészült, és olyan nevek ünnepelték Négyesy-t, mint Császár Elemér, Gulyás Pál, Kéky Lajos, Sík Sándor, Szász Károly, Szinnyei Ferenc (Pintér 1931).

A Négyesy-szemináriumok atyja

Négyesy László (1861–1933) irodalomtörténész és esztéta volt, s mindkét tárgyát tanította 1911 és 1932 között a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen. Amiről igazán ismert személye, hogy ő tartotta a magyar irodalomtörténet-írásunkban legendássá vált stílusgyakorlatokat, a Négyesy-szemináriumokat. A szabadelvű műhely nagy hatással volt a jövő nyugatos nemzedékeire is, az önképzőkörbe járt a kötet kapcsán már említett Császár Elemér és Kéky Lajos, de jelen volt többek között Babits Mihály, Kosztolányi Dezső és unokatestvére, Csáth Géza, Karinthy Frigyes, Juhász Gyula. Utóbbi, aki titkára is volt a szemináriumnak, így emlékezett az órákra:

„Négyesy nagyon kedves, jószívű tanárunk volt, végtelenül előzékeny, az ifjúságot megértette és a tehetséget megbecsülte. Bizonyos, hogy konzervatívabb volt, mint mi és nem mindig osztotta nézeteinket, de hiszen mi az irodalmi forradalom zászlóját bontogattuk akkor, fiatalságunk boldog májusában. Az új magyar irodalom nevében hadd köszöntöm őt, az új rendes akademikust; én, a vén diák, a régi titkár” (Juhász 1918:3).¹

1891 és 1911 között gyakorló gimnáziumi tanár volt Négyesy, gyakorlatait említette levelében Imre, amiről ő művelődéspolitikusként meglehetősen keveset tudott. Négyesy részt vett a gimnáziumi magyar nyelv és irodalom tantervek kidolgozásában is, és számos publikációt közölt tőle a *Magyar Nyelvőr*, az *Egyetemes Philologiai Közöny*, illetve a 19. század utolsó éveiben a *Magyar Paedagógia* szerkesztője is volt.

Négyesy László *A Pallas nagy lexikona* számára nagyszámrendileg több száz szócikket írt; irodalmi, verstani és retorikai témában. A levélben írt személyes konfliktus okait keresve szövegelemzésünk és retrospektív kutatásunk során egy vonatkozó, erősen kritikus felhangú szócikket találtunk, amelyre

¹ bővebben lásd <https://mek.oszk.hu/06500/06522/06522.htm#23>

bár nem utalt Imre, de hatással lehetett döntése meghozatalára. Négyesy László ugyanis idősebb Imre Sándorról írt az említett lexikon számára, amely bejegyzésre Szinnyei József is hivatkozik a *Magyar írók élete és munkái* című művében:

„Munkássága kivált a nyelvújítás [!], a régi nyelvemlékek és a népnyelv és népköltés terén fontos. Igen nagy adatkészlettel és alaposággal dolgozik, de rendszere kevésbé világos; előadásának bizonyos zamatosság mellett is nehézkes volta akadályozza műveinek hatását” (Négyesy 1893–1900:600).

1922-ben Pintér Jenő az ominózus, későbbiekben tárgyalt 1925-ös eset előtt, egy újságcikk tanúsága szerint még „egy asztalhoz tudta ültetni Négyesyt és Imrét”, amikor az irodalomtörténész frissen megjelent, nagysikerű kézikönyvének bemutatója zajlott: „Égető szükség volt a magyar irodalom kézi könyvére és egész életét, nagy tudását e célnak szentelve megírta azt Pintér Jenő tankerületi főigazgató a Hollós Mátyás társaság tiszteletbeli elnöke. A munka megjelenése alkalmából barátai és tisztelői által rendezett összejövetelen Bitter Illés, Imre Sándor, Négyesy László, Sajó Sándor, Zilahi Kiss Jenő, Siegescu József és Kmoskó Mihály üdvözölték a nagy munka megíróját és ezeket a beszédeket a Franklin Társulat mint az Irodalmi történet kiadója most füzetbe gyűjtve kiadta” (Budai napló, 1922:3).

Négyesy 1896-ban a Magyar Pedagógiai Társaság tagja és folyóiratának szerkesztője lett, a dokumentum keletkezésének évében, 1930-ban pedig már a tiszteleti tagok sorába is beválasztották. A Magyar Paedagógiai Társaság alapszabályait öt évvel korábban a magyar pedagógusok önkéntes egyesülete terjesztette fel és a belügyminisztérium még ezévben jóváhagyta. Célját a társaság a következőképpen fogalmazta meg: „A paedagogianak és segéd tudományainak magyar nyelven művelése, a hazai közoktatásügy egész körében felmerülő elvi kérdéseknek tudományos jellegű tárgyalása, a paedagogia múltjának kutatása, a paedagogiai elvek népszerűsítése és terjesztése” (Magyar paedagogia, 1892:124–125).

Finánczy Ernő (1860–1935) és Kornis Gyula (1885–1958)

A Társaság 1925-ben leköszönő elnöke, Finánczy Ernő pedagógus, a neveléstörténet jelentős személyisége, a társaság alapító tagja volt, majd távozását követően örökös tiszteleti elnökké választották. Finánczy 1913 és 1921 között Imre Sándorral együtt szerkesztette a Magyar paedagogia című folyóiratot (az utolsó években már Nagy József Bélával együtt), majd az elnöki székhez hasonlóan a lap szerkesztését szintén 1925-ben adta át (Csapó-Pukánszky 1993). Ekkor kezdett el Nagy József Béla (1884–1967) nyelvész mellett dolgozni szerkesztőként Kornis Gyula (1885–1958), aki Finánczy Ernő tíz évvel később bekövetkezett halálakor a gyászbeszédet is tartotta (Kornis 1935).

Kornis Gyula, a korszak egyik legnevesebb művelődéspolitikusa írta a neveléspolitika aktuális feladatairól a következőket: „Az első régi: a nemzeti érzés pozitív ápolása [...] Iskoláink tantervében minden nemzeti tárgynak csak egy tengely körül kell forognia: az integer Magyarország körül [...] Meg kell teremtenünk az irredentizmus leghatékonyabb pedagógiáját [...] A nemzeti kultúrpolitika másik fő feladata az ifjúság lelkének megvédése az internacionalizmus szelleme ellen [...] A második feladattal a legszorosabban összefügg a harmadik: a nemzet intelligenciájának visszamagyarosítása, mondhatnánk eljudaizálódásával szembeni hungarizálása [...] Minthogy az itt vázolt szellemet a keresztény morál tartalmazza a legteljesebb mértékben és a leghatásosabb módon, a nemzeti politikai nevelés csak úgy lehet biztosítva, ha keresztény vallásos érzület hatja át” (Kornis 1921:21–28).

Kornis munkásságát a keresztény-nemzeti ideológia, a keresztény morál középpontba állítása, a nemzeti érzés hangsúlyozása és az internacionalizmus elleni fellépés jellemezte (Pukánszky 2003).

Tanulmányunk tárgyához érve, ő volt a levél azon meg nem nevezett szereplője, aki Fináczyt nem csak a legnagyobb szakfolyóirat szerkesztésében váltotta, hanem Négyesy és mások támogatásának következtében Imre Sándor helyett a Magyar Pedagógiai Társaság elnöki székét is átvette:

„Eszerint a 34 tiszteletbeli és rendes tag által beadott szavazólapok közül egy üres volt, Imre Sándor 13, Kornis Gyula 20 szavazatot kapott. Ennek alapján a korelnök Dr. Kornis Gyula egyetemi tanárt a Magyar Paedagogiai Társaság elnökévé megválasztottnak nyilvánítja” (Magyar Pedagogia 1925:69–78).

Neveléstörténeti szempontból rendkívül érdekes változások zajlottak a XXXIII. nagygyűlésen, 1925. március 21-én a Társaság vezetőségében. Mindamellet, hogy Fináczy Ernő 20 év elnöklés után lemondott a Társaság elnöki tisztéről, Pintér Jenő alelnök *másnemű halmozódó elfoglaltsága miatt szintén kifejezte óhaját, hogy a Társaságban viselt alelnöki tisztéről visszavonulhasson.*

Többek között a következő tisztségek kerültek megszavazásra aznap: Mosdóssy Imre székesfővárosi királyi tanfelügyelő alelnöksége a népiskolai oktatás köréből, Dr. Friml Aladár főigazgató alelnöksége a középiskolai oktatás köréből és nem utolsósorban Dr. Schneller István nyugalmazott egyetemi tanár alelnöksége a főiskolai oktatás köréből.

Az elnöki szék elvesztése mellett érzékenyen érinthette Imre Sándort az is, hogy Kornis Gyula korábban meglehetősen bírálta az első világháború előtt és alatt megjelent polgári koncepciókat, mindenekelőtt az Imre Sándor 1912-ben megjelent *Nemzetnevelés* című művében, illetve Nagy László *A magyar közoktatás reformja* című tanulmányában jelentkező demokratikus tendenciájú

állásfoglalásokat. Kornis Gyula említett kinevezései után 1927-től 1931-ig, így a tárgyalt levél keletkezésének idejében (1930) Klebelsberg Kuno vallás- és közoktatásügyi miniszter köztisztviselőként álló munkatársa lett közoktatásért felelős államtitkárként. Számos oktatásügyi törvény előkészítésében és végrehajtásában vett részt, elsősorban a magyarországi középiskolák irányításával, a tantervi és az iskolaszervezeti kérdésekkel foglalkozott (Mák 1971). Klebelsberg egyébként a levélben tárgyalt kérdéses időben szerepet játszott előbb Imre Sándor kényszerű szabadságolásában, majd 1924 végén adminisztratív államtitkári posztjáról történő felmentésében (Pukánszky 1995).

A szakmai konfliktusok dacára Kornis Gyula a *Magyar pedagógiában* Imre Sándor egyetemi működésének harmincéves fordulójára megjelent közleményben három és fél oldalon méltatta a pedagógust, ahol *A neveléstudomány magyar feladatai* (Imre 1935b) című frissen megjelent kötetére is pozitívan reflektált, ahogy Imre szakmai munkásságát is méltatta:

„Ez a könyv a neveléstudománynak egy hosszú elmélkedő élet folyamán szakadatlan munkásság közepett kiérlelt rendszeres problematikája. Sok szó hangzik el ma a tudatos magyar tudománypolitikáról s ennek tervszerűen szervező erejéről: Imre Sándor mintát adott erre a maga tudományterületén. Világosan látja a neveléstudomány egyetemes és hazai feladatait, ezek eszközeit és nehézségeit, közvetett és közvetlen munkatervét a nagy és kis népek körében. Problematikáját a nevelés fogalmából levezetve, elvi alapra helyezi. Igen becses történeti visszapillantása a neveléstudomány sorsára Magyarországon. Őszinte és férfias szavai megfognak bennünket, amikor a nevelésügyi kutatás szervezetlenségének okait feltárja. Szinte hiánytalan rendszerbe foglalja mindazokat a feladatokat, amelyek a nevelés élettani és történelmi előzményeinek szempontjából reánk várnak. A könyvből a magyar nemzetnevelés tudományos rendszerének körvonalai tárulnak eléink, amelyeknek tartalommal való megtöltése valóban a magyar nevelési elmélkedők termékeny eszménye kell hogy legyen. A magyar nevelő társadalom mélyen hálára kötelezve érezheti magát Imre Sándornak, hogy sok évtizedre megadta neki a tudatos és rendszeres munkaprogramra szilárdan kitűzött célpontjait” (Kornis 1935:141–144).

Véleményem szerint Kornis elnökké választásában a politikai okok mellett érvként merülhetett fel az a körülmény is, hogy míg ő a pesti egyetemi elithez tartozott, Imre a kolozsvári szellemi körrel ápolt szorosabb kapcsolatot. A kolozsvári pedagógiai műhely pedig merőben más irányt képviselt, mint az erősen teológiai orientációjú pesti, ahol a tanárok között volt Kármán Mór, Finánczy Ernő és Prohászka Lajos. A kolozsvári elhatárolódott a herbarti pedagógiai iskola törekvéseitől, és inkább a klasszikus német és angolszász vonalat követte, így az erkölcsi nevelést felváltotta a polgári nevelés, megteremtve a reformpedagógia eszmei előzményeit (Pukánszky 2003).

A miértek és személyes ellentétek felgöngyölítésében már csak egy a levélben szereplő Imre Sándor-gondolat magyarázatával maradtunk adósok, mégpedig a következővel: „A M. P. [Magyar Paedagogia folyóirat] szerkesztői munkájáról kellemetlen személyes emlékem van 1899 végéről Schnellerrel kapcsolatban”.

Négyesy László – ahogy fentiekben utaltunk már rá – a század végén a *Magyar paedagogia* szerkesztője volt, tehát az ő idejére esett az 1899-es év, amikor Schneller István szintén a lap munkatársa volt, és mint tag, Kolozsvárról financiálisan is rendszeresen támogatta a folyóiratot (Gyulay 1899).

Schneller István (1847–1939) és Waldapfel János (1866–1935)

Schneller István felsőfokú iskoláit Sopronban végezte, majd a kor szokásainak megfelelően tanulmányútra ment Halléba és Berlinbe. Végzettségét tekintve teológiai és bölcsészdoktor volt, s 1913-tól a Magyar Tudományos Akadémia tagja. Tanított Eperjesen és Pozsonyban, majd Felméri Lajos (1840–1894) neveléstan tanárt követte 1894-ben a kolozsvári egyetem Pedagógiai Tanszékének élén. Az idős kort megélt, nagyra becsült pedagógus szintén a kolozsvári iskola képviselője volt, Imre Sándor tanára és szakmai példaképe (Imre 1939, Ravasz 1984). Tanszékvezetése alatt teljesedett ki a dualizmus korában elkezdődött oktatási fellendülés a kolozsvári egyetemen, amit a világháború akasztott meg. Először azért, mert már az első évben is nagy volt a száma azoknak a diákoknak és tanároknak, akik bevonultak a frontra, majd azért, mert az egyetem vezetősége megtagadta 1919-ben az I. Ferdinánd román király nevében tőle elvárt hűségesküt (Szokolszky 2009). Ebben az időszakban a kolozsvári egyetem rektora volt Schneller, és a vesztes háború után neki kellett átadni a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemet a román hatóságoknak. Az egyetem tanáraival Budapestre menekült, ahol a jogfolytonosság fenntartása miatt átmenetileg folytatták a munkát a Pedagógiumban és az első kerületi gimnáziumban, majd 1921. októbertől elkezdődött Szegeden az oktatás (Pukánszky 2002).

Az Imre által hivatkozott eset Schneller tanszékvezetése alatt játszódott le a Négyesy László által szerkesztett *Magyar Paedagogia* című szakfolyóiratnál. A polémia kezdete vélhetően Schneller István *A tanárképzésről* című munkájának októberi megjelenéséhez vezethető vissza, ahol Schneller kiemelte a tudományos, elméleti oktatás jelentőségét a tanárképzésben:

„Az 1898-ik év jún. és július havát németországi egyetemeken és középiskolákon töltöttem. Hospitáltam ott, számos szakférfiúval személyesen is érintkeztem, nevezetesen a végett, hogy láthassam a tanárképzést célzó intézményeket s megbeszéljem az e téren működőkkel a tanárképzés ügyét. [...] A tanárképzés a tanítóképzéstől lényegileg abban különbözik, hogy amaz a hivatásra való közelebbi képzést a tanulmányozás alapjára fekteti és pedig úgy, hogy minden a gyakorlati térre lépő tanárnál a tudományos s közelebb a szakszerű tudományos képzettséget feltételezi” (Schneller 1899:418).

Schnellernek az oktatás megreformálásával kapcsolatos javaslatára a folyóirat 9. számában heves támadás érkezett Waldapfel Jánostól:

„Hiszen Schneller cikke annyi mindenféle kérdést érint – érint, de nem tárgyal, annyifelé tartozó állítást kockáztat – kockáztat, de nem bizonyít, annyi nyílt és rejtett élű vágással suhint – suhint, de nem talál jobbrabatra, holtak és élők, külföldiek és belföldiek felé, vonal felett és vonal alatt, hogy ha mindenre, a mit szóba hoz, illetőleg mindenre, a mit helytelenül és ferdén felállít és megítél, helyreigazító észrevételeket akarnék tenni, e megjegyzések egyfelől nagyon is terjedelmesekké, másfelől nagyon is vegyes tartalmúakká válnának” (Waldapfel 1899:497).

A helyzet elmérgesítésében Négyesy László szerkesztői felelőssége abban is kereshető, hogy Waldapfel a Magyar Paedagogiai Társaság 1899. november 18-án tartott felolvasó-ülésén előadott szövegét szintén frissen közölte az újságban:

„A gyakorlóiskola, melyet Schneller István e cikke megtámad, ugyan épenséggel nem a budapesti gyakorlógymnasium, melyet különben is csak egy, épen nem támadó jellegű helyen említ, sőt cseppet sem hasonlít ehhez; más célú, más szervezetű, másfajta növendékű, mint emez és mégis, minthogy Schneller cikke a gyakorlóiskolát, melyet támad, meg nem nevezi és minthogy Magyarországon, sőt mondhatni az egész világon csak egyetlen egy önállóan szervezett tanárképző gyakorló- iskola van, sokakban, sőt eddigi tapasztalatom szerint mindenkiben azt a véleményt keltette, hogy a cikk a budapesti gyakorlógymnasiumra céloz, ezt teszi támadása tárgyává, ezt kívánja a seminargymnasium intézményével helyettesíteni” (Waldapfel 1899:578).

A szerző, Waldapfel János (1866–1935) nem véletlenül érezte szívügyének a gyakorlóiskola létjogosultságának kérdését, hiszen 1889–1893-ban a budapesti gyakorló főgimnáziumnak volt tagja, majd miután középiskolai tanári oklevelet szerzett 1893-ban, egy jénai tanulmányutat követően 1896-ban a budapesti egyetemen bölcsészdoktor lett. A vizsgált tanulmányok megírása idején pedig a budapesti tanárképző-intézeti gyakorló főgimnázium tanára, innen vonult később nyugdíjba. Továbbá ahogy Imre és Kornis esetében, Schneller és Waldapfel incidensében is érezhető a két irányzat, a kolozsvári és a pesti iskola különbözősége. Ezt bizonyítja az a tény, hogy dolgozatában Schneller erősen bírálta a német egyetemek működését.

A vita december közepére kulminált, aminek nyoma a sajtóban is fellelhető, a *Magyar Nemzet* 1899. december 15-én rövid cikkben adott hírt egy Schneller Istvánt támogató kolozsvári diáktüntetésről:

„Schneller István, a kolozsvári egyetem pedagógiai tanára, a »Magyar Pedagógia« októberi füzetében egy nagy készületségre valló és' felette elmés cikket irt a tanárképzésről, elmésen és objektíven bírálva a Herbart-Ziller-Rein rendszert. Ezt ő előtte mások is megtették, Németországban előfordult (szem-

és fültanu vagyunk rá), hogy magában Jenában a szünidei tanítói kurzuson erősen és élesen bíráló előadást tartott az egyik tanár Herbárt etikájáról és az arra alapított nevelési rendszerről s ezen maga Rein is jelen volt. Ez tehát nem nagy bűn. Schnellernek ugyancsak a »Magyar Pedagógiá«-ban, a novemberi számban (mely azonban csak a napokban jelent meg) Waldapfel János, a mintagimnázium tanára válaszolt; olyan éles hangon, szinte elkeseredve felel, hogy nem csoda, ha komoly, tudományos vitához nem illőnek találták Schnellernek kolozsvári hallgatói s mint onnét értesítenek, megtámadott tanáruk mellett tüntettek. Az első számú termet tegnap a kar hallgatói zsúfolásig megtöltötték, a hol dr. Schneller István szokta megtartani előadását. Belépésekor hatalmas éljenzés hallatszott. Ezután Schneller egyik tanítványa szólalt fel s biztosítá a nemcsak népszerű, de szeretett tanárt arról, hogy ideális és a jövő nemzedékek szellemi fejlődésére oly végtelenül fontos törekvéseiben maga mellett fogja látni a fiatal tanármegzedék nagy részét. Schneller professzor meghatva mondott köszönetét a jóleső lelkes tüntetésért, a miben annak bizonyítékát látja, hogy tanításai nem maradtak gyümölcstelenek. Biztosította hallgatóit arról, hogy az ő elismerésük és méltánylásuk a legnagyobb jutalom s hogy semmiféle támadás nem fogja eltántorítani a jónak és igaznak megismert irány követésétől. A szűnni nem akaró éljenzés után megtartotta rendes előadását, a melyben Comeniuszal foglalkozott (Magyar Nemzet, 1899:22).

A tüntetésen Imre Sándor nem lehetett ott, mert előző évben vette át német-magyar szakos középiskolai tanári diplomáját és doktori levelét, s az azt követő két évben Németországi egyetemeken (Heidelberg, Lipcse, Strassburg, Berlin, Jéna) járt tanulmányúton, de mint látjuk, a tanítómestere ellen folytatott hadjárat őt is megviselte.

A polémia részvevői 1899 decemberében még két nyilatkozatot is kiadtak a folyóiratban, amelyekben elhatárolódtak egymástól, és mindketten tartották magukat a korábban leírtakhoz” (Magyar Pedagógia 1899:634).

Összegzés

A fentiek alapján megállapítható, hogy az elsődleges, különösen publikálatlan források a kvalitatív nevelési emlékezetkutatások megfelelő forrásanyagaként számos feltáratlan adatot tartalmaznak a jövő kutatói számára. A dokumentumelemzés árnyalja mind a neveléstörténetre, mind az azzal kapcsolatos egyéb diszciplínákra, jelen írásunk esetében a magyar irodalomtörténetre vonatkozó ismereteinket. Esettanulmányunk mikrotörténeti biográf elemzést követően Imre Sándor pedagógusnak és Pintér Jenő irodalomtörténésznek az Országos Széchényi Könyvtár állományában fellelhető levelezése kontextusában betekintést enged a Magyar Pedagógiai Társaság és folyóirata, a Magyar Pedagógia működésébe, illetve a kor vezető pedagógiai elitjének szakmai és személyes életterébe a századfordulón és a 20. század első felében.

Irodalom

- [Idősebb] Imre Sándor Gyulai Pálnak (1875): 2. fol., Kolozsvár, 1875. szeptember 25., 2., OSZK, Kt. Levelestár
- A Magyar Paedagogiai Társaság Alapszabálya. *Magyar Paedagogia*, 1(1892), 124–125.
- Benedek András (szerk.) (2011): *A nemzetnevelő Imre Sándor (1877–1945)*. A 2010. október 28-i emlékkonferencia előadásai, BME Műszaki Pedagógia Tanszék, Budapest
- Budai Napló*, 20 (1922) 736. 3.
- Csapó Benő és Pukánszky Béla (szerk.) (1983): *A Magyar pedagógia első száz évének repertórium*. MTA, Budapest
- Gyulay Béla pénztárnok (1899): Hivatalos nyugtázás. *Magyar Pedagógia* 8 (1899), 256.
- Imre Sándor (1939): *Schneller István: 1847–1939*. Országos Középiskolai Tanáregyesület, Budapest
- Imre Sándor (1898): *Alvinczi Péter kassai magyar pap élete*. H.-M.-Vásárhelyi Ny., Hódmező-Vásárhely
- Imre Sándor (1904): *Gróf Széchenyi István nézetei a nevelésről*. Politzer, Budapest
- Imre Sándor (1909): *Eötvös nem a múlté*. Stief Nyomda, Kolozsvár
- Imre Sándor (1935): *A neveléstudomány magyar feladatai*. Szeged, Ferencz József-Tudományegyetem Barátainak Egyes. (Acta Litterarum ac Scientiarum Regiae Universitatis Hung. Franciscosephinae Sectio phil.)
- Imre Sándor Pintér Jenőnek (1913), 1. fol, Budapest, 1913. április 2., 1., OSZK, Kt. Levelestár
- Imre Sándor Pintér Jenőnek (1913): 1. fol, Budapest, 1913. április 2., 1., OSZK, Kt. Levelestár
- Imre Sándor Pintér Jenőnek (1930): 2. fol, Budapest, Tapolcafürdő (Miskolc), 1930. szeptember [?] 1-2., OSZK, Kt. Levelestár
- Imre Sándor Pintér Jenőnek (1940): 4. fol, Budapest, 1940. február 15., 1., OSZK, Kt. Levelestár
- Imre Sándor Pintér Jenőnek, (1932), 3. fol, Budapest, 1932. december 6., 1., OSZK, Kt. Levelestár
- Imre Sándor Pintér Jenőnek, 4. db., 6 fol., OSZK, Kt. Levelestár
- Juhász Gyula (1918): Négyessy órák. In: *Szeged és Vidéke*, 17(1918), 101. 3.
- Kornis Gyula (1921): *Kultúrpolitikánk irányelvei*. Athenaeum Ny., Budapest
- Kornis Gyula (1935): *Gyászbeszéd Fináczy Ernő felett*. MTA Emlékbeszédek. 1935. 2. sz. 271–273.
- Kornis Gyula (1935): Imre Sándor, *Magyar Pedagógia* 44. (1935), 141–144.
- Mák Mihály (1971): Az ellenforradalmi rendszer [sic] közoktatás- és neveléspolitikai programjának néhány elméleti problémája (Adalékok a neonacionalizmus pedagógiai programjának feldolgozásához). In: *Acta Academiae Paedagogicae Agriensis: Nova series*; Tom. 9., 32.
- Martinkó József (2005): Imre Sándor erkölcsi nevelésről vallott nézetei napjainkban. In: *Az erkölcs szépsége: a kaposvári Erkölcs-, Művészetfilozófiai és -nevelési Konferencia előadásai*, 2003. augusztus 27-29, szerk. Czirják József et al., Kaposvár, Kaposvári Egyetem Csokonai Vitéz Mihály Pedagógiai Főiskolai Kar, 2005, 364–378.

- Nádasi Mária (1993): *A dokumentumelemzés. Bevezetés a pedagógiai kutatás módszereibe* In: Falus Iván (szerk.) Keraban, Budapest
- Négyesy László (1918): Egy régi magyar kultúrpolitikusról. *Magyar Paedagógia*, 10 (1901), 595–605.
- Négyesy László (1983–1900): Imre Sándor (1820–1900). *A Pallas nagy lexikona*, Budapest, Pallas, IX. 600.
- Nyilatkozat Schneller Istvántól és Waldapfel Jánostól (1899) *Magyar Pedagógia* 8. 11., 634.
- Pintér Jenő (szerk.) (1930–1941): *Pintér Jenő Magyar irodalomtörténete: Tudományos rendszerezés*, Budapest, Stephaneum Ny.
- Pintér Jenő (szerk.) (1931): *Emlékkönyv Négyesy László hetvenedik születésnapja alkalmából*, Magyar Irodalomtört. Társ, Budapest
- Pukánszky Béla (1995): Imre Sándor neveléstana. In: *Imre Sándor: Neveléstan: Bevezetés az iskolai nevelés munkájába*, OPKM, Budapest
- Pukánszky Béla (1997): Heksch Ágnes, *Pedagógiai Lexikon*, 1. köt. Budapest
- Pukánszky Béla (2002): Reformpedagógia Szegeden a két világháború között. In: Németh András (szerk.) *Reformpedagógia-történeti tanulmányok*. Osiris, Budapest, 101–120.
- Pukánszky Béla (2003): A magyar neveléstudomány kialakulása és fejlődése 1948-ig. In: Mészáros István, Németh András, Pukánszky Béla (szerk.). *Neveléstörténet. Bevezetés a pedagógia és az iskoláztatás történetébe*. Osiris, Budapest
- Pukánszky Béla (2003): Oktatásügy és pedagógia 1919–1945 között. In: Mészáros István, Németh András, Pukánszky Béla (szerk.): *Neveléstörténet: bevezetés a pedagógia és az iskoláztatás történetébe*. Osiris, Budapest
- Rácz Gyula (1903): Imre Sándor: Gróf Széchenyi István nézetei a nevelésről. *Magyar paedagogia*, 12 (1903), 635–637.
- Ronkoviczné Faragó Eszter (2001): Imre Sándor szerepe a magyar iskolatörténetben. In: Radnainé Szendrei Julianna (szerk.): *Ezredforduló, műveltségkép, kisgyermekkorai nevelés: a Budapesti Tanítóképző Főiskolán a Tudomány Napja alkalmából 1999. november 3–4-én rendezett konferencia előadásai*, Trezor, Budapest, 165–170.
- Ronkoviczné Faragó Eszter (2002): Imre Sándor nézetei a reformpedagógiáról. In: *Reformpedagógia-történeti tanulmányok: európai kölcsönhatások, nemzeti sajátosságok*. Szerk. Németh András, Osiris, Budapest, 92–100.
- S. Heksch Ágnes (1969): *Imre Sándor művelődéspolitikai rendszere*. Tankönyvkiadó, Budapest
- Schneller István (1899): A tanárképzésről. *Magyar Pedagógia* 8. 417–450.
- Schneller István és Imre Sándor tanterveméleti törekvései (1984): *Válogatott írások*, szerk., bev. és jegyzetekkel ell. Ravasz János, OPI, Budapest

- Szokolszky Ágnes (szerk.) (2009): *A lélektan 80 éves története a Szegedi Egyetemen, 1929–2009.* JATEPress, Szeged
- Szűts-Novák Rita (2019): Idősebb Imre Sándor Budapesti Szemlében megjelent neveléstanának előremutató gondolatai. In: Karlovitz János Tibor és Torgyik Judit (szerk.) *Szaktódszertani és más emberközpontú tanulmányok.* Révkomárom, International Research Institute s.r.o. 419–427.
- Tóth Gábor (1899): Imre Sándor és a Paedagogium. *Magyar Pedagógia* 98. (1998), 2. szám, 99–122.
- Tüntetés a kolozsvári egyetemen (1899): *Magyar Nemzet*, 1899. december 15, 18. (1899), 346. 22.
- Waldapfel János (1899): A tanárképzésről és egyebekről. *Magyar Pedagógia* 8. (1899), 9., 497–536.
- Walser, Martin (2004): *Szökőkút.* Európa, Budapest
- Waldapfel János (1899): A gyakorlógymnasium feladatai. *Magyar Pedagógia* 8. (1899), 10., 578–579.
- XXXIII. nagygyűlés 1925. március 21-én. *Magyar Pedagógia* 34. (1925), 69–78.

*A munka megszületését az EFOP-3.6.1.-16-2016-00001
„Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az
Eszterházy Károly Egyetemen” pályázat támogatta.*

A VISEGRÁDI ORSZÁGOK 2019. ÉVI VERSENYKÉPESSÉGI PROGNÓZISÁNAK KRITIKÁJA

Zöldréti Attila¹

DOI: 10.25116/kozelitesek 2019.3-4.7

Absztrakt

Annak ellenére, hogy évek óta Magyarország és a többi visegrádi ország tekintetében is a GDP növekedési üteme meghaladja az EU-átlagot, a nagy nemzetközi intézetek versenyképességet minősítő előrejelzései ezt a javuló gazdasági teljesítményt nem tükrözik vissza, ezért jelen tanulmány is rámutat ezen előrejelzések problémáira, és további mutatók bevonásával vizsgálja a visegrádi országok 2019. évi versenyképességét. A szerző álláspontja szerint a versenyképességnek összhangban kell állnia a valós gazdasági teljesítménnyel, ezért ennek mutatóit hangsúlyosan veti egybe a versenyképességi prognózisokkal. Mivel a humán erőforrás jelentős szerepet játszik a versenyképességben, ezért további kiegészítésként lényeges jellemzőket von be erről a területről is az elemzésbe. A tanulmány eredményei a minősítő intézetek kritikája mellett rámutatnak arra is, hogy a visegrádi országoknak a versenyképességi fordulat elérése érdekében hasonló feladatokat kell megoldani a közeljövőben annak érdekében, hogy hosszú távon az európai növekedés tényleges zálogává válhassanak.

Kulcsszavak: gazdasági fejlődés, regionális elemzés, országok összehasonlítása, képzés és gazdasági fejlődés, személyzeti menedzsment

Criticism of the 2019 competitiveness forecast for the Visegrad countries

Abstract

In spite of the fact that the GDP growth rate of Hungary and other Visegrad countries has been above the EU average for recent years, the forecasts of the competitiveness of large international institutions do not reflect back this improving economic performance. Therefore, this study also highlights the problems of these forecasts and uses additional indicators to examine the competitiveness of the Visegrad countries in 2019. In the author's view competitiveness has to be in line with real economic performance and therefore its indicators are compared in line with competitiveness forecasts. As human resources play a significant role in competitiveness, relevant features from this area are included in addition in the analysis. Along with the criticism of rating agencies, the results of the study point out that the Visegrad countries will have to overcome similar challenges in the near future in order to achieve a turnaround in competitiveness so that they can become a real foundation of European growth in the long term.

Keywords: economic development, regional analysis, country comparison, training and economic development, personnel management

---

¹ Dr. Zöldréti Attila a közgazdaságtudomány kandidátusa, e-mail: zoldretia@gmail.com.

Bevezetés

A szocialista gazdálkodás összeomlása és a rendszerváltás után a visegrádi egyezmény létrejöttének apropóját a jól működő középkori megállapodás adta. 1335 novemberében a visegrádi királyi palotában Károly Róbert magyar király kezdeményezésére tanácskozást tartottak III. Kázmér lengyel és Luxemburgi János cseh király részvételével. A három ország találkozásának célja az volt, hogy elsimítsák ellentéteiket, és gazdasági, valamint politikai együttműködésben állapodjanak meg Bécs árumezállító joga ellenében. Ez az együttműködés olyan sikeres volt, hogy a három királyság gazdasága ebben a korban virágkorát élte.

Ennek az együttműködésnek a felújítására 1991. február 15-én került sor. Ekkor írta alá a Visegrádi Nyilatkozatot a csehszlovák és a lengyel köztársasági elnök, valamint a magyar miniszterelnök. A Visegrádi Együttműködés 1993-ban Csehszlovákia szétválásával négytagúvá bővült. A visegrádi országok célja ma hasonló a középkori megállapodás céljaihoz, vagyis a gazdasági és politikai együttműködés, az érdekek közös képviselete, valamint esetleg a lépések összehangolása. Mint látni fogjuk, szükség is van erre a folyamatosan fejlődő együttműködésre az EU28-on belüli versenyhelyzet jobb kihasználása érdekében.

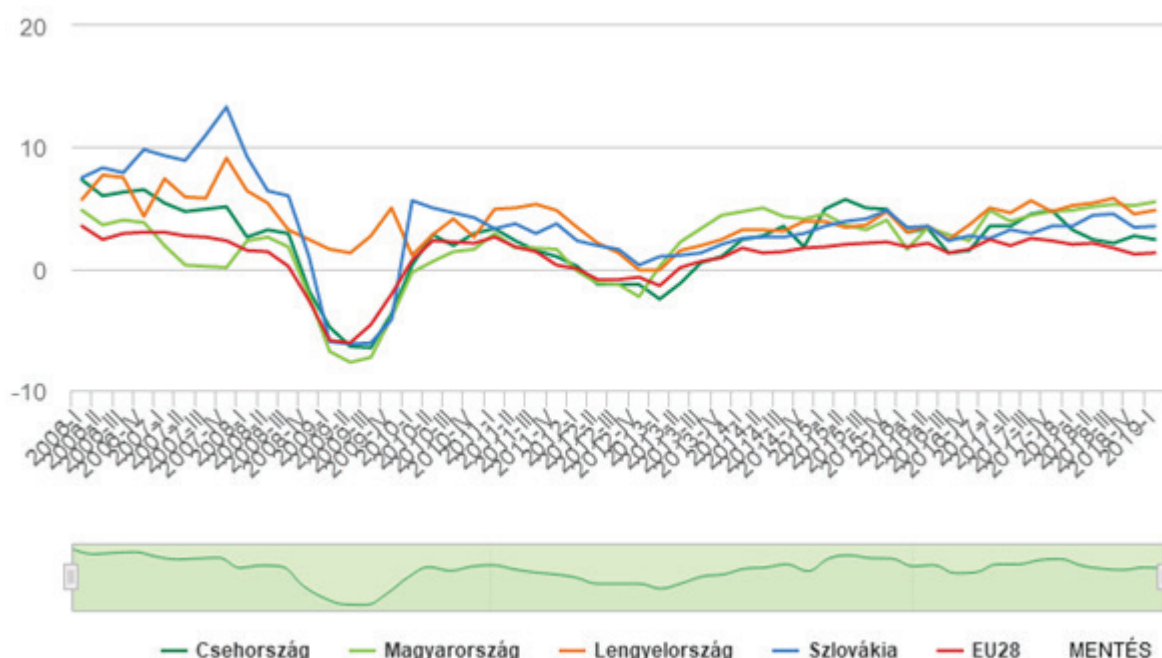
A tanulmány szerzőjének nem célja új versenyképességi mutató kidolgozása, hanem csatlakozva más kritikákhoz, a visegrádi országok nemzetközi intézmények által publikált versenyképességi mutatóinak és a gazdasági potenciált tükröző mutatóknak az összehasonlító elemzése segítségével világít rá a versenyképességi mutatókban jelenleg fellelhető szubjektivitásra. Kiemelten foglalkozik továbbá azzal, hogy az egyes országok tekintetében hogyan alakul a versenyképesség növelése szempontjából érthető módon fontos szerepet játszó, a tehetséges humán erőforrást felszívó és megtartó képesség. Ez a visegrádi országok esetében lényeges elem, hiszen a belépést követő mozgásokat meg kell tudni fordítani, és vonzani, illetve megtartani a legjobb munkaerőt. A jó példákat követve cél az innovatív gazdaság elérése, abban pedig a humán tőke szerepe megkérdőjelezhetetlen. A jövőkép helyes értelmezésére végül a tanulmány áttekinti a visegrádi országok legjelentősebb versenyképességi tartalékait.

A visegrádi országok növekedési pályája és a versenyképességi mutatók összhangjának hiánya

A már évekkal ezelőtt bekövetkezett fordulat eredményeképpen több éve az uniós átlagot meghaladóan nő a visegrádi országok GDP-je. „A magyar gazdaság teljesítménye 2018-ban 4,9%-kal emelkedett az egy évvel korábbihoz képest, így a 2013-ban kezdődött gazdasági konjunktúra 2018-ban is folytatódott. Gazdaságunk bővülésének üteme illeszkedett a térségünk országait

jellemző GDP-növekedéshez. 2018 során a visegrádi országok az uniós átlagot (1,9%) meghaladóan emelkedtek, miközben az EU gazdasága és ezen belül a fontosabb nemzetgazdaságok lanyhuló ütemben növekedtek.” (KSH 2019:10) Ez az évek óta zajló konjunktúra 2019-ben is folytatódik, és mind a négy visegrádi ország növekedése továbbra is meghaladja az EU28 átlagát. Mindez kedvező és nagyon fontos is annak érdekében, hogy tovább növeljük a visegrádi országok súlyát. Az előzőekben ismertetett pozitív növekedési pályát az 1. sz. ábra szemlélteti. Az ábra értelmezésénél figyelni kell arra, hogy a közel vízszintes görbék nem a stagnálást, hanem a folyamatos, közel hasonló növekedés ütemét mutatják, amelyeknek az EU28 átlagát meghaladó mértéke a felzárkózásunk beindulását mutatja.

1. sz. ábra: Az egy főre eső GDP alakulása a visegrádi országokban (2006–2019)

Forrás: Eurostat 2019/a

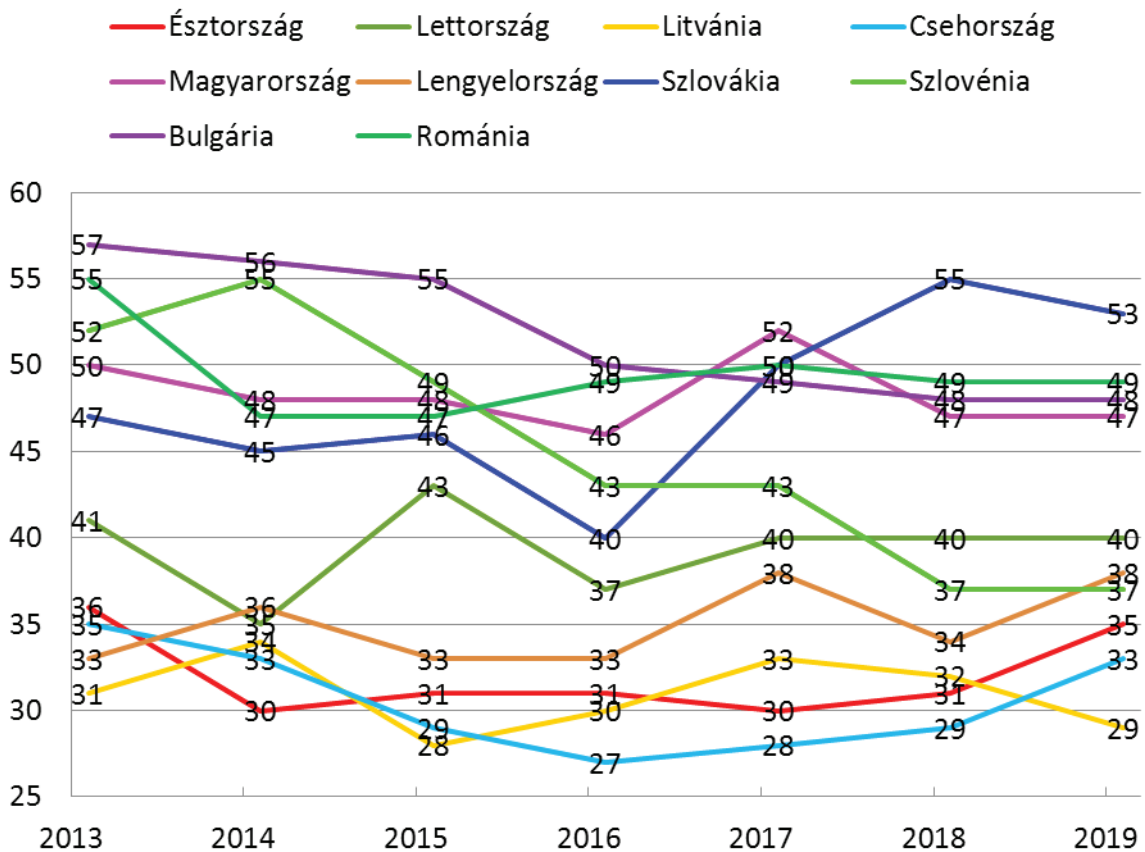
Ez a folyamatos növekedési pálya és az ezt megalapozó gazdasági teljesítmény nem tükröződik az elmúlt időszak Institute for Management Development (IMD) visegrádi országokra vonatkozó versenyképességi mutatóiban. Mint a 2. sz. ábrán látjuk, a tényszerű gazdasági növekedés ellenére a prognózis nemhogy javulást, hanem Magyarország stagnálása mellett visszaesést mutat a többi visegrádi ország tekintetében.

A vizsgálat az IMD esetében 63 országra terjed ki, és a versenyképességi prognózis helyezése annál rosszabb, minél nagyobb értéket mutat, mert az azt jelenti, hogy az adott ország hányadik helyezést foglal el versenyképességi szempontból a vizsgálatba bevont országok között. Láthatjuk, hogy Magyarország stagnáló, 47. helyre sorolt értékelése és Lengyelország 38. helyre romló minősítése

ellentmondásban van a GDP növekedéssel, hiszen Magyarországon 2018-ban a GDP 4,9%-kal, Lengyelországban pedig 5,1%-kal emelkedett.

2. sz. ábra: A visegrádi országok, illetve a Közép- és Kelet-Európa országainak IMD versenyképességi mutatója szerinti rangsorának alakulása

Forrás: IMD WCY 2019, ICEG European Center

A nagy nemzetközi intézmények, amelyek a versenyképesség elemzésével foglalkoznak, mint például a már hivatkozott IMD, a Világgazdasági Fórum (World Economic Forum, WEF), vagy a Világbank (World Bank) már évtizedek óta minden évben közzéteszik a versenyképesség alakulásáról készített beszámolójukat.

Nem egységes, de általánosan elfogadott értelmezésükben egy nemzetgazdaság versenyképessége azt mutatja meg, hogy egy ország mennyire képes olyan környezetet teremteni, termékek és szolgáltatások előállításával új hozzáadott értéket előállítani, amelyeknek a versengő piaci körülmények közötti értékesítése erősíti a gazdaság szereplőit és egyidejűleg a lakosság életszínvonalának és életminőségének növelését is eredményezi.

Mivel maga a versenyképesség fogalmának értelmezése sem egységes, így a versenyképességi elemzések elméleti és módszertani alapjai egymástól különböznek. Vizsgálataikban különböző területekre, pillérekre különböző tartalmú és számosságú mutatót alkalmaznak, különböző számú szakértő bevonásával. Mindez sokszor még a saját, korábbi évi eredményeikkel való összehasonlíthatóságát is nehezíti, nem is beszélve a különböző mutatók összehatóságáról.

A hazai szerzők már évek óta megalapozott kritikát fejtenek ki a különböző versenyképességi mutatókkal szemben. Az MNB elemzői már többször rámutattak a szubjektív szerepére és az abból fakadó problémákra. Baksay és szerzőtársai már 2017-ben jelezték, hogy a WEF Global Competitiveness Report versenyképességi rangsora, amely az egyik legismertebb versenyképességi értékelésnek számít világszerte, a megalapozottságot tekintve nem ad megbízható eredményt, és abban – az alkalmazott módszertannal összefüggésben – a szubjektív is tetten érhető, ezért az csak kellő óvatossággal és kritikával használható. Az objektív értékelés érdekében, jelen tanulmány szerzőjéhez hasonlóan, ők is további mutatók bevonásának szükségességére figyelmeztetnek. (Baksay et al. 2017)

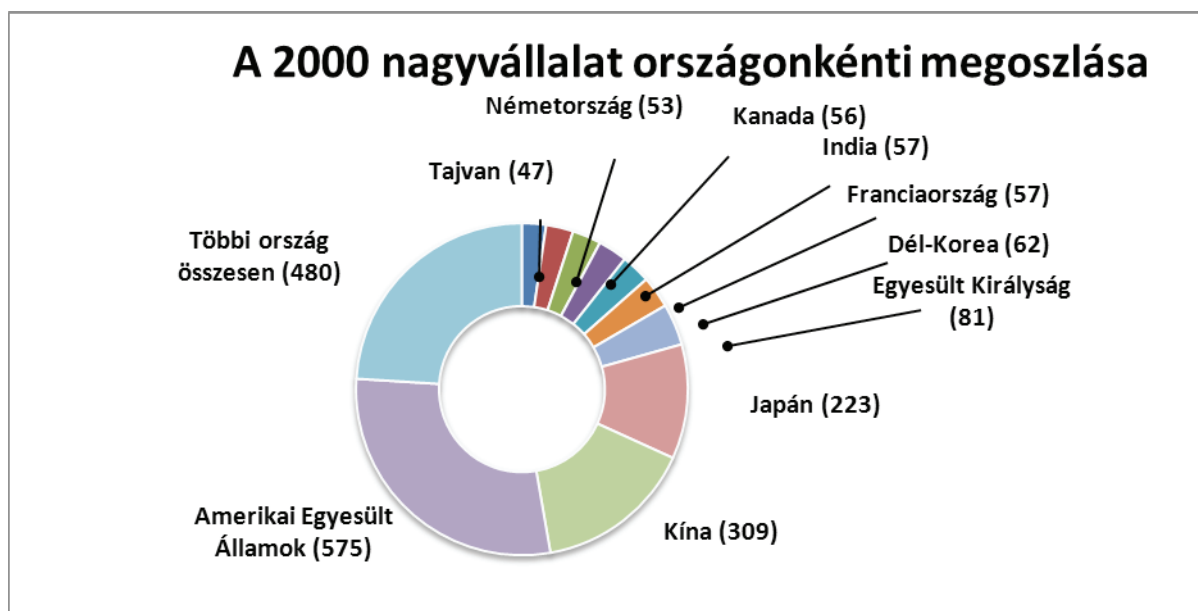
A 2017. évi nemzetközi versenyképességi prognózisokkal kapcsolatban az ÁSZ szakértői is felhívták a figyelmet arra, hogy hazánk gazdasági teljesítménye szinte minden fontos index tekintetében évről évre erősödik, a WEF és az IMD által készített versenyképességi rangsorokon ennek ellenére Magyarország indokolatlanul rosszul szerepelt (Simon, Lengyel, 2019). Ezek megalapozott észrevételek, ezért jelen tanulmány szerzője az alábbiakban összeveti egymással és további mutatók bevonásával értékeli a nemzetközi intézmények 2019. évi versenyképességi prognózisát.

A visegrádi országok 2019-re prognosztizált versenyképességi és GDP mutatói, nagyvállalatainak rangsora és egyéb tényezők szerepe a versenyképességben

A szerző a versenyképesség objektív megállapítása érdekében további, a gazdasági teljesítményt jobban hangsúlyozó mutatók bevonását ajánlja. Álláspontja szerint az országok versenyképességi rangsora nem állhat ellentmondásban az adott ország gazdasági erejével. Mint azt az összehasonlítást és értékelést összefoglaló 5. sz. ábrán láthatjuk, az összevetés eredménye nem ezt mutatja. A versenyképességgel foglalkozó intézmények mutatóiban tapasztalható ellentmondás különösen Kína esetében szembetűnő, amely egyik nevesített intézményi versenyképességi rangsorban sem szerepel az első 10-ben, holott a GDP-rangsor és a versenyképes nagyvállalatainak száma szerint is 2. a világon.

A szerző álláspontja szerint az országok gazdasági erejének rangsorát a GDP objektívnek nevezhető mutatója alapján el lehet fogadni.² Az egy főre vetített GDP pedig a hatékonyság jobb feltárását segíti. A versenyképes nagyvállalatok száma is egzakt módon mutatja az adott ország piaci versenyben elfoglalt helyét. A Forbes Global 2000 listája minden szubjektivitást nélkülöző 4 mutató (Árbevétel, Nettó profit, Mérlegfőösszeg, Piaci kapitalizáció) alapján rangsorolja a vállalatokat. A 3. ábra segítségével szemléltetjük a Forbes 2019. évre vonatkozó Global 2000 listájában a nagyvállalatok országokénti megoszlását. Az eredmények mutatják, micsoda versenyfutás folyik az utóbbi években az USA és Kína között a nagyvállalatok területén.

3. sz. ábra: A Forbes Global 2000 vállalat országokénti megoszlása, 2019

Forrás: Forbes Global 2000, 2019

A Forbes 2019. évi Global 2000 rangsora szerint a 3. sz. ábrán látható 10 ország a 2000-ből 1520 vállalatot birtokol, azaz a vállalatok 76%-át. Ezt a 10 országot felsoroljuk az alábbi 5. sz. ábra szerinti összefoglaló kimutatásban is. A maradék 24%-ot kitevő 480 vállalatot osztozik a többi ország, köztük a visegrádi országokhoz tartozó Lengyelország 7 db, Magyarország 2 db, Csehország 1 db nagyvállalattal. Szlovákia nem szerepel a listán. Az Ausztriával való összevetéshez megjegyezzük, hogy nyugati szomszédunk 9 db vállalattal szerepel a listán. A visegrádi országok 2019-es Global 2000 listán szereplő nagyvállalatainak listáját országokénti bontásban szemlélteti az 4. sz. ábra.

²Az IMF és más intézmények is folyamatosan nyomon követik az évben várható GDP változásokat, de ezek a finomhangolások a vizsgálatunk szempontjából fontos sorrendeket nem befolyásolják, így jelen tanulmányban az IMF felhasznált irodalomban megadott 2019. évi GDP előrejelzését használjuk az elemzésünkhöz.

Természetesen a KKV-kat is figyelembe kell venni a versenyképesség értékelésénél, hiszen nem csak a nagyok, vagy csak a kicsik miatt versenyképes az adott ország, de jelen elemzésben a szerző a mutatók kritikáját a nagyvállalatok segítségével is meg tudja alapozni.

Ugyanakkor nem szabad megfeledkezni a KKV szektor jelentőségéről sem, hiszen a később érintett humán kapacitás hatékony, innovatív kihasználásában nekik is nagy szerepük van, és ennek eredményeként a versenyképességet pozitívan befolyásolhatják.

Az előzőek alapján az 5. sz. ábra foglalja össze a szerző által javasolt kibővített összevetést, és amint az még az alábbiakban látható, a humán erőforrással összefüggő, kiegészítő mutatók figyelembe vételével árnyal tovább a szerző.

4. sz. ábra: A visegrádi országok nagyvállalatai a Forbes 2019-es Global 2000 listájában

Helyezés	Ország	Vállalat	Árbevétel (mrd dollár)	Nettó profit (mrd dollár)	Mérleg- főösszeg (mrd dollár)	Piaci kapitalizáció (mrd dollár)
964.	Csehország	 CEZ Group	8,3	0,475	32,3	12,6
650.	Lengyelország	 PKN Orlen	30,4	1,60	17,1	11,4
684.	Lengyelország	 Grupa PZU	10,4	0,888	87,1	9,6
812.	Lengyelország	 PKO Bank Polski	4,7	1	86,3	12,9
1009.	Lengyelország	 Pging Group	11,4	0,889	14,2	9,2
1172.	Lengyelország	 Bank Pekao Bank Pekao	2,6	0,633	50,9	8,1
1619.	Lengyelország	 PGE Polska Grupa Energetyczna	7,2	0,415	20,2	4,7
1990.	Lengyelország	 Grupa LOTOS	8,3	0,439	5,9	4,1
868.	Magyarország	 OTP Bank	4,4	1,2	52	12
886.	Magyarország	 MOL Hungarian Oil	19,1	1,1	16,4	7,4

Forrás: Forbes Global 2000, 2019.

Az 5. sz. ábrán látjuk a három nevesített intézmény versenyképességi rangsorának egymásközi és a gazdasági teljesítményt tükröző 1 főre eső GDP (Nominal és PPP) rangsorokkal való összehasonlítás eredményét. Mindezt összevetjük a Global 2000 legnagyobb vállalat földrajzi megoszlásával, vagyis kigyűjtésre került, hogy a vizsgált országok esetében hány nagyvállalat található a 2000-es listában.

Az 1 főre eső GDP vásárlóerő-paritáson (PPP) mért rangsort azért is fontos szemléltetni, mert annak alapján valamennyi visegrádi ország jobban pozícionált a gazdasági teljesítménye tekintetében. Vizsgálatunk céljának megfelelően a visegrádi országok eredményét kiemelten szemlélteti az ábra. Kína a 3 intézmény versenyképességi rangsorának hangsúlyos kritikájaként, Ausztria pedig a kihívás nagyságának érzékeltetése miatt került a táblázatba.

Az IMF 2019-es GDP előrejelzése alapján a regionális megközelítés szempontjából, ha a visegrádi országok együttes GDP összteljesítményét nézzük, akkor az az EU-ban a 6., a világrangsorban pedig a 16. helyre jogosítja fel a visegrádi országokat, ami indokolja az együttműködés további erősítését.

A visegrádi országok mutatói alapján levonhatjuk azt a következtetést, hogy a bemutatott gazdasági növekedés mellett is – bár annak fenntartása önmagában is nagy kihívást jelent – itt az idő rákapcsolni, különösen néhány, a későbbiekben részletezett területen. A szerző álláspontja szerint, ami jó a vállalatoknak és azon potenciálok erősödésének, amelyek hozzájárulnak a GDP növeléséhez, az jó a versenyképesség javulásának és a gazdasági növekedésnek is. Különösen kívánatos a versenyképességi fordulat elérése, de érdemi áttörés e téren mindeddig egyik visegrádi ország esetében sem következett be, ezért a teljes körű fordulat elérése érdekében közös feladat további, tudatosan tervezett, fokozott erőfeszítések azonnali megtétele.

5. sz. ábra: A versenyképességi mutatók összevetése az 1 főre eső GDP, valamint nagyvállalati rangsorral

Versenyképességi mutatók összehasonlítása (2018-2019)				1 főre eső GDP (2019) Nominal	1 főre eső GDP (2019) PPP	ország/db
	IMD: World Competi- tiveness Report	World Economic Forum: Global Competi- tiveness Report GCI	WorldBank: Doing Business	International Monetary Fund (IMF)	International Monetary Fund (IMF)	Forbes Global 2000
Vizsgált országok száma	63,00	140,00	190,0	193,00	193,0	2000 db vállalat
Vizsgált mutatók száma	332,00	98,00	11,0	GDP	GDP	4,0
Rangsor						
1.	Szingapúr	USA	Új-Zéland	Luxemburg	Katar	USA/575
2.	Hongkong	Szingapúr	Szingapúr	Makaó	Makaó	Kína/309
3.	USA	Németország	Dánia	Svájc	Luxemburg	Japán/223
4.	Svájc	Svájc	Hongkong	Norvégia	Szingapúr	Egyesült Királyság/81
5.	Egyesült Arab Em.	Japán	Dél-Korea	Írország	Brunei	Dél-Korea/62
6.	Hollandia	Hollandia	Grúzia	Katar	Írország	Franciao./57
7.	Írország	Hongkong	Norvégia	USA	Norvégia	India/57
8.	Dánia	Egyesült Királyság	USA	Szingapúr	Egyesült Arab Em.	Kanada/56
9.	Svédország	Svédország	Egyesült Királyság	Dánia	Kuvait	Németo./53
10.	Katar	Dánia	Macedónia	Ausztrália	Hongkong	Tajvan/47
	Rangsor	Rangsor	Rangsor	Rangsor	Rangsor	Vállalatok száma
Ausztria	19	22	26	14	20	9 db
Csehország	33	29	35	40	38	1 db
Lengyelország	38	37	33	59	46	7 db
Magyarország	47	48	53	56	48	2 db
Szlovákia	53	41	42	45	42	-
Kína	14	28	46	72	75	309/Kína

Forrás: saját szerkesztés

További sajátos adaléka a visegrádi országok versenyképességéről kialakítandó képnek a jelentős területi és regionális szórás a GDP előállításában. Az Eurostat newsrelease 34/2019 számában 2019. február 26-án számol be az EU28 régióinak szórásáról az egy főre vetített GDP alapján. Az olló igen tágra nyitott, hiszen az EU28 régióinak átlagához képest (100%) London központja a maga 626%-ával tornyosul az élre, szemben a legszegényebb észak-nyugat bolgár régió 31%-ával. Sajnos ebben a nagy szórásban a visegrádi országok régiói is érintettek. Prága és Pozsony a maguk 7. illetve 8. helyével kiemelkedő pozíciót foglalnak el a TOP 10-es listában, de az olló másik ágán, a legszegényebb 20 régióban 4 magyar és 3 lengyel régió is szerepel. A visegrádi országok régióinak átlagát, a fővárosok eredményét a jelentésből kiemelve a 6. sz. ábrán foglaljuk össze. Ausztria hasonló eredményeit ismét bemutatjuk az összehasonlítás érdekében.

6. sz. ábra: Az EU28-régiók 1 főre eső GDP átlagához (100%) viszonyítva a V4-es régiók átlageredményei és az egyes fővárosok teljesítménye

Ország megnevezése	Régiók átlaga (NUTS2)	Főváros/%
EU28	100%	Brüsszel/196%
Csehország	89%	Prága/187%
Lengyelország	70%	Varsó/152%
Magyarország	68%	Budapest/139%
Szlovákia	76%	Pozsony/179%
Ausztria	127%	Bécs/151%

Forrás: Eurostat newsrelease 34/2019 száma

Az eredmények alapján az összes visegrádi országnak, de különösen Magyarországnak és Lengyelországnak vannak kiemelt feladatai a területi kohézió terén.

A versenyképességet befolyásoló további fontos tényező a humán potenciál felhasználásának, azon belül kiemelten a tehetségek versenybe állításának hatékonysága, ezért a versenyhelyzet elemzésével foglalkozó, már többször hivatkozott IMD World Competitiveness Centernek az IMD World Talent Ranking 2018. címen publikált felmérését is bevonjuk a vizsgálatba. Ebben azt rangsorolták, hogy a felmérésben résztvevő 63 ország és az ott működő vállalati szektor mennyire képes vonzóvá tenni magát a tehetséges munkavállalók számára. Azt vizsgálták, hogy az országok hogyan teljesítenek a legkülönbözőbb területeken. Ide tartoznak a közvetlen bérjellegű motiváción kívül az oktatás, a gyakornoki képzés, a munkahelyi képzés, a nyelvtudás, a megélhetési költségek, a javadalmazás és az adók mértéke, valamint az általános életminőség és a társadalmi környezetre vonatkozó szempontok is.

A 7. sz. ábrán az IMD World Talent Ranking 2018. összefoglaló listáját láthatjuk az országok rangsorával. Az ábra és a publikáció adatai alapján két dolog biztosan látszik. Svájc az elmúlt öt év tekintetében töretlenül tartja vezető szerepét. A visegrádi országok közül Csehország és Lengyelország vonzási képessége meghaladja Magyarország és Szlovákia ilyen képességét, de az összkép nem túl kedvező, mert láthatjuk, hogy a lista első 10 helyezettje Kanada kivételével európai ország. Magyarország, pozitív változást felmutatva, sajnos továbbra is az alsó harmad országai közé tartozik. Célunk és felvállalt feladatunk, hogy a jó példákat elemezve, ajánlásokkal segítsük a magyar országimage fejlődését és a magyar tehetségek hatékony kibontakozását.

7. számú ábra: V4 országok helyezései az IMD World Talent Ranking 2018.

Összesített rangsor 2018.	Ország	Éves változás	Összpontszám 2018.
1	Svájc	0	100,00
2	Dánia	0	91,97
3	Norvégia	+ 4	86,37
4	Ausztria	0	86,10
5	Hollandia	+ 1	85,25
6	Kanada	+ 5	84,50
7	Finnország	- 2	83,00
8	Svédország	+ 1	82,45
9	Luxemburg	+ 1	81,63
10	Németország	- 2	81,11
37	Csehország	+ 1	61,02
38	Lengyelország	- 4	60,81
49	Magyarország	+ 5	47,76
59	Szlovákia	- 13	39,63

Forrás: IMD World Talent Ranking 2018. 24. és 25. oldal)

A munkaerő vonzására és azon belül a környezet és közösség fontosságára a BCG/WFPMA együttműködés Creating People Advantage 2014–2015 című publikációja is rámutat. Felmérésük szerint a munkahelyválasztásnál a munkakultúra szempontjai fontosabbak a pénzügyi szempontoknál a foglalkoztatottak részére. Ez a fiatal tehetségek munkaválasztása szempontjából különösen lényeges, hiszen számukra, egy versenyző jövőképből kiindulva, nagyobb hangsúllyal szerepelnek a szakmai megbecsüléssel, a sikerrel és elismeréssel összefüggő szempontok, mint a pénzügyiek.

Az előzőeken túl, tovább hangsúlyozva a magasan képzett szakemberek versenyképességre gyakorolt kiemelkedő szerepének fontosságát, örömteli hír, hogy a QS World University Rankings 2020-as listájának tanúsága szerint hat magyar egyetem is szerepel a világ ezer legjobb egyeteme között. A legelőkelőbb helyezést a Szegedi Tudományegyetem érte el, amely a lista 501–510. helyén szerepel. A Debreceni Egyetem a 601–650., az ELTE és a Pécsi Tudományegyetem a 650–700., a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem és a Budapesti Corvinus Egyetem pedig a 801–1000. közötti sávban van jelenleg a nemzetközi listán. Sőt, ha nem az összevont egyetemi rangsort, hanem a szakterületek szerinti rangsort nézzük, akkor tíz magyar képzési terület szerepel a listán. Magyarországhoz hasonlóan a többi visegrádi ország is reményteljes eredményt ért el az egyetemek rangsorban szereplő számát tekintve. Sajnos egyelőre egyik visegrádi országnak sincs egyeteme a rangsor első 200 helyezettje között. Az eredményeket a 8. ábrán foglaljuk össze.

**8. sz. ábra: V4 országok egyetemeinek száma a QS World University Rankings
2020-as listáján**

Ország megnevezése	Egyetemek száma a listán
Csehország	9
Lengyelország	16
Magyarország	6
Szlovákia	3

Forrás: QS World University Rankings 2020

A visegrádi országok lakosságszámából adódó versenyképességi tartalékok és az Európai Unió gazdasági motivációja

A 9. sz. ábrában az UN (2019) által nyilvántartott lakosságszám adatokat láthatjuk, amelyek gyakorlatilag megegyeznek a World Bank és a The World Factbook adataival. A lista érdekessége, hogy az USA a maga mintegy 330 millió lakosával a 3. a világban, amely nagyon fontos tényező az ország belpiaca szempontjából. Mint tapasztaljuk, a jelen elnöki ciklusban megnyilvánuló kormányzati szándék erőteljesen védeni kívánja az USA belpiacát, saját vállalkozásainak érdekeit szem előtt tartva. Az is általánosan elfogadott, hogy a 300 millió fogyasztót meghaladó piac képes akár a saját fogyasztási kapacitása alapján is növekedési pályán maradni, így érthető a határozott fellépés ennek védelme érdekében. Ha ténylegesen hasonlóan erőteljes lépések védenék az EU belpiacát, biztos, hogy ismét felerősödne a tagállamokra és a taggá válni akaró tagjelöltekre irányuló centripetális erő.

Ha az ábrán megvizsgáljuk a visegrádi országok összesített helyzetét, akkor azt tapasztaljuk, hogy a 2019-re prognosztizált 29.113 fő csökkenés mellett összességében 63.718.669 főt tesz ki a visegrádi országok összlakosságának száma. Ezzel az EU28-on belül Németországot, Nagy Britanniát és Franciaországot követve, az országcsoport összlakossága alapján a 4. helyet foglalja el, megelőzve Olaszországot és Spanyolországot.

Mindez jelentős fogyasztói tartalékot jelent a visegrádi országok számára, amit EU-csatlakozásunk óta a régi tagállamok ügyesen ki is használtak. Itt lenne az ideje a verseny fenntartása mellett a szorosabb gazdasági és kereskedelmi együttműködésből fakadó lehetőségek jobb kihasználásával ezt a fogyasztási tartalékot saját gazdaságunk motiválására közösen kihasználnunk. A fogyasztási tartalékok felszabadításához vezető úton, az EU28 átlagot meghaladó gazdasági növekedés eredményeképpen a visegrádi országokban is lehetőség nyílt a nagyobb jövedelem biztosítására, ami jelentkezett is a belső fogyasztás növekedésében.

9. sz. ábra: A Föld és azon belül a V4 országok lakosságának alakulása

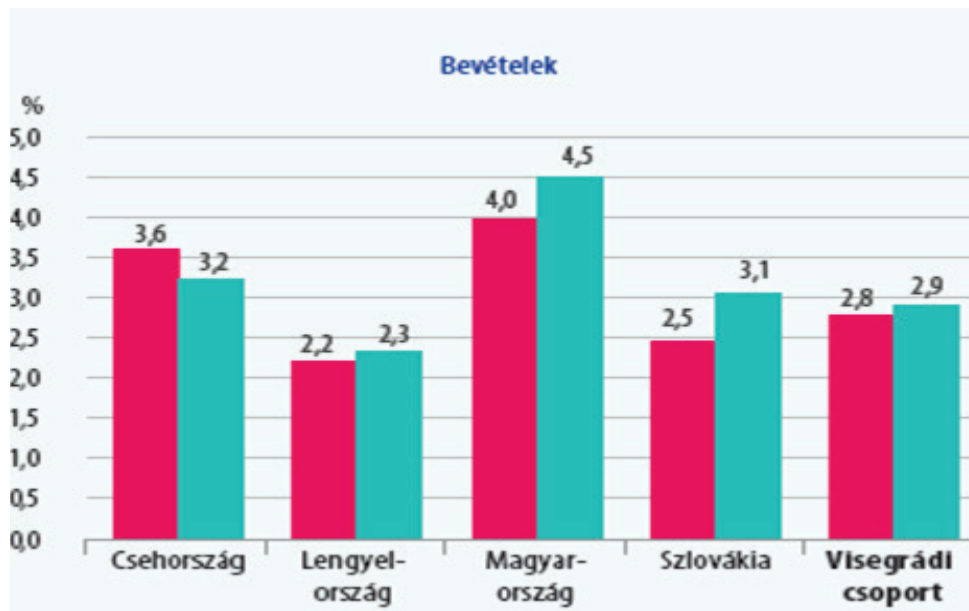
Rangsor	Ország	Lakosság		Megoszlás
		2018	2019	
1	Kína	1 427 647 786	1 433 783 686	18,6
2	India	1 352 642 280	1 366 417 754	17,7
3	USA	327 096 265	329 064 917	4,27
4	Indonézia	267 670 543	270 625 568	3,51
5	Pakisztán	212 228 286	216 565 318	2,81
6	Brazília	209 469 323	211 049 527	2,74
7	Nigéria	195 874 683	200 963 599	2,61
8	Banglades	161 376 708	163 046 161	2,11
9	Oroszország	145 734 038	145 872 256	1,89
10	Mexikó	126 190 788	127 575 529	1,65
38	Lengyelország	37 921 592	37 887 768	0,491
86	Csehország	10 665 677	10 689 209	0,139
94	Magyarország	9 707 499	9 684 679	0,126
117	Szlovákia	5 452 014	5 457 013	0,0707

Forrás: World Bank, The World Factbook 2019.

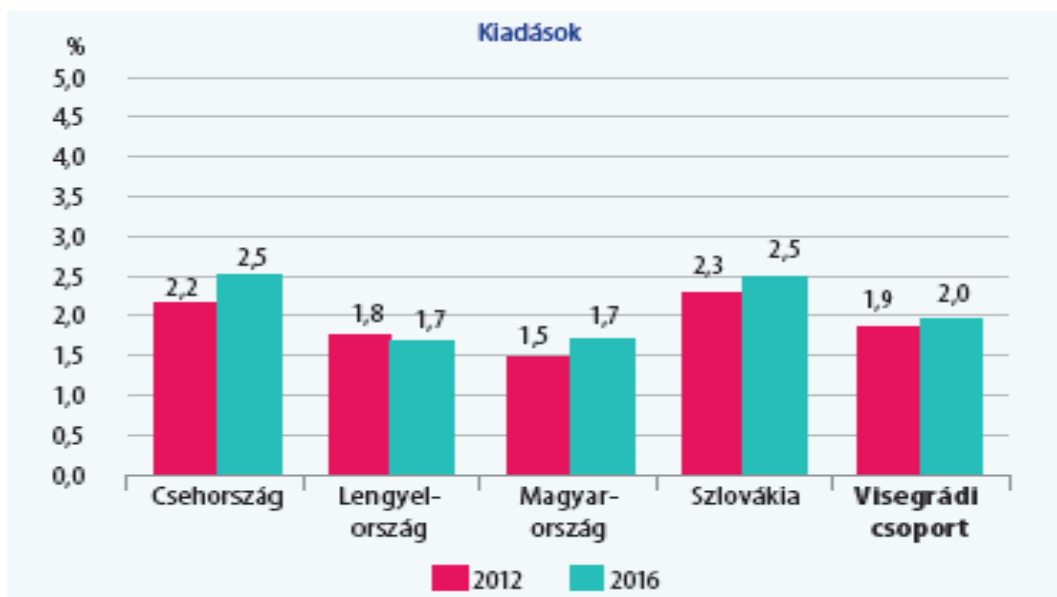
A fogyasztáshoz kapcsolódó speciális gazdasági és versenyképességi tartalék rejlik a visegrádi

országok szolgáltató turizmusában. Az egészségügyi és a gyógyturizmus, a rendezvény és sport turizmus és a gasztro-, valamint a kulturális turizmus olyan speciális szolgáltató területek a hagyományos látvány-turizmus mellett, amelyek kiaknázásában minden visegrádi országnak jelentős tartalékai vannak. A visegrádi országok minden szinten egyre fejlődő együttműködését jelzi, hogy statisztikai hivatalaik is együttműködnek, és ennek keretében közösen készítették el a 2018-ban megjelent, a „V4 – A visegrádi együttműködés országainak mutatói” című kiadványukat. Az ebből kiemelt 10. sz. és 11. sz. ábra, amelyek a visegrádi országok turizmusának bevételeit és kiadásait szemléltetik az adott ország GDP-je %-ában, egyértelműen szemléltetik a turizmus jövedelmezőségét, amelynek szolgáltató célú fejlesztése segíti a versenyképesség további javítását.

10. sz. ábra: A visegrádi országok turisztikai bevételei a GDP %-ban

Forrás: KSH, 2018

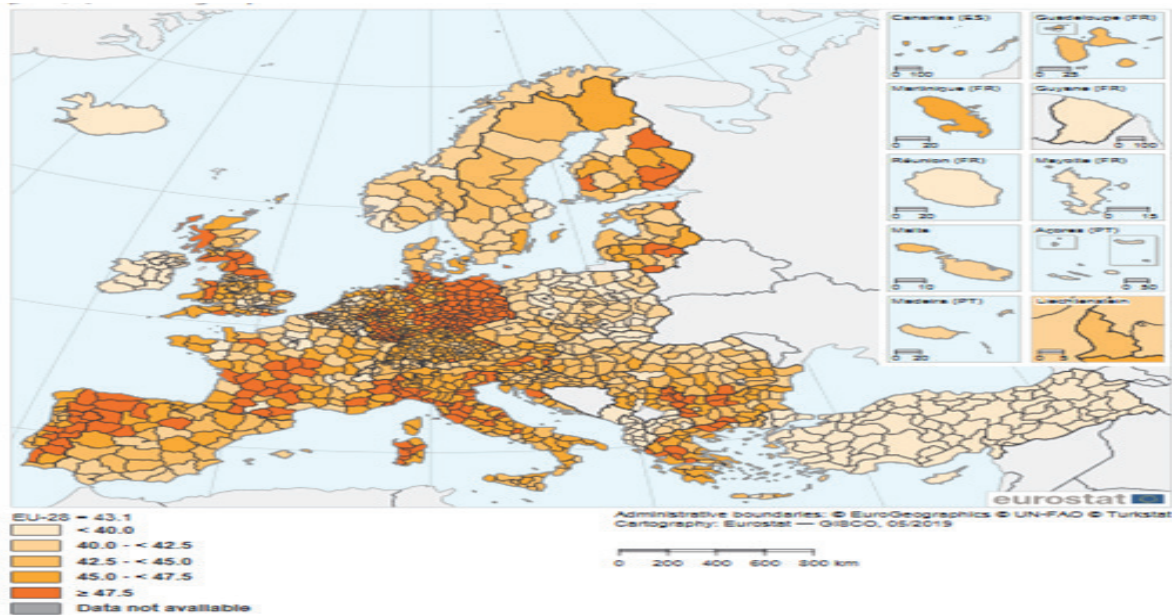
11. sz. ábra: A visegrádi országok turisztikai kiadásai a GDP %-ban

Forrás: KSH, 2018

A visegrádi országok fogyasztói potenciáljában rejlő tartalékok mellett további adalékot kapunk ahhoz a megállapításhoz, hogy a visegrádi országok jelentik Európa gazdasági növekedésének zálogát, ha rápillantunk a 12. sz. ábrára, amely az Eurostat Regionális Évkönyv 2019. évi kiadványából való. Ezen EU28 országok lakosságának medián életkor szerinti megoszlását látjuk 2018-as adatok alapján. Jelen tanulmányunk szempontjából a részletes háttéradatok idézése nélkül, önmagában az ábrában közreadott tény, a színezés eredménye is beszédes, hiszen ebből egyértelműen látszik, hogy a visegrádi országok lakosságának medián életkora alacsonyabb az EU15 országaiénál, ami a fogyasztóerőn túl a munkavállalási képességben rejlő tartalékokat is mutatja.

Mindezek megalapozzák és nyomóssá teszik a visegrádi országok együttes politikai és gazdasági fellépését. Ugyanakkor a Lengyelország és Magyarország esetében mutatkozó csökkenő lakosságszám indokoltá teszi a mindkét országban már elindított és folyamatban levő családvédelmi intézkedéseket. A cél nem csak a népességszám csökkenésének megállítása, hanem ezzel együtt a társadalom előregedési folyamatának megfordítása. Erre jó esélyt ad a visegrádi országok 10. sz. ábrán bemutatott medián életkora, ami egyúttal most is azt jelenti, hogy ezen országok saját belső humánerőforrás kapacitásuk segítségével hosszú távon is képesek lesznek biztosítani a gazdasági fejlődéshez szükséges szakképzett munkaerőt.

12. sz. ábra: Az EU28 országok lakosságának medián életkor szerinti megoszlása 2018.

Forrás: Eurostat Regionális Évkönyv 2019/b

Az Európai Unió (EU) 500 millió főt meghaladó összlakossága által generált fogyasztás fontos hajtóereje az unió gazdasági motorjának. Mindez már csak azzal a ténnyel is magyarázható, hogy ha az EU-t a lakosságszám szerint egységesnek tekintenék, a harmadik legnagyobb lakosságszámmal rendelkező ország lenne a világon. Ez a belső szabályozással biztosítani kívánt, egységes belső piachoz tartozó fogyasztás fontos kovásza és kohéziós ereje fogyasztásvezérelte világunkban az uniós gazdaságnak.

Az előzőek tükrében érthető, hogy az EU egyik legnagyobb horderejű vívmányának az egységes belső piac megteremtése tekinthető, hiszen a már említett 500 millió főt meghaladó fogyasztói kapacitás által biztosított gazdasági hajtóerő képezi a hosszú távú uniós együttműködés érdekeltségi alapját.

Az alapelvek érvényesítése és az egységes piac működése érdekében az uniós jogalkotók több száz jogszabályt fogadtak el az Unión belüli technikai, szabályozási és jogi akadályok elhárítása céljából. Egy sor olyan szakpolitikát dolgoztak ki az EU-ban, amelyek alapvetően befolyásolják a polgárok és a vállalkozások életét. Egyebek mellett ezek közé tartozik a versenypolitika, amelyben a tényleges verseny elősegítése és fenntartása nem önmagában vett cél, hanem egy szabad és dinamikus, a belső fogyasztás oldaláról vezérelt piac megvalósításának feltétele, amely egyúttal az általános gazdasági jólét előmozdításának is egyik eszköze.

A közösségi versenyszabályok alapvető célja a torzulástól mentes szabad piaci verseny biztosítása. A régi belső vámakadályok felszámolását követően ma már az áruk, a szolgáltatások és a tőke szabad

áramlása is biztosított az egységes belső piacon. A szabályozás nem csak a belső, hanem a külső, harmadik fél irányában történő együttműködésre is kiterjed, szem előtt tartva az egységes belső piac védelmét. Az egységes belső piacon folytatott verseny az előzőeken túl azért is fontos az uniós vállalkozások számára, mert az ezen a piacon szerzett versenytapasztalat alapozza meg a világ egyéb piacain folytatott küzdelemben a helytállást és a további piacszerzést.

Üröm az örömben, hogy néhány EU-tagország, különösen az IMF GDP 2019-es előrejelzésében a TOP 10-es pozícióban szereplő Németország, Franciaország, Nagy-Britannia és Olaszország valóban kiemelkedően szép teljesítményt ér el, de ebből sajnos feltételezhető, hogy ezek az eredmények beárnyékolják az „együtt könnyebb és együtt erősebbek vagyunk” elv maradéktalan érvényesülését az EU-ban. Ez leginkább az egységes belpiac védelmének gyakorlatában (hiányában) nyilvánul meg, ahol esetükben mindenki csak a saját piacai védelmének mértékéig védi a közöset.

Az előzőek nyilvánvalóan szerepet játszanak az EU jövője szempontjából egyelőre nehezen belátható következményekkel járó Brexit esetében is, amelyet jelenleg az egységes belpiachoz kötődő közös érdekelttség helyett a centrifugális erő vezérel.

Következtetés és kitekintés

A visegrádi országok 2019. évi versenyképességével összefüggésben az előzőekben bemutatott összehasonlító módszertan és tényezők együttes eredménye alapján megállapíthatjuk,¹ hogy Csehország és Lengyelország jelenleg a vizsgált országok középmezőnyébe, míg Magyarország és Szlovákia attól kicsit lemaradva pozicionálja magát. Az eredmények azt tükrözik, hogy az elmozdulások ellenére a V4 országok egyike sem érte még el a hosszabb távon célként kitűzött teljes versenyképességi fordulatot, így ez közös kihívást jelent valamennyi V4 ország számára.

A versenyképesség elemzésével foglalkozó nemzetközi intézetek mutatóival szemben megfogalmazott kritika jelen vizsgálat eredményei alapján is alátámasztást nyert. A szubjektivitásra és a gazdasági teljesítmény nem kellő és nem egyenlő arányú figyelembe vételére a rangsor első 10 helyezettje tekintetében már rámutattunk. A gazdasági teljesítmény nem egységes figyelembe vételét a visegrádi országok esetében is tetten érhetjük. A vizsgálatba bevont valamennyi mutató tekintetében egybecsengés, hogy Csehország és Lengyelország jelenleg kedvezőbb versenyképességi pozíciót mutat, de ha az egy főre eső vásárlóerő-paritáson vett GDP rangsorokkal vetjük össze a nemzetközi intézmények versenyképességi prognózisát, láthatjuk, hogy Csehország és Lengyelország

---

¹ Jelezni kívánjuk, hogy a Szerző választott forrásai és következtetései nem szükségképpen egyeznek meg a szerkesztők s a kiadó lehetséges interpretációival.

esetében jobb, Magyarország és Szlovákia esetében viszont rosszabb, vagy azonos versenyképességi mutatókat hoznak, ami a már említett szubjektivitást jelzi.

Magyarország esetében közel tízéves fejlődés után mára sikerült Európa legdinamikusabban fejlődő gazdaságává válni. A gazdasági növekedéssel párhuzamosan 2018-ban tovább tartott a hazai munkaerőpiac bővülésének lendülete is, a foglalkoztatottság és a munkanélküliség a korábbi évekhez hasonlóan javuló tendenciát mutatott. Részben a munkaerő-piaci viszonyok, részben kormányzati intézkedések hatására folytatódott az erőteljes bérkiáramlás a gazdaságban. A családi adókedvezmény figyelembevételével a teljes munkaidőben alkalmazásban állók havi nettó átlagkeresete 11, reálkeresete 8,2%-kal emelkedett 2018-ban az előző évhez képest. A lakosság javuló jövedelmi helyzete hozzájárult a háztartások fogyasztásának dinamikus bővüléséhez, számottevően segítve a GDP növekedését. (KSH 2019)

A megtermelt költségvetési forrásokból egyebek mellett folyamatosan emelkedik a bérekre, az egészségügyi ellátásra és az oktatásra, tehát a fogyasztásra és a humánkapacitás fejlesztésére fordított kiadások aránya. Mindezek segítik a fogyasztás bővülését és a szakképzett humán erőforrás biztosítását a gazdaság számára, ezek pedig visszahatnak a gazdaság és versenyképesség növekedésére (Lentner 2019). Az eredményeket egyelőre nem igazolják vissza a nemzetközi intézetek versenyképességi mutatói. Ugyanakkor gazdaságpolitikánk lényegének abban kell állnia, hogy évtizedeken átívelően stabilitást és gyarapodást biztosítson (Matolcsy 2015).

Az EU-ban folyó felfokozott piaci versenyben a többi szereplővel szemben – esősorban azok történelmileg kialakult előnyeik további érvényesítési képessége és kihasználása miatt – a visegrádi országok az elért eredmények ellenére sem a versenyképességben, sem a gazdasági eredmények tekintetében nem tudták még átrendezni a sorrendet az elmúlt években. Hangsúlyozni kell, nem arról van szó, hogy a visegrádi országok tétlenkedtek volna, hanem arról, hogy jól felfogott érdekeiket képviselve a többi tagország is foggal-körömmel harcol piaci pozícióinak, gazdasági teljesítményeinek megtartásáért és fejlesztéséért. Mindezekből kiindulva azt is látni kell, hogy a visegrádi országok csak továbbiszorog gazdasági együttműködéssel tudják kihasználni és érvényesíteni az együttműködésükkel kialakuló politikai és méretgazdasági előnyöket és felszabadítani a fogyasztásban, valamint a foglalkoztatásban rejlő tartalékaikat. A visegrádi országok mindegyike tisztán látja a felvázolt képet és sorra dolgozza ki cselekvési programjait versenyképessége javítása érdekében.

A fenti elemzés is rámutat arra, hogy az EU kohéziós politikája ellenére az egész EU-ban és így a visegrádi országok régióiban is szinte változatlanul jelentős gazdasági különbségek tapasztalhatók.

Ezért a visegrádi országok közös feladatainak sorába tartozik a regionális fejlettségi különbségek csökkentése is. Ebben különösen Magyarország és Lengyelország tekintetében kell a közeljövőben fordulatot elérni, hiszen a vidék megtartó képessége a fenntartható fejlődésnek is a feltétele. További közös cél és feladat, hogy az együttműködő visegrádi országok összesített fogyasztási kapacitásában rejlő tartalékaikat saját gazdasági fejlődésükre kölcsönösen használják ki. Ehhez tovább kell erősíteni a már eddig is szép sikereket elért társadalmi és gazdasági együttműködést.

Magyarország tekintetében, ha nem is az előzőekben ismertetett levezetés mentén és nem most, hanem már korábban, de hasonló következtetésre jutott az MNB s a kormány is, és már meg is tették a maguk szükséges lépéseit. Ide sorolható az MNB Versenyképességi Programja, a Nemzeti Versenyképességi Tanács által kidolgozott Program a Versenyképesebb Magyarországgért, valamint a kormány által kiadott Magyarország 2019. évi Nemzeti Reform Programja. Az egész nemzet jövőjét és azon belül a versenyképességi potenciálok javítását tartalmazzák a Családvédelmi Akciótervben, a Gazdaságvédelmi Akciótervben és a Magyar Falu Programban lefektetett célok s a megvalósításukat szolgáló eszközök. A helyzet és a felsorolt programokban, akciótervekben lefektetett irányok és célok világosak, az EU28 átlagát meghaladó gazdasági növekedés reményteljes, ennek a gyorsabb növekedésnek a fenntartása nyújtja a biztosítékot a teljes versenyképességi fordulat eléréséhez.

Irodalom

- Baksay Gergely – Palotai Dániel – Szalai Ákos (2017): *Mennyire objektív a WEF versenyképességi rangsora? Egy mértékadó versenyképességi rangsor gyengeségei*, <https://www.portfolio.hu>
- Eurostat (2019/a): Main GDP aggregates per capita. https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=namq_10_pc&lang=en
- Eurostat (2019/b): Eurostat regional yearbook 2019. <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/3217494/10095393/KS-HA-19%E2%80%911001-EN-N.pdf/d434affa-99cd-4ebf-a3e3-6d4a5f10bb07>
- Forbes (2019): Global 2000. <https://www.forbes.com/global2000/list/#tab:overall>
- International Monetary Fund(2019): GDP Indicators 2019. <http://statisticstimes.com/economy/gdp-indicators-2019.php>
- IMD WORLD COMPETITIVENESS CENTER (2018): World Talent Ranking 2018. www.imd.org/wcc/world-competitiveness-center-rankings/talent-rankings-2018/
- IMD WORLD COMPETITIVENESS CENTER (2019): IMD WORLD COMPETITIVENESS YEARBOOK 2019, www.imd.org
- KSH (2018): V4 – A visegrádi együttműködés országainak mutatói. A visegrádi országok statisztikai hivatalainak közös kiadása, https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/v4_fobbadatok.pdf

- KSH (2019): Magyarország 2018, <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/mo/mo2018.pdf>
- Lentner Csaba (2019): Versenyképesség. *Polgári Szemle*, 15. évf. 1–3. szám, 2019, 7–10.
- Matolcsy György (2015): *Egyensúly és növekedés. Konszolidáció és stabilizáció Magyarországon 2010–2014*. Kairosz Kiadó, Budapest
- MNB (2014): Társadalmi Felelősségvállalási Stratégia, 2014. június, Magyar Nemzeti Bank
- MNB (2019): Versenyképességi Program, 2019. Magyar Nemzeti Bank
- Magyarország Kormánya (2019): Magyarország 2019. évi Nemzeti Reform Programja, 2019. április, Magyarország Kormánya
- Nemzeti Versenyképességi Tanács (2019): Program a versenyképesebb Magyarorszáért. Magyarország Kormánya 2019.
- QSTOPUNIVERSITIES (2019): QS World University Rankings. <https://www.topuniversities.com/universities>
- Simon József dr. – Lengyel Viktor (2019): Objektívek-e a versenyképességi rangsorok? Pénzügyi Szemle online, 2019. szeptember 11., www.penzugyiszemle.hu
- UN (2019): World Population Prospects 2019., <http://statisticstimes.com/demographics/countries-by-population.php>
- World Bank (2019): Doing Business 2019, https://www.doingbusiness.org/content/dam/doingBusiness/media/Annual-Reports/English/DB2019-report_web-version.pdf
- WORLD ECONOMIC FORUM (2017): The Global Competitiveness Report 2016 – 2017. <https://www.weforum.org/reports/the-global-competitiveness-report-2016-2017-1>
- WORLD ECONOMIC FORUM (2018): The Global Competitiveness Report, 2018–2019. <https://www.weforum.org/reports/annual-report-2018-2019>

A SZÉTSZAKÍTOTT NEMZET: A HATÁRON TÚLI MAGYAR KISEBBSÉGEKRE VONATKOZÓ NEMZETPOLITIKÁK¹

Gaszó Dániel

DOI: 10.25116/kozelitesek 2019.3-4.8

Absztrakt

Jelen tézistervezet a magyarországi nemzetpolitikák alakulásának és az érintett határon túli magyar kisebbségi közösségekre gyakorolt hatásainak átfogó tanulmányozására irányul. A kutatás tárgyának összetettsége egy interdiszciplináris perspektíva alkalmazását igényli. A nemzet és a nacionalizmus ugyanis kettős jelenségek: alapvetően felülről konstruálódnak, de nem érthetők meg csak akkor, ha alulról is megvizsgáljuk azokat. Következésképpen a magyarországi nemzetpolitikák tanulmányozásához a történeti és politológiai elemzés szükséges, de nem elégséges: azok hatásait antropológiai perspektívából is meg kell vizsgálnunk. Ennek érdekében három magyarlakta régióban, a Muravidéken (Szlovénia), Kárpátalján (Ukrajna) és Erdélyben (Románia) folytattam etnográfiai terepmunkát. Az ott élő közösségek történelmi múltjukat, demográfiai, gazdasági és politikai helyzetüket tekintve jelentősen eltérnek egymástól, így lehetőséget nyújtanak a határon túli magyar közösségek sokszínűségének, valamint a nemzeti kérdés – tehát az állam területi és a nemzet elképzelt határainak nem egybeeséséből fakadó problémák – összetettségének kimutatására.

Kulcsszavak: nemzeti kérdés, nemzetpolitikák, nemzeti kisebbségek, határon túli magyarok

Abstract

A Divided Nation. The Kin-State Policies Related to the Hungarian Minorities Living Abroad

This thesis plan offers a research project related to the Hungarian kin-state policies and their influences on the Hungarian minorities living abroad. The complexity of the subject requires the adoption of an interdisciplinary approach applying the methods and techniques of different social sciences. The historical and political studies on the matter are necessary but not sufficient, because

---

¹ Jelen tézistervezetet a Granadai Egyetem (Spanyolország) Társadalomtudományok Doktori Iskolájának (Programa Oficial de Doctorado en Ciencias Sociales de la Universidad de Granada) hallgatójaként írtam 2012. végén azzal a céllal, hogy a benne megfogalmazott elméleti és módszertani megközelítésekről magyarországi szakemberekkel – köztük az ELTE TáTK Kulturális Antropológia Tanszék oktatóival – is tudjak egyeztetni. Az itt közölt kutatási terv egy része már korábban megvalósult és bekerült a 2011 decemberében sikeresen megvédett, spanyol nyelven írt kisdoktori disszertációmba, melynek címe: *Unir la nación dividida para integrarla en la Unión Europea. Un estudio antropológico interdisciplinario de la política sobre la nación de Hungría y las minorías referenciadas* (A szétszakított nemzet egyesítése az európai integráció fényében. Interdiszciplináris antropológiai tanulmány Magyarország nemzetpolitikájáról és az érintett kisebbségekről). A témával kapcsolatos megfigyeléseim és ismereteim azóta módosultak, bővültek, és ezzel együtt a kutatási orientációm is megváltozott: jelenleg a PPKE BTK Politikaelméleti Doktori Iskolájának doktorjelöltjeként disszertációm a migrációs eredetű magyar diaszpórák közösségeinek intézményesüléséről, valamint a rájuk ható diaszpórapolitikák alakulásáról írom. Ezúton szeretném megköszönni A. Gergely András tanár úrnak, hogy az itt közölt kéziratot ennyi időn át megőrizte és kiadásra javasolta.

nations and nationalism are dual phenomena: constructed essentially from above, but which cannot be understood unless also analysed from below. Therefore, after studying the historical background of Hungary and its actual strategies on kin-state policies I will turn to particular Hungarian transborder minorities in Prekmurje (Slovenia), Transcarpathia (Ukraine) and Transilvania (Rumania) where I have carried out ethnographic fieldwork. Because of the significant differences between these selected communities, studying them at the local level allows us to realize the diversity of these minorities and the complexity of the national question, i.e. the question of the proper relation between the territorial borders of the state and the imagined limits of the nation.

Keywords: national question, kin-state policies, national minorities, hungarians abroad

Bevezetés

Magyarországon a nemzetpolitikák, melyek a magyarságot mint nemzeti közösséget célozzák, az 1989-es rendszerváltást követően kettős érvrendszer szerint alakultak. Egyrészt a politikai elitek a gazdasági és társadalmi fejlődés érdekében szükségesnek vélték az ország mihamarabbi csatlakozását és felzárkóztatását a nemzetközi szervezetekhez – elsősorban a NATO-hoz és az EU-hoz –, valamint azok normáihoz. Másrészt az europánizáció eszméje mellett igyekeztek megoldást találni az állam és a nemzet határainak nem egybeeséséből fakadó problémákra (Lőrincz 2010; Batory 2010).

Az államhatárokkal szétszakított magyar nemzet elképzelése az első világháború és az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása után alakult ki (Jászi 1971; Borsody 1988; Cartledge 2009). Az 1920-ban aláírt trianoni szerződés értelmében Magyarország addigi területének kétharmadát elveszítette, és majd hárommillió magyar ember került kisebbségi státusba az új, szomszédos államalakulatokban, Ausztriában, Csehszlovákiában, Romániában és a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságban (melyből később létrejött Jugoszlávia). A „Nagy-Magyarország” helyreállításának illúziója, illetve a területi revízióra való törekvés jelentősen befolyásolta az ország politikai fejlődését, nemzetközi kapcsolatainak alakulását. A magyar vezetők részben azért sürgették a német szövetségi rendszerhez való csatlakozást, mert így látták esélyesnek az elcsatolt területek visszaszerzését. A második világháború alatt, az 1938-as első bécsi döntés értelmében újra magyar fennhatóság alá került a Felvidék, az 1940-es második bécsi döntés értelmében Észak-Erdély, valamint a tengelyhatalmakkal együtt előretörve a magyar hadsereg felszabadította/megszállta Kárpátalját és néhány déli területet, köztük a Muravidéket és a Vajdaság egy részét (Romsics 2010; Cartledge 2011). A háború a szövetségesek győzelmével zárult, így ezeket a területeket újra elcsatolták Magyarországtól 1945-ben, ráadásul a Szovjetunió nyugatra toltá határait és bekebelezte Kárpátalja egy részét, ezzel kettévágva az itt élő magyar közösséget. Ezen a területen mind a mai napig léteznek olyan többségében magyarlakta ikerfalvak, melyeket kettézár a közben „elschengenesedett vasfüggöny” az 1991-ben függetlenné vált Ukrajna és az 1993-ban önállósult Szlovákia között (Zelei 2000, 2006). A több mint negyven évig tartó egypártrendszerű kormányzáson

alapuló államszocializmus véget vetett ugyan a revizionista törekvéseknek, de a magyar nemzeti kérdést nem oldotta meg. A határon túli magyar kisebbségek kérdése a rendszerváltás folyamataiban újra központi szerepet kapott a politikai életben. A Magyar Köztársaság e közösségek sorsa iránt érzett felelőssége törvényesen is megjelenik az 1989-es Alkotmányban (lásd 1989. évi XXXI. törvény hatodik paragrafusának harmadik bekezdése, www.eudo-citizenship.eu). Az anyaországi felelősségvállalás gyakorlatba ültetéséről, tehát a határon túli magyar kisebbségekre vonatkozó nemzetpolitikák pontos céljairól és eszköztáráról azonban nem alakult ki konszenzus. Az erre vonatkozó különféle megoldások (mint a jó-szomszédság politika, illetve a külhoni magyarok státusának és könnyített honosításának intézményesítése) heves vitákat és indulatokat váltott ki belföldön és külföldön egyaránt (Kántor 2002a; 2002b; 2008; Kántor – Majtényi – Ieda – Vizi – Halász 2004). Itt fontos hangsúlyozni, hogy az új nemzetpolitikai célok és az euro-atlanti integráció együttes megjelenése nem egyedülálló jelenség: a kétpólusú világrendszer megszűnését követően a legtöbb kelet-közép-európai volt szocialista államra jellemző volt. Az ebből kifolyólag született nemzetpolitikai gyakorlatok újdonságnak számítottak a nemzetközi jogban. A külhoni nemzeti közösségek anyaországi támogatáspolitikájának nemzetközi szabályozása még mindig várat magára. Mindemellett a kelet-közép-európai kormányok nemzetpolitikai intézkedései egyre nagyobb aggodalmat váltottak ki Nyugat-Európában, mint az a következő cikkrészletekből is kiolvasható:

„Magyarország, Románia és Bulgária megnyitják Európa kapuit, fittyet hányva az EU keleti határainak védelmére, amivel Brüsszel megbízta őket. Mintegy ötmillió moldovainak, macedónnak, szerbnek, ukránnak és töröknek van, vagy lesz lehetősége arra, hogy európai útlevelet szerezzen annak rendje és módja szerint. A gyorsított eljárást a történelem és annak igazságtalanságai teszik lehetővé számukra. Egy olyan nem várt ajándékról van szó, amitől a magyar, román és bolgár vezetők titokban politikai hatalmuk megszilárdítását várják. Ezen intézkedéseknek súlyos következményei lehetnek az Öreg Európa fővárosaiban.” – Le Figaro, Franciaország.²

„Két, jellegét tekintve nacionalista törvény elfogadása a [magyar] parlamentben veszélyt jelent az ország szomszédos kapcsolataira. Az egyik lehetőséget ad az állampolgárság felvételére azoknak a magyar etnikumú személyeknek, akik külföldön élnek, még akkor is, ha huzamosabb ideig sosem tartózkodtak Magyarországon. [...] A másik vitatott törvény [...] nemzeti ünnepnek, a Nemzeti Összetartozás Napjának nyilvánítja június 4-ét, ezzel emlékezve az 1920-ban aláírt Trianoni Szerződésre, ami újrarájzolta a magyar határokat az első világháborút követően.” – El País, Spanyolország.³

² Saját fordítás, a következő francia nyelvű cikkrészlet alapján: „La Hongrie, la Roumanie et la Bulgarie, mandatées par Bruxelles pour sécuriser les frontières orientales de l'UE, ont quelque peu enfreint leur mission en décidant d'ouvrir les portes de la forteresse européenne. Quelque 5 millions de Moldaves, Macédoniens, Serbes, Ukrainiens et Turcs ont ou auront la possibilité d'acquérir un passeport européen en bonne et due forme. L'histoire et ses injustices leur permettent d'emprunter des chemins de traverse. Un cadeau inespéré dont les dirigeants hongrois, roumains et bulgares espèrent secrètement tirer les dividendes politiques. Quitte à faire grincer des dents dans les capitales de la vieille Europe.” (Le Figaro, 2010/08/11, www.lefigaro.fr)

³ Saját fordítás, a következő spanyol nyelvű cikkrészlet alapján: „La aprobación en el Parlamento [de Hungría] de dos leyes

„Magyarország azon lépése, hogy útlevelet ajánl a vele szomszédos országokban élő, majd hárommillió magyar etnikumú személy számára, felébresztette Közép-Európában a nacionalizmus okozta feszültségeket, felidézve ezzel az Osztrák–Magyar Monarchia első világháború után bekövetkezett felbomlásának körülményeit.” – *The Times*, Egyesült Királyság.⁴

Kutatásom legfőbb célja az imént felvázolt magyarországi nemzetpolitikák átfogó értelmezése és elemzése néhány határon túli magyar közösség tükrében. Ehhez a kulturális antropológiai szemlélet szükséges, de nem elégséges: egy olyan interdiszciplináris antropológiai módszer kidolgozására van szükség, amely kiterjed a kutatás tárgyának történetiségére éppúgy, mint a benne rejlő globális és lokális összefüggésekre. Mindezt figyelembe véve, kutatásom az alábbi témákra terjed ki:

1. A magyarországi nacionalizmusok és a magyar nemzeti tudat kialakulásának története
2. Az 1989-es rendszerváltás utáni Magyarország nemzetpolitikai gyakorlatainak alakulása
3. A magyarországi nemzetpolitikák határon túli magyar kisebbségi közösségekre gyakorolt hatásai.

Elméleti alapfeltevések

A globalizáció folyamatai túlszárnyalják a nemzetek és az államok határait. Az egyre kiterjedtebb nemzetközi szervezetek, az államok közötti gazdasági kapcsolatok, a tőkeáramlás, az informatika és a tömegkommunikáció felgyorsult technológiai fejlődése, a migrációs folyamatok olyan gazdasági, politikai és társadalmi változást idéztek elő, mely hatással van az egész emberiségre (Appadurai 1996; Beck 1998; Castells 1999). Kérdéses azonban, hogy e folyamatok összessége egy homogén, transznacionális világot hoz-e majd létre, melyben az államhatalom és a kormányok nemzeti törekvései jelentéktelenné válnak. A nemzeti identitás mind a mai napig az önmeghatározás és a világrend konstrukciójának alapját képezi, és a jóslat, miszerint a nacionalizmus korának vége lenne, korántsem tűnik közelinek (Gellner 1988; Connor 1998; Hobsbawm 2000; Anderson 2006; Smith 2004, 1995). Ez persze nem azt jelenti, hogy a nemzeti törekvések ugyanolyan formában vannak jelen, mint a modern nemzetállamok kialakulásának kezdeti időszakában. A nacionalizmus is – mint ideológia, mint populáris kultúra és mint politikai hitvallás – átalakult az új gazdasági és társadalmpolitikai feltételekhez igazodva, de alapjait a már több évszázados tervszerű nemzetépítés stratégiái képezik (Smith 2004).

---

de mercado carácter nacionalista amenaza con deteriorar las relaciones con sus vecinos. La primera permite conceder la nacionalidad a las personas de etnia magiar que viven en el extranjero, aunque nunca hayan residido en Hungría. [...] La otra ley polémica [...] declara el 4 de junio fiesta nacional, el Día de la Unidad Nacional. El objetivo es recordar el aniversario del Tratado de Trianon, firmado en 1920, que redibujó las fronteras húngaras tras la I Guerra Mundial.” (El País, 13/06/2010, www.elpais.com)

⁴ Saját fordítás, a következő angol nyelvű cikkrészlet alapján: „A move by Hungary to offer passports to up to three million ethnic Hungarians living in neighbouring countries has revived bitter nationalist tensions across Central Europe, harking back to the break-up of the Austro-Hungarian Empire after the First World War.” (*The Times*, 2010/05/29, www.thetimes.co.uk)

A nemzet és a nacionalizmus fogalmai

A nacionalizmus a nemzeti egység, a nemzeti önrendelkezés és a nemzeti identitás politikai szférában való megjelenése, illetve az ezeket a nemzeteszméket igazoló, legitimáló ideológia (Smith 2004). A nacionalizmus nem általánosítható, történetileg változó formákban alakult és eltérő érzelmekkel telítődött. A nemzet fogalmának – ami e sokrétű és változó politikai eszmerendszer központi fogalma – pontos meghatározását több paradoxon is megnehezíti (Anderson 2006). Egyrészt a nemzetek objektív modernsége (a történészek szemszögéből) szemben a szubjektív régiségükkel (ahogyan azt a nacionalisták látják). Másrészt a nemzetiség formális egyetemes jellege (mindenki rendelkezik nemzetiséggel) szemben megjelenésének partikularitásával (mindenki másképp éli meg). Harmadrészt a nacionalizmus politikai hatalma szemben filozófiaelméleti szegénységével. Más -izmusokkal ellentétben – mint a liberalizmus, konzervativizmus vagy a szocializmus –, a nacionalizmus kialakulása nem köthető olyan nagy gondolkodókhöz, mint John Stuart Mill, Edmund Burke vagy Karl Marx. Tudományos meghatározásával jóval kialakulása után, csak a XX. században kezdtek el foglalkozni. Részben ezeknek a paradoxonoknak köszönhetően a nemzet definíciójához szükséges kritériumok igen eltérőek: vannak, akik jelentését objektív csoportképző ismérvek alapján próbálják meghatározni (közös nyelv, történelmi múlt stb.), míg mások a szubjektivitásra helyezik a hangsúlyt. Ez utóbbi egyik legelismertebb példája Benedict Anderson meghatározása, miszerint a nemzet egy *„elképzelt politikai közösség, melynek határait és szuverenitását egyaránt veleszületettnek képzelik el”* (Anderson 2006:20). Mindezt összevetve, a nemzet (mint társadalmi nagycsoport) és a nacionalizmus (mint nemzetelvű ideológia) olyan sokdimenziós fogalmak, melyeket nem lehet egyetlen általános kritérium alapján definiálni.

A fogalmi meghatározás mellett szintén sokat vitatott a nemzetek és a nacionalizmus kialakulásának folyamata. A tudomány mai állása szerint általánosan elfogadott konstruktivista elmélet a nemzeteket a modern kor szüleményeinek tartja. Ennek az elméletnek a képviselői a modern nemzetépítés előzményeként a XVIII–XIX. században tapasztalt társadalmi, politikai és technikai változásokat szokták kiemelni, különös tekintettel a közoktatás intézményesülésére és a nyomtatott sajtó megjelenésére (Kohn 1984; Giddens 1985; Gellner 1988; Anderson 2006; Hobsbawm 2000). Ez az elmélet gazdag magyarázattal szolgál ugyan a nemzetek modern alkotóelemeiről, azok premodern gyökereit azonban hajlamos figyelmen kívül hagyni. A konstruktivista elmélet kiegészítéseként Anthony D. Smith – a nacionalizmusok fejlődését etnoszimbolista perspektívából megközelítve – rámutatott olyan korábban létező etnikai kötelékekre (közös történelmi emlékek, kultúra, viselkedésminták, szimbólumok, mítoszok stb.), melyek a modern nemzetépítés alapját képezik (Smith 2004).

A magyar nacionalizmus kialakulása

Szűcs Jenő magyarázata alapján a magyar nacionalizmus kialakulásában nagy szerepet játszott a középkori állam és az annak hagyományait őrző rendiség. Ez a rendiség átmeneti győzelmekkel és átmeneti vereségekkel átvészelte a XVI–XVIII. századot, majd a XVIII. század végétől a magyar nacionalizmus kettős ága bontakozott ki belőle: egy államnemzeti és egy kultúrnemzeti jellegű nemzeti tudat. Ez a kettősség a magyar nemesség kettős arculatát és az ország sajátos geopolitikai helyzetét tükrözte. A nemesség egyszerre volt a rendi szellem örököse és a nyugat-európai kultúra hazai tolmácsa. Ugyanakkor a nemzet kereteinek megvonásához a Habsburgokkal szemben a magyar nyelv és kultúra, a nemzetiségekkel szemben a történeti magyar államkeret látszott perdöntő argumentumnak. Magyarországon a modern nemzetépítés folyamatában a polgárságnak nem jutott önálló szólam a XIX. században (Szűcs 1974, 1977). Az államnemzet fikciója és a nemzetek fölötti tudat centripetális ereje vezetett az 1848-as forradalmon keresztül az 1867-es osztrák–magyar kiegyezésig. Az így létrejött duális államformában a magyar királyság egysége és függetlensége csak látszólagos volt. Egyrészt azért, mert az így kialakult magyar államkeretet a nem magyar nemzetiségű csoportosulások (akik az összlakosság majd felét alkották) nem fogadták el. Másrészt pedig azért, mert Magyarország nem rendelkezett a külügy és a hadügy önálló irányításával, így az országot érintő sorsdöntő kérdésekről továbbra is Bécsben döntöttek. Ahogyan arra Bibó István is rámutatott: a kiegyezés után létrejött új helyzet politikai és közjogi zsákutcába terelte az országot és a társadalmi fejlődés megrekedését okozta (Bibó 1986b).

Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlását követően a magyar nacionalizmus vákuumba került. Eredeti formájában nem volt tartható sem az államnemzet sem a kultúrnemzet koncepciója. Ez a vákuum azonban azt eredményezte, hogy a magyar történeti nacionalizmus mindkét formája még az előzőkhöz képest is illuzionisztikusabb formákat öltött. Az államnemzeti nacionalizmus a „Szent István-i nemzeteszében”, a Nagy-Magyarországillúziójában fogalmazódott újra, míg a kultúrnemzeti nacionalizmus a „mélymagyarság” teóriájában torzult el, mely alig elválasztható a faji felsőbbrendűség gondolatától (Szűcs 1974).

A nemzeti kisebbségek és a nacionalizmus

A második világháború után létrejött nemzetközi megállapodások új keretek közé helyezték Európában a nemzetépítő stratégiákat. A történeti nemzetállam ideája (melynek alapja a nemzet és az állam határainak egybeesése) egyre elavultabbá vált, azonban mint korábban említettem, a nacionalizmus eszméje nem tűnt el, csak átalakult. Mai formái szoros összefüggésben vannak a vallási, etnikai és nemzeti alapon szerveződő kisebbségekkel (Kymlicka 1996, 2002). Thomas Hylland Eriksen meghatározása szerint a kisebbség csak a többség viszonylatában létezik, ami fordítva is igaz, kapcsolatuk pedig az adott társadalom rendszerhatárától függ. Napjainkban ezek a rendszerhatárok egybeesnek az államhatárokkal, következésképpen a határváltoztatással a kisebbség-többség viszonya is átalakul (Eriksen 1993). Ez kiváltképp nagy jelentőséggel bír az ún. őshonos kisebbségek esetében.

Általánosságban véve Európában kétféle őshonos nemzeti kisebbséget különböztethetünk meg egymástól. Egyrészt vannak azok, melyek kimaradtak a modern államalapítás folyamataiból, így nemzeti kereteiket egy már létező nemzetállam keretein belül alakították ki (mint a skótok és a walesiek az Egyesült Királyságban, a flamandok Belgiumban, a katalánok és a baszkok Spanyolországban). Másrészt vannak olyanok, amelyek a történelem során egy adott állam többségi társadalmának részét képezték ugyan, a határváltoztatások következtében azonban egy másik állam nemzeti kisebbségévé váltak (mint azok a magyar, orosz vagy szerb közösségek, amelyek az Osztrák–Magyar Monarchia, a Szovjetunió és Jugoszlávia felbomlását követően Magyarország, Oroszország, illetve Szerbia határain kívül rekedtek). Míg Nyugat-Európában az újkori nacionalizmusok inkább az előbbi nemzeti kisebbségekkel vannak összefüggésben, addig Kelet-Közép-Európában inkább az utóbbiakkal (Schöpflin 2000; Flores Juberías 2002; 2006; Csergő – Goldgeier, 2004; Keating 2007).

Kutatási kérdések és a kutatás céljai

A kutatás tárgyát – tehát a határon túli magyar közösségekre vonatkozó nemzetpolitikákat – induktív módon közelítem meg. Ez azt jelenti, hogy vizsgálódásom nem valamiféle elméleti feltételezés tesztelésére irányul, hanem az első és másodkézből összegyűjtött adatokból, közvetlen és közvetett forrásokból kiindulva halad az általános meghatározások felé (Taylor – Bogdan 1986). Éppen ezért hipotézisek helyett a következő kutatási kérdéseket fogalmaztam meg:

1. A történelmi magyar nemzeti törekvéseknek milyen aspektusai vannak jelen Magyarország mai nemzetpolitikáiban?
2. Hogyan determinálódik törvényesen az anyaország szerepe Magyarországon, és ez hogyan hat a belpolitikai versenyre s az ország külkapcsolataira?
3. Hogyan bírálják a határon túli magyar kisebbségek az őket érintő, feljük irányuló magyarországi nemzetpolitikákat?

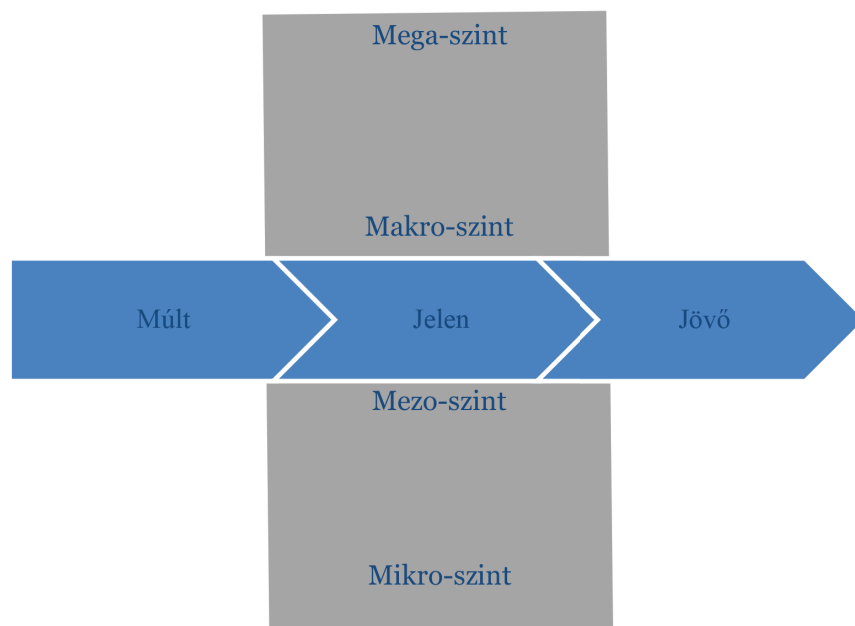
Míg az első kérdés a kutatás tárgyának történetiségére utal, a második és a harmadik a benne rejlő globális és lokális összefüggésekkel foglalkozik. John Galtung (2004) békekutatónak (*peace researcher*) a konfliktusok tanulmányozására alkalmazott négy szintes modellje alapján az utóbbi két kérdés orientációját tekintve a következő szintekre bontható:

- Megaszint = civilizációk közötti konfliktusok: westernizációs modernizáció versus nemzet centrikus modernizáció;
- Makroszint = államok közötti konfliktusok: Magyarország nemzetközi kapcsolata;
- Mezoszint = társadalmon belüli konfliktusok: belpolitikai verseny, társadalompolitikai megosztottság;
- Mikroszint = személyes és emberek közötti konfliktusok: dilemmák és disputák.

Ezek a dimenziók (jelen–múlt, globál–lokál), illetve szintek (mega–makro–mezo–mikro) nem feltételeznek valamiféle belső hierarchiát, mindegyikük ugyanannyira fontos a kutatás tárgyának megértéséhez, és a valós életben egyszerre, egymással kölcsönös összefüggésben vannak jelen. Azért bontottam őket szét elméleti szinten, hogy illusztráljam a téma és az általam követett interdiszciplináris antropológiai megközelítés összetettségét (lásd 2. ábra).

1. ábra: Interdiszciplináris antropológiai megközelítés

Mindezt figyelembe véve a kutatás pontos céljait a következőképp határoztam meg:

1. Rávilágítani a magyar nemzeti törekvések azon történelmi aspektusaira, amelyek tovább élnek Magyarország mai nemzetpolitikáiban.
2. Elemezni és értékelní azokat a tényezőket, melyek meghatározhatják a magyarországi nemzetpolitikák sikerét vagy kudarcát, a határon túli magyar kisebbségekre vonatkozó céljaik tükrében.
3. Felderíteni a magyar nemzetpolitikák következményeit és hatásait néhány határon túli magyar kisebbség körében.

Metodológia

A nemzet és a nacionalizmus nemcsak politikai, de kulturális jelenségek is. Éppen ezért, a velük kapcsolatos témák kutatásánál célszerű lebontani a kultúra és a politika közötti határokat, amelyeket a különböző tudományágak képviselői oly sokáig fenntartottak, és amelyek megnehezítették ezeknek az összetett társadalmi jelenségeknek – mint amilyen a nemzetpolitika – az értelmezését. A

következőkben azt vizsgálom, hogy a nemzetpolitikai gyakorlatok tanulmányozásában mi a szerepe a kulturális antropológiának, majd azt járom körül, hogy az antropológiai szemlélet hogyan egészülhet ki más társadalomtudományok szemléletével annak érdekében, hogy holisztikus képet kapjunk a kutatás tárgyáról.

A kulturális antropológia szerepe a nemzetpolitikák tanulmányozásában

„Max Weberrel együtt úgy vélem, hogy az ember a jelentések maga szötte hálójában függő állat. A kultúrát tekintem ennek a hálónak, elemzését pedig éppen emiatt nem törvénykereső kísérleti tudománynak, hanem a jelentés nyomába szegődő értelmező tudománynak tartom” (Geertz, 1994a:172).

„Az antropológia az, amit az antropológusok csinálnak” – állították olyan neves antropológusok, mint Meyer Fortes (Keith 2003:225) és James L. Peacock (2001:8). Ez az első ránézésre semmitmondó, tautológiának látszó kijelentés valójában rámutat e tudományág lényegére: az antropológiai szemléletre, az antropológiai kutatás és értelmezés módszerére. Ennek tudományosságát sokáig kétségbe vonták a pozitivista gondolkozásmód elterjedésének és egyetemessé válásának következtében. Az alapjában véve Galileitől örökölt, majd később August Comte és posztmodern követői által kidolgozott irányzat hívei azt hangsúlyozták, hogy a tudományosság értékével csak és kizárólag az olyan megállapítások bírnak, melyek objektíve igazolhatók, mindenkor érvényesek, és melyekhez egy zárt, merev és számszerű kísérleti módszer alkalmazásával lehet eljutni. Ennek az általánosításnak súlyos következményei voltak a társadalomtudományok, köztük az antropológia fejlődésére. A kulturális jelenségek ugyanis szubjektív formákban jelennek meg és folyamatosan változnak. Éppen ezért a kvantitatív módszerek nem elégségesek azok vizsgálatára. Újfajta kvalitatív kutatási technikák kifejlesztésére volt szükség. Ezek jelentőségére utal Fortes és Peacock fentebb idézett állítása, és erre hívja fel a figyelmet Clifford Geertz is, amikor azt írja, *„ha meg akarunk érteni egy tudományt, először nem elméleteit vagy eredményeit kell megtekintenünk, és egészen biztosan nem azt, amit hívei mondanak róla – azt kell megnéznünk, hogy mit csinálnak azok, akik a gyakorlatban művelik”* (Geertz 1994a:172). Az antropológusok etnográfiaát művelnek: összetett, szabálytalan és rejtett fogalmi struktúrák sokaságával kerülnek szembe, hogy aztán megértsék, rendszerezék és bemutathassák azokat. Az etnográfus célja: nem a saját kérdéseinek megválaszolása, hanem mások válaszainak megismerése; nem a világ megtapasztalása, hanem a világ emberen átszűrt kifejezésének megértése és értelmezése. Az etnográfus arra hivatott, hogy felderítse azokat a társadalmi jelentéseket, melyeket az emberek alakítanak ki környezetükről és saját magukról, és amelyek egyben meghatározzák viselkedésüket, gondolataikat és hitüket. Az antropológia metodológiája tehát nem olyan egyetemes kísérleti módszerek összessége, melyek a kutatót objektív és állandó ismeretek

feltárásához vezethetik. Ennek a diszciplínának a képviselői ugyanis nem természeti jelenségek egzakt reprezentációjára, hanem társadalmi jelenségek emberek által szőtt jelentéshálójának értelmezésére törekednek (Geertz 1973; 1994b; Taylor – Bogdan 1986; Llobera 1975).

Azok, akik az antropológiát a gyakorlatban művelik, más világok hivatásos megszállottjai: megszállottan törekszenek arra, hogy megértsék és megértessék a kultúrák közötti tér milyenségét, a kulturális sokféleséget (*cultural diversity*). Ehhez szükségük van arra, hogy mások szemszögéből lássák a világot, vagy ahogyan Geertz fogalmazta, hogy képzeletben belépjenek egy idegen gondolkozásmódba (*an imaginative entry into an alien turn of mind*) (Geertz 1986). A kulturális antropológia fejlődése eredeti célkitűzéseit tekintve megrekedt, de elsősorban nem a gyarmati rendszerek megszűnésének következtében, hanem azért, mert az említett „más világok” és „idegen gondolkozásmódok” már nem távoli, „egzotikus” helyeken keresendők – mint a Trobriand-szigetek, ahol Malinowski talált rájuk –, hanem a közvetlen környezetünkben: egy, a globalizáció folyamatai által alakított, összekapcsolt világban. Geertz szavaival élve „*elmúltak azok a régi szép idők, amikor kannibalizmus volt és az özvegyeket elégették*” (Geertz 1994a:332). Nekünk, antropológusoknak ezekhez a megváltozott körülményekhez kell igazítanunk küldetéstudatunkat. Újra kell gondolnunk a „sokféleség édes hasznának” retorikáját s a kvalitatív etnográfiai kutatás technikáinak alkalmazását és hasznosságát. Mivel az antropológiai kutatás tárgya összetettebbé vált, az antropológiai szemlélet is komplexebbé kell, hogy váljon. Mindez nem az antropológia öncélú fennmaradása érdekében elengedhetetlen, hanem a konkrét társadalmi jelenségekben rejlő globális–lokális, múlt–jelen, politikai–kulturális összefüggések átfogó értelmezésének érdekében. Ez összefüggések szerepe kiváltképp fontos a nemzeti kérdések elemzésében, mert a nemzet és a nacionalizmus fogalmaival kapcsolatos témák – mint fentebb is említettem – egyszerre történeti és aktuális, politikai és kulturális, egyetemes és partikuláris jellegűek. Ezek kutatásában az antropológiai szemlélet szükséges, de nem elégséges.

Az interdiszciplináris antropológiai megközelítés

„[...] az antropológia, hogy még egy utolsót pendítsek lantomon, ideális helyzetben van. Legalábbis, ha most képes emlékezni arra, amit oly könnyű volt elfeledni egy csendes-óceáni szigeten: hogy nincs egyedül a világon” (Geertz 1973:341).⁵

Az interdiszciplináris antropológiai megközelítés lényege a kulturális antropológia más társadalomtudományokkal való, oda-vissza ható, rekurzív kapcsolata, „hibridizációja”. Az ebből a kapcsolatból derivált metodológia nem egyetemes és nem is általánosítható. Ellenben egy, a kognitív

---

⁵ Saját fordítás, Clifford Geertz „Politics Past, Politics Present” című angol nyelvű esszéjének részlete alapján: „[...] *anthropology, to give one last rap on my drum, is ideally placed. At least it is if it can now remember what, on a Pacific island, it was so easy to forget: that it is not alone in the world*” (Geertz 1973:341).

pluralizmussal párosult olyan metodológiai pluralizmusra utal, amely az összetett társadalmi jelenségek megközelítési módszerének diverzifikálásán alapszik. Ez jelen esetben – a kutatás tárgyának jellegéből adódóan – a történelmi, a politológiai és az etnográfiai megközelítések együttes alkalmazását jelenti.

A történelmi megközelítés

„A felejtés, mi több, a történelmi tévedés alapvető tényező egy nemzet kialakulásában, ezért, hogy a történettudomány fejlődése gyakorta veszedelmes a nemzetiségre nézve. A történelmi vizsgálat ugyanis fényt derít azokra az erőszakos cselekedetekre, amelyek minden politikai formáció eredetének kísérőjelenségei, azokéi is, melyeknek következményei felettébb gyümölcsözők. Az egység mindig brutálisan jön létre [...]” (Renan 1995:174–175).

A történelem és a nacionalizmus különös kapcsolatára már utaltam a nemzet meghatározását megnehezítő paradoxonok kapcsán (a nemzetek objektív modernsége szemben a szubjektív régiségükkel). Erre Benedict Andersonon kívül mások is felhívták a figyelmet. Smith (2004) egy külön terminust, az *ethnohistoria* fogalmát is bevezette, hogy világosan elkülönítse a történelmi múlt akadémikus tanulmányozását a nemzet szubjektív antikvitásának konstrukciójától. Ez utóbbi a történelmi események és személyek folyamatos újraértelmezését jelenti, amin keresztül a nacionalizmus alapideái (a nemzeti egység, a nemzeti önrendelkezés és a nemzeti identitás) jelentést nyernek. Egy közösség vagy egy állam vezetői ezeken a „történelmi tévedéseken” keresztül igazolják a kor igényeinek megfelelően a nemzet autentikus, állandó és dicső mivoltát, és esetenként más nemzetekkel szembeni felsőbbrendűségét. Ezzel magyarázható, hogy egyes történelmi személyiségeket egyazon társadalmon belül egyes korokban közellenségként tartanak számon, máskor a nemzet hőseként ünnepelnek. A társadalmi valóság alapján véve történelmi jellegű, folyamatosan változó. A történelmi aspektus jelentősége különösen nagy, ha nemzeti kérdésekről van szó. A nemzettel és a nacionalizmussal kapcsolatos jelenségek – mint a magyarországi nemzetpolitikák – értelmezése ugyanis részben abból áll, hogy rávilágítunk ezekre a történelmi tévedésekre, illetve felejtésekre. Éppen ezért jelen kutatásnak elengedhetetlen része a magyar nacionalizmusok kialakulásának tanulmányozása. Azonban a nemzeti törekvések történetiségének megvilágításához nem kell történésszé válni. Nekem nem az a célom, hogy Magyarország és a magyar nép fejlődéstörténetéről új általánosításokat produkáljak, hanem hogy a mai Magyarország határain túl élő magyar kisebbségekre vonatkozó nemzetpolitikákat elemezzem azok történetiségének figyelembevételével. Ehhez szükségem van olyan múltbéli tényezők ismeretére, melyek e politikai ágazat alakulására hatással voltak. Ezeket a tényezőket olyan fentebb referált történészek munkáiban keresem, mint Szűcs Jenő (1974, 1977), Jászi Oszkár (1971, 1986), Bibó István (1986a, 1990), Hóman Bálint, Szekfű Gyula (1943), Romsics Ignác (2010) és Bryan Cartledge (2009, 2011). Mint Marc Bloch

is megállapította: a jelen meg nem értése a múlt nem ismeréséből származik (Bloch 2001). Ez az állítás azonban fordítva is igaz: a múlt megértésére fordított erőfeszítés hiábavaló, ha a jelenről semmit sem tudunk. Következésképpen a történeti perspektívát ki kell egészíteni más, a jelenre koncentrááló perspektívákkal.

A politológiai megközelítés

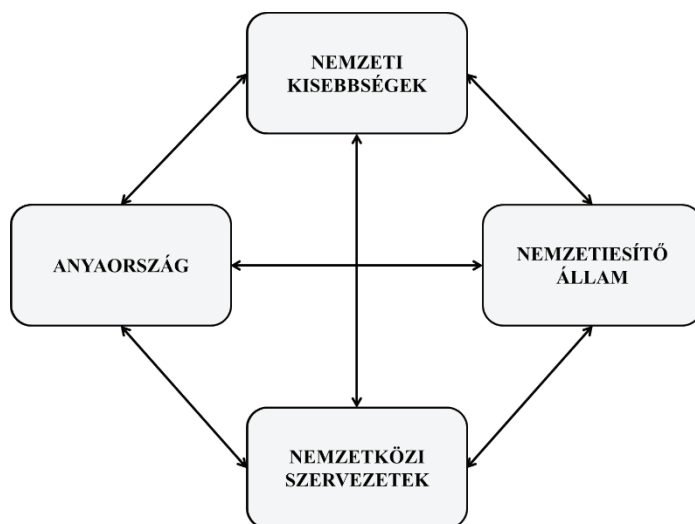
A kelet-közép-európai nacionalizmusok és nemzeti kisebbségek kérdését sokan modellezték már. Ezek közül az egyik legáltalánosabban elfogadott modellt Rogers Brubaker állította fel, a térségre jellemző nemzeti konfliktusokat egy háromelemes kapcsolatrendszer (*triadic nexus*) keretein belül elemezve, melynek alkotóelemei a következők: a nemzeti kisebbségek (*national minority*), a lakóhely szerinti államok vagy nemzetiesítő államok (*nationalizing State*) és az anyaországok (*external national homelands*). Brubaker modelljének három eleme nem valamiféle statikus, állandó határokkal rendelkező, szubsztanciális entitásokat jelöl, hanem folyamatosan változó politikai alapállásokat (*dynamic political stance*), amelyekben különféle szervezetek, pártok, mozgalmak és egyéni politikai vállalkozók cselekszenek. E három tényező egymásra hatásának konfigurációja nem feltétlenül vezet konfliktusokhoz (például a kelet-közép-európai államokban élő német kisebbségek esetében ez a hármas kapcsolatrendszer nem okozott nagy és hosszan tartó konfliktusokat). Abban az esetben azonban, ha a kapcsolatban álló anyaország, nemzeti kisebbségek és lakóhely szerinti államok nemzeti törekvései ellentétbe kerülnek egymással, a konfliktusok még fizikai erőszakba is torkollhatnak, mint azt a délszláv háborúk során megtapasztaltuk. Ezek az egymással szemben álló nemzeti törekvések a gyakorlatban a következő formában jelennek meg.

- A nemzetiesítő állam politikai vezetői az etnikailag homogén nemzetállam eszméjét követve előnyben részesítik az adott államban domináns nemzeti közösséget, támogatva annak nyelvét, kultúráját, demográfiai helyzetét, gazdasági fejlődését vagy esetenként még a politikai hegemoniáját is, a más nemzetiségű és etnikumú kisebbségek rovására.
- A nemzeti kisebbségek vezetői ezzel a diszkriminatív politikával szemben fellépnek, különféle jogokat, illetve autonómiát követelve közösségeik számára.
- Az anyaország – melynek hatalmon lévő politikai elitje a más államokban élő „etnonacionális rokonokat” úgy határozza meg, mint egy és ugyanazon nemzet tagjait, és ebből következően kötelességének érzi, hogy érdekükben fellépjen – nemzetpolitikai gyakorlataival megsérti más államok szuverenitását.

Fontos megjegyezni, hogy ezek a politikai alapállások nemcsak egymással viaskodnak. A nemzeti törekvések milyenségéről kialakult, egymástól eltérő vélemények egyazon nemzetiesítő államon, nemzeti kisebbségen és anyaországon belül is okozhatnak konfliktusokat, fokozva ezzel a többségi, illetve kisebbségi társadalmak belső politikai megosztottságát (Brubaker 1993, 1996). E hármas

kapcsolatrendszeren keresztül Brubaker részletes betekintést nyújt a kelet-közép-európai régió újkori nacionalizmusainak alakulásába, de figyelmen kívül hagyja a nemzetközi szervezetek szerepét. Mint említettem, a keleti blokk felbomlását követően a legtöbb volt szocialista államban a felszínre törő nacionalizmus mellett megjelent az europanizáció eszméje is. A nemzetközi szervezetek reguláló szerepe, a kisebbségi jogok betartására és az államok szuverenitására vonatkozó normái meghatározó tényezőként hatnak a kormányok és a kisebbségi érdekképviseletek nemzeti törekvéseire (Kymlicka 2002; Flores Juberías 2002; 2006; Keating 2008; Lőrincz 2010; Vašečka 2008). Éppen ezért, a Brubaker által kidolgozott háromelemes értelmezési modell kibővítendő egy negyedik elemmel, melyet az említett nemzetközi szervezetek alkotnak (lásd 1. ábra).

2. ábra: Négyelemes értelmezési modell

A fenti modell alkotóelemeinek retroaktív kapcsolatát jól tükrözik a szomszédos államokban élő magyarokról szóló 2001. évi LXII. törvény (közismertebb nevén státustörvény) elfogadásának előzményei és következményei, melyeket a következő négy pontban vázolok fel:

- A határon túli magyar kisebbségek politikai vezetői a magyar kormány képviselőivel a Magyar Állandó Értekezlet (MÁÉRT) 1999-ben tartott ülésén megvitatták az érintett kisebbségek státusának lehetséges törvénybefoglalását.
- Magyarország nemzetpolitikai döntéshozói ennek alapján kidolgozták a státustörvényt, melyet az Országgyűlés „a szomszédos államokban élő magyaroknak az egységes magyar nemzethez való tartozása, szülőföldjükön való boldogulása, valamint nemzeti azonosságtudata biztosítása végett” (törvény preambuluma, www.mkogy.hu) 2001. június 19-én elfogadott.
- A román kormányfő úgy vélte, a státustörvény diszkriminatív és extraterritoriális hatályú, ezért sérti Románia szuverenitását.
- A magyar és a román vezetőség is az Európai Tanács Velencei Bizottságához (European

Commission for Democracy Through Law) fordult, kérvényezve a nemzetközi szervezetet, hogy a törvényt más hasonló jogszabályokkal összevetve vizsgálja meg (lásd Velencei Bizottság 168/2001-es jelentése, www.venice.coe.int).

Természetesen a státustörvény története itt nem ér véget, sőt, csak itt kezdődik (lásd Kántor 2002a, 2002b, 2008; Kántor – Majtényi – Ieda – Vizi – Halász 2004), azonban már ezek a szentenciák is elegendők a fenti ábrán megjelenített négy politikai alapállás egymásra gyakorolt hatásának és kölcsönös függésének érzékeltetésére. Az 1989-es rendszerváltás után kialakult magyarországi nemzetpolitikák elemzéséhez ezt a négyelemes modellt alkalmazom. A kutatás e részénél a határon túli magyar kisebbségeket érintő törvényeket, politikai beszédeket, újságcikkeket, valamint az azokat elemző, értelmező tanulmányokat használom fel forrásként.

Az etnográfiai megközelítés

Eric Hobsbawm megállapítása szerint a nemzet és a nacionalizmus kettős jelenségek: felülről építik őket, de működésüket csak alulról elemezve, a hétköznapi emberek feltételezésein, szükségsein, vágyain, reményein és érdekein keresztül érthetjük meg (Hobsbawm 2000). A magyarországi nemzetpolitikák esetében ez az alulról való megértés nem más, mint a nemzetpolitikai gyakorlatok határon túli magyar kisebbségekre gyakorolt hatásainak és következményeinek megértése. Ennek kutatására azonban nem a történelem- és politikatudomány, hanem a kulturális antropológia módszerei a legalkalmasabbak. Arjun Appadurai felhívta a figyelmet arra, hogy a nemzet fogalmával kapcsolatos témák iránt már megjelentek az antropológiai elkötelezettség jelei, azonban a globális, a nemzeti és a lokális formációk kapcsolatának értelmezési kerete még várat magára (Appadurai 1996). Az itt felvetett interdiszciplináris antropológiai megközelítés éppen ezt a célt szolgálja: lehetőséget ad a határon túli magyar kisebbségekre vonatkozó nemzetpolitikák összetett értelmezésére a bennük rejlő globális, nemzeti és lokális formációk kapcsolatainak és történelmi alakulásainak figyelembevételével.

A magyarországi nemzetpolitikák mikro-szinten (*alulról*) való vizsgálatához három régióban folytatok etnográfiai terepmunkát: Kárpátalján (Ukrajna), a Muravidéken (Szlovénia) és Erdélyben (Románia). Az empirikus kutatáshoz azért választottam az ezekben a régiókban élő magyar közösségeket, mert történelmi múltjukat, demográfiai, gazdasági és politikai helyzetüket tekintve jelentősen eltérnek egymástól (a határon túli magyar kisebbségek általános, összehasonlító adatairól lásd Törzsök 2008; Papp Z. és Veres 2007; Bárdi, Fedinec és Szarka 2008). Következésképpen az ebben a három régióban folytatott kutatás lehetőséget nyújt a határon túli magyar közösségek sokszínűségének kimutatására, valamint az őket érintő magyarországi nemzetpolitikák eltérő perspektívákból történő értelmezésére.

Az ezekről a kisebbségi közösségekről megjelent szakirodalom három nagy típusba sorolható: 1. lokális identitást kutató monográfiák, 2. térségi-regionális identitást bemutató kutatások és 3. a kisebbségi magyarság egészéhez kapcsolódó identitásértelmezések (Bíró és Bálint 2005). Kutatásom ugyan nem illeszkedik egyik típushoz sem, valamilyen formán mindegyikkel kapcsolatban áll. Egyrészt a fentebb említett három közösség kiválasztásához szükség volt a határon túli magyarság általános ismeretére. Másrészt a nemzetpolitikák hatásainak és következményeinek felderítéséhez ismernem kellett a regionális és lokális sajátosságokat is: az adott kisebbség interetnikus viszonyait és integrációs folyamatait. A szakirodalom szerint a nemzeti integráció legfőbb mozgatórugói a politikai szervezetek, a média és a közoktatás (Anderson 2006; Hobsbawm 2000; Smith 2004). Következésképpen az etnográfiai kutatásom során felkeresem és megszólítom a kiválasztott közösségek politikai és érdekvédelmi szervezeteinek képviselőit; a magyar nyelvű újságok, rádió és televíziós műsorok készítőit, valamint a magyar – illetve Muravidék esetében kéttannyelvű – általános- és középiskolák tanárait. A terepmunkára való felkészüléshez olyan szakemberekkel igyekszem konzultálni, akik több éve hivatásosan kutatják a kiválasztott közösségeket, így rendelkeznek helyismerettel és személyes tapasztalatokkal, kapcsolatokkal is. Ezek a szakemberek a következő intézmények munkatársai:

- Institute for Ethnic Studies (Ljubljana, Szlovénia)
- Babeş-Bolyai Tudományegyetem (Kolozsvár, Románia)
- II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola (Beregszász, Ukrajna)
- MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézete (Budapest, Magyarország)
- Nemzetpolitikai Kutatóintézet (Budapest)
- ELTE Társadalomtudományi Karának Kulturális Antropológia Tanszéke (Budapest).

Irodalom

- Anderson, Benedict (2006): *Elképzelt közösségek. Gondolatok a nacionalizmus eredetéről és elterjedéséről*. L'Harmattan – Atelier, Budapest
- Appadurai, Arjun (1996): *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization*, University of Minnesota Press, Minneapolis
- Bárdi, Nándor – Fedinec, Csilla – Szarka, László (szerk.) (2008): *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Gondolat Kiadó, MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest
- BÁTORY, Ágnes (2010): "Kin-state identity in the European context: citizenship, nationalism and constitutionalism in Hungary". *Nations and Nationalism. Journal of the Association for the Study of Ethnicity and Nationalism*, Vol. XVI, 1:31–48.
- BECK, Ulrich (1998): *¿Qué es la globalización? Falacias del globalismo, respuestas a la globalización*. Ediciones Paidós, Barcelona
- BIBÓ, István (1986a): *Válogatott tanulmányok*, Vol. I–III. Magvető Kiadó, Budapest

- BIBÓ, István (1986b): Eltorzult magyar alkat, zsákutcás magyar történelem. In *Válogatott tanulmányok (1945–1948)*, Vol. II. Magvető Kiadó, Budapest, 569–619.
- BIBÓ, István (1990): *Válogatott tanulmányok*, Vol. IV. Magvető Kiadó, Budapest
- BIRÓ, Zoltán A. – BÁLINT, Blanka (2005): Térségi identitások: értelmezési szempontok, elemzési lehetőségek. In BAKÓ, Boglárka – SZOTÁK, Szilvia *Magyarlakta kistérségek és kisebbségi identitások a Kárpát-medencében*. Gondolat Kiadó, Budapest, 13–19.
- BLOCH, Marc (2001): *Apología de la historia o el oficio de historiador*. Fondo de Cultura Económica, Mexikó, D. F.
- BORSODY, Stephen (szerk.) (1988): *The Hungarians: A Divided Nation*. Yale Russian and East European Publications, New Haven
- BRUBAKER, Rogers (1993): “National Minorities, Nationalizing States, and External National Homelands in the New Europe: Notes toward a Relational Analysis”. In *Political Science Series*, Institute for Advanced Studies (IHS), 11. Viena <http://www.ihs.ac.at/publications/pol/pw_11.pdf> [2012. október 10.]
- BRUBAKER, Rogers (1996): *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe*. Cambridge University Press, Cambridge
- CARTLEDGE, Bryan (2009): *Makers of the Modern World: The Peace Conferences of 1919–23 and Their Aftermath – Károly and Bethlen, Hungary*. Haus Publishing Ltd., London
- CARTLEDGE, Bryan (2011): *The Will to Survive: A History of Hungary*. Hurst and Company, London
- CASTELLS, Manuel (1999): *La Era de la Información: Economía, Sociedad y Cultura*, Vol. I–III. Siglo XXI Editores, Mexikó, D. F.
- CONNOR, Walker (1998): *Etnonacionalismo*. Trama Editorial, Madrid
- CSENGŐ, Zsuzsa – GOLDGEIER, James M. (2004): Nationalist Strategies and European Integration. In KÁNTOR, Zoltán – MAJTÉNYI, Balázs – IEDA, Osamu – VIZI, Balázs – HALÁSZ, Iván (szerk.) *The Hungarian Status Law: Nation Building and/or Minority Protection*. Slavic Research Center, Hokkaido University, Sapporo, 270–302. <http://src-h.slav.hokudai.ac.jp/coe21/publish/no4_ses/contents.html> [2012. november 20.]
- ERIKSEN, Thomas Hylland (szerk.) (1993): *Ethnicity and Nationalism: Anthropological Perspectives*. Pluto Press, London
- FLORES JUBERÍAS, Carlos (szerk.) (2002): *Estudios sobre la Europa oriental: Actas del II Encuentro Español sobre la Europa Oriental*. Publicacions de la Universitat de València, Valencia
- FLORES JUBERÍAS, Carlos (szerk.) (2006): *De la Europa del Este al este de Europa: Actas del VI Encuentro Español de Estudios sobre la Europa Oriental*. Publicacions de la Universitat de València, Valencia
- GALTUNG, Johan (2004): *Transcend and Transform: An Introduction to Conflict Work*. Pluto Press, London

-
- GEERTZ, Clifford (1973): *The Interpretation of Cultures*. Basic Books, Inc., Publishers, New York
- GEERTZ, Clifford (1986): "The Uses of Diversity", In MCMURRIN, Sterling M. (szerk.) *The Tanner Lectures on Human Values*, Vol. VII. Cambridge University Press, Cambridge, 251–275. <<http://tannerlectures.utah.edu/lectures/documents/geertz86.pdf>> [2012. december 10.]
- GEERTZ, Clifford (1994a): *Az értelmezés hatalma. Antropológiai írások*. Századvég Kiadó, Budapest
- GEERTZ, Clifford (1994b): *Conocimiento local: Ensayos sobre la interpretación de las culturas*. Ediciones Paidós, Barcelona
- GELLNER, Ernest (1988): *Naciones y nacionalismo*. Alianza Editorial, Madrid
- GIDDENS, Anthony (1985): *The Nation-State and Violence*. Polity, Cambridge
- HOBSBAWM, Eric (2000): *Naciones y nacionalismo desde 1780*. Crítica, Barcelona
- HÓMAN Bálint – SZEKFŰ Gyula (1943): *Magyar Történet*, Vol. I–V. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest
- JÁSZI, Oszkár (1971): *The Dissolution of the Habsburg Monarchy*. University of Chicago Press, Chicago
- JÁSZI, Oszkár (1986): *A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés*. Gondolat Kiadó, Budapest
- KÁNTOR, Zoltán (2008): "Nation and institutionalization: Hungarian Status law and the referendum on dual citizenship". In VAŠEČKA, Michal (szerk.) *Nation Über Alles: Processes of redefinition and reconstruction of the term nation in Central Europe*. Center for the Research of Ethnicity and Culture, Bratislava, 153–172., <http://kolo.elsite.eu/attachments/article/98/FINAL_DTP_nation_03_KOR_26_7.pdf> [2012. november 20.]
- KÁNTOR Zoltán (szerk.) (2002a): *A státustörvény: dokumentumok, tanulmányok, publicisztika*. Teleki László Alapítvány, Budapest. <<http://adatbank.transindex.ro/cedula.php?kod=51>> [2012. november 20.]
- KÁNTOR Zoltán (szerk.) (2002b): *A státustörvény: Előzmények és következmények*. Teleki László Alapítvány, Budapest. <<http://adatbank.transindex.ro/cedula.php?kod=372>> [2012. november 20.]
- KÁNTOR, Zoltán – MAJTÉNYI, Balázs – IEDA, Osamu – VIZI, Balázs – HALÁSZ Iván (szerk.) (2004): *The Hungarian Status Law: Nation Building and/or Minority Protection*. Slavic Research Center, Hokkaido University, Sapporo, <http://src-h.slav.hokudai.ac.jp/coe21/publish/no4_ses/contents.html> [2012. november 20.]
- KEATING, Michael (2008): "European Integration and the Nationalities Question". *Revista Internacional de los Estudios Vascos*, 3:7–28. <<http://www.euskomedia.org/PDFAnlt/rievcuadernos/03/03007028.pdf>> [2012. november 20.]
- KEITH, Hart (2003) "Epilogue: Studying World Society". In ERIKSEN, Thomas Hylland (szerk.) (2003): *Globalisation: Studies in Anthropology*. Pluto Press, London, 217–227.
- KOHN, Hans (1984): *Historia del nacionalismo*. Fondo de Cultura Económica, Madrid

- KYMLICKA, Will (1996): *Ciudadanía multicultural: una teoría liberal de los derechos de las minorías*. Ediciones Paidós, Mexikó, D. F.
- KYMLICKA, Will (2002): Multiculturalism and Minority Rights: West and East. *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*, 4:1–25. <<http://hebra.haifa.ac.il/~soc/lecturers/smooaha/files/661230039163.pdf>> [2012. november 20.]
- LLOBERA, José Ramon (szerk.) (1975): *La antropología como ciencia*. Editorial Anagrama, Barcelona
- LŐRINCZ Csaba (2010): *A mérték: Egybegyűjtött írások tőle és róla*. Kisebbségért – Pro Minoritate Alapítvány, Méry Ratio Kiadó, Budapest
- PAPP Z. Attila – VERES Valér (eds) (2007): *Kárpát Panel 2007: A Kárpát-medencei magyarok társadalmi helyzete és perspektívái – Gyorsjelentés*. MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest. <<http://mek.oszk.hu/06900/06942/06942.pdf>> [2012. november 20.]
- PEACOCK, James L. (2001): *The Anthropological Lens: Harsh Light, Soft Focus*. Cambridge University Press, Cambridge
- RENAN, Ernest (1995): Mi a nemzet? In BRETTER Zoltán – DEÁK Ágnes (szerk.) *Eszmék a politikában: a nacionalizmus*. Tanulmány Kiadó, Pécs, 171–187.
- ROMSICS Ignác (2010): *Magyarország története a XX. században*. Osiris Kiadó, Budapest
- SCHÖPFLIN, George (2000): *Nations, Identity, Power: The New Politics of Europe*. Hurst and Company, London
- SMITH, Anthony D. (1995): *Nations and Nationalism in a Global Era*. Polity Press, Cambridge
- SMITH, Anthony D. (2004): *Nacionalismo: Teoría, Ideología, Historia*. Alianza Editorial, Madrid
- SZÚCS Jenő (1974): *Nemzet és történelem*. Gondolat Kiadó, Budapest
- SZÚCS Jenő (1977): *A magyar nemzeti tudat kialakulása*. Osiris könyvtár, Budapest
- TAYLOR, Steven – BOGDAN, Robert (1986): *Introducción a los métodos cualitativos de investigación: la búsqueda de significados*. Ediciones Paidós, Buenos Aires
- TÖRZSÖK Erika (szerk.) (2008): *Jelentés a külhoni magyarság helyzetéről*. Miniszterelnöki Hivatal, Budapest, <<http://www.nemzetpolitika.gov.hu/data/files/142312119.pdf>> [2012. november 20.]
- VAŠEČKA, Michal (szerk.) (2008): *Nation Über Alles: Processes of redefinition and reconstruction of the term nation in Central Europe*. Center for the Research of Ethnicity and Culture, Bratislava, 153–172. <http://kolo.elsite.eu/attachments/article/98/FINAL_DTP_nation_03_KOR_26_7.pdf> [2012. november 20.]
- ZELEI Miklós (2000): *A kettézárt falu*. Ister Kiadó, Budapest
- ZELEI Miklós (2006): *A 342-es határkő: Negyedszázad Kárpátalján*. Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Úzhgorod (Ungvár)

WEBGRÁFIA

Az Ország Háza: www.mkogy.hu

Council of Europe, Venice Commission: www.venice.coe.int

EUDO Observatory on Citizenship: www.eudo-citizenship.eu

EGY KONZUL CSALÁDTÖRTÉNETE: A BUDAPESTI SALVADORI MISSZIÓ

Keller-Deák Kristóf – Németh Gergely – Sebők Máté – Suha György

DOI: 10.25116/kozelitesek 2019.3-4.9

Absztrakt

Nyolcvan év szünet után ismét megkezdte működését a Salvadori Köztársaság magyarországi tiszteletbeli konzulja. Nagyköveti szintű diplomáciai kapcsolatokat 1991-ben létesítettünk, magyar tiszteletbeli konzul pedig 2012 óta működik a közép-amerikai államban.

A budapesti misszió nyitására előkészítése során kiderült, hogy kétoldalú kapcsolatainkat a két világháború között kizárólag a tiszteletbeli konzuli intézményrendszer keretében tartottuk fenn. Diplomáciatörténeti érdekesség, hogy az 1925–1939 közötti salvadori misszió vezetőjét, Zombory Istvánt Kolumbia és Ecuador is felkérte országaik képviselőjére. A kutatás átfogó képet ad a tiszteletbeli konzul eddig szinte ismeretlen személyéről és rajta keresztül a latin-amerikai–magyar kapcsolatok történetének egy elfeledett szeletéről.

Kulcsszavak: diplomáciatörténet, Salvador, Kolumbia, Ecuador, tiszteletbeli konzul, Zombory István

Abstract

K. KELLER-DEÁK, G. NÉMETH, M. SEBŐK, Gy. SUHA: Family history of an honorary consul: Salvadorean mission in Budapest

Key words: diplomatic history, El Salvador, Colombia, Ecuador, honorary consul, Zombory István

Közel kétéves előkészítés után 2018 nyarán a Salvadori Köztársaság Konzuli Képviselőt nyitott Budapesten, amelyet Bölcs Ádám budapesti üzletember, tiszteletbeli konzul vezet. Ez a rövidhír önmagában érdekes és örömteli információ lehet azok számára, akik érdeklődést mutatnak a magyar külpolitika expanziós törekvései irányában, különös hangsúllyal azon földrajzi irányoknak a kiemelt kezelésére, amelyeket a kormányciklus elején hirdetett meg a harmadik Orbán-kabinet, illetve a külgazdasági és külügyi kormányzat. Ez a 2015-ben elindított '*déli nyitás*', azaz a kölcsönös bizalomra épülő, gazdasági hangsúlyú kapcsolatépítés az afrikai és latin-amerikai, továbbá egyes ázsiai és óceániai államokkal. A megkülönböztetett figyelem biztosítása, erőforrások teremtése és azok proaktív kiaknázása nem egyoldalú folyamat, az egyeztetések napirendjén – a viszonyosság szempontjainak figyelembevételével – rendszeresen szerepel a magyarországi diplomáciai vagy konzuli képviselő nyitására lehetőség. Salvador esetében ugyanakkor nem előzmény nélküli, új tiszteletbeli konzuli megbízásról van szó, a közép-amerikai ország ugyanis újraindítja budapesti misszióját, amelyet először 93 évvel ezelőtt avattak fel a magyar fővárosban.

A 2016 elején indult képviselvényítési előkészítés során a leendő budapesti tiszteletbeli konzul már felhívta a figyelmet arra, hogy információi szerint országa 1925-től tartott fenn önálló, budapesti székhelyű konzuli missziót, amelynek vezetője Zombory István, a Széchenyi Fürdő akkori igazgatója volt.¹ A rendelkezésre álló rendkívül kevés információ bővítésére, a diplomáciatörténeti kutatás irányítására a Külgazdasági és Külügyminisztérium három történettudományi érdeklődésű egyetemi hallgatót, jelen tanulmány társszerzőit kérte fel.

A Zombory-család története

A Salvadori Köztársaság utolsó tiszteletbeli konzulja, teljes nevén Zombory István Károly Leó 1873. október 29-én született Zomborban. Édesapja Dr. Zombory Károly László, édesanyja pedig Demeráczy Blanka Emma Mária volt. Gimnáziumi éveit Újvidéken töltötte, mérnöki tanulmányait Budapesten és Karlsruheban végezte. Viszonylag fiatalon, a XIX. század utolsó éveiben részt vett egy katonai misszióban, amelyet a Monarchia hajtott végre Abesszínia területén, kolonizációs céllal, azonban erről önéletrajzában nem tesz említést, és sehol sem találkozunk erre utaló írásos anyaggal. Az etióp kaland egyedüli említése István fia által a családról összeállított, rövid írásban található. A sikertelenül végződött küldetés során Zombory István fogságba került, azonban II. Menelik etióp uralkodónak köszönhetően, mérnöki tudásával segíthette Abesszínia fejlődését pár éven keresztül, míg máig ismeretlen körülmények között haza nem szökött. Visszatérése után Gerszter Béla mérnök-vállalkozó alkalmazta műszaki rajzok elkészítésére, majd a Belügyminisztérium kultúrmérnöki osztályán folytatta. 1897-től a Duna-Tisza közti csatorna tervezésében földmérőként vett részt, majd 1899 végén a Bleichert Co. alkalmazottja lett Lipcsében, innen pedig az Egyesült Államokba utazott. A tengerentúlon először a Trenton Iron Works nevű amerikai cégnél dolgozott sodronypályák és szállítógépek megépítésénél. Ezután a St. Louis-i székhelyű Al Leshen & Sons Rope Co. cég alkalmazta. Szintén ebben a városban működött a Broderick & Bascom Rope Co., amely mexikói képvisellel bízta meg. Itt egyrészt drótkötélpályák építésével foglalkozott, valamint saját leírása szerint üzletszerző mérnöki, cégképviselői munkát végzett. Életrajzi adatai rendkívül hiányosak, a fia kutatásai szerint Zombory 1904. január 1-jén már biztosan Mexikóban élt. Kinti tartózkodását 1909-ben rövid időre megszakította, amikor is hazajött megházasodni és feleségül vette Scossa Piroskát. Az esküvőre Szabadkán került sor 1909. május 22-én, majd együtt tértek vissza Mexikóba. Felesége 1910-ben hazajött, hogy megszülhessen első gyermeküket Szabadkán. Nem sokkal Mercedes leányuk születése után István is hazatért Magyarországra. Ezek után, saját bevallása szerint belépett az egy évtizeddel később megszűnt Atlantica Tengerhajózási Rt.-hez amerikai üzletek szerzése és lebonyolítása céljából. Az Atlanticanál töltött időszakban született meg két fia, László (1912) és István (1918).

¹ Az alapinformáció felkutatásában a tiszteletbeli konzul édesapja, Bölcz István Balázs Béla-díjas, Pulitzer emlékdíjas újságíró, tanár nyújtott felbecsülhetetlen segítséget.

Az I. világháborút követő békeszerződés által meghúzott határok érzékenyen érintették a család életét, a délvidéki Zombory-birtokok mind a határ túloldalára kerültek, a család számára egyetlen otthonként a budapesti lakás maradt.

Zombory felesége, Scossa Piroska 1889. március 21-én született Szabadkán. Házasságuk a harmincas években válással végződött, ennek okai máig homályban maradtak. Piroska három testvére közül legfiatalabb húga, Scossa Leonie, második férje később Enrique Hayton, Argentína magyarországi főkonzulja volt, aki kisebb-nagyobb megszakításokkal a két világháború között szolgált Budapesten. Ennek a családi kapcsolatnak köszönhetően Piroska 1947-ben Argentínába távozott István fiával és Mercedes lányával. Soha többet nem tért vissza Európába, Buenos Airesben halt meg 1967. augusztus 25-én.

Lányuk, Zombory Mercedes 1910. szeptember 17-én született Szabadkán. Iskoláit a Sacré Coeur-ben végezte, majd a Góth házaspár² tanítványaként a Vígszínházban kezdte pályafutását. 1930-ban a Magyar Színházban, egy évvel később a Belvárosi Színházban szerepelt, majd visszavonult a színpadtól. Rövid pályafutását ugyanakkor számos siker kísérte, a Budai Napló 1928-ban megjelent cikkében egy szép karrier előtt álló színésznőként írt róla³. A rövid hír szerint: *„Új tehetség mutatkozott be a Vígszínház legfrissebb újdonságában: a „Bölcsődal” című vígjátékban. A kiváló művésznő, aki előkelő családnak gyermeke, leánya lévén a Széchenyi fürdő nobilis igazgatójának, Zombory Istvánnak, először lépett ez alkalommal színpadra s kiforrott játéktudásával, finom szépségével, kellemes megjelenésével teljesen meghódította a közönséget. Rendkívüli tehetség: pompás beszéde, színpadi mozgása, fiatalságának lendülete, decens színjátészó plasztikája nagy jövőt biztosítanak számára.”*

Egyetlen magyar filmről tudunk, amelyben ő is szerepelt, ez az 1929-ben Gaál Béla rendezésében készült *Csak egy kislány van a világon* című némafilm, amelyben Kertessy Ella szerepét játszotta. Zombory Mercedes 1931 októberében férjhez ment Barta László részvénytársasági igazgatóhoz, Bécsben éltek, gyermekük nem született. Házasságáról a korabeli bulvársajtó is hírt adott, a Magyarország c. lap szerint az ünnepelt színésznő esküvői tanúja Heltai Jenő, a Belvárosi Színház igazgatója volt.⁴ Férje, akitől 1935-ben elvált, két évvel később meg is halt. Mercedes 1939-ben *Menekülő szavak* címmel verseskötetet jelentett meg, majd 1944-ben a szovjetek elől Németországba menekült. 1947 közepén innen utazott Argentínába, szabályos útlevéllel, amelyet István testvére szerzett neki Magyarországon. Egyedül élt, Buenos Airesben halt meg 1991. augusztus 9-én.

Zombory István második gyermeke, László 1912. július 1-én született. Élettörténete döntően ismeretlen. Feleségével, Diener Etelkával Szegeden éltek. Lászlóról az utolsó hiteles információ az ötvenes években írott személyes levele, amelyet Argentínába küldött. Ez a küldemény, mivel a posta

² Góth Sándor és Góthné Kertész Ella, a korszak elismert művészházaspárja által működtetett színitánoda

³ Budai Napló, 1928. november 18. XXV. évfolyam, 929. szám, 2. oldal

⁴ *Magyarország*, 1931. február. 13. XXXVIII. évfolyam, 35. szám, 9. oldal

erősen cenzúrázott volt, némi kódolással azt tartalmazta, hogy írója emigrálni akar Magyarországról. További sorsáról nem tudunk semmit, disszidálási kísérlete minden bizonnyal sikertelen volt. Szegeden maradt felesége és 1942-ben született lánya, Mária Valéria sokáig azt hitték, László sikeresen megérkezett Argentínába. A kinti ismerősökkel történt érdeklődő levélváltást követően nyilvánvalóvá vált, hogy a családfő sosem jutott el Dél-Amerikába. Unokái, Zsolt és Kinga családjaikkal együtt jelenleg is az Egyesült Államokban élnek.

Harmadik gyermeke, István fia 1918. január 11-én született. Ő két évet járt a budapesti Piarista Gimnáziumban, az 5. és a 6. osztályt, ahonnan azonban évközben eltanácsolták, így ezt a félbemaradt tanévet már magántanulónként fejezte be. A következő két tanévet a gödöllői premontrei rend iskolájában végezte el, majd tanulmányainak utolsó négy évét Budapesten fejezte be a Szent István Reálgimnáziumban. Itt érettségizett 1936 júniusában. Ugyanezen év decemberétől 1937 februárjáig Villach-ba utazott, saját elmondása szerint azért, hogy német nyelvtudását fejlessze. Időközben kereskedelmi szaktanfolyamot végzett, majd jogi tanulmányokba kezdett és ezt másfél évig folytatta is. Egzisztenciális nehézségek miatt a tanulás helyett 1938 közepétől egy éven át az Első Magyar Gyapjúmosó és Finomposztógyár Részvénytársaságnál vállalt munkát, majd átkerült az Első Magyar Kenderfonóhoz.

Jogi tanulmányait végleg abbahagyta, feladta azt az álmát, hogy a Nemzeti Bankban dolgozhasson, ahol nagybátyja, Scossa Géza igazgatóhelyettes volt. (A nagybácsi nevét a nemzeti bank értékeinek háborús megóvását célzó álcázott ingatlanvétele révén őrzi a történelmi emlékezet a várnegyedbe tervezett pincerendszer kapcsán.)⁵

Textilipari szakmai pályáján haladva, 1942–43-ra a cég budapesti központi irodájának műszaki cégvezetője lett. Budapest szovjet megszállása után, egy dunai átkeléskor a szovjet katonák elfogták és hadifogolyként egy kaszárnyába vitték, ahonnan néhány hét után a szennyvízcsatornán keresztül sikerült megszöknie. 1945-ben Kispéteri Péter nevű barátjával rövid ideig üzleti vállalkozásba fogtak, azonban István 1947-ben az ország elhagyása mellett döntött, és egy Antwerpenből induló hajóval 1947. december 6-án érkezett Argentínába. Az emigrációban két fia született: István 1955-ben, Tamás 1956-ban. A tiszteletbeli konzul unokája, Zombory István három leánygyermekével jelenleg is Argentínában él, a 90-es évektől gyűjti a családtörténeti dokumentumokat. Tamás 1996-ban visszatért Magyarországra, neki négy leánygyermek született. Édesapjuk, Zombory István 2004-ben, 86 éves korában hunyt el.

A konzul

Budapest Főváros Tanácsa még az I. világháború utolsó hónapjaiban bízta meg Zombory Istvánt azzal, hogy igazgatóként vezesse a Széchenyi fürdőt. Erre a pozícióra a Tanács hivatalosan 1918. május 27-én választotta meg. Fürdőigazgatói feladatainak ellátása mellett, kiváló angol és spanyol

⁵ <https://www.vgfszaklap.hu/lapszamok/2011/december/2174-rejtelyes-ovohely-a-budai-varban>

nyelvtudását számos alkalommal kamatoztatta az üzleti életben, talán éppen ezért, hat évvel később, 1924. január 31-én az igazságügyi miniszter Zombory Istvánt spanyol nyelvű állandó és hiteles tolmácsként kinevezte a Budapesti Törvényszékhez.

Feltételezhetően spanyol nyelvismerete, társadalmi státusza okán került a salvadori hatóságok látóterébe mint potenciális tiszteletbeli konzul, de a kutatás során erre vonatkozó részletes adat nem merült fel.

A dokumentumokból kiderült, Salvador mellett más országok is felkérték, hogy tiszteletbeli konzulként képviselje őket Magyarországon. Az egyik ilyen ország Kolumbia volt, ahonnan azonban még az első világháború előtt, 1914. március 31-én keresték meg azzal, hogy tiszteletbeli konzulként képviselje az országot Budapesten. Salvadori kinevezésével egy időben Ecuador is felkereste őt, hogy képviselje az országot mint tiszteletbeli konzul. A felkérések közül Zombory Salvadort választotta, a döntés indoka azonban homályban maradt.

Bár az eredeti salvadori kinevezési okmány nem áll rendelkezésre, szinte biztosra vehető, hogy tiszteletbeli konzuli megbízására 1925. március 3-tól került sor, a későbbi címjegyzékekben is ez a dátum szerepel. E tisztségével párhuzamosan volt fürdőigazgató és látta el továbbra is a törvényszéki spanyol tolmács feladatait. Tiszteletbeli konzuli tevékenységének dokumentálása rendkívül hiányos, munkájáról a hivatalos adatokon kívül csupán a családi visszaemlékezésekből és a család által megőrzött iratokból tudunk meg információkat. Ezekből kiderül, hogy a márciusi hivatalos kezdésig már történt egy levélváltás a salvadori kormánnyal: az ottani külügyminisztérium konzuli részlegének 1925. január 7-én kelt levelében tényként írnak arról, hogy Zombory István lesz az ország budapesti tiszteletbeli konzulja. A kiválasztás előzményeiről nincs ismeretünk. A március elejei kinevezéssel azonban még nem kezdte meg hivatalosan tiszteletbeli konzuli tevékenységét, mivel az igazságügyi miniszteri rendelet még nem engedélyezte működését.⁶ A megbízás kezdete 1925. március 28-án vált hivatalossá, akkor kapta meg a működési engedélyt a belügyminisztertől is.⁷ Ezzel megkezdődött majdnem másfél évtizedes tiszteletbeli konzuli működése.

Ebben a minőségében Zombory aktív tagja volt a Magyar Amerikai Kereskedelmi Kamarának, amely 1930. január 15-én beválasztotta őt az igazgatósági választmány tagjai közé. Hét évvel később pedig, 1937. október 9-ei közgyűlésén a Kamara Zombory Istvánt ellenőrré választotta. Ezenkívül a Magyar Külügyi Társaság tagságával is rendelkezett.

A korabeli budapesti címjegyzékek alapján látható, hogy tiszteletbeli konzuli tevékenységét az évek során több irodai címen végezte. Összesen három olyan irodai címről tudunk, amelyeket a képviselet

---

⁶ *Igazságügyi Közlöny*, XXXIV. évfolyam, 3. szám, 38. oldal

⁷ *Belügyi Közlöny*, XXX. évfolyam, 14. szám, 247. oldal

hivatalos székhelyének tekinthetünk. Az első a Széchenyi Fürdő, akkori nevén a Régi Artézi Fürdő, amelynek ebben az időben igazgatója is volt.⁸ A kutatás során egyértelművé vált, hogy a fürdő 1945 előtti irattára gyakorlatilag megsemmisült, a II. világháború utáni anyagokban pedig már nincs utalás Zombory István működésére. A korabeli adattárak szerint a konzuli képviselet székhelye 1938-ig az intézmény maradt.

A Fővárosi Közlöny korabeli lapszáma az egyetlen biztos pont: eszerint a főváros 1937. szeptember 1. napjával Zombory Istvánt nyugdíjazta fürdőigazgatói állásából.⁹ Az 1938-as tiszti címjegyzék¹⁰ szerint már új helyszínen, a Thököly út 85. szám alatt működik a salvadori misszió. Zombory itt nagyjából két évet tölthetett, ugyanis 1940-ben a tiszti címjegyzékben már egy újabb lakcím van a neve mellett, ez a Baross tér 6. számú ház, amely utolsóként adott otthont a tiszteletbeli konzul irodájának.¹¹ Zombory István társadalmi státusának presztízsére jellemző, hogy a budapesti telefonkönyvekben nyugdíjazását követően még hat éven át, egészen 1943-ig szerepelt neve mellett a rangos 'fürdőigazgató' megnevezés.¹²

Az akkori külügyi nyilvántartások adatainak elfogadása tényként ugyanakkor megtévesztő lehet, hiszen a kormányzat csupán évente frissítette a Budapesten működő külképviseletek címeit. Pontosabb képet kaphatunk az 1939 májusában készült budapesti telefonkönyv adatainak tanulmányozásával, amely szerint Zombory István már egy Baross téri ház lakójaként szerepel.¹³ Ez a székhely azonban még az előzőnél is rövidebb ideig működhetett irodaként, ugyanis a külügy 1941-es címtárában¹⁴ már El-Salvador mellett nincs jelölve tiszteletbeli konzul, ami azt jelenti, hogy 1940-ben szűnhetett meg véglegesen ez a megbízás. A történeti bizonytalanságot tovább növeli, hogy a rendelkezésre álló hivatalos iratok alapján 1939-ben Zombory már lemondott tisztségéről. Csupán annyi bizonyos, hogy 1940 szeptemberében már egy másik címen volt állandó lakóhelye.

Az iratokban azonban még több cím is szerepelt a neve mellett. Megjelenik a budapesti telefonkönyvben Zombory István fürdőigazgató neve mellett egy Baross tér 18. szám alatti ház címe is. Egy sok évvel későbbi leveléből, melyet László fia családjának írt, a pontos emelet és lakásszám is kiderül. Annyi biztos tehát, hogy ebbe a lakásba 1939 augusztusát, azaz a hivatalos iratokban található lemondási dátumot követő egy év múlva költözhetett be.

1939 nyarán Zombory István váratlanul lemondott a tiszteletbeli konzuli tisztségéről, amelyet ezután betöltetlennek nyilvánítottak. Legalábbis a hivatalos iratok szerint ez történt, a lemondás személyes okai máig ismeretlenek. Ezt alátámasztja az a spanyol nyelvű irat is, amelyet a salvadori

⁸ *Magyarország tiszti cím- és névtára*, XXXVIII. évfolyam, 27. oldal

⁹ *Fővárosi Közlöny*, 1939. január 10. L. évfolyam, 2. szám, 20. oldal

¹⁰ *Magyarország tiszti cím- és névtára*, XLVI. évfolyam, 40. oldal

¹¹ *Magyarország tiszti cím- és névtára*, XLVIII. évfolyam, 44. oldal

¹² A budapesti egységes hálózat (Budapest és környéke) betűrendes távbeszélő névsora, 1943. január, 604. oldal

¹³ A budapesti egységes hálózat (Budapest és környéke) betűrendes távbeszélő névsora, 1939. május, 487. oldal

¹⁴ *Magyarország tiszti cím- és névtára*, XLIX. évfolyam, 42. oldal

külügyminisztérium küldött 1939. július 19-én, ebben elfogadják a lemondást. Magyar források szerint viszont csak augusztusban kerül sor a lemondás formális elfogadására.

Zombory 1955. áprilisi keltezésű rövid önéletrajzában nem említi ezt a tényt, csupán a háború alatt végzett tiszteletbeli konzuli tevékenységéről értekezik. Itt arról ír, hogy tisztségének és leveleinek köszönhetően több zsidót is megmentett a koncentrációs táborokba való elhurcolástól, amiért később köszönőleveleket is kapott.

Lemondásának pontos körülményeiről nincsenek ismereteink, az viszont közel egyidejű történelmi adalék,¹⁵ hogy Salvador akkori irányítója, a diktátorként aposztrofált Martinez elnök 1939. július 30-án megtiltotta a Portland nevű, német lobogó alatt San Salvadorba érkező tengerjáró hajó ötven zsidó utasának partraszállását. A menekültek fejenként 500 dolláros vízumdíjat fizettek Amszterdamban és Budapesten, de vízumaikat érkezéskor a kikötői hatóságok hamisnak minősítették és a menekülteket visszaküldték Németországba. A Magyarországon készült belépési engedélyeket Zombory István állította ki.

A II. világháborút követő időszak teljesen megváltoztatta a korábbi konzul életét. Rokonai elmondásai alapján a háború utáni évtizedet Zombory István még Magyarországon, egy egyszobás lakásban töltötte, amit kiutaltak neki. (Ez a lakcím, amely a Baross tér 18. szám alatt található a 3. emeleten, már neve mellett szerepelt az 1940. szeptemberi budapesti címjegyzékben is.¹⁶) Ebből az időszakból munkásságáról, tevékenységéről nem sok információ derült ki, azonban tudható, hogy a korábbiakhoz képest jóval szerényebb körülmények között élt.

Családjának több tagja is elhagyta az országot a világháború miatt, köztük István fia is. Az egykori fürdőigazgató és tiszteletbeli konzul itthon maradt barátai Zombory egyre rosszabb szellemi állapotáról számoltak be fiának, aki úgy döntött, hogy apját kiviszi magához Argentínába. Erre csak az 1950-es évek közepén nyílt lehetőség. Zombory István 91 éves korában, 1964. január 24-én halt meg az argentin fővárosban.

Tiszteletbeli konzulok a két világháború között

A nemzetközi együttműködés talán legrégebbi intézményrendszere hazánkban 1920-tól jelenik meg a külügyi szolgálat rendszerében.¹⁷ A két világháború között hivatásos konzul által vezetett magyar konzulátus 1921-ben öt volt a világon, két évtizeddel később, 1941-ben már huszonegy. Tiszteletbeli konzul 1921-ben szintén öt működött, míg 1941-ben számuk ötvennyolcra emelkedett. A magyar konzulátusok száma 1937-ben érte el a legmagasabb számot, ekkor 106 magyar konzuli hivatal működött: 17 hivatásos és 89 tiszteletbeli konzul vezetésével. Említésre méltóan magas volt

---

¹⁵ <http://histclo.com/essay/war/ww2/hol/holc-sal.html> (letöltés ideje: 2018. 05. 08.)

¹⁶ A budapesti egységes hálózat (Budapest és környéke) betűrendes távbeszélő névsora, 1940. szeptember, 529. oldal

¹⁷ Tiszteletbeli konzuli intézményrendszer vonatkozású, angol és magyar nyelvű cikkgyűjtemény, 3. o. KKM Budapest 2018.

a tiszteletbeli konzuljaink aránya Ázsiában és Latin-Amerikában. A második világháborút követően, egy 50-es évekbeli tiltó jogszabály miatt (1950. évi 8. tvr.) – szovjet minta alapján – nem működhetett tovább a tiszteletbeli konzuli intézmény.

A két világháború között Salvadorban is volt magyar konzuli képviselet. Egy ideig az Amerikai Egyesült Államok látta el a képviseletet, majd 1936. szeptember 15-től egy német állampolgár, Wilhelm von Hundelshausen töltötte be a magyar tiszteletbeli konzuli posztot.¹⁸ Működését 1936. november 7-én kezdte meg.¹⁹ Történeti források²⁰ az állami tulajdonú Banco Hipotecario (Jelzálogbank) igazgatóját ugyanakkor nem magyar, hanem német tiszteletbeli konzulként azonosítják, és a náci Németország támogatójaként, Hitler feltétlen csodálójaként jellemzik. 1940. július 13-án Hundelshausent a magyar kormány felmentette a szolgálat alól,²¹ további sorsa ismeretlen.

A konzuli kapcsolatok nemzetközi szabályozását az ENSZ norvég főtítkára, Trygve Halvdan Lie 1949-ben javasolta a közgyűlésnek. Az egyezménytervezet kidolgozását az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottsága 1955-ben kezdte meg és 1961-re készítette el. A Konzuli Kapcsolatokról szóló Bécsi Egyezményt 1963. április 24-én, 48 állam aláírásával fogadták el. A Magyar Népköztársaság *csatlakozási* okiratának letétele 1987. június 19-én történt meg, a szabályozást hazánkban az 1987. évi 13. törvényerejű rendelettel hirdették ki. Az univerzális jogszabály alapján az első országos hatáskörrel működő tiszteletbeli konzul Macario Aparicio Burgoa volt Bolívia képviseletében. A rendszerváltás után Sri Lanka részéről Dr. Padma Gannoruwa főkonzul volt az első külföldi tiszteletbeli konzuli tisztviselő, a testület napjainkra közel hatvan főt számlál.

---

¹⁸ *Külvügyi Közlöny*, 1937. január 31. XVII. évfolyam, 1. szám, 2. oldal

¹⁹ A konzulátus irodájának címe: San Salvador, 2a Avenida Sur 46, bejegyzett sürgőnycíme pedig EXUNG

²⁰ <http://www.jewishvirtuallibrary.org/el-salvador-virtual-jewish-history-tour> (letöltés ideje: 2018.május 8.)

²¹ *Külvügyi Közlöny*, 1940. július 25. XX. évfolyam, 5. szám, 67. oldal

SZEMLE

KÍNA, AFRIKA, KOMPORSZÁG-SZEREP

Tarrósy István

DOI: 10.25116/kozelitesek 2019.3-4.10

Az Eszmélet Könyvtár sorozatban 2017-ben jelent meg a L'Harmattan Kiadó gondozásában Böröcz József *Hasított fa. A világrendszer-elmélettől a globális struktúraváltásokig* című kötete,²² amely valójában Böröcz professzor sok fontos írásának egybeszerkesztett gyűjteménye. Minden bizonnyal igaz – ahogyan a kiadó maga is jelzi az egyik belső fülön –, hogy „Böröcz József a világrendszer-elmélet (harmadik generációjának) egyik vezető alakja”. Elemzései, interpretációi figyelemre méltó olvasottságról, szintetikus gondolkodásról és kritikai megközelítésekről adnak tanúbizonyságot.

Maga a közel 430 oldalas munka három nagyobb részre tagolódik (I. rész: Világrendszer, függőség, államszocializmus és rendszerváltozás; II. rész: Történeti szociológia, informalitás és tudás a félperiférián; III. rész: Európa, birodalom és kolonialitás) – e részek összesen húsz tanulmányt fognak össze, láthatóan törekedve egy olyan gondolati ív meghúzására, amely koherens opusszá teheti a magvas, sok esetben komoly empirikus kutatásokkal kimért gondolatokat. Amit ez ív meghúzásában hiányolok, az egy fontos rész, egyfajta előszó, amely a szerző által deklarált intenciók foglalata, éppen a kötet gondolati ívének megrajzolása lehetne. Hasonlóan hiányérzetem támad, amikor egy kötetvégi indexet keresek; sajnálatosan ez az eligazodást nagyban segítő rész sem került be a könyvbe.

Létezik azonban egy Utószó, melyet Melegh Attila jegyez. Tömör, közel nyolc oldalban foglalja össze Böröcz József kötetének jelentőségét, külön kiemelve azt, hogy „az új Európa és benne Kelet-Európa szerepének és történeti dimenziójának felvázolásában fontos ez a könyv” (421. o.). Egyetértek Melegh Attilával abban is, hogy Böröcz József munkássága képes volt hozzájárulni ahhoz a folyamathoz, amely a globális viszonyok vizsgálatába beemelte például Kelet-Európát, illetve a hozzá hasonló térségeket, azaz a posztszovjet területeket.

Világos, hogy nem lehet alapos egy olyan globális elemzés (vegyük például a nemzetközi migráció kérdését, mellyel Böröcz József is hatványozottan sokat foglalkozik, illetve a diaszpórák létezését, a világrendszerben betöltött szerepüket), amely nem veszi górcső alá a posztszovjet térségben fellelhető diaszpórákat. A szerző „próbálta kitölteni a hiányosságokat, és a nemzetközi irodalomba ágyazni a globális rendszerek kritikáján alapuló kelet-európai elemzéseinek eredményeit” (423. o.).

A kötet értékének tartom, hogy a Böröcz József által megalkotott és/vagy szisztematikusan használt fogalmakat – így többek között a vállalkozói szocializmus, a kettős függőség, a komparatív állam, az

²² L'Harmattan Kiadó, 2017., 431 oldal

árverező állam fogalmait – következetes és megalapozott módon alkalmazza, ezáltal pedig narratívája a magyar nyelvű tudáskorpuszt lényegi elemekkel bővíti. A *Hasított fa* a geopolitikai gondolkodás számára, főképp azon geopolitikai elemzések számára, amelyek Európát és Kelet-Közép-Európát igyekeznek realitásaiban láttatni, megfontolandó viszonyítási pontot jelöl ki. E tekintetben az egyik meghatározó tanulmány a kötetben a kilencedik fejezetben közreadott *Magyarország az Európai Unióban. Az örök „felzárkózó”* című írás. Higgadt és megalapozottan kritikus hangot üt meg a szerző, amikor felhívja olvasói figyelmét a következőkre: az államszocializmusok bukása „egyfajta járványszerű modernizációs optimizmus[t]” indított útjára világszerte. „Ennek első tünete az volt, hogy egy csapásra szinte mindenki megfeledkezett arról, milyen komplex politika-, gazdaság- és geopolitika-történetet tud maga mögött a kelet-európai térség” (163. o.). Mindezekből vezeti le aztán és bontja ki az általa megfogalmazott három túlzó elvárást. A fejezet zárásaként pedig Böröcz József azt is kimondja, amiről szintén nem folyt/folyik elegendő mennyiségű és végképp nem kritikus és inkluzív szakmai, illetve szélesebb társadalmi diskurzus: „A magyar gazdaság éppúgy függ az EU-val folytatott kereskedelemtől, mint a görög. Van ugyanakkor egy lényegi különbség: Magyarország nem része a közös valutának. [...] A 'független' magyar valuta [pedig] különösen hajlamos az árfolyam-ingadozásra, és a rendszeres leértékelődés elsősorban a belföldi munkaerő és tőke értékét csökkenti. [...] a mindenkori kormánynak csak nagyon szűk mozgástér áll rendelkezésére, hogy befolyásolja az ország határain belül történő tőkefelhalmozási folyamatokat” (172–173. o.).

Elsősorban afrikanistaként, de olyan kutatóként, akit leginkább az afro-ázsiai dinamikák érdekelnek a globális tér félperifériáin és perifériáin, külön figyelemmel olvastam a 17., *Kolonializmusról* szóló részt, valamint a 7. „*Kína felemelkedését*” taglaló írást. Egyetértek Böröcz Józseffel abban: a „gyarmati világszemlélet mai megléte világosan mutatja, hogy a kolonializmus szellemi mintái jócskán túléltek a világ legnagyobb gyarmatbirodalmainak összeomlását” (351. o.). Szerettem volna azonban még többet olvasni ezen elmélkedéséről, még inkább arról, hogyan látja a szerző az általa alkalmazott világrendszer-elmélet keretei között a mai Afrika helyét, szerepét, valós lehetőségeit. Különösen jó lett volna ez éppen a wallersteini gondolatok jegyében, melyek a globális tér nemzetközi egyenlőtlenségeire hívják fel a figyelmet: „a periféria államainak lépéseket kell tenniük, hogy olyan mechanizmusokat alakítsanak ki, melyek középtávon megszüntetik a cserefolyamatokban rejlő egyenlőtlenségeket” – írja Wallerstein (2010:36). Világos, hogy Böröcz is – rögvest könyve elején – definiálja magát a piacot mint gazdasági realitást, valamint jelzi, hogy az „egyenlőtlen csere nem a világpiac létezéséből, hanem annak történelmileg kialakult, torz voltából fakad” (15. o.), mégis, e gondolat jegyében is hiányolom a gyarmati reprezentáció és kolonializmus eszméi hatásának további vizsgálatát.

Nem csupán „Kína van felemelkedőben” – vallják sokan –, hanem egyre többet hallhatjuk az „Africa rising” (Afrika felemelkedőben) mantrát is. Ez utóbbit különös óvatossággal szükséges hallgatnunk és értelmeznünk, éppen a dependenciák és interdependenciák fennmaradása, létezése és folyamatos

újratermelődése kapcsán. Ma egyre több szerző – így a skóciai University of St. Andrews tanára, Ian Taylor is – hívja fel a figyelmünket arra, hogy például a feltörekvő országok afrikai kapcsolatai nem igazán különböznek a gyarmati rendszert követően a wallersteini centrum (kapitalista) államai által kialakított kapcsolatoktól. Érdeemes elgondolkodni azon, hogy az afrikai államok képesek lennének(-e) diverzifikálni kapcsolataikat (gazdaságaikat és így függőségeiket) a nyersanyagaikra és piacaikra „éhes” államokkal, amennyiben kormányzataik képesek lennének a saját erőforrásaik felett megszervezni az irányítást. Erről többek között egy 2016-os terepkutatást követően Kiss Judit adott közre írást Botswana és Namíbia példáit hozva az *Afrika Tanulmányok* című folyóirat hasábjain (l. 2016. X. évf. 1–2. sz.).

Kína „fölemelkedését” az ország „súlygyarapodásában” látja Böröcz (117–127. o.), és aláhúzza: „ez óriási horderejű geopolitikai következményeket von maga után – nemcsak belső, hanem külső vonatkozásban is” (127. o.). Azáltal, hogy a rendszer – Wallerstein szerint, Szabó Gábor interpretációjában – „első szembeötlő jellegzetessége, hogy összes alkotóeleme kölcsönösen kapcsolatban van egymással, és ezek a kapcsolatok dinamikusak, változóak” (2010:56), különösen érdekes Böröcz okfejtése arról, mit hozhat az elkövetkező egy-két évtized globális geopolitikai szempontból, hogyan maradnak fenn, alakulnak ki/át konfliktusok, miképpen kezelik majd a rendszer egyes (meghatározó) szereplői az adott szembenállásokat. A szerző által vázolt „három kreatív forgatókönyv” (132. o.) egyik gyújtópontjában biztosan Kínát találjuk, illetve nem meglepő módon Ázsia meghatározó helyét, szerepét véljük felfedezni.

Zárásként szeretnék visszatérni Kelet-Közép-Európába és Magyarországra. Böröcz József részletesen ír e térség, benne hazánk állapotáról, adottságairól, örökségeiről és lehetséges jövőjéről. E jövő mára szinte értelmetlen a nagyobb európai kontextus nélkül. Sőt, akkor válik igazán korrektül értelmezhetővé, ha globális realitások közepette vizsgálódunk. Ebben pedig egyebek mellett a Globális Délnek, de még inkább az újra felértékelődő Keletnek, benne Oroszországnak és Kínának, komoly jelentősége van. Lehetséges, hogy létezik alternatív geopolitikai jövőkép Magyarország számára, akár az ún. Eurázsiai Unió képében? Egy olyan ország számára, amely – Ady szavaival élve – *„Kompország, Kompország, Kompország: legképességesebb álmaiban is csak mászkált két part között: Kelettől Nyugatig, de szívesebben vissza”*. A Kelet és Nyugat közé ékelődött Magyarország, mely el kell döntse, hogy a keleti birodalom nyugati perifériájáról vagy a nyugati birodalom keleti perifériájáról akarja geopolitikai értelemben újra pozícionálni önmagát. Kíváncsian várom Böröcz József további írásait akár e tekintetben is. E könyvét pedig jószívvel ajánlom mindenki figyelmébe!

Irodalom

Ady Endre 1905 *Ismeretlen Korvin-kódex margójára*

Kiss Judit 2016 „A gazdasági diverzifikáció esélyei és korlátai Botswanában”. *Afrika Tanulmányok*, X. évf., 1-2:63-80.

Szabó Gábor 2010 *Szétszakadó világunk. A globalizáció emberi jogi kockázatai*. Publikon Kiadó, Pécs

Taylor, Ian 2014 *Africa Rising? BRICS – Diversifying Dependency*. James Currey, Rochester, NY.

Wallerstein, Immanuel 2010 *Bevezetés a világrendszer-elméletbe*. L'Harmattan Kiadó – Eszmélet Alapítvány, Budapest

ZSIDÓ VALLÁSNÉPRAJZ A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN?

Tóth Katalin

DOI: 10.25116/kozelitesek 2019.3-4.11

„1990 és 1995 között jártam egyetemre az ELTE néprajz szakára, és hát valóban, a népi kultúráról rengeteg órám volt, sok mindent tanultunk, viszont valahogy a zsidóságról egy szó sem derült ki. [...] És volt egy Magyar néprajztudomány tudománytörténete című óra, ahol a Magyar Néprajzi Társaság megalakulásáról is hallottam 1889-ben [...], ahol sok-sok Magyarországon élő nemzetiségnek létrejön szakosztálya, de valahogy a zsidóságnak nem. Aztán ugye választ is kaptam részben arra, hogy a zsidóságot mindig is mint felekezet tekintették,²³ tehát nem mint népcsoport, ezért valahogy a Néprajzi Társaságban nem kapott helyet. És tulajdonképpen a hiány valahonnan innen indul” – mondta Czingel Szilvia, az *Ünnepek és hétköznapiak. Zsidó vallásnéprajz a Kárpát-medencében* című könyv szerzője a kötet bemutató rendezvényén.²⁴

Egy civil szervezet munkatársai – a szerzőt magát is beleértve – a „Zsidó élettörténetek a 20. században” című projekt keretein belül 220 életútinterjút rögzítettek az *oral history* módszerével magyarországi és határon túli, magyarajkú, magát zsidónak valló egyénnel, azzal a céllal, hogy dokumentálják a közép- és kelet-európai zsidóság mindennapi életét a 19. század végétől a 20. századon át, egészen napjainkig. E kutatás adatbázisa jelenti Czingel Szilvia könyvének alapját.

A kötet bevezetőjéből is („Mindennek rendelt ideje van és ideje van az ég alatt minden akaratnak” *Bevezető gondolatok*, 9–15. o.) megtudhatjuk, a szaktudomány berkein belül észlelt hiány arra inspirálta a szerzőt, hogy bemutassa „a II. világháborút megelőző időszak magyarországi zsidóinak hétköznapi életét [...]” (11. o.) A szerző célkitűzésében egyszerre fedezhetjük fel a nemes szándékot és a reflektálatlan illúzió képét: össze kívánja kapcsolni az értékmentést a tudományos kutatással, de azt sugallja, hogy az adatbázis anyaga által képes lehet teljességében megmutatni a háború előtti zsidó közösségek sokszínűségét. A Kárpát-medence zsidóságát kollektív egységként értelmező attitűdre számos példát találhatunk a könyvben: „A holokauszt előtti vidéki Magyarország zsidó háziasszonyainak kóser konyháját [...]” (55. o.) „[...] a vizsgált időszakban a magyar zsidó közösségekben [...]” (68. o.) „Ilyenkor a zsidó emberek nem látogattak el a temetőbe [...]” (99. o.) „A zsidó családok számára az esküvő a legnagyobb öröm ideje [...]” (106. o.) „A magyar zsidóság körében

²³ Hasonló, ugyanakkor árnyaltabb gondolat a kötet bevezető fejezetében is megjelenik: „Ha megnézzük a Magyarországi Néprajzi Társaság működését, annak 1889-es megalakulása óta problémát okozott a zsidóság felekezeti vagy etnikai besorolása. Mivel a szakosztályok a »népfajok szerinti« felosztást tartották hangsúlyosnak, a zsidóké teljesen kimaradt – nem utolsósorban azért, mert őket a korabeli Magyarországon nem nemzetiségnek, hanem felekezeti közösségnek tartották [...]” (14. o.) Továbbá, a szerzővel készült rádióinterjúban is finomítja a bemutatón elhangzott gondolatait (Klubrádió, 2019. március 3., Hallójárat, Katonadolog, Borgula András interjúja).

²⁴ Czingel Szilvia: *Ünnepek és hétköznapiak* – Könyvbemutató, Holokauszt Emlékközpont, 2019. február 28. Corvina Kiadó, Budapest, 2018. 304 old.

nagyon elevenen élt az úgynevezett *kápára* szertartás.” (124. o.) E sematizáló megfogalmazások mellett eredménytelenül hangoztatja a szerző a kultúra egyedi értelmezéseinek figyelembevételét, mert éppen ellenkezőleg cselekszik: összeolvasztja azokat. Ez az összeolvasztás olvasható ki a könyv címéből is (arról nem is szólva, hogy az interjúrészletekből sokkal inkább különböző életmódok, nem pedig vallásértelmezések rajzolódnak ki, tehát a címben szereplő *vallásnéprajz* meghatározás sem igazán helyénvaló).

„A magyar néprajztudomány óriási mulasztása, hogy teljesen figyelmen kívül hagyta a magyarországi zsidók kultúráját.²⁵ [...] A mai napig nem született tudományos válasz a kérdésre, hogy a vidéki zsidók kultúrája a magyar népi kultúra részének tekinthető-e és hogy vizsgálható-e a klasszikus néprajzi megközelítés módszerével és fogalmaival e bemutatni kívánt népcsoport.” (14. o.) A szerző magát „néprajzos-kulturális antropológusként” aposztrofálja, könyvét pedig e szaktudományok szemlélete és módszere mentén megírt munkának tartja, ugyanakkor ez a pozicionálás nem állja meg a helyét a bevezető gondolatok tükrében. A 21. század néprajzkutatója és kulturális antropológusa számára a szerző által számon kért „tudományos válasz” nem releváns. A berlini Humboldt Egyetem Európai Etnológia Intézetének vezető professzora, Wolfgang Kaschuba szavait idézve: „A tudomány nevében megjelenő és központi helyet elfoglaló etnikumra való utalás sokkal inkább megköveteli a kérdés kritikus megközelítését, hogy miért és milyen szituációkban használatosak az ön- és idegenképet létrehozó etnikai vagy nemzeti/kulturális közösségről alkotott elképzelések. És tudat alatt mindig tisztában kell lennünk azzal, hogy a múltban az etnotudományok jelentősen hatottak arra, hogy ez az »etnikai paradigma« a kulturális eredet és hovatartozás szilárdnak vélt alapsémájaként rögzüljön az emberek fejében.”²⁶ A szerző beleesik a Kaschuba által vázolt csapdába: bár azt mondja, hogy 1889-ben a zsidóság felekezeti volta miatt nem került a néprajzi kutatás homlokterébe, 2018-ban mégis ő maga hivatkozik rá népcsoportként. Ez a feltehetően nem tudatos, ámde veszélyes, a társadalomtudománnyal össze nem egyeztethető megközelítés az egész kötetet végigkíséri.

A szerző számára elérendő cél, hogy megragadjon kapcsolódási pontokat a zsidó és a nemzsidó kultúra között, fontosnak tartja, hogy „az együttélés különböző területeit, az egymásra gyakorolt hatás megnyilvánulásait tárjuk fel, a többségi társadalomhoz való viszonyban természetes elemként értelmezzük a másságot.” (12. o.) A könyvben a zsidó és a nemzsidó társadalmat rendre egymással szembe állítva, a *mi* és az *ők* merev kategóriáiban láthatjuk, nem egyszer vitatva az „átjárás” lehetőségét: „[...] Így egy zsidó lány sokkal hamarabb tisztában lehetett a nemi élet kérdéseivel, mint a vele egyidős nem zsidó lányok.” (38. o.) „[...] a paraszti keresztény közösségekkel szemben a zsidó embereknek az élet nagy eseményeihez kötődő szokásai kevésbé voltak teátrálisak.” (75. o.) „Ez azt

²⁵ Az állítás vitatható, ha a Deáky Zita, Csoma Zsigmond, Vörös Éva, illetve a Kríza Ildikó által szerkesztett kötetekre, Glässer Norbert, Körner András, Oláh János stb. néprajzi aspektusból írt munkáira gondolunk.

²⁶ Wolfgang Kaschuba (2004): *Bevezetés az európai etnológiába*. Csokonai Kiadó, Debrecen, 94.

jelenti, hogy a férfi nem erőszakoskodhat feleségével annak akarata ellenére, és a testi érintkezés csak a feleség beleegyezésével történhet. Ez meghatározó különbség a keresztények szexualitáshoz való viszonyához képest.” (76. o.) „A keresztény paraszti kultúrában az esküvő [...]. Ezzel szemben a zsidó esküvő.” (101. o.) stb.

A kötet három alapproblémája tehát: (1) homogenizálja a vizsgált társadalmat, összemosva az egyéni értelmezéseket, (2) használt terminusai a *népi* és a *nemzeti* kategóriák mentén mozognak, (3) rendre szembeállítja (és nem reflektáltatja) egymással a zsidó és nem zsidó társadalmat.

A könyv szerkezetét tekintve a bevezető gondolatokat követően – a tartalomjegyzéket alapul véve, a *Jegyzetek*, a *Felhasznált irodalom* és a *Köszönetnyilvánítás* részeket nem számítva – nyolc fejezetből és számos alfejezetből áll. Az első hat nagy fejezet azokat a hétköznapihoz és ünnepekhez kapcsolódó hagyományértelmezéseket és szokásvariánsokat mutatja be, amelyek az életútinterjúk elbeszéléseiben megtalálhatók voltak. Ezt követően a *Képek és emlékezések* című fejezetben láthatunk egy összeállítást a gyűjtött fényképekből és dokumentumokból, amelyek mellett az elbeszélők elevenítik fel emlékeiket. Végül, a szerző a *Zárszóban* összegzi munkájával kapcsolatos következtetéseit.

A *Rítus vagy higiénia? A mikve, és ami mögötte van* (17–38. o.) című fejezet a zsidó közösségekben oly fontos szerepet játszó rituális fürdő, a *mikve* feladatát hivatott bemutatni a vizsgált narratívákban. A szerző olyan kérdéseket boncolgat a *mikve* használatával kapcsolatban, mint például, hogyan lehet megragadni a nő és a rituális fürdő viszonyát, hol található ez a hely egy-egy településen belül, mi a *mikve* lényege, hogyan történik az alámerülés, vagy épp milyen a *mikve* vize. Miként azt sejteni lehet, a szerző a górcső alá vett kérdéskörök mentén számos különböző értelmezéssel találkozik.

A könyv következő szakasza („*Ne főzd meg a gödölyét anyja tejében*” *Kóser és tréfli*, 39–55. o.) az étkezési szabályok bonyolult rendszerével, a *kásrut*tal foglalkozik. A könyvből megtudhatjuk, hogy a vizsgált időszakban a *kóser* és a *tréfli* olyan ellentétpár volt, amely a nemzsidó társadalom számára is jelentéssel bírt, hiszen „egy vegyes vallású mikroközösségen belül a kóserság nagyon egyértelműen jelezte a zsidók és nem zsidók közötti szimbolikus határokat.” (40. o.) A rögzített interjúkban a kóserság az életmód egyik legfontosabb meghatározójaként tűnik fel: „a kóserság, az étkezési szabályok betartása olyan fokmérője volt a zsidó azonosságtudatnak, amely az interjúalanyok emlékezetében a leggyakrabban említésre került témák egyike volt.” (55. o.) A szerző a *mikve* használatához hasonlóan a *kásrut* betartása kapcsán is egy széles értelmezési skálát prezentál, azonban a könyv e pontján a leíró részletezéstől – a korábban hangsúlyozott néprajzi-kulturális antropológiai megközelítés miatt – már joggal várhatna el többet az olvasó. Ami az előző fejezetben még csupán bontakozó hiányérzetként kezdett feltűnni, ennél a fejezetnél már zavaróvá válik: számos interjúrészlet sok esetben a levegőben marad, mert nem támogatja azokat következetesen a megszólaló szociokulturális környezetének bemutatása. A befogadást csupán kis mértékben könnyítik meg a kötet végén szereplő jegyzetek, hiszen az állandó hátralapozgatás, az interjúalanyokról szóló információk más típusú

jegyzetekkel való ötvözése megtöri az olvasás élményét és a befogadás dinamikáját. A bevezető gondolatok dicséretesen megfogalmazzák, hogy a mikroszintű szemlélet miatt a kötet nem von le általános következtetéseket (13. o.), ugyanakkor felmerül a kérdés, hogy hová tűnik ez a módszertani alapelv, amikor a kötet kimondja: „ez az étkezési mód [a *kásrut* – T. K.] a zsidó identitás egyik jelentős fokmérője, ezért interjúalanyainkat arra kértük, zsidóságukat is ennek kapcsán definiálják [...]” ? (54. o.) Elképzelhető, hogy a szerző szerint létezik egy abszolút értelemben vett *zsidó identitás*, amelynek a kóserság minden esetben elemét képezi? Felmerül továbbá az a kérdés, hogy kutatóként helyes módszertani lépés-e irányított kérdésfeltevésekkel alátámasztani saját elképzeléseinket. A néprajzi és kulturális antropológiai szemlélettel szemben fontos elvárás, hogy rutinszerűen legyen képes váltani az étikus és az émikus nézőpont között, és ezt a váltást a nyelvi megfogalmazásba is ültesse át. Jelen kötet esetében mintha azt érezhetnénk, hogy a szerző – minden szándékosság nélkül – több esetben az étikus szemszög síkján él értéktelített kifejezésekkel, amikor az émikus valóságról ír: „A bonyolult kósersági előírások betartását a szegénység nagyban befolyásolta, ami néha megmosolyogtató történetekhez vezetett.” (55. o.) – a kijelentés kapcsán az a kérdés merül fel, hogy milyen nézőpontból találta ezeket a történeteket „megmosolyogtatónak” a szerző.

Az „általános következtetések” egyenesén haladva tovább a *Nyugalomnap. A szombat jelentősége a zsidó hagyományban* (57–74. o.) című fejezet válaszút elé állítja az olvasót: a szombat jelentőségéről a „zsidó hagyomány” vagy a 220 elbeszélés kontextusában fog képet kapni? A bemutatott elbeszélésrészletekből szépen kirajzolódik, hogy a szombat a helyi zsidó közösségek olyan megkülönböztető jegye volt, amelyet a nemzsidó társadalom is jól ismert, hiszen *sábbátkor* a zsidó családok nem dolgoztak, bezártak a boltok, a kocsmák. Ugyanakkor, hogy mi történt az otthonok falai között, már közel sem volt egyértelmű. A fejezet szerint „voltak, akik minden szempontból az útmutatások alapján ünnepeltek, és voltak, akik egy sor rituális előírásból csak kiemeltek olyan gesztusokat, amelyek jelképesen az egész rítust megidézték. [...]” (57. o.) A döntő többség azonban ragaszkodott a tradíciókhoz.” (58. o.) Mivel az interjúrészletek értelmezése és pontos kontextusba emelése elmarad, így nem tudjuk meg, mit jelent a „minden szempont”, a „döntő többség” és a „tradíció” az idézett gondolatokban.

A mikro- és makroszintre tett megállapítások kapcsán felfedezhető következtetlenség a *„Jobb a hírnév a drága olajnál, s a halál napja a születés napjánál” Átmeneti rítusok a magyar zsidó hagyományban* (75–116. o.) című fejezetben is okoz némi zavart a leírtak értő befogadásában. A fejezet a születést, az esküvőt, a temetést, valamint a gyászt övező rítusokat veszi sorra. Ebben a szakaszban több olyan történetet találunk, amelyben a csodarabbiba vetett hit központi elemként jelenik meg. A kijelentés, amely szerint *„a holokausztot megelőzően nagyon erősen élt a csodarabbiba vetett hit a zsidók körében”* (82. o.), mégis elgondolkodtatja az olvasót: vajon ezt az állítást a szerző igaznak gondolja a nagyvárosi neológ szellemiségű családokra is?

A könyv meghatározó eleme, így a „*Mit ér az etrog, ha késve érkezik*” Zsidó ünnepek (117–151. o.) című fejezetnek is sajátja az a lényeges törekvés, hogy az elbeszélők által megelevenített világgal párhuzamosan láttassa a nemzsidó társadalmat is. Noha a vizsgált lokalitások sorát több nagyváros is erősíti, a szerző a paraszti társadalomból (olykor egy „általános realitásból”) emeli be a legtöbb párhuzamot. „*Nők, akiktől mindent megtanultam...*” A zsidó nő a családtörténetekben (153–176. o.) címet viselő rész jogosan teszi fel a napjainkban is nagy aktualitással bíró kérdést: „hol a zsidó nő helye?” (164. o.). Csakúgy, mint a korábbi fejezetek során, az elbeszélések itt is szépen illusztrálják a heterogenitást, ez esetben, hogy a nő szerepe és feladata sohasem volt egyértelmű a zsidó közösségek sokrétű – az adott lokalitás által nagyban meghatározott – hagyományrendszerén belül: a nő mindennapjainak fókuszát számos tényező determinálhatja a libatöméstől a színházba járásig.

Mindezek után következik a képzeletbeli számozás mentén haladva a nyolcadik fejezet (*Képek és emlékezések* 177–268. o.), amely tulajdonképpen a kötet második törzsét, második nagy egységét jelenti. Majd’ száz oldalon keresztül gazdagabbnál gazdagabb forrásokkal találja szemben magát az olvasó: dokumentumok, fényképek, interjúrészletek követik egymást. Az interjúrészletek minden esetben kapcsolódnak a képekhez, hiszen az elbeszélő szólal és osztja meg emlékeit a befogadóval, ennek ellenére, ez a terjedelmes szakasz nem feltétlenül alkot szerves egységet az előző fejezetekkel. Ennek okát abban lehet keresni, hogy majd’ száz oldalon keresztül a szerző elhallgat. Az oly informatív, de számos kérdést felvető dokumentumok kapcsán nem fedi fel saját kérdéseit és válaszait, nem segíti a befogadót a látottak és olvasottak értelmezésében. E helyen lényegesnek tűnik a kérdés: ha 5000 dokumentumot gyűjtöttek össze a kutatás során, miért pont a kiválasztottak kaptak szerepet a kötetben? A szerző milyen logika szerint rendezte egymás után őket? Miért csak véletlenszerűen tudhatunk meg valamit a képeket bemutató egyénekről? Miért nem ad a kötet valamilyen sorvezetőt, amelynek segítségével több lehetne ez a majd’ száz oldal, mint egy ízléses fényképalbum?

A könyv végén a *Zárszóban* (265–268. o.) olvashatjuk a szerző summázó gondolatait munkájáról. E néhány oldal több félreérthető megfogalmazással él: „az interjúszövegek emlékezések: olykor fogyatékosak” (265. o.) – mondja Czingel Szilvia, az olvasó pedig úgy érezheti, hogy a szerző mintha valamilyen kutatói szempontú totalitást kérne számon beszélgetőpartnerein. Milyen visszaemlékezéseket tarthatunk a szerző szerint „teljesnek”? A néprajzkutató és a kulturális antropológus feladata nem az életút konstruálásának értelmezésében kereshető? Továbbá, a fejezet szerint „teljesen világosan látszik, hogy a kötelező vallási szabályok a mindennapok szintjén, egy-egy kisközösségen belül vagy a különböző földrajzi térségben lakók szintjén nem mindig valósultak meg úgy, ahogy az elvárható lett volna.” (266. o.) – folytatva a kérdések sorát: kinek a mércéje mondta azt meg, hogy mi az elvárható? Nem lett volna lehetőség a földrajzi térségek mentén mintázatokot felrajzolni, vagy megmondani, hogy a kutatás tükrében egyáltalán léteznek-e ilyenek? Az olvasó benyomása lehet, hogy a kötetből hiányzik az az elemző-értelmező keret, amelynek segítségével a

deskripció szintje meghaladható lett volna. Megfoghatóbbá lehetett volna tenni a heterogenitást, egy jól kidolgozott struktúra pedig teret adhatott volna komplex elemzésre is. „Az ortodoxia és a neológia közötti különbség azt eredményezte, hogy nagyon sokféle életmódbeli értelmezése és megvalósítása volt a vallási parancsolatoknak” (266–267. o.) – a szerző mintha rácsodálkozna a zsidó közösségeket jellemző sokszínűségekre, ami alapvetően nem is lenne probléma, de állítása mögött nem igazán találhatunk mélyebb magyarázatot a neológia és az ortodoxia szembeállításánál. Ez a magyarázat pedig, azt gondolom, azért sem feltétlenül állja meg a helyét, mert sokkal inkább a szociokulturális háttér; a közvetlen mikrokörnyezet az, ami meghatározza az egyén hagyományértelmezését, és nem azok a kategóriák, amelyekbe kutatóként elhelyezzük a vizsgált társadalmi valóság elemeit. Akár a kötet ezen pontján, vagy még a bevezető módszertani gondolatoknál egy diagram vagy táblázat keretein belül üdvös lett volna tisztán látni, hogy mely régióból szólnak meg a legtöbben és a legkevesebben, egyáltalán hány megszólaló kap helyet a könyvben az összes megkérdezett közül. Megkérdőjelezhetetlen, hogy a vészidőszak vesztesége és borzalmi óriási törést jelentenek történelmünkben, ugyanakkor a magát kulturális antropológusnak identifikáló szerzőtől túlságosan romantikusnak hatnak befejező gondolatai: „Nem maradt más ebből az egykori világból, mint a túlélők és a hozzá hasonlók történetei.” (268. o.) Nem számon kérve a kötetben a jelenkutatást, de fontos lett volna – mintegy a jövő felé mutatva – hangsúlyozni, hogy a zsidó (és a zsinagógai) közösségek a 21. században is a kulturális valóság részeként vannak jelen a társadalomban.

A kötet kapcsán nem férhet kétség ahhoz, hogy a szerző „ügynek” tekinti munkáját, szenvedéllyel és elkötelezettséggel nyúl témájához. A vizsgált aspektust nem izoláltan mutatja be, hanem rendre felvillantja a tágabb társadalmi kontextust, zsidók és nemzsidók közötti interakciók bemutatásával arra törekszik, hogy dinamikájában láttassa az általa vizsgált világot...

...ugyanakkor, a koherens társadalmi valóság illusztrálását a szerző egy általa univerzálisnak vélt zsidó, illetve keresztény, paraszti hagyomány állandó szembeállításával kívánja elérni. Továbbá, a kötetben rendkívül sok pontatlanság szerepel: „Békés szombatot!” a szombat bejövetelekor és nem kimenetelekor kívánnak (67. o.), a halotti öltözetet (*kitlit*) nem a temetésre vásárolják meg, hiszen újévkor (*ros hásaná*) és az engesztelés napján (*jom kipur*) is szokás *kitliben* imádkozni (95. o.), a sátoros ünnep nem az utolsó az őszi nagyünnepnek sorában, hiszen azok a Tóra örömnepével (*szimhát Torá*) zárulnak (126. o.) stb. Bár Czingel Szilvia a kulturális sokszínűség mellett emel szót, implicit módon, rossz szándék nélkül, megfogalmazása több esetben homogenizálja a társadalmi valóságot. Kaschuba szavaival összegezve a problémát: „A kollektív identitás koncepciójának [...] művelése során túl gyakran emelnek ki összefüggéseikből egyes regionális kulturális jelenségeket, melyeket aztán patetikusán felmagasztalnak, egy kollektív emlékezet ismertetőjegyévé nyilvánítanak [...]. Ez a sematizálás minden bizonnyal az arra irányuló [...] hajlamból fakad, hogy világunk komplexitását és bonyolultságát egyszerűbbé tegyük oly módon, hogy megpróbáljuk jelenségeit összefoglalni

és egységesíteni, miközben behatárolunk és elhatárolunk.”²⁷ A kötet nem tartja szem előtt, hogy a mikrotársadalmak bizonyos tulajdonságainak narratívákban és elbeszélésekben való megragadása és rögzítése nem egyenlő az egykor létező – kutatók által teljességében nem rekonstruálható – kulturális valóság teljes megismerésével.

Bár az *Ünnepek és hétköznapok. Zsidó vallásnéprajz a Kárpát-medencében* című kötet arra figyelmeztet, hogy a jószándékú értékmentés nem válik egyértelműen tudománnyá, ha nem párosul kellő szerzői (ön)reflexióval, Czingel Szilvia fontos munkát végzett könyve megírásával. Míg Hayim Halevy Donin amerikai rabbi *Zsidónak lenni*²⁸ című munkájában „kézikönyvszerűen” vázolja „hogyan kell zsidó életet élni” a törvények szerint, addig Czingel Szilvia elbeszélőin keresztül mutatja meg azt a széles, tágan értelmezhető spektrumot, amelynek keretein belül lehet(ett) „zsidó életet élni”.

---

²⁷ Kaschuba (2004) 120–125.

²⁸ Hayim Halevy Donin (1998): *Zsidónak lenni*. Göncöl Kiadó, Budapest

KÉNYSZEREK IDEJE, EMLÉKEK KORA, TANÚSÁGTÉTELEK RENDJE

A.Gergely András

DOI: 10.25116/kozelitesek 2019.3-4.12

Az alábbi közlésválogatás nem egyetlen szerves írás, kísérleti kompozíció inkább... S ha nem is azt tükrözi – mint első olvasatra, lapozgatásra talán kitetszenék –, hogy valami „irodalomféle” lopózkodott itt a szociologizáló folyóiratba, erre csak annyi bátorítást mellékelek, hogy igen, alighanem a társadalom iránti érdeklődésben az időknek, az emlékvilágoknak, a tanúságtételeknek egyformán megvan a maguk közösségi funkciója, mégha olykor történeti forráskutatásba, máskor írói műbe, szociálpszichológiai esszébe vagy nagyvolumenű társadalmi áttekintésbe illenek is elsősorban az olvasat folytonossága. Már-már kísérlet-értékű lehet az is, mennyi a társadalomtudományi olvasata az emlékezetnek és az emlékezeti aspektusú alkotói vagy közösségi megnyilvánulásoknak. De lehet, csupán annyi itt a közvetlen át-utalás, átkulcsolás, áttűnés az egyes forrásművek között, hogy mindegyik egyazon „szemüvegen” hatolt át, s képzetes tüneményei mintha épp ettől kapcsolódnának egybe, szerkezetbe, körkörösébe, cipelhető örökségbe, mint Tandori Dezső (1973-as) versében a *Halottas urna két füle*, mely mintegy azt jelzi, hogy akár bármely tárgy, de fogalom vagy érték vagy emlék is műtárggyá tehető, akként szemlélhető, ha olvasata ezt megengedi. Itt azonban magam vagyok a kísérletező, a kérdező: tehető-e az alábbi művek másikké olvasatba, mint amelyben konstrukciójukat elnyerték...?

Talán kihívó, de fölöttébb elgondolkodtató is ugyanakkor, ha egy könyv nyilvános terében, közlésnyomain elindulva a hosszú időtartamok lehetőségeit a kényszerek tantörténeteivel is egybevetni leszünk kénytelenek, ami ma már nemcsak történetész, írói, helytörténetész, földrajzos vagy antropológus feladat, hanem mindezek együttesét igénylő vállalat. Kevés erre elszánt elme és még kevesebb kutatói ambíció adatik meg, hacsak nem éppen életmű-értékűen merészkedik rész kérdések tájékán, familiáris terekben is járatosnak mutakozó attitűd révén olyan összegzésbe fogni, mint Oláh Sándor tette az utóbbi években. *Kényszerek – tanúságtételek. Történetek a legrosszabb évszázadból* című kötete²⁹ pontosan erre a nehéz, de kínosan is vállalnivaló feladatra merészkedik. Könyvében végigveszi az eltűnő (vagy eltűnt) életforma vonzásából kényszerekkel és vágyakkal a Nagy Háborútól a szocializmus kori életformaváltásig és az ügynökjelenség „alulnézeti” elbeszéléseig mindazokat a kényszerességeket, melyeknek az életformák és életvilágok tapasztalattörténeteit egybeszerkesztve emlékezetkönyvet lehet formálni. Mint számos korábbi kötetének, seregnyi tanulmányának,

---

²⁹ Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2016., 336 oldal

tárgazdasági és térségtörténeti vizsgálódásainak ismerője, szakmai életútjának tisztelője is úgy látom, a „névtelenség feledésébe” még nem számúzótt témakörök edzették imhol erőteljesre és jelentésteljesre ezt a könyvet. A szerző célja nem utolsósorban az, hogy a történelem valódiságában már szinte elbeszélhetetlen történései ne tűnjenek a névtelenség feledésébe, s ne legyen megszépítő emlékezet része „a meggyötörtek, megkínzottak, üldözöttek, vagy az erőszak enyhébb formáival uralom alá hajtottak, a diktatorikus uralomgyakorlásban szoros függőségi viszonyokba vetettek” megannyi története, hanem megmaradjon „a hóhéroknek segítők története is”, „hátha kevesebb rosszra lesznek kaphatók a későbbi nemzedékek” (6. oldal).

Oláh abból indul ki, hogy seregnyi történész szerint a 20. század az emberiség történelmének eddigi legrosszabb, kivételesen kegyetlen időszak volt: diktatúrák és genocídiumok, tömegpusztító háborúk és ideológiai gyilkosságok, embertelen életminták és mérhetetlen brutalitás söpört végig rajta, s e megrendítő tapasztalatok a különféle életvilágokban élő és cselekvő emberek tömegei számára maradtak jelképes és történeti hitelű tudások. A kötetben ezek számos verzióját jeleníti meg, egyéni történeteket, egyértelműen a történetmesélés legújabbkori narratív trendjeinek megfelelően, s a küzdelmes időben, sugaras térben szólva a külső hatalmi kényszerek és belső, egyéni döntések metszéspontjairól. Portréit, alakjait közelbe hozva, a személyesből a közéleti felé kalauzol, az átélés tónusán át vezet a falusi vagy városi környezet, a fölművelők vagy kisiparosok, munkások vagy értelmiségiek életútján át betolakodó hatalmi relációk felé. Igaz meséiben, a narratív történetmondás talán típusos, az alávetett egyént a maga csoportminőségében feltárulkozóvá tevő életpályák bűvkörében vonultatja föl, nem utolsósorban épp a létformák elbeszélőinek, értelmiségi közvetítőinek térben és időben behatárolódó emlékezéseire hagyatkozva. Kiemeli az egyéni életutakban személyes emlékekanyagként megmaradt dokumentumok, levelek, sőt irodalmi feldolgozások jelentésterit is, magát a létbeni hogyanlétet tudja így tükrözni, hisz ezek a források mint a korszak „lennyomatai” nem „maguktól” beszélnek, hanem a hallgató tekintete, a kutató pillantása és értelmezési keretbe emelő gesztusa révén nyerik el életvilág-leírási arculatukat. A múltbéli valóság-fogalmak és a torz vagy hamis ideologikus képeket tükröző életvilág-hazugságok kritikai áttekintése ma még és már nem halogatható tovább: Kurkó Gyárfás életpálya-modellje, egy falusi kisvállalkozó narratív emlékekanyaga, egy pap az ügynökhálózatban vagy a közösségi emlékezetet, a székelyföldi életmódváltást áttekintő nagyívű résztanulmány pontosan a 20. század megrendítő tapasztalatát, magatartásmodellek és erkölcsmintázatok sokféleségét hozza terítékre, nem másképp, mint ahogy ők maguk, mi magunk vagy a korszak leíró és interpretáló tanúja elbeszélheti. A könyv épp az iménti pillanatban jelent meg, de mert az előző, *Kivizsgálás* című művének gondolati folytatása, már az alaposabb olvasás előtt is figyelemre érdemesnek látszik e téren, hogy a köztörténeti írás, a láttelekekben nevet találó és a kutatói „öntörténet” feladattudatát is ellátó vállalás mennyire fontos részeleme a tapasztalati párhuzamokat kínáló más munkáinak, meg ennek az újnak is.

Oláh Sándor új opusza, s benne Szabó Gyula *Gondos atyafisága*, Füzi Lászlónak a parasztéletforma ellehetetlenüléséről vallott nézetei, Márton Áron és az ügynöklétbe bevont Pálfi Géza kapcsolathálója, a székelyföldi munkamigrációk sorsdöntően személyes mozzanatai, de meg további megannyi kérdéskör megfélemlítés-történeti narratívája talán nem az egyetlen, de bizonyosan állíthatóan egyike az utóbbi évek lokalitáskutatási, térségkutatási és faluantropológiai szempontú feltárásai közül a legjobbakkal. További, részletesebb elemzésére még érdemes lesz többször is visszatérni, akkor immár a kötet piacra kerülése és szélesebb körű olvasása után megsokasodnak a válaszok, reflexiók, továbbgondolások, kritikai hangok és pártoló elfogultságok is...

Oláh Sándor megérdemli – mert megszolgált, kimunkálta, végigvitte, folytonosan felmutatta a Homoród-menti tájak népének, gondjainak, életút-kanyarulatainak és nyűglődéseinek, sikereinek és küzdelmeinek látteleit (munkáiból a java többség elérhető itt: <http://olah.adatbank.transindex.ro/>) –, hogy kifejezzük legintenzívebb tiszteletünket munkái, vállalása, eredményei iránt. Aligha marad más további, mint végre olvasni Őt...

Már csupán azért is, mert – mint a kötet legutolsó írása erre hitelesen utal – emlékezetkultúránk metamorfózisai immár a nyílt beszéd és a közösségi emlékezet történeti időbe vetett felelősségét mutatják fel megnyerő-meggyőző érvekkel. S mi több is: hitellel. Ennél többet írásműtől, memoártól várni már talán nem is lehet...

A szélsőségek terében – avagy egy vérengzés 700 éve

Nem mert „rég” a problematika, hanem mert folytonos... A kérdés viszont még időtlenül is az: lehet-e megbocsátani a megbocsáthatatlant?

Szembesülés, szemlesütés, vagy átélés...? Ez lehet talán az 1994. április-májusi ruandai mészárlás 20. évfordulójára megjelent kötetben a szerző dilemmája. Szabadi Klaudia a csöppet sem száraz moralitás tónusában tekint vissza eseményekre, emlékezőkre, tényekre és rettenetekre... A *Halj meg, tuszi!* című kötet³⁰ a „hosszú tavasz” alig száz napja alatt lemészárolt közel egymillió embernek állít emléket, a huszadik század egyik legborzalmasabb, a Holokauszt rémségét is sokszor felülmúló története áldozatainak, a világ akkori bénult némaságától és szégyenteljes közönyétől övezett, a Fekete Kontinens még sötétebb napjait idéző egyik legszörnyűbb eseménysora áldozatainak. Ahol most már felhőkarcolók épülnek, tiszták az utcák és reménykedők az emberek, ott az emlékezetes napokban és hetekben végtelen patakokban folyt a vér..., alig volt folyó vagy tó, amelyben ne hullák úsztak volna..., s alig maradt család, melynek valamely tagja tényleges áldozattá, megkínzott vagy megcsonkított szenvedőjévé ne vált volna a bozótvágo késes gyilkosságoknak... Ahogyan a kötet tizenöt fejezete tanúkat, résztvevőket, családtagokat, gyerekeket, sérült vagy megcsonkított embereket, végül is

³⁰ IDRResearch Kft./Globobook Kiadó, Pécs – Budapest, 2014., 148 oldal. A kötet megjelenését a Magyar Afrika Társaság (AHU) támogatta.

„mindösszesen” túlélőket idéz, újságíró aprólékossággal, tudósítói hitelességgel, háborús terepeket megjárt résztvevő megfigyelői pontosságával, az a szerző élményközeli tapasztalatára vall. Ahol – mint például a ruandai Nyamata járás dombjai között – az 59 ezer fős tuszi lakosságból hétfő 11 óra és szombat 14 óra között 50 ezret lemészároltak a hutuk, ott szinte nincs is miről írni, hisz minden szó, emlékkép, interjúrészlet, vallomás-idézet csak újabb fájdalmak hullámain indítja el, minden egyes mozdulat, képzet, rémálom, vízió vagy démoni emlékfoszlány az élet ezerszínű mivoltának elpusztításáról ad dokumentálható adatokat. Sehol egy civilizációs élmény, csak a rettenet időszaka, csak a földidézhetetlen, a fölmenthetetlen valóság, a mindenkit művi kegyetlenséggel pusztító barbárság dühe, a fájdalom tengere, az elképedés kínja.

Valójában a legkegyetlenebb események szavakkal alig leírható módjairól szól ez a kötet, s azt sem igazán könnyen döntheti el az olvasó, maradt-e értelme még a ténylegesen vagy képzelten, de egy rövid ismertetőben aligha földidézhetően végiglapozható vallomások, fotók, a muzealizált maradványok emlékanyagáról írni anélkül, hogy a lét értelmetlenségébe és fölháborító mivoltába belenyugodva tennénk ezt. A kötet közel kétharmada fotóanyag, melyben kisebb hányad idézi a pusztítások eseményeit (a templomot, ahol egyetlen éjszaka alatt kétezer embert öltek meg, a folyót, amelyen egy héten keresztül naponta 700 áldozat sodródott tova, vagy a mementóként megmaradt Parlament-udvart, ahol ma is láthatók a belövések nyomai), a képek többsége a vallomások és visszaemlékezések tanúskodó portréiból, valamint a 20. évfordulón rendezett állami megemlékezés helyzetképeiből áll. Nem látjuk a kutyákkal széttépetett emberek maradványait a falvakban, sem a stadionban, ahol a négyezer hullát idéző jeleneteket adtak elő az évfordulón, sem ott, ahol a Hotel Rwanda filmen is megörökített pusztulása zajlott le, vagy az iskolákban és mocsarakban, mezőkön és falvakban leöltek tetemei voltak láthatók egykor. A helyszíneket és eseményeket idéző vallomások, a gyilkosok beismerő szavai éppúgy, mint az áldozatoké, az akkor életben maradt és egész családjuk pusztulását, fölgújtott otthonuk lángolását végignéző kicsinyek mai visszatekintései aligha lehetnek egyebek, mint félelmes képzetek, rémítő élmények, traumatikus emlékek kénytelen hatásai. A nemlétre és a kimúlt életekre csakis a viszont-válasz bosszúja lenne csekély retorzió, ám ennek ma már nem lehet létjoga. Gyilkos és áldozat szavai, beismerés és tudomásulvétel, bűn és bűnbocsánat sem konzerválhatja AZT a múltat, melyet méltóképpen emlékezetbe ültetni mindennél fontosabb, de ami ha bosszúvagy tárgya marad, akkor csak újabb genocídium lehet képes töredék törlesztésre... S ennek ma már „gyomorforgató és hátborzongató részletekkel” kiegészítése, bulváros tálalása nemcsak az események áldozataihoz lenne méltatlan, hanem a túlélők közérzetével szembeni gyalázat is maradna.

Nem kérdés, hogy az „Ezer domb országaként, valamint Afrika Svájcaként emlegetett térséget” a túlélés esélye, a kommemoratív hagyomány, az „élni kell” kötelékei átsegítették valamelyest a szüntelen revans időszakán, a megbocsáthatatlant is megbocsátani képes népet pedig a kénytelen belenyugvás érzetei töltik el: „lehet, hogy egy asztalnál ülünk, és nem tudjuk róla, hogy az, de akkor

is ártatlan embereket ölt. Több tízezeren még mindig a börtönben vannak, és az ítéletre várnak...” (50. old.). Az „afrikai Holokauszt”, a ruandai vérengzés pedig a nemzetközi közösség örök, lemoshatatlan szégyenfoltja marad! Ahogy a szerző a kötet hátlapján összefoglalja: *„Ruandában mindenkinek megvan a saját démona, borzalmas története – gyilkosnak, áldozatnak egyaránt. Mégis megbocsátottak egymásnak, az összefogásban, az újjáépítésben hisznek, együtt építik a közös jövőt.*

De hogy ez milyen nehéz, azt ennek a könyvnek a szereplői saját maguk mondják el.

Hogyan lehet megbocsátani a szüleink gyilkosainak?

Hogyan képes egy nő végignézni, hogy öt gyermekét agyonlövik?

Lehet-e még ezek után igaz szívvel szeretni?

Ruandában igen! Ruandában ma már mindenki békét akar!”

Közösségi gyász, viselkedési alapok, totális érzületek

Egy gyászolásra képtelen rendszer, a lelkiismeret próbatételeivel szembesülni félszeg közgondolkodás és a bűntudat pusztító alakzatainak utóélete az, amiről hírt ad az a kötet, mely eredetileg 1967-ben megjelentetve mintegy előesti programpontjává lett a '68-as diáklázadásoknak, a rendszerkritikus világképnek, mert a jóléti és morális eltompultságba belekényelmesedő háborúviselt nemzedékek mozgalmi hangütését ténylegesen is frappírozta (az akkor még harsányan Nyugat-) Németország fiatal nemzedékei körében. A könyv okkal viseli *„A közösségi viselkedés alapjai”* alcímet, de fontosságát tekintve nem mellékes tartalmat vállal ez a mű ahhoz, hogy szociálpszichológiai összegzést adhasson a német közgondolkodás, lakossági értékrend, mentalitás, történeti önkép és nemzetfogalom komplexumáról (helyenként persze kifejezetten a komplexusairól is).³¹ A kötet kulcsfogalma, föltett ideája és keresett szociális tartalma talán a szeretet, de mellette éppannyira képbe kerül a vak infantilizmus, a háborús trauma és a bűnbakok kijelölésének, avagy az elnyomás intézményesítésének és a totális alárendelődésnek is legalább akkora „terápiás” tere. A náci múlttal szembenézni, a megismerés döbbenetét átélni, a „következmények nélküli” közgondolkodást rajtakapni kellő merészséggel képes szerzőpáros intim látképet ad egy bűntudatát megbúvással elkerülni próbáló, a hétköznapi fasizmusokat rejteni siető, a megbocsátásért látszat-bűnbánatot sem kockáztató társadalmi világról, miközben a kollektív bűn és elhallgatás minden felszabadításra váró kérdésétől mentesen éldegélő nemzeti közösséget kapja rajta önnön hitványságán.

A szerzők alapműve a tudás- és viselkedéstörténetileg a vesztes és áldozatokat jócskán számláló első háború, majd a weimari kísérlet kudarca után a traumatizált németek önkéntes alárendelődését és a „lelkiismeret szavát” új agresszióba átmanipuláló közfelfogást vázolja föl. De erre mintegy ráadásképpen ismerteti azt is, hogy a történeti légkörben felgyülemlett problémák (a mindenkori

³¹ Alexander és Margarete Mitscherlich: *A gyászolásra képtelenül*. Múlt és Jövő Kiadó, Budapest, 2014., 254 oldal

„felelős” keresése, családi tragédiák, gazdasági világválság, elszegényedő tömegek, munkanélküliség, múlt-tagadás és át-hősiesítés, bűnbakok megnevezése és megtorlás igénye stb.) együttes pressziója szinte elemi vakhittel segítette valamely „gigantikus apafigura” megtalálására a gyermeki csodavárásra áhítozókat. A Hitlerben megnevezhető, vakon követhető mitikus hőst, kudarcos nemzeti múltat feledtetni tudó támogatót és messzi jövőbe vetett hitet fanatizálni képes kisembert felfedező német tömegtársadalom erre már csak kézenfekvő megoldásként kapta a rendszer ellenségeire, az úton előrehaladást akadályozókra, a másságukkal kitűnőkre zúdítható összes előítéletességet, kompenzációs esélyt és ellenség-kreálási lehetőséget: cigány, bolsevik, zsidó, szocialista, nem árja, nem tömegember elleni „megoldási” célirányt és útmutatást.

Mitscherlichék egykor korszakosnak mondható szociálpszichológiai összegzése rendszerezetten mutatja be, hogyan függött/függhetett össze mindez a társas hiány, kollektív emlékezeti trauma a „szeretet német módjával”. S a második veszített háborút követően nem a mértékvétel, az elszámolás, a belátás, a tisztázó és megértő magyarázatkeresés vagy akár bűnbocsánat volt a sunnyogó („Endlösung” utáni) megoldás, hanem a tagadás, elfojtás, kivetítés, meg-nem-törtéنتté hazudás, az elszámolhatatlanság bűnének kollektív feledtetési kísérlete, mely mintegy alapját képezte a Marshall-terv segélyeiből „gazdasági csodára” képes új német önképnek. A büszke változás- és fejlődés-tudattal egykönnyen fölszerelkező, de a lelkiismeret próbatételeivel szembesülni nem próbáló német lakosság a „felettes én” teljes elvesztésével, a gyász megtagadásával és elmismásolásával és az ipari jelentőségű népi bűnével mintegy össztársadalmi szinten azt vállalta, hogy Hitler bukásával az erkölcsi felelősség is letűnt, a személyes múltbeli bűnök morális mérlege úgysem elvárható senkitől és senki által nem definiáltan, a számonkérés és a „parancsra tettem” látszat-felelőtlenége nem kíván majd egyéni szembesülést semmivel... A felettes én, a morális fenség, a vezérvésztes kínja először talán a szüleik tompult közönyével, infantilis meséivel, betokosodott jólétével szembesülő '68-as generációval került napirendre, s ma már kevésbé vitatható, hogy a végül mégiscsak elkövetkező számvetés nyomán a mai Németország a polgári értékrend visszanyerésével és a tolerancia újratervelésével lett képes ténylegesen felnőni a továbbélés szintjéig. Mitscherlichék elemzése ezt a mögöttes történeti, folytonos lelki és morális önépítési tünetegyüttest jeleníti meg, s ha „lapos analógiát” keresnénk, kutatva sem találhatnánk korszakosabb jelentőségű európai társadalomlélektani főművet, mely ekkora hatással maradt a kontinens lakóira, továbbá amely (sajnálatosan, de immár átláthatóan) ekkora jelenkori érvényességgel bír mindmáig, akár magyar, kelet-európai vagy földrészközi politikai ideológiák figyelmeztető jelenléte révén.

A gyászolás-képtelen társadalmi világokat megjelenítő kötet súlyos érdeme, hogy a legkisebb kísértés nélkül a kacifántos szakszöveg-gyártás terén (de a hétköznapi lélekismeret és két megélt korszak manipulatív hatalmi nyelvének intuícióit is átérző tálalás révén) folyamatosan bevon a hitleri, a poszt-háborús és hidegháborús, majd a belátás-felismerés-meghaladás időszakának egész

nyelvpolitikai világába. Huszár Ágnes fordítása alighanem az érzékenyítés eszköze már, s ettől vérfagyasztóan mai tónusban szól ez a félszáz éves opusz, melyhez Erős Ferenc könnyed és mély áttekintése a korszak(ok) társadalomlélektani etapjairól még külön ajándék az olvasónak. A barbár embermegsemmisítés és a traumatikus érvesztes korszakai annyira sugárzóan frappánsok e kötet olvasóját, hogy nehéz az egyes fejezetek „üzeneteként” megmondani: ekkora nemzet megtévedt históriája, ekkora felelősség kezelni-nem-tudása, a mitikus és melankolikus gyászmunka kollektív elsinkófálása, a bűn-szégyen-szorongás megkövetelte „valótlanítás” és valóságvesztés drámája, vagy mi más tekinthető meghatározóbb effektusnak... (Erős Ferenc előszava arra is érzékenyen utal, hogy a holokauszt-túlélők körében és körülöttük lezajló háború utáni változásfolyamat szinte analóg verziója a szülők és nagyszülők viselkedésmódjaival szembenézni nem képes kelet-európai példának)...

Nem mellékes az sem, hogy e kötet részkérdései, háttérelemzései, az analitikus pszichológia eszköztárának ilyen világos érvényesülése segítségével kontraszt képződik a fasizmus idején menekülni kénytelen frankfurti filozófusok visszatérése hatvanas évekbeli, a tagadás és elfojtás lélektani tapasztalatát a freudizmuson túl az „egydimenziós ember” (Marcuse) és a „tekintélyelvű személyiség” (Adorno) kialakulás-folyamatával illusztráló társadalomképek komplexitásával, majdan a fogyasztóiség amerikai és nyugati individualizmussá bonyolódó mivoltával összefüggésben. Erős kitűnő bevezető esszéje azt sem hagyja említés nélkül, hogy „a gyászra való képtelenség” meghaladásának folyamata, mely a hetvenes évek közepétől mintegy húsz esztendő alatt sikerképesé tette a német társadalmat, napjaink Magyarországon minden nemzetpolitikai, kollektív identitási, (önelemzési hajlandóságot szinte tiltó) stratégiákban épp ellenkezőleg jelenik meg. A külső elszigetelődés, a nyilvánosság megdolgozása a valóságvesztés céljával aktivált, a fiktív és életképtelen identitások terjedésében önérdékét látó, a morális felelőtlenség és a múlt kollektív tagadásának esélyt kínáló államiság valójában e kötet kétszáz oldalán át korántsem „múlt-kérdésként” mutat tiszta analógiákat, hanem a rémisztő jelen reális kölcsönhatásaiban megbúvó perspektívaként... S ha a gyászolásra képtelenség a közösségi viselkedésben, az előtörténet kínos öröksége a jelenben ekkora, de eddig nem túl sokak által ismert vagy végiggondolt hatással bír, akkor mintegy kötelesség is újrakérdezni: vajon mindezek együttes hiánya, kínzó túlnyomása és kompenzált vagy elfojtott állapota mennyivel súlyosabb teher lehet?!

A rálátás igényének és a szembesülés súlyának életképes megmaradása vagy újrafeltámadása aligha szentenciákkal elősegíthető. Ehhez ilyen fontos és felelős könyvek, kiadók, megfontolások, szándékok kellenek – és ennyi felelősség is, mely az emlékezet aktuális részévé teszi az emlékezhethiány drámáját. Akkor is, ha a gyász immár nemcsak képesség, hanem megélt történelem is. Egyik nélkül sem életképes a belátás, a megbocsátás, a túlélés. A gyászolásra képtelen rendszer pedig a halandó és szimbolikus többleteivel is terhelt gigantikus apafigura helyébe sosem a tolerancia-növekményben érdekelt – hanem a hamis pótlékok piedesztálra emelésében, a szeretetnek álcázott elhanyagolás, sorstitolások,

családi némaságok vagy közösségi szorongások, méltányosság-hiányok kompenzálásában. A múltbéli történések és a közös gyász gesztusainak diszharmóniája pedig nem a belátó, együttérző, szolidáris és szociális korszakok előjele.

Gyásztalanul, de annál ördögiben

Korántsem szembeszökő a mindennapos olvasó számára sem, hogy immár ötödik (magyar nyelvű kiadású) kötettel kopogtat Jáchym Topol cseh író, ki egyszemélyben költő, prózaíró, publicista és dalszövegíró is, szamizdatszerző, a nyolcvanas években több underground zenekar tagja, irodalmi hetilapok-napilapok munkatársa mindmáig, s *Az Ördög műhelye* című kisregénye szinte mindezek együttese, apokaliptikus és szürrealista, historikus és emlékező, a marginalizáltságban létezés és holokauszt-követő érzelmi habitus hű ábrázolata.³² Avagy a mindenkori és minden Holokauszt és elviselés megdöbbentő krónikása, a humánus pártos szószólója itt alkot körünkben, csak épp semmit sem tudunk róla.

Jáchym Topol ugyanis újabb regényében ismét (Közép- és Kelet-)Európa 20. századi történelmi és társadalmi traumái körül bonyolódik a történetfűzés, bárha a kötet mintegy felénél az is kiderül: sem Terezínben, sem Vlagyivosztokban nem érzik úgy a népek, hogy „keleten” lennének, sőt Európa közepének vagy épp határának tekintik magukat, ha megkérdik hovátartozásukat. Az események két helyszínen játszódnak: a csehországi Terezínben és a Minszkhez közeli Hatinyban, a nácik vezette egykori népiirtás emlékhelyein – magával a helynévvel is jelezve, hogy társadalmi hangulatát és traumáit tekintve és a groteszk eszközeivel kifejezve is minden szörnyűségnél lehet még szörnyűségesebb történet, s nem utolsósorban az ismétlődés is ilyen, a köztünk éppen zajló továbbélése mindannak, ami a népek pusztításához vezetett. A holokauszt és a háborús terror túlélő áldozatai, illetve azok leszármazottai itt mindennel és mindenkivel szembeszállva próbálják „táplálni” a világ emlékezetét, lépre csalni figyelmét, őrizni és megtartani azt, amit helyileg a pusztítás ideje véghezvitt. A rémisztő hagyatéknak persze rögtön irigye is támad, s a vita: kinek fájóbb az emlék megőrzése – akár a maiakat is ugyanolyan végzetnek rendeli alá, mint az egykori végzetek az akkoriakat. A terezíni emlékbrancs mintegy alig tesz mást, mint kicsiben és helyiben ugyanazt, ami a bunker- vagy kazamata-turizmust élteti a világ bármely táján. Saját tervük, majd a fölénk erősödő izmosabbak célja is ez lesz: az emberiség elleni bűntettek múzeumának létrehozása, a pusztítás turisztikai esélyeinek bármi áron megszerzése. A Minszk melletti „üzletközpont” azonban már nemcsak a pusztulás bűvöletét az emlékezés méltósága helyébe állító törekvések helyszíne lesz, hanem *Az Ördög műhelye* már a bármely emberben lakozó mindenkori gonosz termőhelyévé is válik...

³² Kalligram, Budapest, 2011., 164 oldal

Lassú iramú az első harmad, s az események dacára a történés első személyű elbeszélése rámutat a sietség elkerülésének és a személyes visszatekintésnek megannyi dicsfényére, kínjára, sivárságára is. A kötet felétől azonban észvesztően meglódul a történet, a pusztítás logikája mintegy a közlésmód helyébe lép, a kistelepülési eligazodás a nagyvárosi tobzódás erőfölényébe csúszik át. Itt mintegy folyamatos jelenben zajlik a múltba vissza-visszalépő cselekmény: mintha váltanák egymást, keverednének, filmfolyamként átmosódnának egymáson a hajdani Theresienstadt hírhedt gettójának eseményei a haszonkulcsos emlékezet-üzelmekkel, az élő emlékezet és a muzealizálható múlt variációi, a történetvezetés drámai keménysége és az elbeszélés fájdalma, a túlélő néhányak megszállottsága és a sodródók örök kitettsége, a büntettek szubjektív ténye és a praktikus-haszonelvű politikai nyerészkedések fájdalmas borzalma. Mindegyik felrázó, időzített lélekbomba, egyszálú cselekményvonulatra görcsölődő múlt, melynek sosem lehet átélt jelene, s ugyanakkor örökre jelenbe zárt rettegés is, melynek jövőideje még a múltnál is félelmesebb.

Drámaiság, ha regénybe ékelt, de asszociatív archaikus is egyben, talán akkor is magán hordozza a tisztelet, emlékezés és antik büntetésmotívum árnyát, ha itt-és-mostani maga a történés eseménye. Adott a politikai múltat kisajátító, rendőrrel és feljelentővel, spionnal és államiasított emléképítménnyel taktikázó (Műemlék-méltóságba zárt) hatalom, s a történések helyszínén az anya megmenekülése és az apa halála ciklikusan követik egymást, mintha biblikus átok vonulna végig rajtuk, kecskelegeltető főhőssel, mitikus eseménysorral, véletlenszerűen rátörő bűnváddal, keserű környezeti ártalommal, mely a túlélő lényekből sugárzik. A narrált történelem mellékszereplői is rendszeralkotó személyiségek, s mindez a terézvárosias bandérium ünnepélyes vonulásainak, a Prága melletti vármaradvány titkos kazamatáinak, a talányos „álnéven” érkező ruszki partnereknek, a szenvedésnek kitett nyugati menekültek holokauszt-túlélő harmadik generációjának összes szenvedelmét lehetővé teszi. De a fehérorosz párhuzam, Hatiny neve még drámaiban hat az utókor számára, ahol a nyomuló németek a teljes lakosságot megsemmisítették, míg Terezínben „csak” a javát. Javát a menekülteknek, a hontalanoknak, a zsidóknak, az üldözötteknek, s ahol az emlékezeti munka ezért nemcsak egyes sorsokból, utólagos kegyeleti maradványokból épül, hanem a szolidaritás, a politikai örökség, a mindenkori pusztító hatalom végtelen indolenciájának emlékezetéből is. A kiirtott lakosok mentális-morális öröksége azonban nem a „messzi múlt” terápiáját teszi lehetetlenné, hanem a hatóságok önkényes barbárságát is, melynek az engedély nélküli emlékezeti mozgalom, a „revitalizációs” szándékú morális törekvés ismételt kihívója lesz. Cseh és orosz halottak, német és ukrán pusztítók, terápiára szoruló emberek végtelen tömegei sodródnak e látszólag belenyugvó közönnyel átitatott lapokon, de közben, ha olvasmányos tónusban is, helyenként a hétköznapiság börtön-ittas szókinccsével, a minduntalan társadalmi vereség és elnyomottság lélekrontó gazemberségével lepik el a haszonlesések és kegyetlenségek vádjait sugárzó oldalakat. Ha Prágát „éppcsak” bombázták, Hatiny megsemmisülése, és a körülötte sűrű erdő fedte falvak sírhelyé válása (143 települést égettek

fel, 433 pedig eltűnt a térképről) sokszorosa az itteni áldozatnak – s mindkét emlékezhely utólag a megmaradtak küldetéses vállalásával került be a közép- vagy kelet-európai históriába. De vajon értheti-e egyik a másikat? S lehet-e a mai prágaiaknak vagy uralkodó Putyinoknak lelkiismeretéhez vágni az évszázados jelentéstartalmak vádját, a dokumentáló közös igényt, az emlékezet tisztelgésének fontosságát, a hivatásos emlékezeti hivatalok ócska közönyének elégtelenségét, a tárgyi kultúra pusztulását, az emberi kultúra elvadításának fejleményeit? Az eleven emlékezet mint archaikus felkiáltójel minden hatalmat bőszít, s minden hatalom harckocsis ellenereje mögött ott rejlik az embertelenség öröksége, no meg örök emberanyaguk mögött a kiszolgálás „ügyes” alázata is. Ahol a terezíni Örömműhely létrejöhetett, hogy a kódorgó lelkeknek terápiás gyakorlattal adjon feloldást, onnan léptéket váltva és az epikai változás drámaivá fokozása érdekében mesélő főhősünk mintegy átkerül Az Ördög műhelyének helyszínére, ahol talán még maga az ördög is szelíd kecskének minősülne az emberi gonoszság főszereplői között.

Topol bár korunk sértettségi és megaláztatottsági mitológiáját alkotja meg, szinte észrevétlenül a történelem eposzivá válásának kereteit is megrajzolja. A fejezetek drámai fokozása szinte filmszerű dramaturgiával szolgálja a leírhatatlan képsorok vízióit. De még ez sem lehet teljes szerzői énje számára: a kötetvégi köszönetnyilvánításban külön is bocsánatot kér azért, mert „nem vagyok képes teljesen realiztikusan írni a démonokról”. Csupán elgondolhatjuk, e messzi modern mitologikum mivé is lehetne, ha realiztikusabban szólna. De visszább a képzelettel! A tanúságtévő és a létállapot veszélyeztetője lehet ugyanaz. Ám a mitikus megbocsátás legyen örökrészünk, ha mindazt, amiért *Az Ördög műhelye* szótárunkba kerülhet, még ennél is realiztikusabban mutatná be. És szüksége sincs rá. A műhelyben a mindenkori ártalom, a testetlen gonosz, az Ördögnél is ördögibb Ember talál alkotóhelyre. Az emberiség ördöge éppúgy alkot, mint teszi azt az alternatív próza és a humánus tárgyválasztás kortárs cseh szerzője. A vízió és életérzés, szerelem és pusztulás, a keresés és az extremitás, vágy és túlélés, líraiság és groteszk, drámaiság és abszurd mai cseh alkotója már előző regényeiben is a nyelv és a káosz, a szétesett világok és az apokaliptikus szabályok, a menekülés és megőrzés összhangjában teremti meg saját hangját, a háború hangját, melyben sosincsnek győztesek, de mindenki áldozat. Mágikus és misztikus nyelve, városi tájírása és falusi lét-drámája ezt a kötetét (mint a korábbi négy másikat) ugyancsak kitölti – mintha az ördögibb Ember mindenkori létezéséért kérne mindegyre aktuálisabb megbocsátást. Pedig azt is pontosan tudja: ezt valójában senki és sehol nem kaphatja meg, legkevesbé a világainkban fölöttébb bűnrészes Ember.

Korok a máglya és spektákulum között

Nem okvetlenül ördögese, de történeti hitelű kamaszregénynek is beillik Dragomán György *Máglya* című kötete.³³ A korábbi pályaindító tónusregény (*A pusztítás könyve*) karkai és Bodor Ádámot idéző brutális tónusai, majd a kamaszfiú kor-képének megidézése után (*A fehér király*) itt most egy kamaszlány sorsába kapaszkodó hétköznapiok élményvilága lett tónusmeghatározó. A titkos-nyilvánosan fejbe lőtt diktátor és a mágikus természetességgel e korszakból fakadó elhallgatás/elhallgattatás, meg a csakazértis kimondás/elbeszélés, látomásos közlés és mágikus örvény együttese, melyek meghatározzák a főszereplő kamaszlány vadóc erejét és gyászát szülei elvesztése óta, mintegy historikus kontrasztként jelzi az életvilág mindenkori dramaturgiáját. Nemzedékek jönnek és mennek, diktátorok uralognak és pusztulnak, nagyszülők válnak áldozattá vagy besúgóvá, szerelmek esélye villan és omlik romjaiba... – mindezek épp akkor, miközben a környező világ mintegy felszabadul, a Ceaușescu-korszak bukásával a zűrzavarok és emberi drámák is ködlően előviláglanak. Tűnékeny ábrándként a morc nagypapa, az autóbalesetben meghalt szülők szöveg- és érzület-mintázatai, az utca félelmes befogadhatósága meg az iskola fogságérzetű felszabadultsága – mindezek együtt, kavarodásban, álmokban, képzetekben, halálban és rettegésben, kerítésdrót mellett, róka-modorban vöröslő csalárdságokkal... A főhős Emma intézeti mentális erőszakból kimenekülése a véletlenül előkerülő nagymama révén (aki azután maga lesz a morális és életviteli etalon, egyúttal a szenvedés és méltóság hőse is) csupán bűvőjelképként őrzi a múlt érthetőségét, a jelen befolyásolhatóságát, a morális fogság árnyalatait és bátorságját is.

A kamaszkérdés persze nem a felnőtteké, akiket az feszít: a rituális máglya, melyen a diktátor kivégzése után nem éghetett el az árulások, a múlt bűnének temérdek súlya, s a forradalom véres eseményei (ki lőtt, kire, kinek parancsára, kik hittek ebben és kik csak élvezték, ki mindenki kúszott el és elő a zűrés történések napjaiban, s mi lett velük azután?), hanem a titkok révén fogságban tartott emberek öröksége, szülők szégyene és gyermekük önvádja, szabadságban élés lehetősége és iskolai osztálytársak szereptudata, származása, öltözete, viselkedésmintája inkább. A rejtve nyilvános erőszak bármikori mintázata is ott feszül a lapok sorai között, a tova hurcolt múlt a fegyelmező oktatók drilljében éppúgy megül, mint a kiskamasz lélekben, melynek mintegy saját máglyája a létezés öröme és titka, a szeretet, a boszorkányos nagymama mindennapos rítusainak elviselése, a menekülés és maradás talánya, a soha-meg-nem-bocsátás örökségének súlya és a hangyák iránti felelősség érzése. Emma makacssága nemcsak korosztálya, hanem morális pátozú, a saját kis mágiák rituális szenvedélyességének és a makacsságok kiskamaszos félszegségének mélyrétege is. Játékok mellett az elvegyülő szerelem, a kapkodás mellett a hajszolt tájfutás, a családregény képzeleti jelenléte mellett a magány rémülete és révült áhítata is, a kamasz mélyenlátó pillantása mellett a testiség rejtelve, a további titkos tudások kalandja és a helytállás kényszeres öntörténete folytonosan.

³³ Dragomán György: *Máglya*. Magvető, Budapest, 2014., 444 oldal

Dragomán valami lenyűgözően kamaszlányos, szökellően hevült, varázsló módon hatásos mesélő, kibogozhatatlan stílusművészete annyira manírtalan, hogy mintegy szárnyaló formát kap a reflexek számos mélyrétege, a „befelé-figyelés” intimitása, a változó életvezetési súlypontok között a megtartás reménye is: *„Csak az van, amire emlékszünk, amit elfelejtünk, az nincs többet, eltűnik a múltból, eltűnik a világból”*. S ha létezik mágikus realizmus a dél-amerikai irodalmi valóságban, Dragomán ennek erdélyi változatát és magyar rémképét fejleszti ki. Az önkép társadalmisága, a létet folytonosan megmerénylő múltképek, a város tónusa és a kemény önmegettartás, a saját szabadság joga és tökealapja, a sziklabátor jellem alakulásának őrületes titkossága úgy feslik föl ebben a mézszűrűségű szövegtüneményben, ahogyan senki más nem ír, senki nem lát, vagy soha nem kellően bátran. A *Máglya* (pusztítás-könyvvel összehasonlított) épüleskönyv is, oly megszelídített rókákkal, tűzvörös füstökkel, lelki párakkal van tele, hogy a szabadság élménye (vagy remélt képzete) sajátos valóságtompító tudathasadékokkal van megrakva, a kényszeres dac és a föloldott röppenés-vágy olyan harmóniáival karol össze, ahol a komótos helyszínek és szavak, színek és szagok terheltsége egy mozgékony lélek otthontalan örömét keltheti. Ez a vallomásos intimitás, az én-regény tónusa egyszerre eltávolító a párbeszédekben és magába ölelő a narratívákban, boldogság-látszatokkal teli a diófán vagy a fészertitkos öblében, de a szabadság hamiskás tónusa is beleköltözik a szerepek diókeményességű emlékezeti anyagába: a köznapi rítusok ritmusa a nagymama bővöléseivel és szabályalkotó morális meséivel, az iskola és a kortársak hamistudati kitettséggel kontrasztban éppúgy a szabályszerűségek Rendje, mint a traumák bekövetkezésének bármikor lehetőségessége. Az elmúlt háborúk és a jelenkoriak, a személyesek és a köztörténetiek, az emlékezetiek és az érzelmiékképpolyan terápiás eszköztár részei, mint a felejtések, lemondások, veszteségek, történelmek zúzó tömege. Emma otthonos szeretetté formálódó otthontalansága a bizonytalanságok eufóriájában keményedik akarattá, „csakazértis önmagam leszek, csakazértis szabad leszek” elszántságává, a tenyerembe tűt magam szúrok, hogy tanuljam a fájdalmat és akaratot szomorúságává: *„Nagymama azt mondja, megértettem a lényegét, vagy mindig is tudtam. A fájdalom segít emlékezni, de úgy, hogy mégse csak a fájdalomra emlékszünk, hanem mindenre, mert muszáj mindenre emlékezni, mert csak az van, amire emlékszünk, amit elfelejtünk, az nincs többet, eltűnik a múltból, eltűnik a világból”*. A fényképek és tárgyak belső és jelentéses rendje a szembesülés és tanulás eszköze, de a biztonság és személyes szabadság, a saját határok tájfutási terepe is: *„Nagymama megszólal, azt mondja, húzzam csak, ne féljek. Ez csak egy agyagember, úgy hívják, Földcsontja. A szolgánk lesz, a fáskamránkban fog lakni, azért hívtuk, hogy vigyázzon ránk”*. De amikor már sem az agyagember „házi gölem” mivolta, sem a diófa titkai nem kínálnak megértést, még mindig ott marad a megfigyelés bátorsága és a kérdés joga: *„Rám néz, azt mondja, lehet, hogy így volt, és lehet, hogy nem, de akárhogy is próbálja eldönteni, nem tudja megmondani, melyik az igazság”*. Az igazságnál igaztalanabb meg nemigen van, a nagymamával kötött vérszerződés és a beavatottság folytonossága viszont tovaterelik a regényt az önismeret varázslata és a biztos világkép

„prímszámokra építésének” biztonsága felé. A filmszerűen leíró szövegvilág éppen Dragomán nyelvi leleményével és teremtő képzeletével lesz oly módon szinte nyolcvan tüneményes novellára szabdalt, kis hangyajelekkel elválasztott nagyregény, hogy időbelisége minduntalan jövőfókuszú jelen és folytonos múlt között lengedez. A fénykép, az illat-jegyzet, a máglyákon átívelő jelenképzetek is éppúgy jelentéssé jelek, mint a maradékok törmelékei: „*a máglya helyén nem maradt semmi más, csak kormos üvegszilánkok...*”; „*Azt mondom, nincs igazság, pont úgy, ahogy Apa mondta volna...*”; „*ide olyanok járnak, akik szeretnek rajzolni, olyanok, akik maguktól is tudnak dolgozni, nem csak akkor, ha megmondják nekik, hogy mit csináljanak...*”.

Dragomán a kibírhatatlanul édes létek és ízek csípősségétől a sorstalanság rettenetéig ívelő térben szerepelteti Emmát, amivel épp a múltbeli és a jelenmúltként átélhető közötti mágikus lét sebezhetőségét, kitettséget sugallja mesterien, nyelvileg is minden diktatúrával, terrorral és félelemmel szembefutva. Emma lassuló futása és rádöbbenése a kíméletlenség rókcacsapda-rejtetten nyilvános drámájára, szabadító lelke és a diktatorikus lét elleni őslázadása olyan regényélmény, melynek határai a kételyeken túli térbe, az elhallgatás vagy elkülönülés intimitásaiba, a nyelvi diktatúrák mindenkori sejtéseibe és a merényletek büntetlenségének kihívásai felé vezetnek. Szerelem, szabadság és varázslat a mágia rejtekező célja, a megtorlás és rabság a dúvadok máglyáinak eszköze – e kettő között sejlik Emma szabadsága és mágikus magánrealizmusa. Csodásan, ívelten, zakatolón és őszi ködökbe vagy téli rókalábnymokká formáltan... Esetleg egy új rendszer még rejtettebb és még zaklatóbb intimitásaként.

Ugyanis valahogy így alakul az érzület is, ha csak azt nézzük, hogy Dragomán a marosvásárhelyi élmény-indítás első köteteiből miképp hozza szinte dramaturgiai mintáit a Bodor Ádám ihlette stílusvidék veszélyzónáiból, s hogyan lett ebből harminc évnyi Magyarország nyomán az *Oroszlánkórus* vagy most a *Rendszerújra* tematikai és atmoszféra-szótára. Pedig a nagyregények nyomában járó kisnovellák éppúgy tükrözik magát a Nagy Rendszert és életvilágainak képtelenségeit, így midőn három karakteres, korszakos, sok külföldi és több hazai kiadást megért kötetével megalkotta az önmagáról lehetséges képét, most immár második novelláskötettel a színen valami egészen újraformált közlésmódot, kibővült tematikát és jelentéshorizontot tálal elénk, ugyancsak önmagáról. Ráadásul azzal a félsszel kiegészítve, hogy írói és gondolati-képzeleti rendszerét bármikor újraindíthatja, csak egy gombnyomás a restart varázsgombra, s korábbi mágikus realizmusa gondolkodás nélkül újraindul, áthangol az in situ realizmusra, vagy inkább „abrealizmusra”, ahogyan egyszer Berkovits György nevezte az abszurdan realizisztikus szépírói kísérletezés szándékosságát. Nehéz lenne persze a még időtlen távolságból „a novellista Dragomán” leválasztása önnön fájl-rendszerének regényes realizmusa alapján, de míg az *Oroszlánkórus* zenei asszociációs embertérre vonz minduntalan, a *Rendszerújra* térfelei téridőben is szuverénebbek, involváltabbak, rácsatlakozottabbak a meghatározó létszférák nyitott fájl-végeire. A „hipertextes” szerkezet ettől (ha nem is betűhíven, de orientációt tekintve) jóval inkább a nyitott gondolkodási csatornák és épségben maradt érzelmi reakciós terek kölcsönhatásaira

épül (olykor ezek nyelvileg, szóhasználatban is asszociatív effelé cselező mivoltával). S mintha e csak látszólag zárt világot maga a szerző is előerősítené az önvallomással: „Szinte kész volt már a kötet, amikor észrevettem, hogy nem akármilyen novellák, hanem szabadulástörténetek”.

S ha a két novelláskötet anyagát nézzük, van egy-két ismerősnek tetsző fájl a system-ben, de változtak az ikonok, a szövegfájlok tárolási helyei, egymásközti viszonyai, jelentés-értelmezési pozíciójuk, s fél hardwerjük is átformálódott... Újraindított építmény az egész, mely a címlapon látható vasmarokszandálban inkább a patkányfogó csapdáját teszi szimbolikus evidenciává, egy új lépés nem tőlünk való erejének rozsdafoltos maradékává ... – de hogy a múlt maradék vaspatájával nem a fényesebb jövőnk jött el, azt is bizonyossá teszi. Mégpedig a lehetetlenek szépészetével, a kilátástalanságok abszurditásaival, a félbemaradtságok időleges folytatásával vagy történésrendi időtlenítésével.

A kötet fülszövege szerint is „Rendszerek és kitörési pontok fűzik össze kötetté Dragomán György tizenöt év terméséből válogatott novelláit. Feltételezett vagy valóságosnak tűnő rendszerek: nyitottak és zártak, politikaiak, természetiek vagy technikaiak. És a kitörési pontok, a szabadulás lehetőségei. Múlt, jelen, jövő. Dragomán szenvedélyes történetmesélő, sakkmesterként mozgatja a figurákat a királytól a gyalogig: fantázia és láttató erő, éles vágások, meglepő fordulatok jellemzik a *Rendszerújra* minden darabját. Új könyvében megint a szabadság a tét, a rendszerek jönnek és mennek, épülnek és pusztulnak, de a legfőbb kérdés mindig az, hogy mit tehet bennük, alattuk vagy éppen felettük az ember. Újra meg újra meg újra.”

S ez az újra meg újra-élmény az ismétlődő írások támoszlopainál is helyet talál. A *pusztítás könyve* hétköznapi hősei és nyelvi-retorikai küzdéstónusai immár megfakultak, de az ottani idegen légkörök és pusztításra elszánt egyéniségek, rémmesébe illő reccsenések és alkoholos füsthalálra ítélt életutak a mostani novellákban mintha nemcsak statiszta mellékszereplők, a pusztuló lélekben történő állagromlások alaptónusát tükröznék, hanem a mindenkori megoldások ahistorikus lefutását, az időnkívülség emberibb aspektusát, s a kiúttalan tájakról az emberléptékűen képtelen világok eljövételét is „bejósolnák”. Ez már nem a Kertész Imre-féle „mentés másként”, itt már értelme sincs a mentésnek, de már a máskéntnek sincs. Az érdemi illusztrációhoz tán sokkal több szöveg kellene ide, de az olvasó ezeket jórészt megtalálja a szerzői weboldal több száz elérhető írásai között. Itt most csak a korai regény, *A fehér király* magára maradt kamaszlegényét és markában hordozott „amulettjét” hivatkozva, vagy a *Máglya* főhős kamaszlányának intézeti mentális erőszakból kimenekülését fölidézve is érdemes utalni arra: valamiféle bűvőjelképként őrzik a múlt érthetőségének és a jelen befolyásolhatóságának morális fogság-árnyalatait (de bátorságjogát is), s e regényeknek szinte mindvégig élményalapja marad a titkok révén fogságban tartott emberek öröksége, a szülők szégyene és gyermekük önvádja, a szabadságban élés lehetősége és az iskolai osztálytársak szereptudata, a szomszédok, irigyek, ármánykodók, osztálytársak származása, öltözete, viselkedésmintája, s éppennyire a múlt bűnének temérdek súlya, az árulások és embertelenségek családi hagyatéka is.

Erre s ilyesmikre is sorban állnak a novellák sorsképletei a *Rendszerújra* lapjain, viszont megjelenik a minden dolgok vadsága és kíméletlensége mentén a visszafogott képtelenségek kulcsmegoldása, az abszurd is. Ha már a világ egésze valamiképp abszurd, ki ne maradjon a miénkből se...!

„Nagyon kérem, ne próbáljon ilyen görcsösen ragaszkodni ahhoz a rögeszméhez, hogy maga nem beteg. Ahogy már mondtam, a betegágyban a betegek fekszenek. Maga a betegágyban fekszik. Ugye egyértelmű, hogy mi következik ebből. Nem akarom előlről kezdeni.

Fölösleges kiabálni. Mondom, hogy nem tud kihozni a sodromból. Én megértem magát, a reakciói teljesen természetesek, még ha némileg eltúlzottak is. Amikor előkerül a fűrész, mind azt mondják, hogy nem betegek. Ha nem beteg, akkor tessék, keljen fel. Keljen fel és járjon.

Na ugye, hogy nem tud?

A szíjak miatt? A szíjak és a láncok azért kellene, nehogy kárt tegyen magában. A maga érdekében. Képzelve el, mi lenne, ha műtét közben kapálózni vagy rúgkapálni kezdene, vagy ne adj isten ide-oda rángatná a fejét. Ebbe bele se gondolni.

Nem, nem, a szíjakra meg a láncokra szükség van. A maga érdekében. Ne is tagadja, látom magán, hogy ha nem lenne az ágyhoz szíjazva, akkor most rögtön felpattanna nekem, és elrohanna. Én meg itt állnék, felkészülve, bemosakodva, fölöslegesen. Nem, erről szó sem lehet, az én időm ehhez túl drága. Kirohanna innen nagy dérrrel-dúrral, hogy aztán ott kint vacogjon pizsamában az utcán, mint valami szerencsétlen hajléktalan.

A szíjak és a láncok a bizalom jelképei, azt mutatják, hogy kölcsönösen megbízunk egymásban. Ha nem így lenne, nem lennénk itt, de itt vagyunk, tehát nyilvánvaló, hogy így van. Abból, hogy hozzám került, nyilvánvaló, hogy engem választott, belém helyezte a bizalmát, és én ezt a bizalmat bizalommal hálálom meg, nem titkolok el semmit, még a beavatkozás előtt elmondom az összes részletet, a fűrészről például én találtam fel, első ránézésre nem is látszik rajta, úgy néz ki, mint egy hagyományos motorfűrész, de ha jobban megnézi, akkor mindjárt látja, hogy egy forradalmi újítás, epoxi gyantába kevert nanoméretű obszidiántörmelékkel vontam be a lánc vágóeleit, ez egy nagyon takarékos és formabontó megoldás, ősiség és modernség fantasztikus fúziója, szerénytelenség nélkül mondhatom, hogy az ezeréves hagyomány és az úrkorszak technológiai megoldásai ötvöződnek benne, ha akarom egy tollpíhét is hatvannégybe vághatok a segítségével, de ezt a tollpíhét egyébként csak úgy szimbolikusan mondtam, ne gondolja, hogy tollpíhékkel szoktam bohóckodni, az igazi kihívást természetesen az élő szövet jelenti, higgye el, hogy ezzel a fűrészszel, ha akarom, gyönyörűen ki tudom csipkézni a neuronokat, meglátja, ha túl leszünk a beavatkozáson, úgy fog vágni az esze, mint a borotva...”³⁴

³⁴ Részlet a Beavatkozásból, 195–196. oldal, lásd <https://litera.hu/irodalom/elso-kozles/dragoman-gyorgy-beavatkozas.html>

Ha jól kihallható, a lét élményéből fakadó mindenkori abszurditás itt sem kevesebb, mint hétköznapi realitás, de egyúttal a rendszer működési normája, lélettere, hatásképes beavatkozó perfektualitása is. Persze valamiféle köztes képlettel terhelten, vagy ha úgy érdekesebb: a kiszolgáltatottság eredendő abszurditásában áll fenn mindez. Hiszen a létező mágikus realizmus a szereplők időtlenül „beteges” sodródásában tűnik fel ismét a rothadások szépírói megjelenítése révén, de itt a hétköznapi hőseiként is valamely képtelen körforgásban élnek kegyelem nélküli napjaikat, s elszennvedik azt a lelki koszfoltok, rebbenő felhőnyomok és tájba markolt földsebek alkotta szkeptikus rejtekezés-kényszert, melyből azután a dicső századok nőnek ki, vagy valamely főhősök küzdése sarjad, és a mellékalakok a szociális függésrend békéjével zuhannak le egészen a tökéletes belenyugvás állapotáig. A *Rendszerújra* ezzel átcselvez bennünket a képtelen lét szféráiba is, valamiféle „fekete románc” stílusjegyeivel tarkítva a mélysötét korábbi világok hangulatait.

A „kitörési pontok”, a szabadulástörténetek képtelensége a lét valamelyest kiszámíthatónak hihető szféráiban elkalauzol a kétesélyes komfortzónák *Rendszerújra* kötetben megjelölhető infotechnológiai örömteréig, vagy kifejezetten a címadó novella retinára vetített parancsuralmi rendszerének kietlenségéből a még lehetséges utolsó röppenés közbeni eufória megnyugtató tónusáig. Ez a zuhanásköz-játék az érületi, értelmezési, habituális és meneküléstechnológiai tökéletességig roppant sok perfekcionált úton vezet tova Dragomán novelláskötetében. Ugyanakkor végmegoldásként meghagyja a győztesség lehetőségét mindannyiunknak. Rendszere újra perfekt – nem mintha nem lett volna az eddig is. De imígyen újraindítva talán még sikerképesebb, mint a perszónáisan kompaktabb korai regények korában volt. Illő és kellő, sugárzó és folytatásra méltó szépirodalmi győzelem ez, kiegészülve a kor stílusformátlanító IT-technológiai szótárával, a szépírást a bit-írással keverni képes halmazsal. Lehet, már csak *A fehér király* marad a markunkban, hogy ezt a korszakos máglyát is végignézzük a pusztulás könyve újabb fejezeteként.

Fennebb Oláh Sándor kényszeres tanúságtevőinek időszaka, majd a további szerzők emlékezeti öröksége, személyes tanúságtétele vagy erre képtelensége, végül a mindezeket túllépni hajlamos korok pusztításkényszere talán segít elgondolkodni jelenkorunk várható örökséggé létének és kényszeres önértelmezésének jövőjének maradékain. Olyanokon, melyek helyén talán nem is marad igazság, csak kormos üvegszilánk, meg pusztulásturisztikai ügyintézőhely, a robotrozsdás szandál egy kietlen tájban. De lehet, csak átjárók ezek is valamely emlékezeti színpadkép és a szcénában zajló, okkal rejtőzködőbb tanúságtételek között...

GAZSÓ FERENC ISKOLA, TÁRSADALOM, RENDSZERVÁLTÁS CÍMŰ KÖTETÉRŐL

Boros László

DOI: 10.25116/kozelitesek 2019.3-4.13

Tisztelt vendégeink, kedves barátaim!

Nagy öröm és megtiszteltetés számomra, hogy a Gázsó Ferenc életművének megismertetésére és tudományos feldolgozására a Gázsó Ferenc Társadalomtudományi Társaság által indított könyvsorozatban megjelent új kötet, az *Iskola, társadalom, rendszerváltás* című könyv bemutatására vállalkozhattam.

A kötet alapszerkezete szerint két részből áll. Az elsőben a Gázsó Ferenc által a szakmai életútja során oly fontos szerepet játszott oktatáskutatás keretei között alkotott, alapvetőnek tekinthető tanulmányok kronológiai rendben közölt válogatását olvashatjuk. A második rész két, műfajilag nem szokványos írásművet tartalmaz. A Gázsó Ferenchez szakmailag és emberileg nagyon közel álló két munkatársa, a kötet megszületésében is kulcsszerepet játszó Harcsa István és az utóbbi évtizedek kutatásaiban legközvetlenebb alkotótárs, Laki László egy-egy írása teszi teljessé a könyvet.

1. A Gázsó-tanulmányoknak szentelt, több mint kétszáz oldalas első részben a csaknem hatvan évet átölelő oktatáskutatói életműnek csupán az utolsó harminc évét fogja át az írásoknak a kötetben publikált csoportja. Az első közölt munka 1986-ban, az utolsó 2016-ban keltezett.

Ha valaki végigolvassa ezeket a tanulmányokat (még ha nem is egyfolytában, mint ahogyan én tettem), kibontakozik előtte az oktatáskutatói életmű szakmailag masszívan megalapozott talapzata, és az oktatási rendszert körülvevő politikai környezet változásából következően folyamatosan alakított részelemek fejlődésszerkezete is. A legszembeszökőbb az olvasó számára ennek az életmű-szeletnek a hihetetlen időtállósága. A gondolatmenetek alappillérei és sarokpontjai mindvégig stabilak, és néha szinte ijesztően igazak ma is. A közoktatásnak az a víziója, amely ezekből a művekből kibontakozik az olvasó számára, jelenleg is célja és törekvése minden kutatónak, pedagógusnak, oktatási vezetőnek, akik egy demokratikus, hatékony, az összes társadalmi csoport számára elérhető, a tanulók és pedagógusok vállára csak ésszerű terheket rakó, autonóm intézményekből építkező rendszert álmodnak meg.

A stabil alappillérek és sarokpontok mellett ugyanakkor az idősorban előre haladva, a feltételek változásának megfelelően, a gyakorlat által igazolt jelenségekre figyelve láthatjuk Gázsó Ferenc koncepciójának rugalmasságát is. Erre csak egy példát hozok a sok közül, egy olyat, amely fontos alapkérdésben jelentett változást, viszont nem érintette a kutatói szemlélet alapjait. Hosszú évekig

tartó szakmai vita folyt (és folyik ma is) a gimnáziumok képzési időtartamáról. Ellentétben a legtöbb országgal, Magyarországon a negyven évi kikezddhetetlen 8+4 osztályos szisztémát felváltotta egy olyan pluralizmus, amelyben a régivel egyidőben nyert polgárjogot a 6+6-os és a történelmileg már létezett 4+8-as megoldás is. Gázsó Ferenc kezdetben, nem minden alap nélkül, attól félt, hogy egy ilyen helyzet még nehezebb pozícióba sodorhatja a sokoldalú társadalmi hátrányoktól sújtott tanulókat, és tovább nyílik a társadalmi olló a tanulási lehetőségeket illetően. Ezért eleinte úgy vélte, hogy maradnia kell a nyolc osztályos általános iskolának mindenki számára, mivel abban az időben még az is felmerülhetett, hogy esetleg már tíz éves korban választásra kényszeríthetik a tanulók erre fel nem készült csoportjait is. De amikor a gyakorlatban a két alternatív forma valójában a választási lehetőséget bővítette, de nem vette el senkitől a nyolc osztályos alapképzés lehetőségét, akkor támogatta a kialakult helyzet fenntartását.

Különleges jelentősége van a kötet első tanulmányának, „A törvény és az iskola valósága” címmel 1986 márciusában a *Társadalmi Szemlé*ben megjelent írásnak. Ez a gyakorlati céllal, de nagy elméleti igénnyel megformált szakmai alapvetés egy egészen különleges történelmi szituáció maradandó emléke. Ugyanis 1985-ben létrejött Magyarországon egy olyan, úgy vélem, a legadekvátabb jelzővel áldottnak nevezhető helyzet, amikor a hazai oktatáskutatás egyik legkiválóbb képviselőjének, Gázsó Ferencnek megadatott, hogy oktatási miniszter-helyettesként mint oktatáspolitikus vezényelhesse egy új oktatási törvény alkotásának folyamatát. Ennek kapcsán bárkiben felvetődhet, hogy szerencsés-e, ha a kutató lép át politikusi szerepbe, és általában valóban nem az. De aki ismerte Gázsó Ferencet, tudja, hogy alkatilag kitűnő irányítási és vezetési képességekkel rendelkezett.

Az irányításával megalkotott új oktatási törvény korszakos jogalkotási produktum lett. Kellett hozzá természetesen az a társadalmi-politikai környezet, amelyben elkezdődött a politikai rendszer egyes elemeinek óvatos reformja, az ország gazdasági helyzete pedig erős nyugati nyitást is igényelt. A jogalkotási munka menetéről szubjektív élményként számolhatok be. Ebben az időben a Társadalomtudományi Intézet Ifjúságkutató Csoportjában Gázsó Ferenc vezetésével dolgoztunk több projekten is, többek között nekem egy oktatáskutatási részprogram levezenylését adta feladatként. Hetente nyílt alkalom arra, hogy a csoport tagjainak érdeklődő részével megbeszélje a törvényalkotás szakmai és politikai sajátosságait, a felvetődő vitákat, a döntéshozatali nehézségeket. Ezek nagyon oldott beszélgetések voltak, közeli kollégák nyitott vitáiként élhettük meg mindegyiket, ekkor nem a csoporton belüli munkánkat megítélő szigorú főnök volt ő sem.

A tanulmány időzítése egyértelmű, ugyanis a törvényt 1985-ben elfogadta a parlament, és a hatályba lépés időpontja, hosszú előkészítés után, 1986. szeptember 1. lett. Az írás az érdeklődő közvélemény számára foglalta össze a törvény újításait, valamint a végrehajtás várható nehézségeit is. A gondolatmenet kiemelten foglalkozott Gázsó Ferenc közoktatási koncepciójának három

pillérével, az intézményi autonómiával, a pedagógusok szakmai önállóságának fejlesztésével és az intézményrendszeren belüli alternativitással. A kérdéskör egészét az állampedagógiai monopólium lebontásaként tárgyalta mint a lehetséges reformok legfontosabb célját. Ezeket a gondolati alappilléreket mint gondolati kiindulópontokat a későbbi tanulmányokban is mindvégig megtartotta.

A további írások közül egynek a keletkezési időpontja esik az új törvény és a rendszerváltás közötti időszakra, a többi már a rendszerváltás folyamatában, illetve az azt követő periódusokban született. Tartalmukban közös az aggodalom a korábban megfogalmazott elvek és gyakorlati célok megvalósulásának elmaradása miatt. Emellett minden tanulmány elemzi Gázsó Ferenc szociológusi pályafutásának kezdettől meglévő alapvető kérdéskörét, a társadalmi folyamatok és az oktatási rendszer viszonyát.

A rendszerváltás idején eleinte még volt kapcsolata a közoktatást érintő döntéshozatali folyamatokkal, szakértői szerepben, de a politikai gyakorlat miatt egyre távolabb került ezektől, és a kritikai társadalomtudósi megközelítés került előtérbe a tanulmányokban. Ez mindvégig megmaradt, és miközben számos egyéb, elsősorban politikai szociológiai kérdéskörrel foglalkozott, valamint társadalomszerkezeti problémákat elemzett, az oktatáspolitikai kritikai megközelítése haláláig tudományos témája maradt, amint ez a tanulmányokból is látszik. Különös aggodalommal szemlélte a szakképzés szétzilálódását és a folyamatos erőforrás-kivonást mind a közoktatásból, mind a felsőoktatásból. Az összes tanulmányát jellemző gondolkodási koherencia és következetesség a tartalmi koncepciókon és konzekvenciákon túlmutató, példamutató tudományos teljesítmény az utókor számára.

2. És most térjünk rá a kötet második nagyobb egységének az ismertetésére. Ebben két kiváló baráti kollégám írásaival ismerkedhetünk meg. Az elsőt Harcsa István írta, szubjektív szakmai gondolatmenetként, alcímében is a gondolatokat megjelölve műfajként: Iskola és társadalom (Gondolatok Gázsó Ferenc írásai kapcsán, a párhuzamos megközelítés jegyében). Rendhagyó az írás, hiszen Harcsa István volt az iniciálója a kötetnek, és az előzetes, Gázsó Ferencsel halála előtt a kötetről folytatott beszélgetések szereplője is. Tehát úgy fogalmazta meg párhuzamos megközelítésnek nevezett kritikai kérdéseit és részválaszait, hogy továbbgondolásra késztesen bennünket a kettejük által kigondolt könyvben Gázsó Ferenc által megfogalmazott egyes következtetések kapcsán.

A kritikai kérdésfeltevések szűkítő súlypontja a Gázsó-tanulmányok azon konklúziója, amely szerint az elmúlt évtizedek oktatáspolitikai döntéshozatali folyamatai, főleg bizonyos döntések és lépések elmaradása nyomán a magyar iskolarendszer egy leértékelődési folyamaton ment/megy keresztül. Harcsa István ezzel a tézissel kapcsolatban, mindenekelőtt a felsőoktatás felől közelítve tesz fel kritikai kérdéseket, és több oldalról igyekszik adatokkal alátámasztani kételyeit, nemzetközi összehasonlítási kísérletekkel is indokolva álláspontját. Ennek lényege, hogy nem beszélhetünk

egyértelmű leértékelődésről, mert a valóságban a kétségkívül leértékelő mozzanatok mellett azzal ellentétes tendenciák is léteznek.

A szakmailag izgalmas gondolatok számos módszertani és tartalmi vitatémát rejtenek, egészen biztos vagyok benne, hogy Harcsa István gondolatmenete sok szakmai vitának lesz kiindulópontja a jövőben. Egy elemre utalok csak, ez a rendszer átértékelőképességével kapcsolatos összehasonlító adatértékelés. Nehéz ilyen rendszerszintű adatokat számszerűsítve értelmezni, mert könnyen előfordulhat, és egyetemi oktatói tapasztalataim utalnak is erre, hogy a megnőtt átértékelőképesség mögött nemcsak a rendszer felértékelődése állhat, hanem például egy igénytelenség érvényesülése is.

Továbbá azt is látnunk kell, hogy az egyes országok iskolarendszerei közötti kardinális különbségek erősen akadályozzák az összehasonlíthatóságot. Mert míg Ausztriában és Németországban (ezt unokáim révén a gyakorlatból ismerem) már a magyar szemmel meghökkentően alacsony, tíz éves életkorban eljön a töréspont, és vagy gimnáziumba, vagy szakiskolába megy a gyerek, addig nálunk ez csak akkor nem tizenéves, ha már tíz vagy tizenkét éves korban biztosítja a gyerek teljesítménye és a mögötte álló család a gimnáziumi tanulmányokat. Ezek a különbségek a felsőoktatásba átértékelés megítélését igen nehezítik, főleg ha a gondolatmenet által vitatott leértékelődés szempontjából nézzük a kérdést.

A középpontba helyezett leértékelődési kérdéskör mellett nagyon érdekes és vitára ösztökélő módon közelíti meg Harcsa István a munkaerőszükséglet és az iskolai képzés viszonyának klasszikus Gázsó Ferenc-i problémakörét is. Erre a témavilágra a kötet első felében olvasható tanulmányok is rendszeresen visszatérnek, így válnak vitaponttá ebben a gondolatmenetben is. Végezetül a szerző az oktatási rendszerrel kapcsolatos stratégiai gondolkodás számára feltett izgalmas kérdésekkel fejezi be írását.

3. Laki László nagyívű esszéje zárja le a kötetet, „A történelemnek nincs fantáziája” címmel. Tartalmilag ez a gondolatmenet nem csatlakozik közvetlenül az előzőkhöz, viszont annál inkább Gázsó Ferenc életművéhez, valamint ahhoz a társadalmi háttérhez, amely meghatározta a kötet tanulmányaiban elemzett folyamatokat és jelenségeket. Mint már említettem, Laki László az utóbbi évtizedek kutatásai során a legközelebbi munkatársa volt Gázsó Ferencnek, közös műveik tükrözték nagyon hasonló gondolkodásmódjukat.

Ez az esszé forrásaiban és megközelítésében is helyenként kikacsint a szigorúan vett tudományos keretektől, történelmileg maradandó forrásainak egy részét irodalmi vagy politikai műveknek tekinthetjük. Ezért is választhatta Laki László az esszé műfaját, mert így szabadabban kereshette a mai magyar közgondolkodás jellegzetességeinek okait a magyar történelem elmúlt századaiban, illetve az adott történelmi folyamatokat értékelő, csak részben történészek tollából származó irodalomban.

A jelentős terjedelmű esszé sok szerzőt idéz, de vannak közöttük olyanok, akiknek a gondolatmenetére

kiemelten építi saját logikáját. A sokszínű csoport kiemelt tagjai között van Márai Sándor, Bibó István, Szegfű Gyula és Leopold Lajos, legalábbis az én szubjektív benyomásaim alapján. Fontos csavar a gondolatmenetben, hogy az érintettek már rég nem élnek, mégis őket hívja segítségül az írás, amikor a rendszerváltás mai értékelésének eszmei zűrzavarából, az illúziók és csalódások, téveszmék és érzelmkitörések kavalkádjából indulva mutat ki történelmi kontinuitást a korábbi nacionalizmusok és a mai érzelmileg túlfűtött vagy doktriner ideológiák működése, s ezek kollektív eredménytelensége között. Mert nem hagy kétséget Laki László afelől, hogy a mai magyar társadalmi-politikai folyamatok szükségszerűen következnek történelmi beágyazottságukból.

Az esszé lényegét nehéz olvasóként röviden visszaadni, de szerzője éppen azért bontotta olyan részletesen ki mondandóját, hogy aki vállalkozik a kötet tanulmányozására, az olvasás nagy intellektuális élményéből meríthessen mindenképpen szubjektív tanulságokat.

Végezetül a könyv bemutatójaként, olvasójaként és a Gázsó Ferenc Társadalomtudományi Társaság alapító tagjaként mindannyiunk nevében mondok köszönetet Harcsa Istvánnak és Békés Zoltánnak, a kötet szerkesztőinek.

VIGA GYULA: BODROGKÖZI NÉPRAJZI TANULMÁNYOK CÍMŰ KÖNYVJÉNEK RECENZÍÓJA

Doszpoly Roland

DOI: 10.25116/kozelitesek 2019.3-4.14

Viga Gyula etnográfus, muzeológus és egyben a Magyar Tudományos Akadémia doktora, Debrecenben néprajz-történelem szakon végzett és habilitált, Pécsen PhD fokozatot szerzett. Tanított a Miskolci Egyetemen, illetve az ELTE-n is. Fontos szakterületei közé tartoznak a néprajzi-antropológiai tárgykörök, kiemelten a népek életmódjával, életstratégiáival foglalkozó írásai, egyik fő kutatott célterülete pedig a Bodrogtörzs térsége Magyarországon és Szlovákiában.

Viga Gyula művének elemzésére, illetve recens összefoglalójára azért esett a választásom, mert jómagam is hasonló területeken kutatok, mint Viga Gyula számos esetben, számos témakörben – a Bodrogtörzsben, a hármas határ közelében. Mint Viga, a Bodrogtörzsnek nem csak a hazai oldalra, tehát Magyarországra eső részét, hanem a határon túli vidékeket is kutatom. Viga Gyula munkássága jó támpont PhD dolgozatom elkészítéséhez is, hiszen Viga a néprajz, az antropológia és sok esetben a gazdasági rendszerek kutatója is. Különösen sokat foglalkozik a lokális társadalmak megélhetési viszonyaival, munkaerő-piaci helyzetével – ezek szintén együtt jelennek meg műveiben. Viga elsősorban néprajzos indíttatású, a folklór, a népművészet és egy adott nép megismerése vezérli őt. Az antropológiát ugyanakkor nem mellőzi, sok módszert az antropológiából vesz át, nem véletlenül, hiszen korábban Pécsen antropológus tanárként oktatott és adta tovább tudását diákjainak.

A Bodrogtörzs néprajzi tanulmányok³⁵ tulajdonképpen egy összefoglalója Viga Gyula számos, a Bodrogtörzsben végzett néprajzi-antropológiai kutatásának, és a fejezetek különböző témakörök szerint – de elsősorban gazdasági aspektusból – mutatják be a Bodrogtörzs lakóinak életvitelét, tájhasználatát, értékrendjét. Viga sok esetben kitér a vízrendezés előtti és utáni időszakokra. Mondhatni, a vízrendezés egy olyan mérföldkő, mely meghatározta a bodrogtörzsi életmódját és munkavállalását, Viga tehát mindent ennek viszonyában kutat és mutat be egy lineáris történelmi szakaszon belül. (Foucault 2001) Noha a lineáris történelmi szakasz sok ponton eltér, kitér más irányba. Egy bizonyos: a 18. században meghatározó volt az állattartás és a trágyázásos földművelés a bodrogtörzsi életében, még a vízrendezéses korszak előtt. A táj nem volt egységes a 18. század Bodrogtörzsi vidékén. Különböző külterjes állattartás jellemezte a helyiek állattartási szokásait. Viga kitér a mobilizációs folyamatokra is, főként arra a sajnálatos tényre, hogy az a generáció, amely még

---

³⁵ Viga Gyula: *Bodrogtörzs néprajzi tanulmányok*. Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 2009.

ismerte és művelte a külterjes állattartás és a földművelés minden ágát, kihalt, vagy végérvényesen elköltözött a 19–20. század folyamán bizonyos migrációs folyamatok révén. De a migrációról később – ez egy külön rész is a műben –, a téma most az állattartás és a tájgazdálkodás elsősorban. Viga megemlíti már könyve elején, hogy kutatása legrelevánsabb időszaka a 18–20. század, a vízrendezés korszakokon átívelő időszaka. Ezekben az időkben sok minden megváltozott, és ez kihatott a helyiek életmódjára is. Hiszen humánökológiai szempontból a környezet mindig meghatározza az emberek életmódját. Az ember és környezete kölcsönhatásban, szimbiózisban él, az egyik hat a másikra és fordítva (Ilyés 2003).

Bodrogközben a faluhatárokon belüli legelők és rétek használata komplementer jellegű. A sarjúkaszálásnak a fű hiánya volt a legnagyobb oka, hiszen az állattartásnak köszönhetően az állatok hamar lelegelték azt. Ha a Bodrogköz 18. századi legelőit és legelőtartását nézzük, egyértelmű tény, hogy a falusiak segítették egymást, és nem csak adott falun belül, de falvak között is legelőkkal, földterülettel, takarmányozással, tehát gazdasági segítséget nyújtottak egymásnak. Megjelent egyfajta komplementaritás, mely nem a szembenállásra épült a gazdák között (Kotics 2013). Kölcsönös munkavégzés egymásnak, szolidaritás, ami a 21. századra teljesen kihalt – jóllehet nem csak a legelők hiányával magyarázható szokások voltak ezek. A 18. század harmadában hatalmas, dús legelők szeltek a vidéket, és nem volt ritka jelenség, hogy a szomszédos vármegyék, Ung, vagy Szabolcs jószággal segítették a gazdákat, jószágok cseréltek gyakran gazdát. A legeltetők mellett az erdők is fontos szerepet kaptak a gazdálkodásban, már a 18. század derekán is. Viga kétpólusú gazdaságnak nevezi ezt, ahol a legelők és az erdők ugyanolyan fontossággal bírnak a gazdaságban. Az erdő jelentette az állattartás számára a legfontosabb takarmánybázist. Így legelő és erdő együttesen járultak hozzá a gazdaság hatékony működtetéséhez. Súlyos csapás volt a Bodrogközben élők számára az erdőtörvények beiktatása. Számos gazda járt rosszul, csak korlátozottan használhatták az erdők nyújtotta lehetőségeket, azok erőforrásait. Jogi perek és feloldásért kérvényező gazdák indultak útnak, hiszen a gazdaságban súlyos problémákat okozott e törvény. Bár a 13. századtól folyamatosan voltak erdőirtások az Ondava, a Latorca és a Bodrog vízfolyása mentén – melyek szintén akadályozták az erdőhasználatot –, azonban az erdők kiterjedtsége a 19. századig jelentősnek mondható, a törvények viszont akadályozták a használatukat.

Az erdők makktermése nagyon sokat jelentett a sertéstartás szempontjából már a 18. század elején is. Pásztorok serege tartott a Bodrogközbe, mert a dús erdőzet rengeteg makkot termő fával sertésállományok százait tudta jóllakatni. A pácini és a karcsai erdő is ilyen dús, makkot termő volt. Karcsa történetében egyébként a mai napig meghatározó az erdő és a patak, jóllehet mezőgazdasága már kevésbé fejlettnak mondható – kevés a gazda és kihalófélben a hozzáértők. Nemcsak Viga műveiben, de számos más, Bodrogközben végzett kutatás – melyek kitérnek a mezőgazdálkodás és

állattartás vizsgálatára – bizonyítja, hogy a sertés- és marhaállományok, valamint a számukra előnyös nagy kiterjedésű erdők és legelők biztosították a környék mezőgazdasági fejlődését. Állatok cseréltek gazdát nemcsak a vidéken, hanem a határon túlról, Kassáról is, a mezőgazdaság szempontjából intenzív volt a határközi, határmenti cserekereskedelem.

Mint azt Viga Gyula is kiemeli, a mezőgazdaság fejlődését sokszor törte derékba a vízrendezés és erdőirtás időszaka. A Kárpát-medence területe lényegében egyetlen nagy irtásként is felfogható (Frisnyák 1990). Az erdők kiirtása, a vízborítások felszámolása, a korábbi külterjes legelők feltörése leszűkítette az extenzív állattartás lehetőségeit, mind a mezőgazdálkodás, mind az állattartás nehéz körülmények között működtek tovább. Mivel térségünkben a rétek és a vetett takarmányok jószerevével soha nem tudták fedezni az állatállomány egészének istálló tartását, a jobbágyfelszabadítást követően fokozatosan átalakult az állattartás struktúrája. Nehéz korszak következett a 18. századot követően a bodrogekői életében. A helyi parasztok máshova mentek legelőt bérelni, akár a határon túlra is, mert helyben egyre kisebb és fenntarthatatlanabb legelőkkel, földbirtokokkal kellett számolniuk. A helyzet rontott az életminőségen is. A táj kiélésének átalakulásával a gazdasági stratégiák is módosultak, teljesen meg kellett reformálniuk azokat a parasztoknak. Az erdő kiirtása, valamint a legelő- és a gyepterületek arányának elmozdulása visszavetette a gazdálkodás ezen ágazatát. Majd amikor az 1880-as évekre teljes egészében átalakult a földhasznosítás szerkezete, a reliktszerűen megmaradt külterjes legelőterületek (pl. Eszenke a Latorca mentén) és a falvak közös legelői mellett egyre inkább a téli istállózás vált jellemzővé.

Agrárkutatók, az agrárétnográfia jeles képviselői is sokat foglalkoztak a Bodrogekői folyamatosan átalakuló gazdaságával és környezetre gyakorolt hatásával. Ebben az összefüggésben a Kárpát-medence egykor vízjárta vidékeinek tájhasznosítása, a Kis- és Nagy-Sárrét, a Duna két oldalán húzódó Sárköz, az Ecsedi-láp, a Rétköz, a Bodrogekői népének tájhasználata, illetve létformája az értelmezésben a különféle tevékenységek változó szerkezetű komplementereként jelenik meg (Frisnyák 1990).

A folyószabályozás és vízrendezés egy új korszakot – második honfoglalást – eredményezett a térségben. Teljesen át kellett formálni a mezőgazdálkodást, más úton-módon kellett az erőforrásokat megteremteni, új megélhetési stratégiákra volt szükség a 19. század második felétől kezdődően. Viga felosztásában tehát beszélhetünk egy pre és egy poszt korszakról, a vízrendezés előtti és utáni korszakokról, melyek relevánsak a helyi gazdasági viszonyok értelmezésében. A vízszabályozás meghatározó volt a helyi kultúrák szempontjából is. Bár Viga Gyula számos említést tesz a Bodrogekői vízszabályozásának a térségre vonatkozó – akár legelőkre, akár erdőkre – változásairól, én mégis inkább az emberi közösség szempontjait vizsgálom és foglalom össze Viga művéből.

Számos társadalomkutató – antropológus, néprajzos, szociológus – egyetért abban, hogy a Kárpát-medencében a térség átalakítása a vízrendezések által, nagy hatással volt a kultúrákra, közösségekre, azok asszimilációs folyamatira. Asszimilációs folyamatok kialakulhatnak a környezet változásának hatására is, ez humánökológiai aspektusból gyakori tárgya a megfigyelésnek. Amikor egy adott népcsoport – jelen esetben a cigányok – asszimilálódnak egy másik népcsoportba/hoz, az asszimiláns nem csak szellemi, de fizikai viszonyba is kerül környezetével. Humánökológiai szempontból itt a környezet nem csak a társadalmi környezetre értendő, hanem az adott természeti környezetre is, melyből majd erőforrásait tudja kiaknázni az adott asszimiláns közösség. Tehát meghatározóak a környezeti feltételek és az azokkal való kölcsönhatás, az azokhoz való alkalmazkodás a másik népcsoport mellett. Itt az asszimilációs folyamatok mellett manapság szembetűnő szegregációs folyamatok zajlanak Karcsán akár a munkaerőpiac, akár a lokális identitás terén. Kijelenthető, hogy az a megállapítás, miszerint *„aki asszimilál, az egyúttal konfliktusokat is életrehív vele, kudarcokat is vállal”* (A. Gergely 1990), a karcsai magyar-roma közösség viszonyában részben igaz. Karcsa az egyik legfontosabb kutatott terület volt Pácin mellett Viga Gyula munkáiban. Mint az az asszimiláció latin eredetű fogalmát tekintve ismeretes: az asszimilálódásban az utánzásnak nagy szerepe van. Az utánzás az asszimiláció formái, vagy a közvetlenül átvehető külsődleges feltételek elsajátításának eszköze. Azonban az asszimilációt társadalomtudományi szemszögből nem tekinthetjük csupán hasonulásnak, vagy a másik etnikum, népcsoport másolásának, utánzásának, hiszen ahol asszimilációs folyamatról beszélünk, ott valamiféle befogadás is létrejön, tehát az egyik nép befogadó szándékú a másik közösséggel szemben. Lehet ez akár egy olyan lokális közösségben is, mint például Karcsa, ahol a magyar etnikum befogadó volt már a kezdeti időkben is. Hegel és az asszimilációkutatók nagy része megerősíti azt az elképzelést, miszerint az asszimiláció nem csak egy szellemi téren megvalósuló folyamat, a fizikai hasonulásnak is nagy szerepe van. (Biczó 2004). A Bodroghözben az asszimilációt a vízrendezések – köztük az Alföld vízmentesítése – erősítették fel társadalmilag. A korábban meglehetősen differenciált népesség integrációja felerősödött. Korábban nemcsak a népesség, hanem az üzlettípusok, a különböző üzleti formációk is meglehetősen eltértek egymástól a térségben. A települések hierarchiája mind a vízrendezés előtt, mind azt követően az egyes falvak, illetve falucsoportok eltérő létfeltételeit és létstratégiáit tükrözte, számos hatással műveltségi állapotuk alakulására is. (Kósa 1990).

A környezet változásai tehát megváltoztatták a térség társadalmi arculatát is, az egységesítés irányába mutatott a tendencia. Részben minden parasztgazda megkapta azt a parancsot földesurától, hogy kicsiben, saját földjén, de járuljon hozzá a talaj- és vízrendezés folyamatához. Ez persze erőteljesen megváltoztatta a paraszti területek nagyságát és differenciáltságát is. A 19. században már sokkal kisebb, ugyanakkor egységesebb földbirtokokról, de mégis rugalmas földbirtokrendszerrel

beszélhetünk a Bodrogekben. A táj hasznosításával lehet összefüggésben az is, hogy az úrbérrendezés során voltak még olyan települések is, ahol a jobbágytelekhez nem voltak kiosztva a szántóföldek, azok kiterjedését a földesúr – vélhetően a határ évi állapota szerint – évente határozta meg. Például Szerdahely: „Telek után való kirendelt állandó fölgyek nincs, hanem esztendőnkint, midőn ugarnak ideje jön, az földesúr osztani szokta”.

A geográfiai kutatások megerősítik, hogy a 19. század végére a Bodrogek két tájegységre oszlott: ártér és ármentes homokszigetek. Az itt élő lakosság e két morfológiai szinthez próbált igazodni, alkalmazkodni, gazdaságát ezekhez igazítani. A táj két funkciót töltött be: lakó és gazdasági funkciót. A lakófunkció az ármentes mikro térszintekre, az ún. ősi települési szintekre korlátozódott, míg a gazdasági tevékenység az egész tájra kiterjedt. Az árvízrendezések egy másik fontos eredménye – az asszimilációval együtt –, hogy elsősorban a helyi társadalom szerkezete, a népesedés- és birtoklástörténet sajátosságai miatt a tájatalakítás és a lassú paraszti polgárosulás közötti párhuzam a Bodrogek műveltségének alakulásában kitapintható (Boros 1997). Boros egyébként sokat segített Viga Gyula munkájában és sok olyan aspektusra hívta fel a figyelmet – köztük több szempont a vízrendezéshez köthető –, melyek meghatározták e munkát. A táj népessége a duplájára nőtt a tájatalakítások után – 20 ezer főről több mint 40 ezer főre. Viga tanulmánya külön bemutatja egy önálló fejezetben, hogy két szomszédos település, Karcsa és Pácin hagyományában miként hagyott nyomot a paraszti gazdálkodás eltérő feltételrendszere. Idővel, a 19. század folyamán minden bodrogekzi településre jellemző munkastruktúra és mentalitás alakult ki. Valamelyiket az állattartás, míg egy másikat a belterjes és/vagy külterjes állattenyésztés jellemzett egyedi formájában. A társadalom integrálódási, asszimilációs folyamatai ellenére ketté is szakadtak idővel. Az egyik csoport a leszakadó, szegény parasztok csoportja lett, akik a tájrendezést követően nem kaptak vissza földbirtokokat. Ennek hiányában rákényszerültek feladni korábbi életüket és sok esetben elvándoroltak. A Bodrogek első nagy migrációs hulláma tulajdonképpen erre a helyzetre adott válaszként értelmezhető. A bodrogekzi kivándorlási hullám egy külön tanulmányt érdemel – saját kutatásom egyik fő fejezete ez.

A tájrendezés a modernizáció és a polgárosodás elősegítését jelentette a Bodrogekben, ugyanakkor nem sokáig tarthatott az 1920-as évek területi felosztásai miatt – Magyarország területeit elcsatolták. A táj hamarabb változik át (két generáció alatt), míg a társadalmi átalakulásnak, jelesül a polgárosodásnak ennél sokkal több idő kell. Megmarad a vásárok és piacok közelségének előnye és hátránya, még akkor is, ha a töltésekkel kialakított új úthálózat csökkenti a korábbi elzártságot. Az igazi változást és esélyt azonban a vasút, a vasútállomások közelsége jelenti: ebben a térségben is vonatkerekeken jár a polgárosodás (Majdán 2002). A vasút nagy változásokat eredményezett a társadalomban, akár csak a határátívelésekre gondolunk, akár a könnyebb áruszállításra. Viga külön

fejezetben ír a térség előnyös gyümölcs- és ezen belül is a szőlőtermesztésének relevanciájáról. Az egész ország tekintetében kiterjedt gyümölcsstermesztés folyt a Bodroghözben, mely a környékbeli, határontúli vidékek gazdaságát és kereskedelmét is elősegítette, fejlesztette. Ugyanakkor a helyi társadalom szempontjából még fontosabb a zsákmányoló életmódról említést tenni. A pákász alakja önmagában, vagy például a nagy mennyiségben összegyűjtött vízimadár tojások kérdése a néprajzban ma is diszkusszió tárgya, s igazolni látszik, hogy a „régvi vízi világ” máig sok, nehezen igazolható, olykor romantikus képet őriz a vízrendezést megelőző időszak lápi életmódjáról (Viga – Viszóczy 1997). Emellett számos néprajzi vonatkozású gyűjtögetési forma létezett a területen: bodroghözi halászat (mesterséges tavakkal), vagy a méhészet virágkora is ide tartozik.

Viga több fejezetben kitér a gyümölcsstermesztés, a kőfejtés – köztük a riolit mint meghatározó kőfajta –, a halászat és egyéb mesterségek fontosságára, de érdemes említést tenni még a népesség, a lokális közösség szempontjairól, s hogy milyen hatást gyakorolt a tájváltozás az emberre. Ilyés Zoltán számtalanszor tartott előadást e témáról, az ökológiai antropológiai diskurzusaiban mindig hangsúlyos volt a táj és az ember szimbiózisa – a táj és az ember kölcsönös és körkörös mozgásban, folyamatban létét rajzolta fel. Az ember mesterségesen átalakítja földterületeit és vizeit, a természet erőforrásokkal látja el az embert, ugyanakkor a természet nagyobb szeletét birtokló egyedek ellehetetlenítik a kisembert, aki talán a korábbi táj legmeghatározóbb használója volt, ezáltal különböző társadalmi folyamatok képződnek, például migrációs folyamatok.

Összegzésként elmondható, hogy Viga Gyula a bodroghözi tájrendezést megelőző, illetve az azt követő korszakokról átfogó képet adott akár a mesterségeket, akár a földrajzi szempontokat tekintve. Néprajzi szempontból a legszembetűnőbb változások a közösséget érték, a korábban differenciált közösség integrálódási folyamatok részévé, egységes társadalommá vált. Azonban a földbirtoklás miatt két nagy tábor alakult ki, a kisparaszti rétegek alig, vagy semmilyen földbirtokot nem kaptak, elszegényedtek, vándorlásra kényszerültek. A változások újfajta normatívákat alakítottak ki. Ahogy azt Viga is írja: más habitusú, más mentalitású emberek váltak a közösség mibenlétét kifejezőkké. Ezeknek a kevésbé a korábbi generációktól öröklött, jobbra a 20. századi változások által formált közösségi normái alakították ki az egyes települések vélekedését a másokról, az ott élőkről. Ma már szembetűnőek az ellentétek falvak és közösségek között. Pácint és Karcsa között hatalmas ellentétek húzódnak, meglehet, szintén földrendezési okok állnak a háttérben: ki kevesebbet, ki többet kapott, ez kihatott a későbbi generációkra is. Szembetűnő, hogy jobbra a páciniak szólták le a karcsaiakat. A róluk alkotott kép előtérben olyan tulajdonságok, vonások állnak, amelyek korábban a paraszti közösségek általánosan becsült normái közé tartoztak: sok munka és a munkabírás, a paraszti földterület szívós gyarapítása, az előző generációk örökségéhez való ragaszkodás, a hagyományok és a szülőfalu

megőrzése. A páciniak számára mindez más szerepet kap, párhuzamosan a gazdasági-társadalmi feltételeik változásával, a falu arculatának és tradicionális műveltségének lassú átalakulásával. Nem mondható azonban, hogy a páciniak egészében elveszítették volna korábbi paraszti mentalitásukat, de sokkal nyitottabbá váltak, s az egyéni lehetőségek és törekvések összehasonlíthatatlanul nagyobb teret kaptak, mint Karcsán. Ez azt jelenti, hogy a modernizálódás, vagy modern értékrend a páciniaknál előrébb való, míg a karcsaiak hagyományőrzőbbek, a kemény munkát is fontosabbnak tartják. A kemény munka az archaikus paraszti értékrend fontos eleme, akár csak a föld, a földbirtok. Meglehet, ezen értékrendbeli archaikusságok leginkább a karcsaiakra jellemzőek, de sajnálatos tény, hogy mindezen ellentéteket az új, fiatal generációk már nem előnyként, hanem hátrányként élik meg a másik közösséggel való összehasonlításuk során.

Irodalom

- Gergely András 1995 *Kisebbségi tér és lokális identitás /I./* MTA PTI, Budapest, <https://mek.oszk.hu/10600/10662/>
- Biczó Gábor 2004 *Asszimilációkutatás – elmélet és gyakorlat*, Budapest, Osiris
- Biczó Gábor – Kotics József 2013 *„Megvagyunk mi egymás mellett”*. Magyar-román etnikai együttélési helyzetek a szilágysági Tövisháton. Miskolc, ME KVAI és Csokonai Kiadó, Debrecen
- Foucault, Michel 2001 *A tudás archeológiája*. Ford., jegyz. Perczel István. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest
- Frisnyák Sándor 1990 *Adalékok a Bodrogtörz történeti földrajzához (18–19. század)*. Separatum, Nyíregyháza
- Ilyés Zoltán 2003 *A szakrális táj történeti szerveződése Gyimesben*. Kolozsvár – Miskolci Egyetem, <http://byzantinohungarica.com/index.php/ilyes-zoltan-a-szakralis-taj-torteneti-szervezodesegyimesben> ; http://www.mtaki.hu/tanulmanyok/ilyes_zoltan/index.html
- Kósa László 1990 *Paraszti polgárosulás és a népi kultúra táji megoszlása Magyarországon (1880–1920)*. Studia Folkloristica et Ethnographica 27. Debrecen
- Majdán János 2002 A vasút polgárosító hatása. Tóth G. Péter szerk. *Struktúra és városkép. A polgári társadalom a Dunántúlon a dualizmus korában*. Veszprém, 303–324.
- Viga Gyula – Vízóczy Ilona 1997 *Adalékok a Felső-Bodrogtörz vizeinek hasznosításához*. Széphalom 9:167–174. Sátoraljaújhely

MAHOLNAP – TÁRSADALMI FELZÁRKÓZÁSI SZEMLE (EGY LAP MARGÓJÁRA)

Laki Ildikó³⁶

DOI: 10.25116/kozelitesek 2019.3-4.15

A 2018-ban indított MaHolnap Társadalmi Felzárkózási Szemle 2019-ben megjelent száma a társadalmi kérdések és a felzárkózó települések kapcsolatának jegyében írott összefoglalókat, interjúkat és gyakorlatokat mutat be. A periodikát jegyző szakmai stáb az EFOP-1.6.1-VEKOP/16 kódszámú „Felzárkózási együttműködések támogatása” című kiemelt projekt munkatársai. A periodika recenzált számának kiadója a Szociális és Gyermekvédelmi Főigazgatóság volt.³⁷

A Szemle küldetéstudata: egy komplex látélet azon települési-társadalmi viszonyrendszerekről, amelyek a szegénységet, a kisebbségi létet, a társadalmi esélytelenséget és kilépési lehetőségek bizonytalanságát hangsúlyozzák. Ugyanakkor a megoldási stratégiákat, jó gyakorlatokat, illetve a megvalósítási lehetőségek lehetséges útjait is jelzik. A főszerkesztői előszó már néhány pontban jelzi, hogy jelen szám és a következő időszakban megjelenő lapok az egyházi szerepvállalás kérdéskörét kívánja többféle oldalról ismertetni, kiemelve a cigánypasztorációs és a társadalmi felzárkóztatást támogató szerepet. Ebből adódóan két szakmailag magasszínvonalú interjúval kelti fel az érdeklődést a téma, még inkább a lap iránt. A Balog Zoltán miniszterelnöki biztossal folytatott diskurzus három kérdés köré csoportosul, így az egyházi, civil és állami felzárkóztatásban vállalt szerepek át- és újragondolása, a roma kérdések megoldására való törekvés aktivizálódásának folyamatossága, illetve a többségi társadalmi szerepvállalása és a szegénység viszonyrendszerének tisztázása köré. Az interjú készítői (Szarvák Tibor és Kovács Gábor) erőteljes párbeszédben emelik ki a szakpolitikai döntések fontosságát, illetve az egyházak (egyben a hit) egyre erőteljesebbé válásának helyzetét.

Aszemlekiemelt célja – ahogy ezt a második interjú bevezetőjében is olvashatjuk – „annak bemutatása, hogy a hazai egyházak miként látják, élik meg a változást...” „Azaz, manapság az egyházak egyre nagyobb szerepet vállalnak a társadalmi átalakulásban, segítségnyújtásban”. A Kocsis Fülöp atyával, a Görögkatolikus Főegyházmegye érsek-metropolitájával folytatott beszélgetés központi gondolata az egyházak társadalmi felzárkóztatásában vállalt és vállalandó szerepekről szól. Olvashatunk a cigányság kontra hit kérdéséről, a szociális munka és az egyház kapcsolódásának pontjairól, jelentőségéről, valamint a különböző karitatív törekvésekről, egyben elvárásokról. Értékelhető és érezhető változások

³⁶ Milton Friedman University, PhD.

³⁷ Megjegyezzük, hogy napjainkban a felzárkózáspolitikához kapcsolódó tevékenység már a Belügyminisztériumhoz, szűkebben a Társadalmi Esélyteremtő Főigazgatósághoz tartozik.

generálják a mindennapokat, amelyek keretében a cigányságnak lelki támogatást, vagy ahogy az atya fogalmazott, „lelki táplálékot” adnak. A beszélgetés másik érdemi vonalát az egyházi törekvések, cselekedetek összefoglalása jelenti. A görögkatolikus egyház által végzett felzárkóztatási tevékenység az abszolút szegénységben, illetve reménytelenségben élő emberek alapvető szükségleteinek kielégítésére, oktatására, szocializációjára és a társadalmi beilleszkedésének elősegítésére irányul. Az interjú készítői (Kovács Gábor – Szarvák Tibor) mindemellett arra is kíváncsiak voltak, hogy milyen sikereket látnak az egyházuk által végzett tevékenységeikben – számos eredményt soroltak fel erre. Így a leányanya otthonok létrehozását, a nevelőszülői életutak stabilizálódását, a szakosztályi fogyatékos otthonok létrehozását, vagy a roma szakkollégiumi hálózat létrehozását és működtetését. Ez utóbbi esetében a görögkatolikus egyház mint alapító jelent meg.

A Szemle e két interjú mellett kiemelt szerepet szánt az elméleti keretek, kutatási dilemmák területének. Az esélyteremtés társadalmi-települési környezete című összefoglalásban James S. Coleman modellje alapján olvashatunk az esélyteremtés nehézségeiről, át- vagy újragondolásáról. Kovács Gábor és Szarvák Tibor úgy vélik, hogy a társadalmi struktúrák megújulásának elve mellett történt bármiféle közösségi beavatkozás jótékony hatást fejthet ki. Kistépülések életében a hatásterületeknek elengedhetetlen szerepe van, ez egy olyan komplex összekapcsolódás, amely a gazdaság, a társadalom és az államigazgatás szempontjából fontos szektorok illeszkedését jelenti, és e kapcsolódások segítik hozzá a területek fejlesztésére kialakítandó modellek létrehozását, alkalmazhatóságát. A szerzők kiemelik a felzárkózás lehetséges hatásterületeit és dimenzióit, ilyenek tekinthetők a lakhatási viszonyok és a képzettségi szint, a munkaerőpiaci mechanizmusok. Ez utóbbi esetben a roma fiatalok sem maradnak figyelmen kívül – mintegy állandó megoldásra váró kérdés. Mindezt persze a területi viszonyokkal együtt kezelik és mindvégig azt is jelzik, hogy a hatásterületek és dimenziók a közösségi életterek egyfajta „bemutató termei”, amelyek e szegregált élethelyzeteket is képesek leképezni.

A szemle nem szűkölködik a különböző gyakorlati típusú tartalmak megjelenítésében sem. Rövid látellel ismerhetők meg – Térképes adattár – az egy főre jutó adóerő-képesség jellemzői a községekben. Balcsók István jogi és gazdasági pontokra épülő vizsgálódása röviden ismerteti a települési önkormányzatok adóbevételeivel, feladataival és a finanszírozással összefüggő, valamint a települési jogállás viszonyrendszerét érintő problémáit és az esélyteremtés lehetőségeinek akadályait (pályázatokon való részvétel, települési sajátosságok, helyi iparűzési adó kivetésének nehézségei).

A Jó gyakorlatok elméleti kerete pedig azt vitatja, hogy volt-e valaha is jó gyakorlat? Volt-e első jógyakorlat... Ha volt, akkor mi tekinthető annak...

Az összefoglaló első néhány mondatában már maga a fogalom kerül górcső alá, pontosabban: a vita tárgyává is válik. A magyar és angol nyelvben használt fogalom megfeleltethetősége, alkalmazhatósága – hazai és nemzetközi szinten. A fogalmak értelmezését követően a szerző – Ditzendy Károly Arisztid – rátér a hazai pályázati rendszerben megjelenő értelmezésekre, a „best practice” beépülésének felemásságára, adaptálhatóságának kérdéseire. A szerző különösen erőteljes magyarázatot, még inkább értelmezést is ad a hazai társadalompolitikában használatos fogalomra. Ennek tükrében úgy fogalmaz: „ezért nem is annyira a »legjobb gyakorlatok« gyűjtését, összehasonlítását, értékelését, sokkal inkább a sikeres helyi megoldások, »példák« felderítését, leírását, »jó gyakorlattá« való fejlesztésének segítését, standardizálását tartjuk fontos stratégiai célnak”.

E pontosítás után olvashatunk az uniós fejlesztési programok keretében készült adatbázis hasznosságáról, illetve arról a párhuzamról, amely a magyarországi gyakorlatban uralkodik. A szerző alapos gondossággal fogalmazza meg, mitől is sikeres a helyi fejlesztés, azután ebből levezetve azt is az olvasó elé vetíti, mitől jó a jógyakorlat. Erre három egyértelmű jellemzővel reflektál, ezáltal még nyilvánvalóbbá téve a fogalom mai magyarországi elveinek mindennapokba ékelődését.

Az összefoglalás zárógondolata az elvárások megfogalmazása. Mi is az elvárás, mitől lesz jó gyakorlat a jó gyakorlat – multiplikálható, innovatív, egyedi és továbbfejleszhető, a közösség számára újszerű, adaptálható, azaz máshol is felhasználható.

A Szemle interjúi, beszélgetései mind több és több adalékot nyújtanak a társadalmi felzárkózás keretében megvalósítható jó gyakorlatok, illetve sikerek/eredmények bemutatására. Ilyennek tekinthető a sárkeresztúri közös fejlesztési tapasztalatok köre is. A település polgármestere – Csutiné Turi Ibolya – referált arról, hogy a nyertes programok révén számos fejlesztést, ezen keresztül programokat, rendezvényeket, véleményformáló közösségi összejöveteleket szerveztek, ami a település életminőségére, társadalmi együttműködésére hatást gyakorol. Az önkormányzat a szakemberekkel közösen a lakhatásban, a körülmények javításában vállal oroszánrészt, ezzel a település hosszútávú működésére helyezve a hangsúlyt. E jó gyakorlat is mindenki számára pozitív hatással, mintaértékkel szolgálhat. Hasonlóan érdekes ismertetés Rostás Gusztáv története, aki egyéni életútján keresztül próbálja érzékeltetni a lehetetlenségből való kilépést, mintegy mintaértékként szolgálva más cigány származású fiatalok számára.

Molnár Fruzsina Eszter záró összefoglalása a Komplex Telepprogramok Szakmai Fórumainak sikeres megvalósulását vázolja fel azon programokon keresztül, amelyek az elmúlt években

folyamatosan segítik a társadalmi felzárkóztatást. A fórumok kiváló alkalmakat jelentenek a szakmai diskurzusokra, a találkozások erősítésére, a jó gyakorlatok áttekintésére, újragondolására, valamint a további lehetőségek megvitatására, a közösségek érdekében szükséges vagy lehetséges változtatások átbeszélésére.

A szemle – méltó módon – egy a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár által 2018-ban kiadott fotóalbum illusztratív ismertetésével zárul. Hajnóczky Tamás apró részletességgel mutatja be a fotóalbumot, amely a Szabolcs-Szatmár megyei cigányság mindennapi életébe nyújt betekintést. Az ismertetés a fotóalbum jelentőségére hívja fel a figyelmet, a korábbi időszakban, a szocializmusban megjelent társadalmi problémák kérdéseire, dilemmáira helyezve a nyomatékot.

Bátran állítható, hogy a MaHolnap 2. száma szakmailag színvonalas szemleként objektíven mutatja be a szegregált élethelyzetben élő közösségek kihívásait, az életvilágot segítő társadalmi intézmények jövőképét, illetve a szakpolitikát alakító tényezőket.